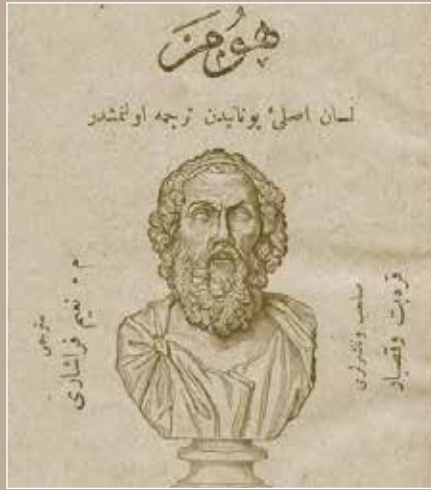

Günay Uslu

Homeros, Troya ve Türkler

Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda
Kültürel Miras ve Kimlik, 1870 - 1915

Çeviri: Pervin Yanıkkaya & Cengiz Aydemir

HOMEROS
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

Homeros, Troya ve Türkler

Günay Uslu

Editör

Prof. Dr. Rüstem Aslan

Çeviri & Düzelti

Pervin Yanıkkaya Aydemir

Cengiz Aydemir

Redaksiyon

Çağrı Erun

Sanat Yönetmeni

Kamuran Ok

Yayıncı

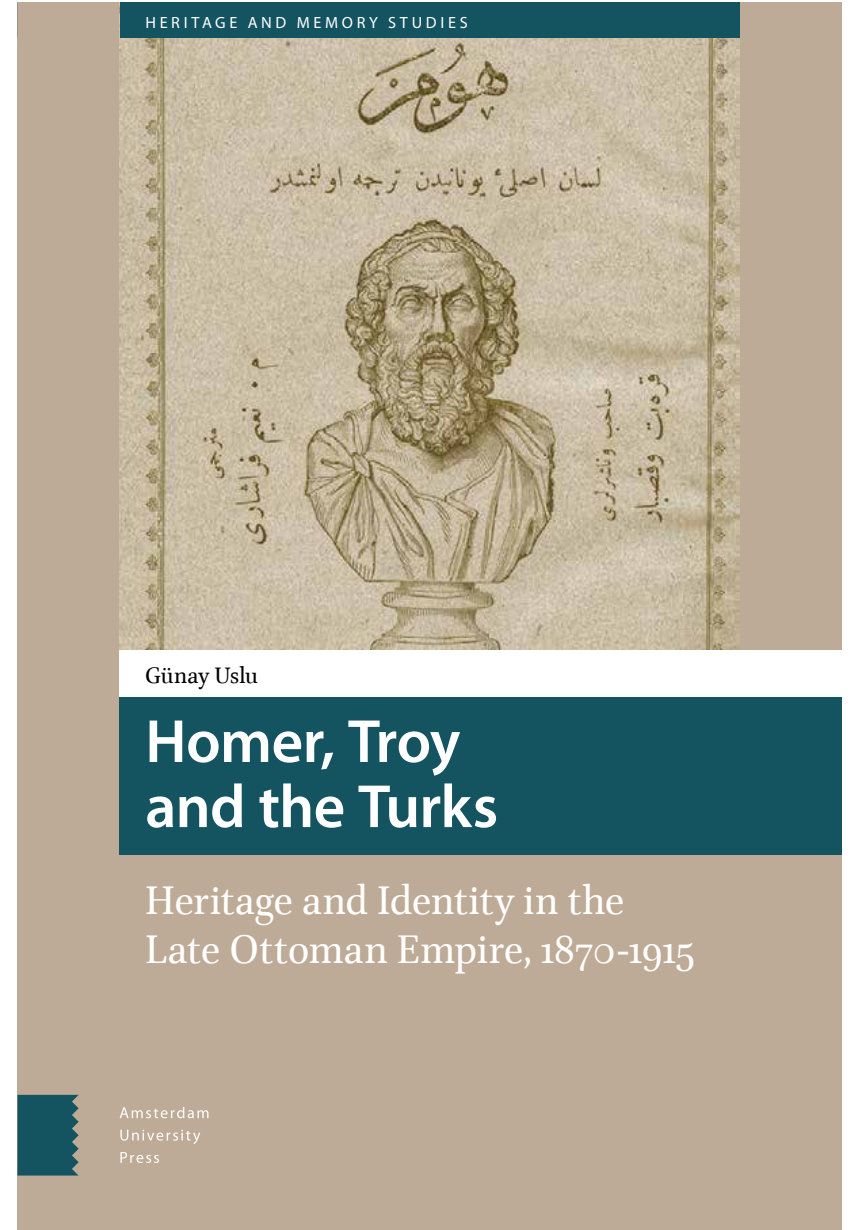
Homeros Araştırmaları Enstitüsü

adına H. Oğuz Aydemir

www.homerinstitute.org

© Mart 2023

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır. Bu kitap sadece PDF olarak bedelsiz faydalanmak amacı ile yayınlanmıştır. Ticari amaç dışında, tanıtım amaçlı ve kaynak göstermek şartı ile Yayıncı'nın önceden yazılı izni olmaksızın kullanılabilir.

This work is part of the Mosaic research programme financed by the Netherlands Organisation for Scientific Research (NWO).

Cover illustration

Frontispiece, Na'im Fraşeri, *Ilyada: Eser-i Homer*
(Istanbul, 1303/1885-1886) Source: Kelder, Uslu and Şerifoğlu,
Troy: City, Homer and Turkey

Cover design

Coördesign, Leiden

Typesetting

Crius Group, Hulshout

Editor

Sam Herman

Amsterdam University Press English-language titles are distributed in the US and Canada by the University of Chicago Press.

ISBN 9789462982697

e-ISBN 978 90 4853 273 5 (pdf)

DOI 10.5117/9789462982697

NUR 685

© Günay Uslu / Amsterdama University Press B.V., Amsterdam 2017

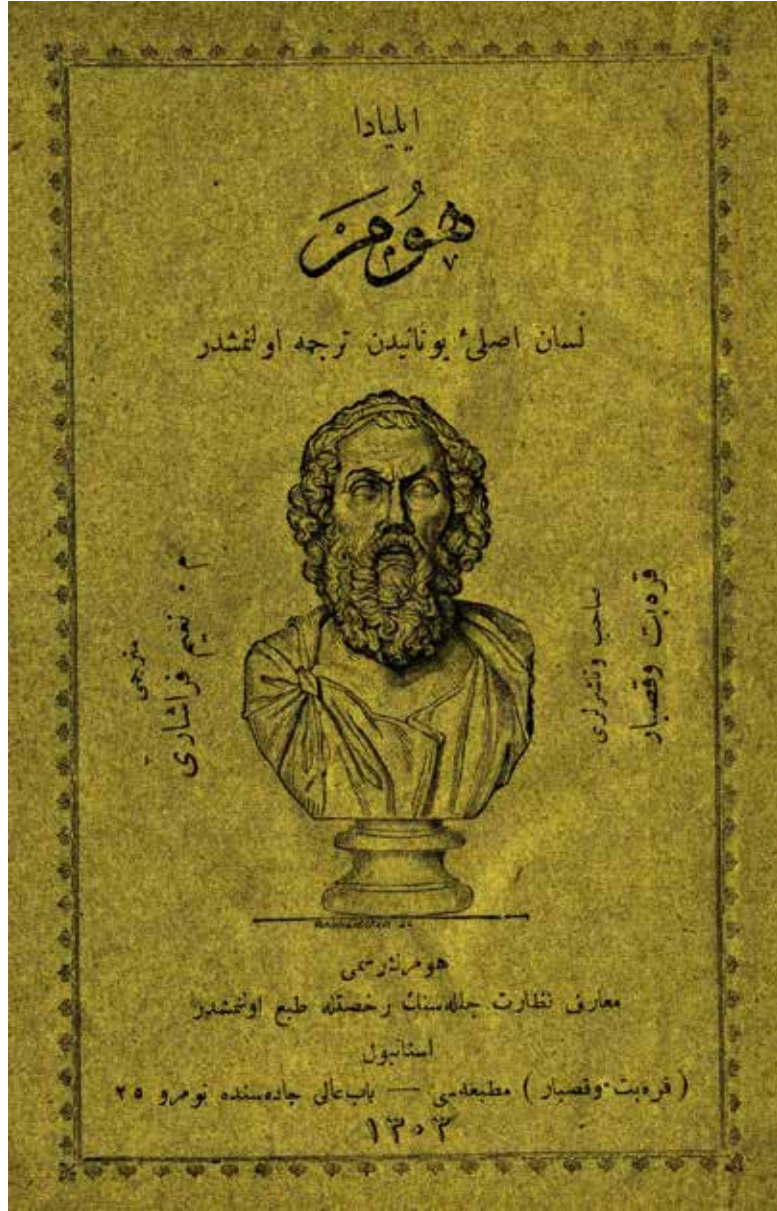
All rights reserved. Without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this book may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means (electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise) without the written permission of both the copyright owner and the author of the book.

Every effort has been made to obtain permission to use all copyrighted illustrations reproduced in this book. Nonetheless, whosoever believes to have rights to this material is advised to contact the publisher.

Troya Çanakale yakınlarındaydı. Eskiden Troya ve hem Troya kuşatması hem de savaşının sadece hayali olarak var olduğu düşünülmüş olsa da civarında yapılan kazılar *Ilyada*'nın içeriğini teyit eder ve destekler niteliktedir.

Na'im Fraşeri, *Ilyada*. Eser-i Homer (İstanbul, 1303/1885-1886), önsöz, 7.

Hans Polak'a

Resim 1: Na'im Fraşeri, İlyada: Eser-i Homer (İstanbul, 1303/1885-1886)
Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

İçindekiler

Önsöz ve Teşekkür	13
Türkçe Çeviriye Önsöz	17
Sunum	19
Giriş	21
I Troya'nın Keşfi	
1870'lerde Schliemann ve Osmanlılar	43
1 'ubi Troia Fuit' Sorusu	44
2 Heinrich Schliemann Troas'ta	48
3 Schliemann'ın Osmanlı Yetkililerle Karşı Karşıya Gelmesi	52
4 Osmanlılar Troya Buluntularının İadesini Talep Ediyor	63
5 Troya: Korunmuş Bölge	69
6 Savaşın Gölgesinde Kazı Yapmak	79
II Klasik Eski Eserler ve Osmanlı Mirası	
Müslüman Aydınlar ve Klasik Dönem	
Uygurluklarıyla İlişkileri	103
1 Eski Eserler ve Müze: Çıkarlar ve Çatışmalar	104
2 Medeniyet Coşkusu: İmparatorlukta Aydınlanan Fikirler ve İdealler	111
3 Çok Unsurlu Bir İmparatorluğun Kozmopolit Müslüman Seçkin Kesimi	122
4 Osman Hamdi Bey: Osmanlı Arkeolojisi ve Müzeolojisinde Yeni Bir Çağ	127

III	Schliemann'a Yakın Takip (1882-1885)	139
1	Kârlı Bir Siyasi Ortam	140
2	Kazılar	141
3	Osmanlının Elitlerinin Etkisiz Kalan 1874 Eski Eserler Yasası'ndan Hoşnutsuzluğu	157
4	Yeni Eski Eserler Yasası (1884): Osmanlıların Antik Dönem Mirasında Hak İddia Etmesi	161
IV	Osmanlı Edebiyatında Homeros ve Troya	
	Genel Özet	169
1	Osmanlı Türklerinin Homerik Destanlara İlgisinin Başlangıcı	171
2	Yeni Osmanlı Edebiyatı: Halkın Eğitilmesi ve Algıların Değiştirilmesi	176
3	Mitoloji ve Homeros: Osmanlı Suskunluğu	182
4	Osmanlı Denemelerinde, Kitaplarında, Oyunlarında ve İlk Çevirilerinde Homeros ve Troya (1884-1908)	188
5	'Ozanların Tanrısı'na duyulan hayranlık	194
6	İzmir (Smyrna): Homeros'un Memleketi	199
V	İmparatorluğun Son Yıllarında Homeros ve Troya	207
1	Mirasın Kontrol Altına Alınması ve Osmanlı Müzesi'nin Gelişimi	207
2	Schliemann'ın Şöhreti Saldırı Altında	210
3	Schliemann ve Osmanlıların Troya'daki Son Karşılaşması	213
4	Troya'nın Bir Kez Daha Keşfi: Dörpfeld'in 1893 ve 1894 Kazıları	222
5	Yüzyılın Başında Troya'ya Göz Kulak Olmak	225

Bir İmparatorluğun Son Sözü	237
El Yazmaları	249
Kaynakça	253
Dizin	275

Görsel Listesi

Resim 1	Na'im Fraşeri, İlyada: Eser-i Homer (İstanbul, 1303/1885-1886)	6
Resim 2	Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Topraklarını Gösteren Tarihi Harita, 1792-1870	12
Resim 3	Troya Tabelası	20
Resim 4	Türk Heykeltıraş Profesör Ferit Özşen'in İzmir'deki Homeros Anıtı, 2002	40
Resim 5	2004'te Hollywood yapımı Troy filmi için yapılan tahta at Çanakkale'de	40
Resim 6	1943'te Süheyl Ünver (1898-1986) tarafından yapılan Sultan II. Mehmed (yaklaşık 1480) portresi	41
Resim 7	Üzerinde Priamos'un Hazinesi'ndeki takılarla Sophia Schliemann	42
Resim 8	Priamos'un Hazinesi	93
Resim 9	Michael Kritovoulos, History of Mehmed the Conqueror	94
Resim 10	1877'de Sydney Hodges tarafından yapılan Heinrich Schliemann tablosu.	95
Resim 11	Schliemann'ın İstanbul Başşekillik Makamı Osmanlı Arşivleri Bölümü'nde Bulunan Kazı Ruhsatı	95
Resim 12	1856 Paris Konferansı'nda Osmanlı Hükümeti'ni temsil eden Mehmed Emin Ali Paşa	96
Resim 13	Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in saray katibine yazdığı mektup	97

Resim 14	Schliemann'ın buluntuları Osmanlı gümrüğünden kaçak geçirme girişimlerini bildiren İzzeddin Efendi'nin tutanağı	98	Resim 31	Selanikli Hilmi, İlyas yahud şâir-i şehîr Omiros [ünlü şair Homeros'un İlyada'sı] (İstanbul, 1898 veya 1899)	203
Resim 15	Marif Nazırı'ndan mektup	99	Resim 32	Homeros'un biyografisini, eserlerinin tanıtımını ve İlyada'nın bir özetini içeren Kevkebül Ulum'daki makale	204
Resim 16	Bir Osmanlı protesto mektubunun taslağı, 6 Haziran 1874	100	Resim 33	Kamus ül-Alâm'ın üçüncü cildinde Homeros ve İlyada'yla ilgili makale	205
Resim 17	Hiciv dergisi Hayal'de yayınlanan karikatür, 12 Eylül 1874	101	Resim 34	İmparatorluk Müzesi'nin yeni binasının yapımı (1891)	206
Resim 18 ve 19	Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında İmparatorluk Müzesi çalışanları İskender Lahdi'nin ve müze girişinin önünde.	102	Resim 35	İmparatorluk Müzesi ana bina cephesinin orijinal çizimi	230
Resim 20	1870'lerin sonlarında Çinili Köşk'teki İmparatorluk Eski Eserler Koleksiyonu Sergisi	135	Resim 36	Hisarlık Konferansı, 1890	230
Resim 21	Osman Hamdi'nin 1883'te İmparatorluk Müzesi için Nemrut Dağı'nda yaptığı kazılardan	135	Resim 37	1915/1916'da Gelibolu Savaşı sürerken Osmanlılar için askeri karargah olarak kullanılan Thymbra Çiftliği	231
Resim 22	İstanbul Güzel Sanatlar Okulu (Sanayi-i Nefise Mektebi), kuruluş 1882. Fotoğraf 1927	136	Resim 38	Mehmed Tefik Paşa'nın (1855-1915) 1913'te yayınlanan Esâtir-i Yunaniyan (Yunan Mitolojisi) adlı çalışması	232
Resim 23	Sultan II. Abdülhamid ve İmparator II. Wilhelm	137	Resim 39	Peyam Gazetesi'nin 26 Ocak 1914'de Peyam-ı Edebi adlı yazın ekinde Sedat Nuri'nin Yahya Kemal'i antik çağ giysileriyle çizdiği karikatür	233
Resim 24	Schliemann'ın Troya'sındaki Sur Temelinin Görünümü. <i>Results of the Latest Researches and Discoveries on the Site of Homer's Troy</i> , 1882 (Londra, 1884)	138	Resim 40	1913'de Şehbal'de yayınlanan resimli seyahat yazısı	234
Resim 25	Bedreddin Efendi'nin Heinrich Schliemann'la ilgili mektubu	163	Resim 41	Times Savaş Atlası (1914)	235
Resim 26	Maarif Nezareti Schliemann'ı keşif kazıları yapmaktan kesinlikle men eder	164	Resim 42	Mustafa Kemal Atatürk 1915'te Gelibolu Savaşı sırasında	247
Resim 27	Çanak kale Valisi Mehmed Reşad'dan Maarif Nâzırı'na mektup	165			
Resim 28	Schliemann'ın Osman Hamdi Bey'e mektubu	166			
Resim 29	Ön kapak arkası, Na'im Fraşeri, <i>İlyada: Eser-i Homer</i> (İstanbul, 1303/1885-1886)	167			
Resim 30	II. Mehmed'in kitaplığındaki Homeros'un İlyada'sı	202			

Önsöz ve Teşekkür

Resim 2: Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupadaki Topraklarını Gösteren Tarihi Harita, 1792-1870

Kaynak: Ward ve ark., *The Cambridge Modern History Atlas*

Bu çalışmayı yapma fikri, 2006 yılında Amsterdam Üniversitesi Kültürel Miras Master Çalışmaları programındaki öğrencilerin İstanbul ve Troya gezisi sırasında ortaya çıkmıştır. Gezinin amacı, Türkiye'de kültürel mirasın işlevinin ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımıyla ilgili müzakerelere bu mirasın yapabileceği katkının araştırılmasıydı. Bir Dünya Mirası Sit Alanı olan Troya'da çok sayıda turist göreceğimizi sanmıştık, oysa ki ziyaretçilerin çoğunluğu Türkler'den oluşuyordu. Türk ziyaretçilerden bazılarının bizi Türklerin Troya kökeni ve Türkler'in 1915'de 'Son Troya Savaşı'ndaki' (Çanakkale Savaşı) kahramanlıkları konusunda bilgilendirmesi bizi daha da çok şaşırtmıştı. Bu durum Homeros ve Antik Yunan medeniyetinin ilk lieux de mémoire'larından (bellek mekanları) ve Avrupa uluslarının kolektif kimliklerinin temel bir ögesi olan Troya'nın Türk kültürel belleğinin de bir parçasını oluşturmuş olduğunu düşündürdü.

Türkler Orta Çağ'dan beri Avrupa'da yer alırken içinde Homeric destanlarının özel bir yerinin bulunduğu Avrupa kültürel tarihinin çoğundan büyük ölçüde dışlanmışlardır. Belli ki Homeric miras Avrupalıların imgelemine atışlemenin yanısıra Türklerin kültürel geleneklerinde de esin kaynağı olmuştur. Troya'ya yaptığımız ziyaret, Homeros ve Troya'nın Türkiye'de oynadığı role, Homeros'un varsayılan vatanına ve Troya'nın konumuna ilgi uyandırdı. Profesör Pim den Boer ile yaptığımız bir dizi çok değerli fikir alışverişi sırasında duyduğum merak, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bakış açısını temel olarak Homeric mirasın işlevinin yeniden ele alınmasına yönelik bir takım hırslı araştırma sorularına dönüştü. Netherlands Organisation for Scientific Research (NWO) kuruluşunun verdiği karma burs, bu projeyi gerçekleştirme mi ve araştırma yapabilmemi sağlamıştır. Danışmanım Professor den Boer'e heyecan yaratan coşkusu, yaratıcı fikirleri ve isabetli yol göstericiliği için son

derece müteşekkirim. Bana yeni içgörüler kazandıran ve bu araştırma projesinin karmaşık son aşamasında cömert yardımlarını esirgemeyen ikinci danışmanım Profesör Frank van Vree'ye şükranlarımı sunmak istiyorum. Akademik danışmanlarımın sonsuz desteği olmasaydı bu araştırma gerçekleştirilemezdi.

Bu çalışma, büyük ölçüde Osmanlı Devlet Arşivleri ile İstanbul Arkeoloji Müzesi kütüphanesi ve arşivlerinde bulunan Osmanlı belgelerine dayanmaktadır. Bu değerli belgelerin bulunması ve keşfedilmesinde verdikleri destek ve yardımları için kütüphaneci Havva Koç'a ve müze müdürü Zeynep Kızıltan'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Osmanlıca elyazmaları ve eserlerin deşifre edilmesi oldukça zorlu bir işti. On dokuzuncu yüzyıl Osmanlıca metinlerini okumayı ve yorumlamayı öğrendiğim süreçte gösterdiği olağanüstü sabır ve ilgi için Osmanlıca hocam Mustafa Küçük'e minnettarım. İstanbul'daki Atatürk Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İSAM Kütüphanesi gibi çeşitli kütüphanelerde süreli yayın ve gazetelerdeki Osmanlıca-Türkçe yayınları ve Troya ve Homeros ile ilgili makaleleri araştırmama yardım eden İSAM Kütüphanesi'nden kütüphaneci Selahattin Öztürk'e de minnettarım. Ayrıca, kıymetli kaynakların bulunmasında bana verdiği değerli desteği, beni Türkiye'de doğru kişi ve kurumlarla buluşturması ve hepsinden önemlisi bu araştırma konusu ile ilgili bir sempozyum, sergi ve beraberindeki yayınların düzenlenmesinde işbirliği yapmış olan Ömer Faruk Şerifoğlu'na minnettarım.

Aralık 2012 ile Mayıs 2013 tarihleri arasında Amsterdam Üniversitesi Arkeoloji Müzesi (Allard Pierson Müzesi), Türkiye'deki koleksiyonlardan özel olarak ödünç alınan ve aynı adı taşıyan bir katalog eşliğinde *Troya: Şehir, Homeros ve Türkiye* başlıklı bir sergiye ev sahipliği yaptı. Bu yayının kıdemli editörü ve sergi küratörlerinden biri olarak, bu doktora çalışmasının konusunu daha geniş bir kitleye nasıl çekici kılacağım konusunda önemli bir anlayış ve deneyim kazandım. 2013'te Allard Pierson Müzesi'nde düzenlenen 'Türkiye'deki Arkeoloji ve Kültürel Mirasa Yeni Bakış Açılımları' sempozyumunun organizasyon komitesinin bir üyesi olarak konuya kendimi daha da kaptırarak, aralarında Edhem Eldem, Zeynep Çelik, Wendy M.K. Shaw ve Murat Belge'nin de bulunduğu, Osmanlı İmparatorluğu mirasının önde gelen bilim adamlarıyla bağlantı kurdum ve onlarla çalıştım. Sempozyum, sergi ve yayın-

lar konusunda birlikte çalışma zevkine sahip olduğum herkese teşekkür etmek istiyorum: Wim Hupperetz, Vladimir Stissi, Jorrit Kelder, Gert Jan van Wijngaarden, René van Beek, Floris van den Eijnde, Ömer Faruk Şerifoğlu, Paulien Retèl, Marian Schilder, Steph Scholten, Gökçe Ağaoğlu, Rüstem Aslan, Mithat Atabay, Cem Utkan, M. Hakan Cengiz, Enis Tataroğlu (Hollanda Türk Turizm Ofisi'nin o zamanki müdürü), Uğur Doğan (o dönem Hollanda'daki Türkiye Büyükelçisi) ve dönemin Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı Özgür Özaslan.

Atina'daki Amerikan Klasik Araştırmalar Okulu Gennadius Kütüphanesi personeline, Schliemann Arşivi'ni araştırmama izin verdikleri için teşekkür etmek istiyorum. Başta müdür Fokke Gerritsen olmak üzere çeşitli şekillerde yardımcı olan İstanbul'daki Hollanda Türkiye Enstitüsü (NIT) çalışanlarına çok minnettarım. Ayrıca Ankershagen'deki Heinrich Schliemann Müzesi Arşivi'ne, özellikle Gerhard Pohlan'a ve Amsterdam Üniversitesi'nden Bijzondere Collecties'e özel teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu araştırmanın bazı bölümleri daha önce yayınlanmıştır. Türk sanat dergisi ST: Sanat Tarihi Araştırmaları'nın (2013) 'Türkiye'de Arkeoloji ve Kültürel Mirasa Yeni Bakışlar' özel sayısında bu girişin bir versiyonu yayınlanmıştır. *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie*'de (2009) Bölüm 1'in bir uyarlaması, bu bölümle birlikte Bölüm 4'ün bir versiyonu da *Troy: City, Homer and Turkey* (2012)'de yer almıştır. Son olarak, bu araştırmada yer alan şekillerin ve altyazıların birçoğu bu yayınlarda da yer almış ve çeşitli sergi materyalleri ve metinlerine dahil edilmiştir.

İngilizce metnin dikkatli özenli düzeltmeleri için Ans Bulles'a, eleştirel okuması ve bu girişimin son aşamasındaki büyük desteği için Charlie Smid'e ve yayınlanan mevcut versiyonun düzeltmeleri için Sam Hermann'a teşekkür etmek istiyorum. Mirjam Hoijsink, Alja Schmidt, Geert Snoeijer, Saffet Gözlükaya, Alexander Bessem, Pieter Hilhorst, Friso Hoeneveld, Kazım Ayvaz, Huriye Ayvaz, Zeynep Ayvaz, Leonie van den Heuvel, Atilay Uslu, Meral Uslu, Tuncay Uslu ve ebeveynlerim Fadime ve Ata Uslu'ya teşekkür borçluyum.

En çok da eşim Mehmet Ayvaz ile çocuklarımız Rana ve Kaan'a sabır ve destekleri için teşekkür ederim.

Türkçe Çeviriye Önsöz

Osmanlı tarihinde Homeros destanlarının ideolojik ve kültürel kimlik anlamda kullanımı ilk kez Fatih Sultan Mehmed'in 1462 yılındaki Troya ziyareti sırasında olur. Fatih'in saray tarihçisi Imrozlu Kritovulos, *Fatihnâme* isimli eserinde Fatih'in Troyalı kökenine atıfta bulunarak '*ben yüzyıllar sonra İstanbul'u feth ederek Troyalıların öcünü aldım*' dediğini belirtir. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in dönemin Ortaçağ tarih yazıcılığına atıfta bulunduğu bu olay sonrasında 19. yüzyıla kadar, kültürel kimlik bağlamında bu konuya neredeyse hiç değinilmemiştir.

Hellen ve Roma mitolojisinin Osmanlı aydınlarıyla buluşması Tanzimat dönemi sonrasında olmuştur. Sadullah Paşa'nın 1870'li yıllardaki İlyada çeviri denemesi sonrasındaki ilk ciddi çeviri Naim Fraşeri'nin 1886 yılındaki çalışmasıdır. Homeros mitolojisine olan ilgi Nâbizâde Nâzım'ın 1880'li yıllardaki çalışmaları ve sonrasında Selanikli Hilmi'nin yayınları ile devam etmiştir. Homeros mitolojisine atıfta bulunan ilk Türk şairi ise Abdülhak Hâmid olmuştur. Paris yaşamı sonrasında İstanbul'a dönen Yahya Kemal ve arkadaşı Yakup Kadri ise *Nev-Yunaniliğin* savunulacağı *Havza* isimli bir dergi çıkartmaya başlamışlardır. Böylece '*Yunan mucizesi*' Türk kültür ve tarih yazımında yerini almaya başlamıştır. Söz konusu bu tartışmalara Cumhuriyet sonrasında Anadolu'da başlatılan kazı sonuçları da dahil edilmeye başlanmış ve 1940'lı yıllarda bu çalışmalar bir anlamda '*hümanist kültür politikasına*' dönüşmüştür. Bunu ilerleyen dönemde Homeros destanlarını 'Anadolu aydınlanmasının çıkış yolu' olarak kabul eden İlyada'yı çeviren Azra Erhat ve arkadaşlarının başlattığı *Mavi Anadolu* hareketi ile devam etmiştir. Günümüzde de farkı yaklaşımlar ve yorumlarla devam eden bu süreç şimdiye kadar Troya arkeolojisinin Türkiye Anadolu tarih yazımı açısından bir bütün olarak değerlendirilmemiştir.

Homeros destanlarının ideolojik ve kültürel kimlik anlamda kullanımı Avrupa kültürü için çok önemli olmakla birlikte, yüzyıllardır Avrupa merkezci bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Amsterdam Üniversitesi'nde yaptığım ve 2017 yılında yayımlanan '*Homer, Troy and Turks - Heritage and Identity in the Late Ottoman Empire: 1870-1915*' isimli doktora çalışmamda ilk kez bu konuya Osmanlı belgeleri ve bakış açısıyla yaklaştım. Homeros ve 150 yıllık Troya kazı tarihçesindeki Heinrich Schliemann'ın arkeolojik buluntuları konusunu Osmanlı belgeleri üzerinden değerlendirerek bu tarih yazımına akademik anlamda yeni bir bakış açısıyla yaklaştım. Böylelikle bugüne kadar tek taraflı işlenen bu tarihe Osmanlı perspektifini de dahil ettim. Umarım bu çalışmam, 21. yüzyılın yeni tarih çalışmalarına ilham kaynağı olur.

Çalışmamın Türkçe olarak yayınlanmasında Homeros Araştırmaları Enstitüsü'nden Oğuz Aydemir, Yalçın Balcı ve Rüstem Aslan'a, çeviriyi yapan Pervin Yanıkkaya Aydemir ve Cengiz Aydemir'e, Türkçe redaksiyonu yapan Çağrı Erün'e teşekkür ederim.

Dr. Günay Uslu

Sunum

1975 - 76 yıllarında Amsterdam Üniversitesinde lisansüstü kurs için Unilever ve İktisadi Kalkınma Vakfı bursuyla bulundum. Daha sonra Türk-Hollanda ilişkilerinin 400. yıldönümü dolayısıyla 2012 yılında Amsterdam'da düzenlenen özel toplantıda Prens Willem ve eşi Maxima Z.Cerruti ile Cumhurbaşkanımız Abdullah Gül ile birkaç işadaminin katılımıyla karşılıklı olarak biraraya gelme şansım oldu. Başbakan Yardımcısı Maxime Verhagen ve İstanbul Konsolosu Onno Kervers ile Mayıs 2012 yılında aynı etkinliklerin devamı olarak İstanbul'da biraraya geldik.

Yıllar sonra Yalçın Balcı beyin İzmir'de Homeros Araştırma Enstitüsü (HAE) kurma girişimi ile Kültür Bakanlığı Fahri Danışmanlığı görevinde bulunduğum dönemde Truva kazı başkanı Manfred Korfmann'ın yardımcısı olan Rüstem Aslan da bu kez HAE'de yer alarak tekrar biraraya gelmek mümkün oldu.

Hollanda'da 2022 yılbaşında Kültür ve Medya'dan sorumlu Devlet Bakanı olarak 4. Rutte kabinesinde görev alan Bayan Günay Uslu'nun Amsterdam Üniversitesi doktora tezi başlığı "Homeros, Troya ve Türkler-Son Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kültürel Miras ve Kimlik 1870 - 1915" olması nedeniyle bu değerli çalışmanın mutlaka Türkçe de yayınlanması arzusuyla çeviriyi gerçekleştirerek HAE adına önemli bir referans olarak sunmuş bulunuyoruz.

Değerli Bakan Günay Uslu, Prof. Dr. Rüstem Aslan, Yalçın Balcı ve çeviriyi yapan Pervin Yanıkkaya & Cengiz Aydemir'e teşekkür ederim.

H. Oğuz Aydemir

Giriş

Resim 3: Troia Tabelası
Foto: R.Aslan, Aralık 2022

“İzmirli Homeros. Şehrin kültüre açılan kapısı”: önemli aylık dergilerden *İzmir Life*’in kapağını süsleyen bu sözcüklerin yer aldığı 2008 Şubat sayısı, İzmir Körfezi’nde bulunan ve Türkiye’nin üçüncü en kalabalık şehri olan İzmir’de toplumun önde gelenlerinin kent kimliği açısından Homeros’un önemini nasıl anlatacaklarını düşünmeleri ve dile getirmeleri konusunda bir zemin hazırlamıştı. Bu çalışmada öne sürülen görüşler İzmir’in Homeros’un mirasını sahiplenmesine ışık tutmaya yöneliktir. Burada ele alınan konular, şehir içinde Homeros adına anıtlar dikilmesi, Homeros araştırmaları için akademik ve popüler kurumların oluşturulması, kent Yeşildere Deltası’ndaki Homeros mağaraları ve üzerinde Homeros’a atfedilen ‘Deniz dalgalarının okşadığı kutlu Meles’in denizle birleştiği İzmir’in kucağında doğdum’ alıntısının bulunduğu Homeros anıtı gibi somut Homeros mirasını daha yoğun bir şekilde araştırmanın önemine odaklanmıştır (Resim 4).

Yunanistan’ın en tanınmış ozanının, Batı medeniyeti tarihindeki kuşkusuz en etkili yazınsal çalışmalar olan *İlyada* ve *Odyseia*’nın yazarının kökeni ve doğum tarihi belirsizdir. Aynı şekilde Troia Savaşı’nı anlatan *İlyada*’nın ve Troia düştükten sonra Yunanlı kahraman Odysseus’un dönüş yolculuğunun öyküsü olan *Odyseia*’nın ne zaman ve nerede yazıldığı da kesin olarak bilinmiyor. Araştırmacılar Homeros ve eserlerinin M.Ö. dokuzuncu ve yedinci yüzyıllar arasında ait olduğunu, şiirlerinde kullandığı lehçenin Türkiye’deki İzmir (Smyrna) ve Kyme (Aeolis) veya doğum yeri olan Yunanistan’ın Sakız (Chios) adasına işaret ettiğini ileri sürmektedir.²

1 Özsüphandağ Yayman, ‘İzmirli Homeros, şehrin kültüre açılan kapısı.’

2 Şiirlerdeki diyalekt İyonya ve Aeoliya dillerinin bir karışımıdır. Bu bölgeler birbiriyle çakışan alanlarda bulunmaktadır. Kaynak: De Jong, ‘Homer’, 13; Ayrıca bkz. Kelder, ‘The Origins of the Trojan Cycle’, 16-19.

İzmir'in tanıtımında Homeros'un önemli bir rol üstlenmesi yeni bir durum değildir. Turizm ve Kültür Bakanlığı'nın turistlere yönelik yayınladığı broşürlerde yıllardır *İzmir, Homeros'un memleketi* ifadesi yer almaktadır. İzmir bölgesinin internetteki resmi (turizm) sayfalarında Homeros'un İzmirli köklerinden söz edilerek Troyalıların Anadolu kimlikleri vurgulanmaktadır. Troya'nın Anadolu kimliği *Anadolu'nun Dans Diliyle Troya, Bir Anadolu Efsanesi* adlı popüler bir dans performansına konu olmuş, kapalı gişe oynamaktadır. İzmir kentinde bir meydan Homeros adını taşımaktadır. Ayrıca, her yıl Homeros Festivaline ev sahipliği yaparak, önemli Türk şairlerine Homeros ödülleri verilen kentte İzmir Körfezi'ne hâkim Pagos Tepesi'ne (Kadifekale) Homeros'un anısına Klasik tarzda büyük bir anıt inşa etmek gibi iddialı bir proje yürütülmektedir.³

Troya arkeolojik alanının bulunduğu Çanakkale bu konuda daha da iddialıdır.⁴ Bu kentte düzenlenen ünlü Troya Festivali uzun yıllardır çok sayıda ziyaretçiyi ağırlamıştır. Her yıl yapılan Homeros okumaları ve şiir günlerini neredeyse duymayan yok gibidir. Troya Atı Çanakkale İli'nin hemen her yerinde posterlerden heykelciklere kadar farklı tasarımlar ve biçimlerde görülebilir (Resim 5). Homeros'un *İlyada*'sında görkemli bir şekilde anlatılan, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısındaki şehirlerini savunan ünlü kahramanlarıyla bu ilin kuzeybatısındaki antik coğrafyaya ait olan Troas (Günümüzde Biga Yarımadası), 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Savaşları'nda⁵ boğazı, Batı'nın müttefik ordularına karşı savunmalarıyla Türkler arasında daha büyük bir efsanevi ve mitolojik statü kazanmıştır. Troas'ın günümüzdeki panoramasında Troya Savaşının antik destanı ile modern Çanakkale Savaşı efsanesi iç içe geçmiş haldedir, her iki hikâyenin kalıntıları ve izleri Çanakkale Boğazı'nın son savunmasından bir asır sonra tüm bölgeye dağılmış durumdadır.

3 Dikmen, 'İzmir Homeros ile taçlandırılmalıdır.'

4 Troya 1996 yılında Tarihi Milli Park ilan edilmiştir; 1998 yılında alan Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. Çanakkale bölgesindeki diğer tarihi miras alanları arasında yer alan Kazdağı 1993 yılında Milli Park, Gelibolu ise 1973 yılında Barış Parkı ilan edilmiştir.

5 Çanakkale Savaşı batıda *Dardanelles Campaign* (Dardanel Seferi) veya *Battle of Gallipoli* (Gelibolu Savaşı) adıyla bilinir. Çanakkale, Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasındaki ana kenttir. Kaynak: Broadbent, *Gallipoli*, 17.

Troyadaki çeşitli kazılardan elde edilen buluntulara ev sahipliği yapmak için arkeolojik alanın yakınında devasa bir modern müze inşa edilmesi de bu kutlamanın bir parçasıdır. Birçoğu 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'ndan yasadışı yollarla çıkarılan ve dünyaya dağılmış olan Troya'ya ait eserlerin geri gönderilmesi talep edilerek bunların iadesinin sağlanması Türk hükümetinin siyasi gündeminin üst sıralarında yer almaktadır. Türk yetkililer uluslararası gazetelere verdikleri demeçlerde 'Biz yalnızca hakkımız olanı geri istiyoruz' açıklaması yapmıştır. Troya'yı 'Antik çağların İstanbul'u' olarak adlandıran eski kültür bakanı Ertuğrul Günay'a göre "Arkeolojik eserlerin de tıpkı insanlar, hayvanlar ya da bitkiler gibi ruhları ve tarihi anıları vardır" ve "Ülkelerine geri gönderildiklerinde doğanın dengesi yeniden kurulur."⁶ Bu kapsamda, Amerikan Penn Müzesinin (Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi) elinde tuttuğu Troya'dan gelen 24 adet mücevher geçtiğimiz günlerde (2011 yılında) Türkiye'ye iade edilmiştir. Süresiz ödünç şeklinde alınan bu eserler, arkeolojik sit alanının yakınındaki yeni Troya Müzesi'nde sergilenen koleksiyonun bir parçası olmuştur.⁷

Homeros'un Mirası: Dönüştürme, Yeniden Kullanım ve Geri Alma

Homeros Klasik Antik Çağ'da da tanınan biriydi. Asırlar boyunca Homeros'un kahramanları, onların yaptıkları ve amaçları el üstünde tutulmuş, yeniden şekillendirilmiş, benimsenmiş ya da yeniden işlenmiştir. Büyük İskender kendisini Homeros'un kahramanlarıyla özdeşleştirerek Troya'yı ziyaret etmiştir. Roma İmparatorluğunda Homeros'un destanları üzerine Yunanca çalışmalar yapılmıştır. Hem Julius Caesar (MÖ 100-44) hem de evlat edindiği Octavianus Augustus (MÖ 63-14) kökenlerinin izini Troya kahramanı Aeneas'a kadar sürerken, Augustus döneminde Roma'nın kuruluşu Troya'nın yıkımıyla ilişkilendirilmiştir.

6 Bilefsky, 'Seeking Return of Art, Turkey Jolts Museums.'

7 'Günay Troya Eserlerinin İade Edileceğini Müjdeliyor'. Arkeolojinin siyasi boyutları ve "kaynak ülkelerin"[eski eserlerin ait olduğu ve şu an bulunduğu ülkeler] eski eserlerin siyasi, özellikle milliyetçi iddiaları ve kullanımı hakkında eleştirel bir görüş için bkz.: Cuno, Antik Çağın Sahibi Kim?

Romalı şair Vergilius (MÖ 70-19) *Aeneas* adlı eserinde bu miti idolleştirmiş, Troya efsanevi şehrin kalıntılarına saygı göstermek isteyenlerin uğrak yeri haline gelmiştir.

Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Konstantinopolis'in 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethi ile Doğu Roma İmparatorluğu son buluncaya kadar doğudaki Yunan bilgi merkezlerinde Homeros çalışmalarına devam edilmiştir.⁸ Ortaçağ Avrupa'sında şanlı savaşçılar olarak ünlenen Troyalılara karşı ya da miras araştırmaları alanında önde gelen bir otorite olan David Lowenthal'in sözleriyle, "tarihin en büyük mağluplarına" karşı sempati besleniyordu.⁹ Avrupa ülkeleri asırlar boyunca kendilerini Troya ile özdeşleştirerek onurlu ve şanlı atalar bulmak düşüncesiyle kurucularının izlerini Troya kahramanlarına kadar sürmüştür.¹⁰ Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) kendini Doğu Roma İmparatorluğu'nun hükümdarı (*Kaiser-i Rum*) olarak görüp, tarihi meşruiyet arayışında 'Biz Asyalılar' diyerek kendini Troyalılarla özdeşleştirmiştir. Bunu yaparken kurucularının izlerini Homeros'un kahramanlarında arayan Avrupa ülkelerinin geleneğine o da katılmıştır (Resim 6).¹¹

Homeros'un mirası dönüştürme, yeniden kullanma ve geri alma niteliği taşımaktadır. *Lieux de mémoire* [bellek mekânları] adlı ünlü çalışmasında Pierre Nora ulusal bellek mekanlarının inşası ve gelişimi ile ulusal kimliğin belli başlı kavramlarını inceler. *Lieux de mémoire* kimliği tanımlayan anıların ilişkilendirilerek sabitlendiği somut veya soyut yerler olarak tanımlanabilir. Nora'nın projesi 'gerçekte ne olduğundan çok, sürekli olarak yeniden kullanımı ve kötüye kullanımıyla, ardından gelen şimdiki zamanlar üzerindeki etkisiyle ilgilidir; geleneklerden çok, geleneklerin oluşturulma ve aktarılma biçimiyle ilgilidir.'¹²

8 Den Boer, 'Homer and Troy', 112-118.

9 Lowenthal, *Possessed by the Past*, 68, 74-76.

10 Troya Efsaneleri üzerine son yayınlar: Shepard ve Powell, *Fantasies of Troy*; Thompson, *The Trojan War*.

11 Ortaylı, *Tarihin İzinde*, 67-69; Rijser, 'The Second Round'; Spencer, 'Turks and Trojans in the Renaissance'; Harper, 'Rome versus Istanbul'; ayrıca bkz. Harper, 'Turks as Trojans, Trojans as Turks'; Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, Kafadar, *Between Two Worlds*, 9.

12 Nora ve Kritzman, *Realms of Memory*, Giriş bölümü.

Bu nedenle, *lieux de mémoire*, yani bellek mekanları 'sadece metamorfoz kapasiteleri, anlamlarının sonsuz geri dönüşümü ve sonuçlarının öngörülemez şekilde çoğalması nedeniyle var olurlar'.¹³ Bu açıdan bakıldığında Türklerin 'vatansever' Homeros ve 'Anadolulu' Troyalıları sahiplenmesi ve onlarla özdeşleşmeleri olağanüstü bir durum değildir; mirasın bir özelliğidir. Lowenthal'ın savunduğu gibi, geçmiş kendi yaşamımıza uygun duruma getirerek günümüzün amaçları için kullandığımızda, miras temel bir yapıtaşına dönüşür. Tarih ve miras arasındaki ayrımın altını çizer: 'Tarih araştırdığı geçmişi zaman içerisinde giderek daha donuklaşan bir şekilde açıklar; miras ise geçmişleri şimdiki zamanın amaçlarıyla kaynaştıracak şekilde aydınlatır'.¹⁴ Miras vatanseverliğin başlıca odaklandığı konudur ve turizm açısından vazgeçilmez bir araçtır. Buna ek olarak Lowenthal her miras ortaya çıktığında bunun kısıncık bir sahip olma duygusunu açığa çıkardığını belirtir, çünkü 'miras herhangi bir eski geçmiş değildir. [...] Gurur duyduğumuz veya ıstırap çektiğimiz geçmiştir; merceğinden bakarak kimliğimizi inşa ettiğimiz geçmiştir; bizi kendimize tanımlayan ve başkalarına gösteren geçmiştir'.¹⁵ Bu anlamda Homeros'un mirasının (şiiirleri, Troya ve arkeolojik eserler) kimlik iddiası için bir araç olarak kullanılması genel örüntüye uygundur.

Homeros ve Troya: Avrupalı Kimliği

Miras kimlikle yakından ilişkilidir. Antik Çağ'a mitik ideolojisini kazandıran Homeros Avrupa kültürünün kurucularından biri olarak kabul edilir, bu nedenle de Avrupalı kimliğinin oluşumu açısından örnek niteliğindedir. 'Homer in Modern Europe' ['Modern Avrupa'da Homeros'] adlı makalesinde Avrupa'da Homeros'un mirasına sahip çıkma sürecini araştıran tarihçi Pim den Boer 'Homeros'un yanlış anlaşılması, yanlış yorumlanması, yapılan tarihsel yanlışlar ve çarpıtmalara' dikkat çekerek Homeros metinlerinin çağlar boyunca kullanımını ve suistimal edilmesini ele alır.¹⁶

13 Nora, 'Between Memory and History', 7, 19-22

14 Lowenthal, *Possessed by the Past*, giriş.

15 Lowenthal, 'Heritage and History'29; Lowenthal, *Possessed by the Past*, giriş.

16 Lowenthal, *Pharos*'da 'Heritage and History'; ve Den Boer, *European Review*'da 'Homer in Modern Europe'.

Öte yandan, 18.yy'a kadar Avrupa'da Homeros'tan çok Vergilius ön planda tutulmaktaydı. İlkcilik ve Romantizm Öncesi'nin yükselişiyle birlikte bu durum değişmiştir. Homeros'un tutumundaki sadelik ve doğa gözlemlerine duyulan hayranlıkta artış olmuştur.¹⁷

18.yy başlarında Madame Dacier (1654-1720) ve Alexander Pope (1688-1744) tarafından yapılan Homeros çevirileri düşünsel ortamı derinden etkileyerek Eski Yunan Çağ'ının yeniden takdir edilmesine yol açmıştır. Richard Stoneman'ın *Land of Lost Gods* adlı eserinde ortaya koyduğu gibi, bir 'Homeros düşkünlüğü' oluşmuştur. Homeros Yunan Uyanışı döneminin kusursuz sanat, doğaya bağlılık ve göreni mest eden bir dehadan oluşan ana eğilimlerini kapsayarak şekillendirmiştir. Yunan olmak eşsiz bir sadelik ve doğallık sergilemek anlamına geliyordu.' Eski Çağ Yunanistan'ı özgürlük, güzellik ve bilgi kavramlarını temsil ediyordu, Homeros da Yunan edebiyatının zirvedeki dehasıydı.¹⁸

Bu düşünsel ortamda *İlyada* ve *Odysseia*'nın coğrafi içeriği seyyahlar ve *English Society of the Dillettanti* (1734) gibi yeni kurulan antik dönem derneklerinin akademik üyelerinin ilgisini çekti. Sırf bu heybetli dünyaya yakın olmak için elinde Homeros'un bir kopyasıyla Troas'ı ziyaret etme arzusu bu seyyahların aklını çelmişti. *Ruins of Palmyra* [Palmira Harabeleri] (1753) adlı eserinde Robert Wood bize Doğu Akdeniz'e yaptığı yolculuklarda Homeros'un şiirlerini daha iyi anlamak için "Ulysses'in seyahat ettiği ve Homeros'un şarkı söylediği ülkelerde" okumaya duyduğu özlemin onu harekete geçirdiğini anlatır.¹⁹ Gerçekten de arkeolojiye artan ilgi ve *İlyada* ve *Odysseia*'nın coğrafi içeriğinin keşfi, Homeros'a olan ilgiyi daha da artırdı. Nihayet 19.yy'da Homeros Avrupa şiirinin ilk ustası olarak kabul gördü.

Bu dönemde iyi eğitilmiş Avrupalılar arasında Yunanistan'a duyulan ilgi arttı. Osmanlılara karşı verilen Yunan Bağımsızlık Savaşı (1821-1832) Antik Yunan'a duyulan ilgiyi daha da artırdı. Klasiklerle kendini özdeşleştirme, ulu-

sal bir özdeşleştirmeye dönüşerek klasikler üzerine yapılan çalışmalar modern ulus inşasının etkisi altına girdi. Beşerî bilimlerin ulusallaştırılmasıyla karakterize edilen bu neo-hümanizm çağında Klasik Yunan, Almanya, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde ulusal kimlik inşasının zeminini hazırladı. Avrupa'nın medeniyetle özdeşleşmesi ve 19.yy'da ortaya çıkan kültürel milliyetçilik Avrupa'nın Homeros ve kahramanlarına karşı olan beğenisini daha da artırdı. Homeros, kitlelerin milliyetçiliği benimsediği bir dönemde Avrupa eğitiminde güçlü bir unsur haline geldi.²⁰

Arkeoloji, ulusal kimliklerin meşrulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Alain Schnapp, arkeolojinin kökenleri konusunda çığır açan çalışması *Discovery of the Past* (Geçmişin Keşfi) adlı eserinde arkeolojiyi bir 19.yy icadı olarak görür.²¹ Akademisyenlerin Antik Çağ'a duydukları bilimsel ilgi- ister tarihi metinler isterse maddi kalıntılar olsun- köken veya dinden bağımsız olarak eski çağlardan beri var olmuştur. Ancak 19.yy'da Avrupalıların Antik Çağ'a olan ilgisi artık yalnızca antik dönem uzmanlığı veya akademisyenliğiyle sınırlı değildi; evrenselden ulusala dönüşen yeni bir tarih anlayışı ve sömürgeci yayılım ve kültürel üstünlük emelleri taşıyan Batı emperyalizmiyle içiçe geçmişti.²² Avrupalılar Antik Çağ çalışmalarından ve korunmasından sorumlu mirasçı rolünü benimsemişti. Antik Çağ çalışmaları Avrupa uygarlığının kökenleriyle ilgili çalışmalar haline gelerek "Batı Avrupa'daki akademik bilgi biçimlerinden ortaya çıkan yeni bir keşif ve gelişme olarak sunulmuştur". Bundan dolayı arkeolojinin ve fikirlerin gelişimi, ulusların siyasi amaçları ve bunların "Avrupa'nın Antik geçmişinin Akdeniz dünyasında inşası" ile yakından ilişkiliydi.²³

20 Den Boer, 'Neohumanizm'; Den Boer, 'Homer in Modern Europe, *European Review*' 177-181; milliyetçilik ve kitle demokrasisinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile ilgili çalışmalar için bkz: Mosse, *The Nationalization of the Masses*.

21 Schnapp, *The Discovery of the Past*.

22 Bahrani, Çelik and Eldem, *Scramble for the Past*, 177, 150. Ondokuzuncu yüzyılın ilk bölümündeki yeni tarih anlayışının oluşumu için bkz: Foucault, *The Order of Things*; evrensel tarih ve ulusal tarih çalışması için bkz: Bödeker, 'The Debates about Universal History'; Avrupa'nın tüm dünyaya yayılma öyküsü ve bunun 'evrensel' olarak yasallaştırılması konusunda eleştirel bir bilimsel araştırma için bkz: Wallerstein, *European Universalism*.

23 Bahrani, Çelik and Eldem, *Scramble for the Past*, 16, 25-29

17 Homeros'un benimsenmesinin tarihi için, bkz.: Clarke, *Homer's Readers*.

18 Den Boer, 'Homer in Modern Europe', *European Review* 171-176; Stoneman, *Land of Lost Gods*, 111-120.

19 Bahrani, Çelik ve Eldem, *Scramble for the Past*, 19-21.

19.yy'da modern müzeler, “uygarlığı” Avrupa ile ilişkilendirme ve bu fikri destekleme aracı oldular.²⁴ Özellikle 1840'lardan sonra ulusal kimlik Avrupa müzelerinin odak noktası haline geldi. 1870'lere gelindiğinde, Avrupa'nın başkentlerindeki müzeler daha da genişliyor ve daha büyük ölçekli devlet destekli arkeolojik keşif gezileri düzenleniyordu. Müzelerin anlatıları aracılığıyla, Klasik döneme ait nesnelere ulusal semboller ve ulusların modern kolektif kimliğinin temel bir parçası haline geldi. Avrupa müzelerinde bulundurmak için eski eserleri toplama arzusu zirve yaptı. Antik koleksiyonlar ulusal gücü ve etkiyi temsil ediyordu.²⁵ Antik nesnelere sahip olmak, evrensel uygarlık tarihinin anlatısının bir parçası olmak anlamına geliyordu, hepsinin ötesinde, “temsil ettikleri fikre: uygarlığın kendisine” sahip olmak anlamına geliyordu. Bu durum Avrupa ulusları arasında Antik Yunan'ın maddi kalıntılarının mülkiyeti konusunda rekabete yol açtı.²⁶

Avrupa müzelerinin uğrunda yarıştığı Klasik Yunan'dan “miras kalan” kalıntılar Fransa, Almanya veya İngiltere'de değildi: çoğu Osmanlı toprakları üzerinde ve altında yer alıyordu. Oysa Osmanlılar Avrupa'nın pek de gözdesi değildi. Aksine, Homeros ile ilgili birkaç makale ve kitap yazmış olan İngiliz Liberal Parti lideri Başbakan William Gladstone (1809-1898) bir keresinde 'Avrupa'ya ayak bastıkları o kara gündün başlayarak insanlığın büyük bir insanlık dışı örneği [oldular]. Her nereye gittiyse arkalarında geniş bir kan izi bıraktılar; egemenliklerinin uzandığı yerlerde uygarlık gözden yitirildi' demişti: Osmanlılar 'korkunç istilacılar' olarak tanımlanıyordu.²⁷ Kendilerini Antik Çağ Yunanistan'ının yasal varisleri olarak kabul eden Avrupa ulusları, Antik Çağ'ın arkeolojik alanlarıyla ve eski çağ eserleriyle herhangi bir tarihsel bağı olamayacak olan Doğu'daki bu bölgelerin 'barbar' yerleşimcilerine karşı bu mirası korumaları gerektiğine inanıyordu. Avrupalının ahlaki üstünlüğü

müdahaleyi ve eski çağ eserlerinin buralardan alınıp götürülmesini haklı gösteriyordu.²⁸

Doğu ile Batı, Şark ile Garp, Asya ile Avrupa arasındaki zıtlığın Klasik düşüncedeki önemli bir kaynağı aslında Homeros'un ta kendisiydi. Yunan ideolojisi tarihinde Troya Savaşı Doğu'yla olan askeri çatışmalarda önemli bir rol oynamıştı.²⁹ Siyasi bir perspektiften 'bu savaşın Doğu'nun Batı'ya, Avrupa'nın Asya'ya karşı savaşı olarak yorumlanması' elzemdi. 'Buna benzer bir şey yapan herkes bu epik modeli anımsadı.'³⁰ Doğu ile Batı arasındaki bu temel zıtlık fikri Gladstone tarafından şöyle belirtilmişti: 'O sıralarda yalnızca Akalılarla Troyalılarda gözlenen daha hassas bir algı, daha zeki olma, daha sağlam ve daha erkeksi bir karakter dokusu siyasi düzendeki ayrımların temeliydi. Bu özellikler, yüzyıllar geçtikten sonra büyük ölçüde sırasıyla Avrupalılar ve Asyalılar için de geçerlilik kazandı.'³¹

İmparatorluğun En Uzun Yılı

19.yy veya tanınmış Türk tarihçi İlber Ortaylı'nın Osmanlı yönetiminin bu çalkantılı son yüzyılını adlandırdığı gibi “İmparatorluğun en uzun yüzyılı”, büyük dönüşümlerin gerçekleştiği ve gelecekteki önemli gelişmelere ve kurumlara yönelik temellerin atıldığı çalkantılı ve zayıflatıcı bir dönemdi.³² Bir zamanlar dünyanın en büyük güçlerinden biri olan, Güneydoğu Avrupa, Kuzey Afrika ve Batı Asya'yı hakimiyeti altına alan Osmanlı İmparatorluğu harap duruma düşerek içerde önemli ulusalcı hareketlerle ve topraklarına göz koyan Avrupalı emperyal güçlerin hırslarıyla karşı karşıya kalmıştı. Ayrılıkçı hare-

28 Bahrani, 'Untold Tales of Mesopotamian Discovery,'126; ve Toliaş, "An Inconsiderate Love of the Arts," 71-73.

29 Wesselman and Gyr, 'Ein idologischer Ausgangspunkt Europäischen Denkens.'

30 Korfmann and Mannsperger, *Homer*, 8.

31 Den Boer'den alıntı, 'Homer in Modern Europe', *European Review*, 180. Ortaçağ düşüncesi Troyalılardan yanaydı. Yüzyıllar boyunca efsanevi hükümdarlar ve değişik kişiler Troya kendilerini ile özdeşleşerek köklerini Troyalı kahramanlara bağladı. Onsekizinci yüzyıla kadar Vergilius daha çok beğenilirdi. Yunanca metinlerin çalışılmasıyla birlikte bu durum değişti. Onsekizinci yüzyılda Homeros'a ve Yunanistan'a verilen değer arttı (bkz. yukarıda sayfa 12-16).

32 Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*.

24 Avrupa ve medeniyet arasındaki karşılıklı ilişki için bkz: Den Boer, *Europa*; ve Den Boer, *Beschaving*.

25 Ulusal müzelerin kurulması ve işlevi ve bunların ulusal kimliklerin inşa edilmesi ile ilişkisi için bkz: Meijeers et al., 'National Museums and National Identity' 10-13; ve Hoijsink, *Exhibiting the Past*. Bu konunun Osmanlı bağlamı için, bkz: Shaw, *Possessors and Possessed*.

26 Bahrani, Çelik and Eldem, *Scramble for the Past*, Introduction.

27 Gladstone, *The Turco-Serbian War*, 9.

ketler sıklıkla değişik Büyük Devletler tarafından desteklenerek büyük toprak kayıplarına neden oldu.

İmparatorluğun parçalanması 1878 Berlin Antlaşması'yla zirveye ulaştı: Avrupa illerinin büyük bir kısmı kaybedildi ve Büyük Devletler 'Osmanlı topraklarını bölüşmeye devam edip dünyaya arzularını zorla kabul ettirirken' yeni Avrupa hegemonyası sancılı bir uyanış yaşadı. Sırbistan, Karadağ ve Romanya resmen bağımsızlıklarını ilan etti, Bosna Hersek Habsburg tarafından yönetilmeye başlandı. Bu toprak kayıpları Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti.³³

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve bunun sonucunda ortaya çıkan siyasal, ekonomik ve toplumsal rahatsızlıklar uluslararası siyasal gündemde büyük bir sorun haline geldi. Avrupalıların tavırları ise belirsizdi; bir yanda İmparatorluğu devam ettirme konusunda bir uzlaşma vardı, öte yanda imparatorluğa karşı yapılan çeşitli savaşlar ve ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesi imparatorluğu parçalamaya özendiriyordu.³⁴

Bu zayıflama ve parçalanma Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlü bir şekilde yaşandı. Osmanlı toplumunun önde gelen isimleri İmparatorluğu modernleştirmeye yönelik büyük planlarla kurtarmanın yollarını aradı. Tanzimat (yeniden yapılanma) döneminde (1839-1876) hükümet açık bir şekilde Avrupa değerlerini, Aydınlanma Felsefesi'nin temel prensiplerini benimsedi, modernleşme bir devlet programına dönüştü. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla birlikte İmparatorluk ve Osmanlı toplumu asırlarca içinde yaşadığı mirası bir tarafa bırakıp, asırlardan beri çatışma içinde olduğu bir medeniyete, Batı Avrupa değerlerine dayalı yeni bir çağa girdi.³⁵

İkinci Sultan Mahmut (1808-1839) tarafından duyurulan ve oğulları Birinci Sultan Abdülmecit (1823-1861) ve Abdülaziz (1823-1861) tarafından uygulanan bu radikal, tepeden inmeceli, siyasal reform programının temel hedefi ayrılıkçı hareketleri dizginleyerek gücü kontrol etmek için modern, mer-

kezi, üniter ve anayasal bir devlet oluşturmaktı. Tanzimat döneminde devletin merkezileştirilmesi güçlü bir bürokrasinin oluşturulmasına önyak oldu. Yeni bürokratların birçoğu Avrupa'daki okullara devam ederek Batı dillerini ve becerilerini öğrendiler, kendilerinden sonra gelen Osmanlı öğrenci kuşaklarına aktardılar. Bu bürokratlar modern, Batılı görünüm ve yaşam tarzı ile yeni bir Osmanlı kimliği ortaya koydular.³⁶

19.yy reformları ve Batılılaşma Osmanlı-Türk sanatı, edebiyatı ve kültüründe Avrupa'nın kültürel etkilerini canlandırdı. 19.yy'ın ikinci yarısında İmparatorluk kültürel bir metamorfoz geçirdi: Batılı siyasal kavramlar, Aydınlanma düşünceleri, Antik dönem felsefesi, tarihi ve medeniyeti Türk düşünsel mirasının bir parçası haline geldi.³⁷

Klasik Dönem Eserlerinin Osmanlı Tarafından Geri İstenmesi

Toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamdaki dönüşümler Osmanlı edebiyatında değişiklik arayışını tetikledi. 1850'lerde, Yeni Osmanlı/Türk Edebiyatı olarak bilinen yeni yazın hareketi Fransız edebiyatıyla yakından ilişkiliydi.³⁸ Fénelon'un *Telemakhos'un Maceraları* adlı romanı gibi 18.yy klasiklerinin, Voltaire (*Dialogues et Entretiens Philosophiques*) ve Fontenelle (*Dialogues*) gibi çeşitli Fransız yazarlarının felsefi diyaloglarının ve La Fontaine, Lamartine, Gilbert ve Racine'in şiirlerinin çevirilerinin yapılması Antik Dönem Yunan tarih ve mitolojisine canlı bir ilginin oluşmasına neden olarak yeni çevirilerin yapılmasının önünü açtı.³⁹

36 Quataert, *The Ottoman Empire*, 62-64; Zürcher, *Turkey*, 56-58, 66-68.

37 Renda, 'The Ottoman Empire and Europe'; Osmanlı modernleşme süreçleriyle ilgili genel bir anlatım için bkz. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*; Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*; Shaw and Shaw, *A History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*.

38 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 2-4, 23; Budak, *Münif Paşa*, 289, 362-368, 397; Okay, 'Osmanlı Devletinin Yenileşme Döneminde Türk Edebiyatı'; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 244-254; Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, 59.

39 Baker ve Saldanha, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 556; Tokar, 'Türk Edebiyatında Nev Yunanilik'; ayrıca Meriç, *Bu Ülke*, 115; Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 38-40; ve Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi* 1-3.

33 Quataert, *The Ottoman Empire*, 59.

34 'Doğu Sorunu' adı verilen sorun aslında Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmeden Balkanlardaki ulusalcı hareketleri dolayısıyla Büyük Devletlerin emperyalist hırslarını tatmin etmekti. Diğer yandan eğer İmparatorluk çökerse, sorun Avrupa'daki güç dengelerini bozmadan onun nasıl paylaşılacağı olacaktı. bkz: Zürcher, *Turkey*, 38; ayrıca bkz: Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 32; ve Quataert, *The Ottoman Empire*, 56.

35 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 126-129; Tanzimat dönemi Avrupa'nın ondokuzuncu yüzyılın ortasındaki ekonomik canlanma dönemine denk gelmiştir.

19.yy'ın ikinci yarısındaki entelektüel modernleşme, halk eğitiminin gelişmesi, Osmanlı edebiyatındaki basım, yayım ve yenilikler, Batılı hümanist felsefe ve Klasik Yunan edebiyatının Osmanlı edebiyatıyla kaynaşarak geç İmparatorluk döneminin aydın kesimini biçimlendirdiği bir ortam oluşturdu. Yeni edebi türler ortaya çıktı; Yunan edebiyatı ve tragedyası bilgisi artarak giderek büyüyen bir referans noktasına dönüştü; Osmanlı resim ve heykeltiriliğinde Yunan mitolojisi de önemli bir esin kaynağı oldu.⁴⁰

Toplumdaki değişimler tarihe duyulan gereksinimi artırdı. Bizi 'Musalisierung' (Müzeleşme) kavramıyla tanıştıran Herman Lübbe'nin vurguladığı gibi, Batıda tarihe olan ilginin kurumsallaşması modernleşmenin hızıyla yakından ilişkilidir.⁴¹ Bu modernleşme çağında ticaret, sağlık, eğitim ve imar bakanlıkları gibi ortaya çıkan yeni Osmanlı kurumlarına müze de eklendi. Eski eserler asırlardır toplanıyor olmasına karşın, 1846 yılında İmparatorluğun ilk resmi 'Eski Eserler Koleksiyonu' oluşturuldu. 1869 yılına gelindiğinde Osmanlılar eski eserlerle ilgili ilk yasalarını yayınlayarak artık oldukça büyümüş olan koleksiyonlarını, bir gelişme ve çağdaşlık ürünü olarak sundukları İmparatorluk Müzesi'nde (*Müze-i Hümayun*) topladı.⁴²

Balkanlar ve Anadolu'daki ayrılıkçı hareketler ve 19.yy'ın 'süregelen toprak kaybı' yüzyıllardır İmparatorluk kimliğinin bir bölümünü oluşturan birçok etnik grubunun İmparatorluğun elinden alınmasına neden oldu. Aydın kesim ve yöneten elit zümre açısından İmparatorluğun yeni bir kimliğe gereksinimi vardı. Bu kültürel değişim ve kimlik arayışı sürecinde, 'ülke tarihinin çoklu katmanları' kucaklanarak eski eserler –zamanın bürokrasi jargonuyla *asar-i atika*⁴³–

giderek daha çok toplanmış, korunmuş ve Osmanlı İmparatorluk Müzesi'nde sergilenmiştir.⁴⁴

Troya'nın Keşfi

Homeros'a hayran olan ve *İlyada*'nın tarihsel gerçekliğinin peşinde koşan arkeolog Heinrich Schliemann (1822-1890) 19.yy'ın ikinci yarısında Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısında bulunan Hisarlık'ta kazılara başladı.⁴⁵ Yaptığı kazılar Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen en kapsamlı arkeolojik projelerdendi. Schliemann meşhur kazılarını Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman kültürel seçkinlerinin Klasik Dönem mirasına değer vermeye başladığı bir zamanda gerçekleştirdi.

İlk yaptığı bir dizi kazıdan (1871-1874) sonra Schliemann, Homeros'un Troya'sını ve daha sonra İmparatorluk topraklarından yasal olmayan bir biçimde çıkardığı Priamos'un hazinesi olarak adlandırdığı hazineyi keşfettiğini iddia etmişti. Schliemann'ın arkeolojik faaliyetleri ve Troya keşifleri tüm dünyanın övgüsünü kazandı, 19.yy Avrupa'sının gözdesi oldu. Bütün bu olup bitenler, Avrupalıların Homeros'u daha sıkı bir şekilde sahiplenmesine yol açtı.⁴⁶

Schliemann'ın yanısıra halefi Wilhelm Dörpfeld'in 19.yy'ın son çeyreğindeki araştırmaları ve kazıları sonucunda dört bin yıldan daha uzun bir süreye yayılan birçok etkileyici duvardan ve üst üste tabakalardan oluşan bir arkeolo-

40 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 2-4, 23; Budak, *Münif Paşa*, 289, 362-368, 397; Okay, 'Osmanlı Devletinin Yenileşme Döneminde Türk Edebiyatı', Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 244-254; Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, 59.

41 Lübbe, *Der Fortschritt, und das Museum*, 16-19.

42 Çal, 'Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri'; Shaw, *Possessors and Possessed*, 47; Eldem, 'From Blissful Indifference to Anguished Concern.'

43 Ondokuzuncu yüzyıl bürokratlarının yazışmalarında, eski eserlerle ilgili düzenlemeler ve yasalarda, Osmanlı'nın eski eser tanımlamasındaki değişim izlenebiliyor. Ondokuzuncu yüzyıl başlarındaki metinlerde eski eserlerden 'resim içeren taşlar' (*musavver taş parçası*) veya 'eski mermer taşları ve şekillerle süslenmiş toprak kaplar' (*eski suretli mermer taşları ve toprak sakısları*) diye söz ediliyor. 1820'lerde ise 'eski binalar' (ebniye-i kadime asari) gibi terimler idari jargona girmiştir. Daha sonraları ondokuzuncu yüzyılda eski eserler genellikle '*asar-ı atika*', aynı zamanda '[Osmanlı] bolluk ülkesinin değerli ürünü' diye adlandırılmıştır. 1884

tarihli Eski Eserler Yasası'nda eski eserler 'Eskiden Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşamış olan eski halklardan kalan eserlerin tümü' şeklinde tanımlanmaktadır. Osmanlı'nın elit kesimi eski eserlere bakışı tarihsel veya sanatsal değeri bulunmayan taşlardan Osmanlı mirasının parçası olan temel estetik ve tarihsel nesnelere yönelik ilgiye dönüşmüştür. Kaynak: Çal, 'Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri'; Eldem, 'From Blissful Indifference to Anguished Concern.'; Shaw, *Possessors and Possessed*, 108-127; Ersoy, 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,' 204n17.

44 Quataert, *The Ottoman Empire*, 53-57; Shaw, *Possessors and Possessed*, 95; Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' in *Essays*, 2.

45 Schliemann'ın biyografileri Schliemann, *Heinrich Schliemann's Selbstbiographie*; Ludwig, *Schliemann of Troy*; Traill, *Schliemann of Troy* adlı eserlerden oluşuyor. Schliemann'ın Hollanda'daki yaşamı için bkz: Arentzen, *Schliemann en Nederland*.

46 Den Boer, 'Homer in Modern Europe,' in *European Review*, 182; Traill, *Schliemann of Troy*, 123.

jik doku ortaya çıkarılmıştı. Görünen oydu ki Troya uzun bir yerleşim tarihine sahipti, yalnızca bir değil, birden çok yerleşim vardı. En az on yerleşim...⁴⁷

Çanakkale Boğazı'nın Yeni Kahramanları

Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki çalkantılı ve hareketli yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşan yıkımını haber veriyordu. Devrimler, darbeler ve savaşlar imparatorluğu temelden sarsarak iç karışıklıklara ve daha büyük toprak kayıplarına yol açtı. Belli başlı olaylar arasında Genç Türkler'in (İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında birleşmiştir)⁴⁸1908'deki anayasa devrimi, II.Ab-dülhamid yönetiminin son bulması, 1909 Karşı Devrimi, Arnavutluk, Koso-va ve Yemen'deki ayaklanmalar, 1911-1912 Osmanlı-İtalya Savaşı, (İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gücünü pekiştiren) 1913 Darbesi ve 1912-1913 Balkan Savaşı sayılabilir.⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğu ile Balkan Birliği (Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan) arasındaki savaşlar özellikle Osmanlılar açısından yıkıcıydı: Balkanlardaki toprakların hemen hepsi kaybedildi ve İmparatorluk gücünü büyük ölçüde yitirdi. Ciddi bir savaşa girebilecek bir durumda olmamasına rağmen İmparatorluk Ekim 1914'te İttifak Devletleri'ni desteklemeye karar vererek son savaşına girdi.⁵⁰ Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nı düşman saldırılarına karşı savunmak Osmanlılar'ın en önemli kaygılarından biriydi. 1915 yılında Çanakkale Boğazı'nı ele geçirme çabası içindeki Müttefik orduları Çanakkale Savaşı'nda sonuç alamayacakları bir çıkartma yaptı, Troas'ın kahramanlıkla dolu coğrafyası bir kez daha Doğu ile Batı arasında efsanevi bir savaşa tanıklık etti.

Troya Savaşı tarihin ilk kahramanlarını dünyaya tanıtmıştı. Çevrelerindeki Anadolu halklarının desteğiyle Troya savaşçıları Batıdan gelen düşmanlara kar-

şı Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısındaki ülkelerini savunmuşlardı. Üç bin yılı aşkın bir süre sonra Çanakkale Savaşı'nda aynı alanı savunmak için İmparatorluğun dört bir yanından gelen Osmanlı askerleri Batılı orduları durdurmuştu.

Çanakkale'nin bu daha yakın zamanlı Anadolu kahramanları düşmanı durdurmayı başarmışlardı: Çanakkale Savaşı bir Osmanlı zaferiydi. Çanakkale'nin baş kahramanı, sonraları Atatürk adını alan⁵¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı (1923) Osmanlı komutanı Mustafa Kemal'di (1881-1938); Mustafa Kemal daha 1913 yılında Troya'ya yaptığı bir askeri keşif gezisi sırasında Pers Kralı Kserkes ve Büyük İskender gibi destansı kahramanların izini sürmüştü.⁵² Türklerin Çanakkale Boğazı'nı savunması Türk milliyetçiliğinin gelişiminde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarıyla yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ortak belleğinde yeni ufuklar açan bir olaydı. Günümüzde, Çanakkale Boğazı'nın coğrafyası modern Türkler için en önemli *lieux de mémoire* yerlerinden biridir.⁵³

Troya, Homeros ve Türkler

Homeros, tıpkı Troya arkeolojisi, özellikle Schliemann ve onun Troas'daki arkeolojik faaliyetleri gibi çok sayıda değerli tarih araştırmalarının konusu olmuştur. Ancak, bu araştırmaların çoğu Batılı kaynaklara dayanmaktadır. Osmanlıların arkeolojiyle ilgili düşüncelerine ve bu alana duydukları ilgiye,⁵⁴ Schliemann'ın arkeoloji çalışmalarına ve eserleri umarsız şekilde ülkeden yasadışı bir şekilde çıkarmasına karşı takındıkları tavıra pek fazla ilgi gösterilmemiştir.

47 Van Wijngaarden, "The Archaeology of Troy in Prehistory."

48 Fransa'daki anayasal hareketin üyeleri kendilerini Jön Türkler "Jeunes Turcs" olarak adlandırmıştı.

49 Bu dönemdeki siyasal ve ekonomik gelişmelerin bir özeti için bkz: Zürcher, *Turkey*, özelliklerle 7. ve 8. bölümler.

50 Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda neden yer aldığı konusunda bkz: Zürcher, *Turkey*, 110-114.

51 Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı 1934 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından verildi. Atatürk modern Türkçe'de "Türklerin babası" anlamına gelmektedir.

52 Atabay, Balkan Muharebeleri Esnasında Mustafa Kemal'in Çanakkale Bölgesinde Yaptığı Faaliyetler'; Atabay ve Aslan, 'Atatürk in Troy'; Kinross, *Atatürk*, 96-98.

53 Albayrak and Özyurt, *Yeni Mecmua*, önsöz; Kraaijestein and Schulten, *Het Epos van Gallipoli*; ayrıca İkdam gazetesinde 3 Kasım 1914 tarihi ile 3 Şubat 1916 tarihi arasında yayınlanmış çeşitli raporlar, hikayeler ve anekdotları toplu olarak görmek için bkz. Çulcu, *İkdam Gazetesi*'nde Çanakkale Cephesi.

54 Jerry Toner's 2013 tarihli kitabı *Homer's Turk: How Classics Shaped Ideas of the East*'in başlığı Doğu'nun bakış açılarının araştırıldığını düşündürse de, kitapta Klasik dönem yazarlarının Doğu hakkındaki Batılı görüşlerini ifade etmek için nasıl kullanıldığı ele alınmaktadır.

Schliemann ve halefi Wilhelm Dörpfeld, Osmanlı yasa ve yönetmelikleri ve Osmanlı modernleşme programıyla değişen seviyelerde gayrete gelen memurlardan oluşan Osmanlı makamlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bunların çoğu reformları başlatan elitlerdendi veya bu entelektüel modernleşmeler ve yeniliklerle yetişmişlerdi. Schliemann bu memurların her zaman kendisinininkilerle uyuşmayan arkeolojik endişeleri ve ilgileriyle uğraşmak zorunda kaldı. Aslında Osmanlı memurları Schliemann'ın yasal olmayan bir şekilde ülke dışına çıkarılmış olduğu Troya'nın başlıca hazinelerinin kaybından dehşete kapılmışlardı. Troya onlar için 'Antik Çağ'ın en olağanüstü şehriydi',⁵⁵ kendilerini aldatılmış hissediyorlardı. Halk öfkelenmişti. Troya'nın keşfi ve sonrasındaki arkeolojik araştırmalar Osmanlıların Homeros ve Troya'ya olan ilgisini uyandırdı. Şairle ilgili biyografik notların, Homeros edebiyatıyla ilgili bilgilendirici makalelerin, Osmanlı topraklarında bulunan Homeros'la ilgili yerlerin topoğrafya özelliklerinin yanında *İlyada*'yı Osmanlıcaya çevirmek için birkaç girişimde bulunuldu.⁵⁶ Buna karşın, Homerik epiklerin beğenilmesi ve Troya kalıntılarının sahiplenilmesi Osmanlılara arkeoloji ve kültürel tarih öykülerinde yakıştırılan pasif rolle çelişmektedir.⁵⁷

Bu çalışmada Osmanlıların Klasik Dönem mirasıyla, özellikle Homerik mirasla arkeoloji tarihçilerinin daha önce kabullendiğinden çok daha ilgili oldukları ileri sürülmektedir. Osmanlı belgeleri ve edebiyatıyla ilgili bir inceleme Homerik mirasa Osmanlı'nın katılımı ve ilgisinin boyutunu ortaya koymaktadır. Bu çalışma, büyük ölçüde Troya kazılarıyla ilgili İstanbul'daki Osmanlı Devleti Arşivleri ve İstanbul İmparatorluk Müzesi Arşivleri ve Kütüphanesi'n-

55 İstanbul Osmanlı Başbakanlık Arşivleri/İstanbul Başbakanlık Arşivi (bundan sonra IBA diye anılacaktır): I.HR. 250/14863 (1 ve 2): 01/Ra/1288 (20/06/1871) ve 10-11/Ra/1288 (29-30/06/1871).

56 Homeros'a yaklaşım şekli, okunması ve çevrilmesi bu çalışmanın ana hedefi değildir. Homeros ve Homeros'un nasıl karşılandığı üzerine çok şey yazılmıştır. Ancak, Osmanlı-Türk bakış açısına pek dikkat edilmemiştir. Troya'daki arkeolojik faaliyetler Osmanlıların Troya ve Homeros'a olan ilgisini harekete geçirdiğinden, Bölüm 4'te Osmanlı İmparatorluğunda Homeros'a duyulan edebi ilgi ele alınarak, şu sıralarda Homeros'un nasıl karşılandığının üstünlükü bir açıklaması yapılmaktadır. Homeros'un Geç Antik Dönemden bugüne nasıl benimsendiğini görmek için bkz: Clarke, *Homer's Readers*; ve Young, *The Printed Homer*. Homeros'un kendisiyle ilgili olarak, bkz: Graziosi, *Inventing Homer*.

57 Eldem, 'Ottoman Archaeology in the Late-Nineteenth Century.'

de bulunan idari, siyasi ve diplomatik belgeler gibi Osmanlı kaynaklarına ve *İlyada*'nın Osmanlıcaya çevirilerinin ve İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan Osmanlı gazete ve dergilerindeki Troya ve Homeros'la ilgili çeşitli yayınların ve makalelerin analizine dayalıdır.

Donald Quataert'in Osmanlı'nın geç dönemindeki önemli gelişmeleri ele alındığı *The Ottoman Empire, 1700-1922* adlı eserinde belirttiği gibi, İmparatorluk, Avrupa ve dünya tarihinde önemli bir rol oynamıştır ve 'Orta Doğu, Balkanlar ve Orta ve Batı Avrupa halklarını bugün de etkilemeye devam etmektedir'.⁵⁸ Ancak, bu çok önemli rolüne rağmen Osmanlı İmparatorluğu genellikle çoğu Avrupa kültür tarihi çalışmalarının dışında bırakılmıştır: bazılarında aralarda bahsedilmiş, bazılarında ise tümüyle görmezden gelinmiştir. Batıda akademik arkeolojinin yükseliş öyküsü büyük ölçüde 'sadece bir bakış açısından ve yerel sesler susturularak' yazılmıştır. Yerel aktörleri dışarıda tutmak ve Osmanlı belgelerini ve tarihini görmezden gelmek 'yanlı bir anlatımla' sonuçlanmıştır. *Scramble for the Past (Geçmiş Hücüm)* adlı yakın tarihli önemli çalışma, Doğu ile Batı arasındaki etkileşimin önemini vurgulayıp Osmanlıları 'oyunun esas oyuncuları' olarak yerleştirerek arkeolojinin geleneksel bilgeliğini altüst etmektedir.⁵⁹

Bu çalışmada Schliemann'ın meşhur arkeolojik faaliyetleri, Geç Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve dönemi bağlamında incelenmektedir. Bu araştırma Troya arkeolojisinin tarihinde Osmanlı bakış açısı ve duruşunu ortaya koymayı, Osmanlı ve Batılı arkeologlar, siyasetçiler ve diplomatlar arasındaki etkileşimi ve içinde çalıştıkları kültürel ve siyasi çerçeveyi göstermeyi amaçlamaktadır. Homeros ve Troya ile bağlantılı Osmanlı ve Avrupa deneyim ve geleneklerini bir araya getirmektedir. Bu çalışmanın zaman aralığı aynı zamanda Batı ile Doğu'yu da bir araya getiriyor: Schliemann'ın Osmanlı topraklarına ilk kazmayı vurduğu 1870'te başlıyor ve Troya'nın tamamen yeni bir boyut kazanarak Türklerin kahramanlık öyküsünün bir parçası haline geldiği 1915 yılında Troas'da Batı ile Doğu arasında gerçekleşen bir modern-zaman savaşı olan Çanakkale Savaşı ile sonlanıyor.

58 Quataert, *The Ottoman Empire*

59 Bahrani, Çelik and Eldem, *Scramble for the Past*, 28-33

Homerik miras Avrupalıların hayal gücünün esin kaynağı olmasının yanı sıra Türk kültürel geleneklerine de esin kaynağı olmuştur. Osmanlı-Türklerinin Homerik mirası sahiplenmelerinin araştırılması yorumlar ve sahiplik iddiaları konusunda bir fikir vererek kültürel miras ile çağdaş siyasal ve toplumsal gelişmelerin farkında olunması ve sunulması arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

Osmanlıca el yazmalarını çözmek oldukça güçtür. Bu araştırma için birçok Osmanlıca makale ile idari, siyasi ve diplomatik belgeyi inceleme fırsatı buldum. Bu metinlerin bazı bölümlerini bu kitapta yer almaları için Osmanlıcadan İngilizceye çevirdim. Bu çeviriler araştırmanın ana metninde belirtilmiş ve çerçeveye içine alınmıştır.

Osmanlı Türkçesinden modern Türkçeye karakter çevirisi de aynı şekilde karmaşık bir iştir. Osmanlı Devlet Arşivleri personeli ve son derece profesyonel Osmanlıca hocam Mustafa Küçük'ün önerisine uygun şekilde Osmanlıca yazım kılavuzuna mümkün olduğu kadar bağlı kalmaya karar verdim. Osmanlı padişahlarının, memurlarının ve yazarlarının adlarında olduğu gibi, örneğin Mehmed (günümüz Türkçesinde Mehmet), İzzeddin (İzzettin) ve Galib (Galip) gibi ve bu karar birtakım sonuçlar doğurdu. Yine de günümüz Türkçesi Osmanlı Türkçesinden büyük ölçüde farklı olduğundan, bu konuda tutarlılık olanaksızdı. *Geçmişe Hücum* kitabının editörlerinin örneğini izleyerek bazı sözcük ve ifadelerde modern Türkçeyi seçtim, örneğin: bey (Osmanlı Türkçesinde *beğ*). Diğer yandan *pasha* (paşa) sözcüğü İngilizce dilinde yer alıyor. Bu nedenle Türkçe yazımını (paşa) kullanmamaya karar verdim.

Bu çalışmanın ele aldığı dönem boyunca Osmanlılar birden çok takvim kullanmıştır: Biri Peygamber Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç ettiği İ.S.622 yılından başlayan Ay Takvimi'ne dayanan İslami takvim, yani *Hicri* takvim; diğeri ise Jülyen takvime karşılık gelen, ancak İ.S.622 yılından başlayan ve güneş yılına dayanan Roma takvimi, diğeri bir deyişle *Rumi* takvimdir. Bu çalışmada öncelikle Osmanlı belgelerinin Osmanlı takvimine göre tarihlerini belirttim (Hicri: kısaltılmış olarak ve Rumi: tam olarak), sonra da Batılı tarihi köşeli parantez içerisinde gösterdim.

Bu araştırmanın Birinci Bölüm'ünde Troya'nın keşfine odaklanılmaktadır. İkinci Bölüm Osmanlıların Troya'daki gelişmelere bakış açısına yönelerek Son Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki entelektüel ortam ele alınmaktadır. Üçüncü Bölüm'de Osmanlıların Troya arkeolojisine 1880'lerin başlarındaki ilgisi ve Osmanlı yetkililerle Schliemann arasındaki bitmek tükenmek bilmeyen çatışmalar konu edinilmektedir. Dördüncü Bölüm'de Osmanlı Türk edebiyatında Homeros'a, Homerik epiklere ve Troya'ya olan ilgi ele alınmaktadır. Son bölümde ise Osmanlıların 1885 ile 1915 arasındaki Troya kazılarına olan ilgisi ve doruk noktası Çanakkale Savaşı olan Birinci Dünya Savaşı sırasında Troya ve Homeros'a karşı değişen tavırları tartışılmaktadır.

Osmanlıların bakış açısını tam olarak anlamak için daha çok araştırma gerekli olmakla birlikte, bu çalışmanın, Osmanlı-Türklerinin Troya ve Homerik mirasa karşı tutumu, bu mirası algılayışları ve Batılıların arkeolojik savlarıyla etkileşimlerinin anlaşılmasına yardımcı olmasını umut ediyorum.

Resim 4: Türk Heykeltıraş Profesör Ferit Özşen'in İzmir'deki Homeros Anıtı, 2002
Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

Resim 5: 2004'te Hollywood yapımı *Troy* filmi için yapılan Troya Atı Çanakkale'de
Foto: R. Aslan, Aralık 2022

Resim 6: 1943'te Süheyl Ünver (1898-1986) tarafından yapılan Sultan II. Mehmed
(yaklaşık 1480) portresi
Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

Resim 7: Üzerinde Priamos'un Hazinesi'ndeki takılarla Sophia Schliemann
Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

I

Troya'nın Keşfi

1870'lerde Schliemann ve Osmanlılar

1873 yılının Mayıs ayında Heinrich Schliemann Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyısındaki bir höyük olan Hisarlık'ta altın ve gümüş takılar, tunç çanak ve kupalar, bakır baltalar ve başka değerli eşyalardan oluşan büyük, muhteşem bir hazine buldu. Schliemann Homeros'un Troya'sının kalıntılarını keşfettiğini duyurdu ve bu değerli buluntulara Priamos'un Hazinesi adını verdi (Şekil 8).¹ 5 Ağustos 1873 tarihinde *Allgemeine Zeitung*'da (Augsburg) yayınlanan Schliemann'ın Priamos'un Hazinesi'ni bulduğu haberi tüm dünyada yankı uyandırdı, akademisyenlerin olduğu kadar halkın da ilgisini çekti. Homeros'un dünyası büyülenmiş bir takipçi kitlesi açısından artık somut bir hale gelmişti. Schliemann'ın buldukları Homeros'a olan ilginin daha çok artmasına neden olurken, kendisi de dünya çapında Troya'yı kazan araştırmacı olarak ün kazandı.²

Schliemann, çıkardığı buluntulardan birçoğunu Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları dışına kaçırdı. Priamos'un Hazinesi'nin yasal olmayan yollardan yurtdışına çıkarılması skandala yol açtı.³ Kaynaklar, İmparatorlukta birçok kişinin söz konusu Troya kalıntılarının kaybı nedeniyle şok yaşadık-

1 Bu bölümün şekil ve altyazıları da içeren bir kısmı daha önce Uslu'nun 'Schliemann and the Ottoman Turks' ve yine Uslu'nun 'Ottoman Appreciation of Trojan Heritage' yazılarında yer almıştır.

2 Traill. *Schliemann of Troy*, 123; Den Boer 'Homer in Modern Europe', *European Review*, 182.

3 Easton, *Schliemann's Excavations at Troia*, 22.

larını ve Osmanlıların klasik miras konusundaki tavırlarının oldukça derin olduğunu gösteriyor. Lowenthal'in gözlemlendiği gibi mirasa en çok, tehlike karşısında olduğu anlaşıldığında değer veriliyor: 'kaybetme riski mal sahibini yöneticiliğe özendiriyor'.⁴

1 'ubi Troia Fuit' Sorusu⁵

Avrupa ülkeleri yüzyıllar boyunca kendilerini Troya ile özdeşleştirerek kökenlerinin izini onlara saygın ve görkemli atalar sağlayan Troya kahramanlarına kadar sürmüştü.⁶ Fatih Sultan Mehmet (1432-1481) de Troyalılarla kendini özdeşleştirerek Avrupa geleneğine uymuş ve Türklerin kökenlerini Homeros'un kahramanlarına kadar götürmüştü (Resim 9).⁷ Buna karşın, Homeros'un *Ilyada'sının* geçtiği yer belirsizliğini koruyordu, uzun süredir bir tartışma ve spekülasyon konusuydu. Troya yalnızca bir destan mıydı, yoksa Homeros'un *Ilyada'sı* gerçeklere mi dayanıyordu? Gerçekten varsa, neredeydi? Troya Herodot ve Ksenofon'un ve diğer birçok Antik Dönem yazarının düşündüğü gibi Hisarlık'taki höyükte, bir Yunan ve Roma şehrinin altında mı yatıyordu? Yoksa yerel uzman Skepsisli Demetrios'un (yaklaşık MÖ 180) iddia ettiği, daha sonra Romalı coğrafyacı Strabon'un (MÖ 63-MS 19) da yinelediği gibi Kemer Deresiyle (*Thymbrios*) Karamenderes Nehri (*Scamander*) arasında bir yerde miydi? Ya da Troya 17. ve 18 yy'larda birçok bilim insanının düşündüğü gibi her ikisi de Troas'ın (Biga Yarımadası) batı kıyısında kurulan Aleksandreia Troas ve Sigeion'da mı bulunuyordu?

Çanakkale Boğazı, Troas'ın cazibesine kapılan Batılı bilim insanlarını ve seyahatlerini kendine çekiyordu.⁸ 17.yy'da *Ilyada'*ya konu olan olayların meydana

geldiği yeri bulmak için ilk bilimsel girişimler yapıldı. 17.yy'ın başlarında İngiliz gezgin George Sandys, Karamenderes Deresi ve Dümrek Çayı (*Simois*) adlı akarsuların yerlerini belirledi. Yine bir İngiliz, seyyah ve bilgin Robert Wood, 1742 ve 1750 yıllarında Troas'a yaptığı ziyaretler sırasında Troya'nın nerede olduğu sorusunun topografik araştırmalarına öncülük yaptı. Wood, 1769 yılında yayınladığı *Essay on the Original Genius of Homer* adlı çalışmasında yüzyıllar içerisinde topografyada meydana gelmiş olabilecek değişimleri tanımlayarak ileride yapılacak olan çalışmaların temelini hazırladı. Wood'un çalışması saha çalışmasıyla Troya'nın konumunun yanı sıra Troya Savaşının tarihsel gerçekliğini de belirlemenin mümkün olduğunu öne sürerek Troya sorunsalının modern topografik araştırmalarının önünü açmıştır.⁹

Ondokuzuncu Yüzyıl

Homeros'un Troya'sının konumundaki belirsizlik 19.yy'da da devam etti. Bu dönem yeni hümanizm ve sosyal bilimlere olan ulusal ilginin artmasıyla tanımlanabilir. Birçok Avrupa ülkesinde Klasik Yunan dönemi yeni ulusal kimlik anlayışına bir referans oluşturmuştur. Avrupa klasikleri sahiplendikçe Homeros'u anlama ve kahramanlarıyla özdeşleme konusunda aşama kaydedilmiştir. Homeros, Avrupa'nın Yunan bilginleri ve Yunan edebiyatı çalışmalarına önem veren eğitim müfredatının temel ögesi olmuştur. Homeros'un Hektor, Akhilleus, Priamos, Helen, Paris, Agamemnon ve Odiseus gibi erkek ve kadın kahramanları zengin bir kimlik potansiyeli yaratmış, böylece *Ilyada* ve *Odysseia* 19.yy'da Avrupa'nın emperyal güçlerinin ve bunların yeni kurulan ulus devletlerinin dersliklerinde mükemmel bir okuma malzemesi olmuştur.

Homeros'un 19.yy'ın eğitimli Avrupalıları üzerindeki etkisi önemliydi. William Gladstone gibi önde gelen liberaller açısından 'yaşamı tam anlamıyla her yönüyle ele alan' Homeros'un eserlerinden ikna edici ahlaki dersler çıkarılmıştı.¹⁰

4 Lowenthal, *Possessed by the Past*, 24,

5 'Where Troy Was Once', Ovid, *Heriodes and Amores*, 1.1.53, sf. 14 ve 15.

6 Troya Kahramanları üzerine son yayınlar: Shepard ve Powell, *Fantasies of Troy*; Thompson, *The Trojan War*.

7 Ortaylı, *Tarihin İzinde*, 67-69; Rijser, 'The Second Round'; Spencer, 'Turks and Trojans in the Renaissance'; Harper, 'Rome versus Istanbul'; aynı zamanda bkz, 'Turks as Trojans, Trojans as Turks'; Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, Kafadar, *Between Two Worlds*, 9.

8 Homerik Troya'nın yeri ile ilgili farklı hipotezler için bkz: Stoneman, *Land of Lost Gods*, 265-269; Allen *Finding the Walls of Troy*, 40-48; Cook, *The Troad*; Lascarides, *The Search for Troy*.

9 Wood, *In Search of the Trojan War*, 37-40; Manguel, *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 178-181; Den Boer, 'Homer in Modern Europe,' *European Review*, 174-176.

10 *European Review*, 181'de Den Boer'in 'Homer in Modern Europe' yazısından alıntı.

Diğer yandan 19.yy'da arkeolojideki gelişmeler ve yenilikçi arkeoloji ve jeoloji yöntemleriyle uygulamaların artması Troya düzlüğünün topografisi konusunu daha da ilginç hale getirmişti. Troya Savaşı'nın gerçekliğini kanıtlama arzusu ve Homeros'un sözünü ettiği yerin ve kahramanların varlıklarını ispatlamak birçok insanın zihnini meşgul ediyordu.¹¹

19.yy'ın ikinci yarısına gelindiğinde, Homeros'un Troya'sı ile ilişkilendirilen başlıca iki yer vardı; bunlar Pınarbaşı-Ballı Dağ ile Hisarlık'tı. Böyle bir yerin varlığından şüphe duyan önemli bir bilim insanı grubu olmasına rağmen, Avrupalı aydınların ve gezginlerin çoğu Homerik destanların tarihsel özelliğini yadsımıyordu ve bu yerlerden ilkinin doğru olduğuna inanıyordu. 1785 yılında Pınarbaşı köyünün yakınındaki Ballı Dağ'ın Homerik Troya'nın yerleşim yeri olduğunu ileri süren, 1784 ve 1792 yılları arasında Fransa'nın Bâb-ı Âli elçisi, Choiseul-Gouffier Kontu Marie Gabriel Auguste (1752-1817) tarafından görevlendirilen Jean-Baptiste Lechevalier (1752-1836) oldu. Lechevalier, Pınarbaşı Çayı'nın tepesindeki soğuk ve sıcak su kaynaklarının Homeros'un tarif ettiği kaynaklar olduğunu belirledi: bu kaynaklar varsayımının kanıtıydı. Syros'daki Avusturya konsülü Johannes Georg von Hahn 1864 yılında bu yerleşimde kazıya başladı.

Birkaç bilim insanı Osmanlı Türkleri tarafından Hisarlık (kalelerin bulunduğu yer) olarak bilinen Çanak kasabasının yakınındaki tepenin Troya olarak tanımlanmasını desteklemişti.¹²Hisarlık'ın haritasını ilk çıkaran kişi 1787 yılında yine Choiseul-Gouffier Kontu'nun görevlendirdiği mühendis Franz Kauffer idi. Yeni yüzyılın başlangıcında gezgin ve antikacı Edward Daniel Clarke Hisarlık'ı Yunan-Roma şehri Ilium Novum, Yeni Roma Troya'sı olarak tanımladı, ancak Troya ile herhangi bir bağlantı kurmamıştı. Hisarlık höyüğünü 1822 yılında Homerik Troya olarak tanımlayan İskoç gazeteci Charles Maclaren oldu. Strabon Homerik Troya ile Ilium Novum'un (Çev.Yeni Ilium) farklı iki yerde bulunduğunu yazdığından bu tanımlama pek ilgi uyandırmadı. Sonuçta, Çanakkale'de yaşayan ve Troya topografisi üzerinde yerel bir otorite ve bir arkeolog olan Frank Calvert (1828-1908) Hisarlık'ın Homerik Troya'nın

bulunduğu yer olduğundan emin olarak 1863 ve 1865 yılları arasında bir bölümü ailesine ait olan arazide bulunan höyükte keşif kazıları yaptı.¹³

Frank Calvert bölgede arazi alıp Çanakkale Boğazı'na yerleşen, İngiltere dışında yaşayan önde gelen İngiliz ailelerinden birinin üyesiydi. Calvert'lerden birkaçı 19.yy'da Britanya, Birleşik Devletler, Doğu Akdeniz özellikle de Çanakkale Boğazı'nı da içerecek şekilde değişik ülkelerde elçi olarak hizmet vermişlerdi. Tutkulu bir Homeros hayranı olmasının yanı sıra *Ilyada*'nın geçtiği ortamda yaşayan Frank Calvert, kısa sürede Troas'ın topografisine yoğun bir ilgi ve Avrupalı ziyaretçilerin sıkça başvurduğu derin bir uzmanlık geliştirdi. Calvert, Hanay Tepe, Ophryneion, Colone ve Pınarbaşı gibi çeşitli alanlarda kazı yaptı. Araştırmaları sırasında, Antik Çağ kaynaklarıyla modern bilimsel yöntemler ve gözlemlerinin yanı sıra yöreye ilgili bilgilerini bir araya getirdi. Gerçekten de Calvert Troas'daki arkeolojik araştırmaların öncüsüydü.

Calvert 1863 yılında Pınarbaşı'nın Troya'nın bulunduğu yer olduğu teorisinden vazgeçerek Hisarlık tepesinin doğu eteklerinde keşif açmaları kazmaya karar verdi. Bu kazılar büyük bir olasılıkla onu gerçekten Troya'nın yerini bulduğuna ikna etmişti. Bununla birlikte, başlangıçta Calvert önemli iddialarda bulunmadı, görüşlerine itibar edilmedi. Üstelik, Hisarlık Höyüğü'nü tamamen kazmak için yeterli finansal kaynağı yoktu, 1863 yılında British Museum gibi kuruluşlara kazılarını finanse etmeleri için yaptığı çağrılar sonuçsuz kalmıştı.¹⁴

1868'in Ağustos ayında Schliemann Troas'ı ilk kez ziyaret ettiğinde genel görünüm buydu. İş yaşamında servet kazanan Alman Heinrich Schliemann arkeolojik araştırmaların sağlayabileceği entelektüellik ve bilgelik statüsüne özeniyordu. *'ubi Troia fuit'* (Troya buradaydı) sorunsalının çözülmesi bölgesine bir ün elde etmek için mükemmel bir fırsattı.¹⁵

13 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 39-41.

14 Traill, *Schliemann of Troy*, 56; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 63, 72-85, 103, 105, 120; Ayrıca bkz. Frank Calvert'in son biyografisi; Robinson, *Schliemann's Silent Partner*.

15 Traill, *Schliemann of Troy*, 54-57; Jähne, 'Heinrich Schliemann,' 330; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 110-117; Calvert'den Schliemann'a mektup, 1 Kasım 1868, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (110), 140; Van Wijngaarden 'Heinrich Schliemann'; Arentzen, 'Frank Calvert'.

11 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 50.

12 Jähne, 'Heinrich Schliemann,' 330; Traill, *Schliemann of Troy*, 57.

2 Heinrich Schliemann Troas'ta

Johann Ludwig Heinrich Julius Schliemann 1822 yılında Mecklenburg-Schwerin Büyük Dükalığı'nın Neubukow kasabasında dünyaya geldi (Resim 10). Kendi anlatımına göre, Schliemann'ın Homeros ve Yunanistan'dan etkilenmesi küçük bir çocukken başlamıştı ve günün birinde Troya'yı kazmak yaşamının en önemli tutkusu haline gelmişti. Ondört yaşındayken işe başladığı bir bakkal dükkanında beş yıl çıraklık yaptı. Ardından ticarete başarılı bir kariyere başladı. Kırklı yaşlarına kadar rüyasını gerçekleştirebilecek parayı kazanmak için yaşamını ticarete adadı. Daha sonra, Paris'te arkeoloji öğrenimi gördü. *İlyada*'yı bir gezi rehberi gibi kullanarak, Troas'ın topografisini inceledi ve Hisarlık'da kazılara başladı. Sonunda efsanevi Troya Şehri'ni buldu.¹⁶

Ancak, biyografisini yazan David A. Traill'in iddia ettiği gibi, Schliemann'ın 'kendi yaşamına ilişkin anımsadığı bazı ayrıntıların aralarında uyum sorunu vardı, bu da olayların doğru bir biçimde anlatımını imkânsız kılıyordu. Belki de ayrıntıların özünden daha da önemlisi, bu aykırılıkların gerçekler konusunda açıkça şövalyevari bir yaklaşım sunmasıdır.' Traill, Schliemann ile ilgili yanlış bilgilerin geniş çapta kabullenilmiş olduğunu ve bunların izlerinin Schliemann'ın bizzat verdiği bilgilerde sürülebileceğini belirtmektedir.¹⁷ Schliemann ile ilgili bildiklerimizin birçoğu günlüklerine, yazdığı birçok mektuba ve arkeolojik yayınlarının otobiyografik önsözlerine dayalıdır. Schliemann'ın çelişkilerle dolu yaşam öyküsü ve arkeolojik başarıları yaşamı boyunca tartışmalara konu oldu, olmaya da devam ediyor.¹⁸

Kesin emin olduğumuz tek şey, Schliemann'ın gerçekten de servetini emekli olup seyahatlere başlamadan önce yaptığı işlerden edinmiş olduğudur. Schliemann 1864 ile 1866 yılları arasında Tunus, Mısır, İtalya, Hindistan, Endonezya, Çin, Japonya, Amerika, Küba ve Meksika'yı ziyaret etmişti. Dünyayı dolaşıp gördükten sonra, Paris'e yerleşerek çalışmalarını Yunan felsefesi ve ede-

biyatı, Mısır filolojisi ve arkeolojisi üzerinde yoğunlaştırmıştı. Bunların yanı sıra, bilim insanlarının oluşturduğu cemiyetlerin toplantılarına katılmış, İtalya ve Yunanistan'a seyahat etmiştir. Deneyimli arkeologları çalışırken izleyerek onlardan bilgi almış, Yunanistan'da kendi deneysel kazılarını yapmıştır. Atina'da bir süre yaşadıkdan sonra, deniz yoluyla İstanbul'a, oradan da Çanakkale Boğazı'na giderek tabiatını ve olası yerleşim yerlerini araştırmıştı.¹⁹

Schliemann 1868'in Ağustos ayında Çanakkale Boğazı'na vardıkdan hemen sonra Troas Ovası'nı incelemeye başlamış, Ballı Dağ-Pınarbaşı'nda kazılar yapmıştı. Bu arkeolojik yerleşimin Homerik Troya olmak için yeterince önemli olmadığı sonucuna varmıştı.²⁰ Orada bulunduğu sırada Frank Calvert ile tanışmıştı. Calvert'in Hisarlık'ta yaptığı kazıları görmüş ve onun değerli eski eser koleksiyonunu incelemişti.

Calvert'in Hisarlık'ta yaptığı araştırmaların sonuçlarını ve Homerik Troya'nın Novum Ilium'un altında olduğuna ilişkin görüşünü paylaştığı bu karşılaşmanın Schliemann'ı Hisarlık Tepesi'nde kazılara başlamak için harekete geçirdiği düşünülmektedir.²¹ Kendi açısından bakıldığında Calvert bunu Homeros'la ilgili soruyu çözme yolunda bir fırsat olarak görüp, varlıklı sermayedarın hevesini coşkuyla karşılamıştı.²²

Aralık 1868'e gelindiğinde Schliemann 'yapay Hisarlık Höyüğü'nün tamamını kazmaya karar vermişti.'²³ ve Calvert'in 'candan iş birliğini' sağlama almıştı. Gerçekten de Calvert Hisarlık'ın topografisi konusunda gerekli bilgileri vermiş, planlanan kazı için kapsamlı pratik tavsiyelerde bulunmuştu. Üstelik tepenin kendisine ait olan yanını incelemesi için Schliemann'a onay verdiğini belirtmişti. Höyüğün geri kalan bölümü olan kuzeybatı yarısına gelince, 'diğer toprak sahibine nüfuzunu kullanarak kazıya izin verdireceğine' söz vermişti.

19 Traill, *Schliemann of Troy*, özellikle Bölüm 3.

20 Schliemann, *Ithaque*, 51-54. Traill, *Schliemann of Troy*, 51-54.

21 Traill, *Schliemann of Troy*, 54-57; Jähne, 'Heinrich Schliemann,' 330; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 110-117.

22 Calvert'in Schliemann'a 1 Kasım 1868 tarihinde gönderdiği mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (110), 140.

23 Schliemann'ın Calvert'e 26 Kasım 1868 tarihinde gönderdiği mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (112), 141-143.

16 Schliemann, *Ilios*, 5-8; Schliemann, *Ithaque*, 137, 162-164, 201.

17 Traill, *Schliemann of Troy*, 19, 2.

18 Schliemann'la ilgili biyografi çalışmaları: Schliemann, *Heinrich Schliemann's Selbstbiographie*; Ludwig, *Schliemann of Troy*; Traill, *Schliemann of Troy*; Döhl, *Heinrich Schliemann*. Schliemann'ın Hollanda'daki yaşamı için bkz: Arentzen, *Schliemann en Nederland*.

Gerçekten de Schliemann'a 'Onu [Türk toprak sahibini] ikna etmekte fazla zorlanmayacağını sandığını' yazmıştı.²⁴

Schliemann Çanakkale bölgesinde nüfuzlu biri olduğundan Calvert'den Hisarlık'ta kazı yapabilmesi için bir ruhsat ayarlamasını istemişti.²⁵ Ancak, Calvert'in girişimleri başarısız olmuştu. Aslında bu çok önemli yüzlerce yıllık Osmanlı vilayetinde kazı izni elde etmenin çok daha karmaşık olduğu anlaşılmıştı.²⁶

Troas: Bir Osmanlı Diyarı

Bu bölgedeki Osmanlı egemenliği 1350'lere dayanır. Avrupa Yakası'nda yer alan Gelibolu'nun alınmasıyla Osmanlı Türklerinin tüm Çanakkale Boğazı'nın kontrolünü ele geçirmesi Avrupa'da Türk varlığının başlangıcı olmuştu.²⁷ Gelibolu 1390'larda Osmanlı Deniz Kuvvetleri'nin ana üssü haline gelmiş ve burada bir kasaba kurarak (*Kale-i Sultaniye*), Çanakkale Boğazı'nın ve yeni fethedilen İstanbul'un korunması için 1460 civarında güçlü kale burçları inşa ettiren Fatih Sultan Mehmet'in hükümler döneminde özellikle önem kazanmıştı.²⁸ Ünlü Osmanlı harita ustası Piri Reis'in 1513 yılında kendisine ait ilk dünya haritasını çizdiği, 1521 ve 1526'da *Kitab-ı Bahriye*'nin (Denizciler için navigasyon kitabı) her iki versiyonu için çalışmalarını yaptığı ve 1528-1529 yıllarında ikinci bir dünya haritası hazırladığı yer Çanakkale'dir.²⁹ Gelibolu, 16.yy'da İstanbul'da Galata denizcilik silahhanesi inşa edilinceye kadar önemini korumuştur.³⁰

24 Calvert'inn Schliemann'a 13 Ocak 1869 tarihinde gönderdiği mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann.Briefwechsel I*, (113), 142-145; ayrıca bkz. Allen, *Finding the Walls of Troy*, 116-118 ve Traill, *Schliemann of Troy*, 56-58

25 Meyer, *Heinrich Schliemann.Briefwechsel I*, 17 Şubat 1870 (129), 161, 29 Temmuz 1870 (140), 174.

26 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 118.

27 Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 104.

28 Babinger, 'Kale-I Sultaniye.'

29 Soylu, *Piri Reis Haritası'nın Şifresi*, 14.

30 Bostan 'Ottoman Maritime Arsenals.'

17.yy'ın ikinci yarısında bölge Osmanlı Padişahı Dördüncü Mehmet'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın ilgisini çekti. Bu kudretli Valide Sultan Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasındaki surların onarımlarını yaptırdı ve modernleştirdi. Boğazın en üst seviyede savunulması için 1658 ve 1660 yılları arasında iki yeni kalenin, Seddülbahir ve Kumkale'nin inşa edilmesini emretti.³¹

Çanakkale bölgesinin vilayet başkenti,³²*Kale-i Sultaniye*'nin (halk arasında Çanak Kal'esi) nüfusu ağırlıklı olarak 3,000 civarında Türk ve Museviden oluşuyordu.³³ Şehir 18.yy'da canlandıktan sonra 19.yy başlarında İran ve Birleşik Devletler'in yanı sıra Avrupa ülkelerinin neredeyse tamamının bu kentte temsilcileri vardı.

Boğaz'dan geçen gemiler evraklarını sunmak ve vergilerini ödemek için *Kale-i Sultaniye*'de durmak zorundaydı. Bu nedenle yerli nüfus dünyanın dört bir yanından gelen insanlarla temas halindeydi. Batı Dünyası'yla yakın ilişkiler içindeki şehir, önemli bir ticari merkeze ve yerel üretim açısından önemli bir pazara dönüşmüştü. Bu birden fazla etnik grubun yaşadığı Osmanlı şehrinde Rum, Ermeni ve Musevi sakinlerinin deri tabaklama, halat, sabun ve reçel yapma gibi faaliyetleri olan küçük işletmeleri vardı. Osmanlı Türkleri'nin çoğu silahtar ve gemi yapımcısıydı.³⁴ Şehrin sakinleri Türkçe konuşabiliyor olsa da farklı mahallelerde yaşıyor ve çoğunlukla kendi lisanslarını konuşuyordu.³⁵

Babinger'in 1890 yılında *Brill's First Encyclopedia of Islam* adlı yayında yazdığına göre Avrupa ve Asya yakalarındaki burçlar 1887 yılında tekrar restore edilmişti ve irili ufaklı onbir cami ve dört kiliseli şehrin nüfusu 11,000 olmuştu.³⁶

31 Babinger, 'Kale-I Sultaniye'; Hatice Turhan Sultan'ın mimari himayesi ve Çanakkale'yi savunan iki kaleyle ilgili araştırmalar için, bkz: Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders*.

32 Osmanlı Türkleri tarafından 1876'ya kadar Cezair-i Bahri Sefid (takimadalar) daha sonra Biga İli olarak bilinir.

33 Babinger, 'Kale-i Sultaniye.'

34 1881/1882-1883 Osmanlı Genel Nüfus Sayımı'na göre *Kale-i Sultaniye* 4093 Müslüman kadın, 4225 erkek, 2532 Rum kadın ve 2407 erkek, 432 Ermeni kadın ve 532 erkek, 766 Musevi kadın ve 729 erkek, 19 Protestan kadın ve 27 erkek, 125 yabancı uyruklu kadın ve 167 erkekten oluşuyordu; bkz. Karpat, *Ottoman Population*; Karpat, 'Ottoman Population Records'; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 266.

35 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 15-16'da Cuinet, La Turquie d'Asie, vol. 3, 607, 727, 729.

36 Babinger, 'Kale-i Sultaniye'

19.yy'da Osmanlı Türkleri mitolojik Troas topraklarına hükmediyordu ve *İlyada* olduğu varsayılan çevrede yaşıyordu. Üstelik savunma duvarlarıyla güçlü bir şekilde çevrili olan Çanakkale Boğazı İstanbul'a giden yolda önemli bir geçitti. Burada kazı izni almak kolay olmayacaktı, Osmanlılar gerçekten de Schliemann'ı uzun süre bekletti. Ancak bu durum onu durduramadı.

3 Schliemann'ın Osmanlı Yetkililerle Karşı Karşıya Gelmesi

Schliemann, 9 -19 Nisan 1870 yılları arasında kazı ruhsatı olmadığı halde, diğer iki Türk toprak sahibinin onaylarını da almadan tepenin kuzey-batı ucunda kazı yaptı. Bu hareketini şu sözlerle açıklıyordu: 'Türk toprak sahiplerinin bana izin vermeyi reddedeceklerini önceden bildiğimden onlardan izin istemedim.'³⁷

Calvert ona Hisarlık Höyük'ün kendi tarafında olan bölümünü kazması için izin vermiş olmasına rağmen Schliemann tüm tepeyi kazmak istiyordu. Bu nedenle tepenin tamamını satın almayı önerdi, hem mülkün tamamına sahip olursa diğer toprak sahiplerine olası buluntulardan pay verme zorunluluğundan da kurtulacaktı.³⁸ Yazmış olduğu bir dizi mektupta Schliemann, Calvert'den mülkü Türk sahiplerinden mümkün olan en kısa zamanda ve en ucuz fiyata kendisi için satın almasını istemişti.³⁹ Ancak mülk sahiplerinin ikisi de 'toprağı her ne fiyata olursa olsun satmayı reddettiler' ve Schliemann'ın *Troy and Its Remains* (1875) [Troya ve Kalıntıları] adlı eserinde açıkladığı gibi Nisan 1870'de kazılarına devam etmesi imkansızdı 'çünkü toprak sahiplerinin [...] yerleşim üzerinde koyun ağılları var ve bana bu izni yalnızca zararlarına karşılık 12.000 kuruş ödemem şartıyla verecekler, ayrıca kazıların tamamlanmasından sonra topraklarını eski haline getirmem koşulunu getirdiler'. Bu istemler Schliemann açısından çok rahatsız ediciydi.⁴⁰

37 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (131), 163-169; Traill. *Schliemann of Troy*, 78.

38 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 128

39 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, 14-26 Nisan 1870 (133), 169-171, 2 Haziran 1870 (136), 171-173, 25 Ağustos 1870 (142), 175, 12 Mart 1871 (150), 183-185.

40 Schliemann, *Troy and Its Remains*, 58.

Schliemann'ın yaptığı izinsiz kazılar Osmanlı yetkilileri arasında rahatsızlık yarattı. Calvert'in 20 Temmuz'da Schliemann'a yazdığı mektuba göre hükümet buna 'çok karşı' olduğundan kazı ruhsatı almanın 'pek de olasılığı yok' gibiydi. Belli ki Schliemann 'başına buyruk hareket etmesiyle ve yetkisiz olduğu halde harekete geçmiş olmasıyla' böbürlenmişti, Calvert'e göre ise 'sonuçlarına katlanmalıydılar ve fermanı almak için hükümetin daha keyifli olduğu bir zamanı beklemeliydiler.'⁴¹ Schliemann 31 Ağustos 1870 tarihinde zamanın Maarif Nazırı Safvet Paşa'ya sarf etmiş olduğu sert sözler nedeniyle üzüntü duyduğunu ifade eder.⁴²

Schliemann kazı ruhsatı alma girişimlerinde aşılması zor engellerle karşılaşmıştı. Bu dönemle ilgili olarak 'Türk Devleti'nin İstanbul'da yeni kurdukları müze için Antik Çağ'a ait buluntuları bizzat toplaması' nedeniyle Sultan'ın artık kazılara ruhsat vermediği yorumunu yapar.⁴³

Schliemann'ın 1870 yılında Hisarlık'ta keşif kazılarını yaptığı sıralarda Osmanlıların eski eserlere olan ilgisinde ve arkeolojiyle ilgili resmi girişimlerinde önemli ölçüde artış vardı. 19.yy'da 1839-1876 Tanzimat reformları ve Osmanlı Aydınlanması⁴⁴ Avrupa kültürü ve edebiyatına yakın ilgi duyan, Yunan-Roma buluntularına özel önem veren, ağırlıklı olarak kamu hizmetlilerinden oluşan yeni bir aydın grubu yaratmıştı.⁴⁵

Öte yandan aynı bürokratlar İmparatorluk içerisinde birçok bölgede yeni oluşmaya başlayan, Büyük Güçler'den birkaçının desteğini alarak ayrılmaya çalışan ve devasa ölçütlerde toprak kaybı tehdidi oluşturan milliyetçi eylemlerle karşı karşıya kalmıştı.⁴⁶

41 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (139), 173.

42 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (143), 175-177.

43 Schliemann, *Troy and Its Remains*, 59.

44 Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, 167.

45 Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, 244-257; Zürcher, *Turkey*, 66; Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 94-108.

46 Quataert, *The Ottoman Empire*, 54-57.

Doğu Sorunu

19.yy boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve bunun olası sonuçları uluslararası siyaset gündeminde büyük bir soruna evrildi.⁴⁷ Avrupalıların bu konudaki görüşleri çelişkiliydi. Tarihçi Donald Quataert'in anlatımıyla, 'savaşlarıyla ve başkaldıran Osmanlı tebasına yönelik ayrılıkçıların hedeflerini desteklemekle Avrupa devletleri tam da korkarak sakındıkları parçalanmayı kışkırtmış oldular.⁴⁸

Osmanlı egemenliğine karşı başkaldırılarda uluslararası politikaların oynadığı önemli rol Yunan Bağımsızlık Savaşı sırasında (1821-1830) belirginleşti. Avrupa'nın Klasik Yunan kültürüne duyduğu tutkunluk Yunanlı isyancılara karşı sempati aşıladı. Avrupalıların Yunanlılara karşı bu duyarlılığı, aynı zamanda uzun zamandır süregelen Türklere karşı oluşan gelenek ve Batı Avrupalı Büyük Güçler'in Avrupa'da çağın başındaki modern emperyalizm çağının başlangıcındaki yayılımıyla ilişkiliydi.⁴⁹

İngiliz, Fransız ve Rus filolarının birleşerek 1827 yılında Navarin Deniz Savaşı'na müdahale etmesiyle birlikte Yunan isyanına destek doruğa ulaşmış oldu. 1830 Londra Antlaşması'nı imzalayan taraflar Yunanistan'ın bağımsızlığını onayladı. Bu durum İmparatorluk içerisindeki diğer Hıristiyan halklar açısından bir örnek oluşturdu ve Avrupalıların Osmanlılara karşı yeni çıkan isyanlara sempatiyle bakmasını özendirdi.⁵⁰

Tanzimat

Osmanlılar 'günün koşullarına uyum sağlayamayan yönetim uygulamaları ve giderek artan bir şekilde hantallaşan devletin'⁵¹ karmaşalarıyla baş edebilmek

için İmparatorluğu modernleştirmeye başladı. Bu değişimleri destekleyenlerin ana amaçları modern, merkezi, üniter ve anayasal bir devlet oluşturmanın yanı sıra içerideki hasımları üzerinde hakimiyet kurmaktı. Tanzimat Dönemi'nde devletin merkezileştirilmesi devletle halk arasında yeni ilişkiler oluşturarak güçlü bir bürokrasi yarattı.

Bunu başarmak için Batı tarzı yönetsel ve teknolojik beceriler gerekiyordu. Batı ve Avrupa dilleri bilgisi giderek daha çok önem kazandı. Bürokrasi çalışanları Batı dillerini ve teknik becerileri öğrenmek için Avrupalıların okullarına devam ettiler ve bilgilerini Osmanlı öğrencilerinden oluşan bir sonraki kuşağa aktardılar. Bu öne çıkan bürokratlar modern veya Batılı bir imajla ve yaşam tarzıyla yeni bir Osmanlı kimliği yaratmaya istekliydi.⁵²

Osmanlı görevlileri ayrıca İmparatorluk'un çıkarlarının savunulması için uluslararası desteğe ihtiyaçları olduğunun ve yalnızca askeri yöntemlere güvenmemeleri gerektiğinin bilincindeydi. Savunma, diplomasiye bağımlı hale geldi. Etki yaratan kişiler asker değil, yönetici olan seçkin yurttaşlar, özellikle Fransızca konuşabilen diplomatlardı. Diplomatik etkililiğin önemi arttıkça, bir taşra yönetimi oluşturularak genişletildi. Böylece kamu görevlileri 19.yy'ın önde gelen seçkin sınıfını oluşturdu.

Birbiri ardına göreve gelen üç diplomat asıllı sadrazam, Mustafa Reşid Paşa (1800-1858), Keçecizade Fuad Paşa (1815-1869) ve Mehmed Emin Ali Paşa (1815-1871) bu sivil bürokratik hegemonya dönemini sembolize ederek Tanzimat Dönemi'ni biçimlendirdi. Bu sadrazamlar Tanzimat Reformları'nı ayrıntılı bir şekilde hazırlamakta kararlıydı. Bu reform artık Sultan'ın iradesiyle değil Sultan'ın imzaladığı fermanları yazan bürokratlarca yürütülüyordu.⁵³

Bu değişimler Tanzimat Dönemi süresince sanayi ve ticaret, sağlık, eğitim ve bayındırlık bakanlıklarının yanı sıra müze gibi çeşitli yeni kurumların ortaya çıkmasıyla sonuçlandı.

47 Söзде Doğu Sorunu: Balkanlardaki çeşitli ulusal hareketlerin ve Büyük Güçlerin emperyalist hırslarının Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmadan nasıl yerine getirileceği ve yaygın olarak beklendiği üzere İmparatorluk çökerse, Avrupa'daki güç dengesini bozmadan nasıl bölüneceği. Bkz.: Zürcher, *Turkey*, 38.

48 Quataert, *The Ottoman Empire*, 56.

49 Avrupa'daki Türk karşıtı düşünceler üzerine yakın tarihli bir çalışma için bkz.: Jezernik, *Imagining 'the Turk'*.

50 Hanioglu, *A Brief History of the Ottoman Empire*, 67-70.

51 Shaw, *Possessors and Possessed*, introduction.

52 Quataert, *The Ottoman Empire*, 62-64; Zürcher, *Turkey*, 56-58, 66.

53 Findley, *The Turks in World History*, 158-163.

İmparatorluk Müzesi

Topkapı Sarayı'nın bahçesinin hemen dışında önceden bir Doğu Ortodoks Kilisesi olarak işlev gören Aya İrini 1723'ten beri Sultan'ın harp teçhizatı koleksiyonu ve değerli eşya deposu olarak kullanılıyordu. Antik Çağ eserlerinin resmi koleksiyonuna ancak 1846 yılı civarında başlandı. Başlangıçta Eski Eserler Deposu olarak bilinen yer 1869 yılında *Müze-i Hümayun* (İmparatorluk Müzesi) adını aldı.

1869 yılında *Müze-i Hümayun*'un kurulmasını sağlayan emir İmparatorluk'un, Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki eski eserleri ele geçirmelerinden dolayı meydana gelen hoşnutsuzluğunu ortaya çıkarmıştı: 'buradan alınan nadir buluntular Avrupa müzelerini süslüyor.'⁵⁴

Müzeler açılıp arkeolojik buluntuların yurt dışına çıkarılmasından duyulan rahatsızlık arttıkça eski eserleri toplama çabaları da arttı. Tanzimat Dönemi'nin sonlarının önde gelen devlet adamı ve siyasetçilerinden Maarif Nâzırı Mehmed Esad Safvet Paşa (1814-1883) tarafından verilen direktifler (Resim 11), eski eserlerin ele geçirilmesini özendiren resmi girişimlerin göstergesidir. Safvet Paşa 1869 ve 1870 yıllarında çeşitli vilayetlerin yöneticilerine eski eserlerin toplanması ve bunların İstanbul'daki müzeye gönderilmesi talimatını vermiştir. Bu ferman beğeniyle karşılanmış, imparatorluk koleksiyonu Selanik, Girit ve Aydın gibi birçok vilayetten gönderilen buluntularla büyümüştür. Osmanlı gazetesi *Terakki* 'nin bu sevkiyatları haber yapması, halkın eski eserlerin toplanması çabalarına gösterdiği büyüyen ilgiyi yansıtmaktadır. 1871 yılında müze ilk katalogunu yayınlamıştır.⁵⁵

Sultan Abdülaziz (1830-1876) 1867 yılında Avrupa'yı resmi olarak ziyaret eden ilk Osmanlı hükümdarı oldu. Viyana'da bulunduğu sırada Abras Galerisi'nde bulunan görkemli eski eserler koleksiyonunu gezmiştir. Sultan Abdülaziz edebiyat, müzik ve resime meraklıydı, politikacıların ve seçkin sınıfın üye-

lerinin güzel sanatları, eski eserleri ve İmparatorluk Müzesi'nin kurulmasını desteklemesi onun hükümdarlığı sırasında gerçekleşmişti.

İlyada'nın Olası Çevresinin Korunması

Heinrich Schliemann'ın Hisarlık'ta deneysel kazılarını yaptığı, 19.yy Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman kültürel seçkinlerinin Klasik Dönem'in mirasına değer vermeye başladığı sırada ortam böyleydi. Gördüğümüz gibi Schliemann'ın Hisarlık'taki tarlayı alma çabaları başarıya ulaşmamıştı, aynı şekilde Hisarlık'ta kazı yapabilmek için ruhsat elde etme talepleri de sonuçsuz kalmıştı. Bu noktada, Schliemann işine ket vuranların İmparatorluk Müzesi Direktörü Fransız Bilim İnsanı Anton Philipp Dethier (1803-1881) ve Safvet Paşa olduğunu bildiriyor: 'Yalnızca kendilerinin bildiği bir nedenle ve önceki tüm kurallara aykırı olmasına karşın şimdi de benden normal yollardan bir ferman çıkarttırmamı istiyorlar, bu da en az iki ay sürer.'⁵⁶

Şaşırtıcı bir gelişmeyle, Schliemann resmi bir ruhsat alma çabasıdayken Osmanlı hükümeti söz konusu araziye İmparatorluk Müzesi adına iki Türk sahibinden satın alır. Schliemann bu işlemde kesin bir rolü olduğunu ve mülk sahiplerini arazilerini devlete satmaları için ikna etmesi konusunda Safvet Paşa'yı teşvik edenin kendisi olduğunu iddia eder.⁵⁷ Ancak, hükümetin Schliemann'ın kazılarını kontrol altına almak için bu satın almayı organize etmesi akla daha yakın gözükmektedir. Gerçekte, Schliemann Osmanlıların yapmış olduğu işleme öfkelenmişti ve Safvet Paşa'ya 'araziye sahip olma güvencesi olmadan' kazı yapmayacağını söylemişti.⁵⁸

Schliemann'ın Calvert'e yazdığı mektup konuyu gözler önüne seriyor: 'ancak arazi benim mülküm olmalı, bu olmadığı sürece asla kazılara başlamayı düşünmüyorum, çünkü eğer devlete ait olan bu arazide kazı yaparsam, arkası gelmez sıkıntılara maruz kalırım, başım dertten kurtulmaz.'⁵⁹ Schliemann

54 Kocabaş, 'Müzecilik Hareketi ve İlk Müze Okulunun Açılışı,' 75; aynı zamanda bkz.: Shaw, *Possessors and Possessed*, 86.

55 Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, 228-232, 233; Shaw, *Possessors and Possessed*, 79, 84-87

56 Traill, *Schliemann of Troy*, 86.

57 Schliemann, *Troy and Its Remains*, 58-60.

58 Traill, Schliemann of Troy, 84; Schliemann, *Troy and Its Remains*, 52.

59 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, 12 Mart 1871 (150), 183-185.

12 Mart 1871'de Amerikan elçisi Wayne MacVeagh'e yazdığı mektupta 'Ona [Safvet Paşa'ya] bulabileceğim önceki metalleri her ne miktarda olursa olsun memnuniyetle vereceğim, hatta bulduğumun iki katını vereceğim ancak kendisi arazinin sahibi olarak kaldığı sürece asla kürek vurmaya düşünmem, o toprağı sırf bana kötülük etmek için aldı, sonra da fikirlerimi belirttiğimde birkaç tanığın varlığında bana bıraktı.'⁶⁰ Aslında Safvet Paşa Wayne MacVeagh'e Schliemann'ın 'toprağı almasına izin veremeyeceğinden' söz etmişti.⁶¹

Schliemann'ın Hisarlık'ta kazı izni alma istemiyle ilgili yaptığı resmi yazışmalar bunu açık seçik gösteriyor. Safvet Paşa'nın 19 Haziran 1871'de Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'ya yazdığı bir mektupta ön araştırmalarda Schliemann'ın Hisarlık'taki araziye satın alma girişiminde bulunduğu ortaya çıkınca Çanakkale Valisi'ne bu araziye İmparatorluk Müzesi adına alması emrediliyor (Şekil 11).⁶²

Böylece Osmanlı hükümeti Hisarlık'ta yapılan deneme kazılarının farkına vararak araziye satın almıştır. Osmanlılar Schliemann'ın *İlyada*'nın geçtiği yer olma ihtimali bulunan bölgeye sahip olmaması gerektiği konusunda kararlıydı.

Schliemann 1875'te yayınlanan *Troy and Its Remains* [Troya ve Kalıntıları] adlı eserine yazdığı giriş bölümünde, 1870 yılının Aralık ayında tanıştıklarında Safvet Paşa'nın 'Troya ya da Homeros ile ilgili hiçbir şey bilmediğini' ifade ediyor. Buna ek olarak, 'Konuyu ona kısaca açıkladım ve orada bilim açısından paha biçilmez eski eserler bulmayı ümit ediyordum dedim. Ancak o, çok büyük miktarda altın bulacağımı sandı, bu yüzden ona verebileceğim tüm ayrıntıları vermeme istedi, sonra da sekiz gün içinde yeniden uğramamı istedi. Tekrar gitmişimde iki mülk sahibini araziye kendisine 600 franka satmaya mecbur bıraktığını, arzu edersem kazı yapabileceğimi, ancak bulduğum şeylerin tamamını ona vermem gerektiğini söyleyince dehşete kapıldım. Ona en sade dille nahoş ve adi tavrı konusunda düşündüklerimi ifade ettim ve artık kendisiyle hiçbir ilginin kalmadığını ve kazı yapmayacağımı beyan ettim.'⁶³

Ancak, Schliemann 29 Haziran 1876'da saldırgan sözlerinden dolayı üzüntü duyduğunu ifade etti ve 'binlerce kez af' diledi. Hisarlık'ta yeni bir kazı ruhsatı almak için af dilemiş olsun ya da olmasın, *The Times*'da basılan mektubunda 'Ekselansları Safvet Paşa benim Troya keşiflerimin başından sonuna kadar destekçisi olduğundan şimdi daha da çok üzüntü duyuyorum'⁶⁴ demişti.

Schliemann'ın Osmanlı Muadilleri

Schliemann'ın görüştüğü Osmanlı devletinin temsilcileri Homerik Troya'yı bulmak için yapılan arkeolojik araştırmanın önemini bilincindeydiler.

Altı kez Dışişleri Bakanlığı makamına getirilen Safvet Paşa saygın bir yöneticilik kariyerine sahip önemli bir Tanzimat reformcusuydu. 20 Şubat 1870 tarihinde o sıralarda modern bilim ve teknolojiye hizmet etmek için yeniden düzenlenen Darülfünun-u Osmani'nin⁶⁵ açılışında yaptığı konuşma aydın bir siyasetçi olduğunu açıkça ortaya koyuyor. 'Osmanlı tarihinin ilk ikiyüz yılda bilim insanların gördüğü destek, saygı ve korumanın bir ikiyüz yıl daha devam edeceğini' umduğunu söyleyen Safvet Paşa, eğer Avrupa'nın medeni uluslarıyla iyi ilişkiler kurulmuş olsaydı ve Osmanlılar bu ulusların gelişim hızına paralel ilerleyseydi, İmparatorluğun durumunun oldukça farklı olacağını ifade etmişti. Hatta Osmanlıların başarısızlığının ana nedeninin 'İmparatorluğun medeni uluslardan kopuk oluşu' olduğu tespitinde bulunmuştu. 'Zekaya dayalı bilimlerin bilim insanların düşüncelerinin birbirleriyle etkileşimi ve aralarındaki tartışmalarla geliştiğini' açıklamıştı. 'Avrupa'nın medeni ulusları işte bu şekilde ilerleme seviyelerine erişti.' Safvet Paşa 1879 yılında yazdığı şahsi bir mektupta bunu anlatırken İmparatorluk'un gerçekten medeni bir Avrupa ulusu olması gerektiğini ve bunun yalnızca reformu 'samimiyetle ciddiye alarak' ve Avrupa medeniyetinin 'tamamen' benimsenmesiyle başarılacağını iddia ediyordu. İmparatorluğun Avrupa'nın müdahaleleriyle ve üstünlüğü-

64 Traill, *Schliemann of Troy*, 142-144.

65 Darülfünun (İlimler Evi) 23 Temmuz 1846'da kuruldu. Ancak, 1453'de kurulan Medrese (Teoloji ve Çevre Okulu) Darülfünun'un öncüsü kabul ediliyordu ve adı 20 Şubat 1870'de Darülfünun-u Osmani (Osmanlı İlimler Evi) olarak değiştirildi. Darülfünun 1912'de İstanbul Üniversitesi oldu. Bkz. İstanbul Üniversitesi, 'Tarihi'.

60 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (151), 184-186.

61 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (150), 183-185.

62 IBA: I.HR. 250/14863 (1): 01/Ra/1288 (20/06/1871).

63 Schliemann, *Troy and Its Remains*, 52.

le ancak bu şekilde başa çıkabileceğini düşünüyordu; aksi takdirde onurunu, haklarını ve hatta bağımsızlığını kaybetme riski vardı.⁶⁶

19.yy'ın ilk yarısında önde gelen Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi'nin salonlarında gösterdiği çaba ve mücadeleye şöhret kazanan Safvet Paşa⁶⁷ İmparatorluğun son döneminde eğitim sistemi reformunun başlıca destekçilerinden biriydi, aynı zamanda 1868 yılında Fransız Lisesi ekolünü örnek alarak kurulan Galatasaray Lisesi'nin kurucusuydu. Galatasaray Lisesi'nin modern bir Batılı ortaokul ve lise seviyesinde ders müfredatı vardı. Dersler öğrencilere Fransızca olarak ve diğer Batı ve Doğu dillerinde öğretiliyordu.⁶⁸ Fransızca bilgisi yeterli, Avrupa kültürünü çok iyi özümsemiş bu önde gelen Tanzimat yanlısının Homeros ve Troya'nın efsanelerinden bihaber olması düşünülemezdi.

Aynı durum 'Tanzimat'ın son büyük reformcu devlet adamı' Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa için de geçerlidir (Şekil 12).⁶⁹ Kariyerine İmparatorluk Tercüme Ofisi'nde başlamış, Viyana ve Londra'da diplomatlık yapmış (1841-1844), daha sonra dışişleri bakanı ve sadrazam olarak görev olarak öldüğü yıl olan 1871 tarihine kadar saygın bir kariyer oluşturmuştur. Tanzimat reformlarının bu ihtiraslı destekçisi, Avrupa kariyeri ve Avrupa'yla ilgili bilgi seviyesi övgüye değer bir bilim insanı ve dilbilimcinin Troya'yı 'Antik Çağ'ın ünlü Troya kenti' diye nitelendirmesi ve kazılar sırasında keşfedilen buluntuların bilimin yararına olduğunu ifade etmesi hiç şaşırtıcı değildir. Sadrazam Mehmed Emin Paşa, aynı zamanda, ortaya çıkarılmaları durumunda, Troya şehrinin surlarının korunması ve kamuya sergilenmesine de çok önem veriyordu.⁷⁰

Troya için Kazı İzni

Amerikan vatandaşı Heinrich Schliemann bu naçiz memurun bakanlığına, Troya adlı ünlü yerleşimin kalesinin bulunduğunu düşündüğü Kal'e-i Sultaniye yakınlarında bulunan bir bölge olan Hisarlık adlı ilçedeki açık bir arazide masraflarını bizzat karşılayacağı kazıları yapabilmek için izin alma arzusunu ve talebini içeren yazılı bir başvuru yapmıştır. Mr. Brown [Amerikan Elçisi] adı geçen kişinin elçilik tarafından tanındığını ifade ve teyit etmiştir. Adı geçen kişinin ruhsatı için gerekli koşul, kazı masrafları kendine ait olacak şekilde, kazılar sırasında eski eserlerin gün yüzüne çıkması halinde bunların yarısının İmparatorluk Müzesi tarafından alınması ve diğer yarısının ise kendisine bırakılmasıdır. Eğer şehir surları saptanırsa tamamının korunması ve kamuya sergilenmesi gereklidir.

Maarif Nâzırı Safvet Paşadan Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşaya:

IBA: I.HR. 250/14863 (1): 01 Ra 1288 (20 Haziran 1871), Osmanlıcadan İngilizceye tercüme edilmiştir.

Maarif Nezâretinin, Amerikan devleti vatandaşı Heinrich Schliemann'a Kale-i Sultaniye civarında Hisarlık adındaki ilçedeki boş bir alanda kazılar yapması için ruhsat sağlanmasıyla ilgili bildirinin ibraz edilmesi ve sunumu. Yukarıda adı geçen kişi Antik Çağ'ın en tanınmış şehri olan Troya'nın kalesinin bu alanda olduğu düşüncesindedir. Antik tarihlerde yazılan, yukarıda adı geçen şehrin konumuna ilişkin olarak, beklediği gibi bazı buluntular ele geçtiği takdirde, bunlar bilimsel değere sahip olacaktır (Şekil 13).

Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşadan Sultan Abdülaziz'e: IBA: I.HR. 250/14863 (1): 01 Ra 1288 (20 Haziran 1871). Osmanlıcadan İngilizceye tercüme edilmiştir.

Schliemann İstanbul'daki Birleşik Devletler diplomatik elçisi John P. Brown aracılığıyla Homerik Troya'yı ortaya çıkarma rüyasını hayata geçirecek izni almıştı.⁷¹ 30 Haziran 1871 tarihli İmparatorluk fermanında belirtildiği gibi – Osmanlıca metin yukarıda kısmen çevrilerek alıntı yapılmıştır – Schliemann kazı masraflarını ve bir Osmanlı denetçisinin masraflarını karşılayacaktır. Üstelik, fermana, bulunan eski eserlerin yarısı İmparatorluk Müzesi'nin, yarısı da Schliemann'ın olacak şekilde adil bir biçimde bölünmesine hükmedilmiştir. Son olarak, şehir surlarının korunması ve halka sergilenmesi için bir

66 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 209-211.

67 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 229-232; Beşiktaş Bilim Derneği'nin tarihi için bkz.: İhsanoğlu, *19. YY. Basında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi*.

68 Galatasaray Lisesi'nin tarihi için bkz.: Sungu, 'Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu'; ve Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani*.

69 Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 109.

70 IBA: I.HR. 250/14863 (1) ve (2): 01, 10, 11 Ra 1288 (20, 29, 30 Haziran 1871).

71 Schliemann, *Troy and Its Remains*, 59.

düzenleme içermektedir. Özellikle bu son madde Yunan Kahraman Çağı'na ait olmayan birçok duvarı yıkma niyeti olan Schliemann'ı endişelendirmişti, bu durum yeni zorluklara neden olabilirdi.⁷²

Schliemann 27 Eylül'de Çanakkale'ye vardığında ruhsatına rağmen Osmanlı memurlarıyla başka sorunlar yaşamıştı. Bu kez de yerel yönetici Ahmed Paşa kazı alanı resmi ruhsatta yeterince doğru bir şekilde belirtilmediğinden ruhsatı reddetmiş, Sadrazam'dan daha ayrıntılı talimatlar talep etmişti. Diplomatik desteğin yanı sıra bakanlıkta yapılan bir değişim sonunda 11 Ekim 1871'de Schliemann'ın ilk kazı sezonunun başlaması sağlanmıştır. Kazılar 24 Kasım 1871 tarihine kadar devam etmiştir.⁷³ İkinci kazı sezonu 1 Nisan'dan 14 Ağustos 1872 tarihine kadar sürmüştü, son kazılar 2 Şubat ve 14 Haziran 1873 tarihleri arasında yapılmıştır.

31 Mayıs 1873 tarihinde Schliemann altın ve gümüş kupalar, vazoların yanı sıra süslemeli bir alınlık, çok sayıda yüzük, bilezik, küpe ve taç içeren muhteşem bir altın takı koleksiyonundan oluşan bir define buldu. Schliemann defineyi İmparatorluk sınırlarının dışına kaçırdı. Değerli mücevher grubunu 'Helen'in Takıları' olarak adlandırdı ve karısı Sofia'nın bu mücevherlerle fotoğrafını çekti. Define iki kulplu bir altın kupa içermekteydi: Schliemann bu kupayla *Ilyada*'da adı geçen *depos amphikypellon* arasında çarpıcı bir benzerlik olduğunu fark etti. Bunun Homeric Troya'nın kalıntılarını bulduğunun bir kanıtı olduğunu iddia etti.⁷⁴ Buluntular kısa zamanda 'Priamos'un Hazinesi' olarak tanınmaya başladı.⁷⁵

72 Schliemann'ın Brown'a mektubu, 5 Ekim 1871, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel*, (156), 187-189

73 Schliemann, *Troy and Its Remains*, 59-61; Traill, Schliemann of Troy, 87

74 Schliemann'ın 1871-1873 yılları arasındaki kazıları ve bulguları hakkında genel bir bilgi için bkz: Easton, *Schliemann's Excavations at Troia*. Ayrıca bakınız: Van Wijngaarden, "Heinrich Schliemann."

75 Priamos'un Hazinesi, keşfinden bu yana tartışmalara konu olmuştur. Buluntu tarihi, imparatorluk dışına nasıl çıkarıldığı, buluntuların içeriği ve hazinenin içeriği tartışmalıdır. Osmanlı kaynakları da dahil olmak üzere hazinenin keşfi ve kaçakçılığı üzerine yakın tarihli bir inceleme için: Aslan ve Sönmez, "The Discovery and Smuggling of Priam's Treasure"; Uslu, 'Schliemann and the Ottoman Turks'; Uslu, 'Ottoman Appreciation of Trojan Heritage.'

4 Osmanlılar Troya Buluntularının İadesini Talep Ediyor

Hisarlık alanındaki kazı sırasında Amerikalı Schliemann tarafından alınarak Atina'ya kaçırılan eserler satmak amacıyla orada tutulmaktadır. Yukarıda adı geçen kişi yönetmeliğe göre devlete vermesi gereken payı vermeyi reddettiğinden İmparatorluk Müzesi'nin direktörü Dethier [Atina'daki] imparatorluk elçiliği üzerinden resmi bir dava açmak üzere hemen Atina'ya gönderilmelidir.

Maarif Nezâretinden Sadrazam'a: IBA: MEMKT 17/98: 23/M/1291 (12/03/1874). Osmanlıcadan İngilizceye tercüme edilmiştir.

Priamos'un Hazinesi'ni yurtdışına kaçırmakla Schliemann Osmanlı yetkililerle yapmış olduğu anlaşmayı bozmuş oldu. Osmanlı Devleti'nin 1872'de eski eserlerden kendine düşen hisseyi yurtdışına çıkarmasını yasaklayan ek kararname çıkararak yazılı sözleşmeyi (1871 tarihli ruhsat) zaten ihlal ettiğini söyleyen Schliemann, davranışını haklı göstermeye çalıştı. Osmanlıların topraklarında bulunan eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını durdurma arzusunu ifade eden bu hüküm Schliemann'a oldukça sıkıntı yaratmıştı.⁷⁶

Osmanlı Devleti 'hırsızlığın' ne şekilde meydana geldiğini, özellikle 'kimin tarafından, hangi rihtımdan, kimin teknesini kullanarak, hangi sıklıkta ve hangi tarihte' yapıldığını belirlemek için bu hazine kaçakçılığı ile ilgili bir iç soruşturma açtı.⁷⁷

Schliemann'ın, yardımcılarının ve suç ortaklarının faaliyetleriyle ilgili soruşturmalar bu yasa dışı işlemlere rağmen ihmalkâr ve umursamaz davrandıkları belirlenen yerel yöneticilerin tasfiye edilmesine neden oldu. Öte yandan, Schliemann Osmanlı yetkililer arasında popülerliğini büyük ölçüde yitirmişti: bir hırsız ve yalancı olarak damgalandı (Resim 14).⁷⁸

Osmanlı Hükümeti bu sorunu geçiştirecek durumda değildi. Priamos'un Hazinesi'nden pay talep ederek, bu payı elde etmek için yasal süreçler başlatıldı.

76 Schliemann, *Troy and Its Remains*

77 IBA: MEMKT.17/188: 11/S/1291 (30/03/1874).

78 IBA: MEMKT.18/147: 09/C/1291 (24/07/1874); MEMKT.18/97: 23/R/1291 (09/06/1874).

di. Maarif Nezâretinden Bab-ı Ali'ye gönderilen yazışmalar açılan davanın ana hedefini ortaya koymaktadır. Schliemann Atina'da Osmanlılar'ın payını teslim etmeye yanaşmayarak, buluntuları satışa koyduğundan, İmparatorluk Müzesi Direktörü yasal işlem başlatmak için Atina'ya gönderilmişti. Aslında Osmanlılar Schliemann'ın tüm Troya koleksiyonunu satmayı planladığını doğru tahmin etmişlerdi. Schliemann gerçekten Priamos'un Hazinesi de dahil tüm Troya koleksiyonunu hem British Museum hem de Louvre müzesine sırasıyla Eylül ve Ekim 1873'de satmayı denedi.

Osmanlı İmparatorluğu ve Schliemann Nisan 1874'te Troya koleksiyonunun el konulduğu Atina'da mahkemede bulundu. Ancak, Schliemann buluntuları gizli bir yere aktarmıştı, dolayısıyla bulunamadılar.⁷⁹ Bu gelişmelerden dolayı çok kızgın olan ve 'Tüm koleksiyonun Schliemann tarafından kısmen veya tamamen satılma olasılığından endişelenen' Osmanlı Devleti, İmparatorluğun yanı sıra Viyana, Berlin, Paris ve Londra'nın önde gelen gazetelerinde ve süreli dergilerinde bir protesto mektubu yayınlamaya karar verdi (Resim 15).⁸⁰ Fransızca olarak yayınlanan Troya hazinelerinin bağışlanmasına veya satışına karşı bir protesto şeklindeki bu davranış Osmanlı Devleti'nin Troya buluntularını geri alma konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır (Resim 16).⁸¹

Miras söz konusu olduğunda anlaşmazlık sıradan bir konudur; 'mülkiyet iddiaları, tek olma ve öncelik iddiaları, kolektif mirasın her yönüyle ilgili, çekişmeye yol açar'.⁸² Osmanlılar Schliemann'ın yasadışı hareketlerini küçük düşürücü olarak algıladı: güvenilir olmayan biri tarafından soyulmuşlardı.⁸³ Diğer yandan Schliemann eski eserler İmparatorluk Müzesi'ne götürülmüş olsaydı 'bilim adına sonsuza kadar kaybolacaklarına' inanıyordu ve Osmanlı hükümetinin cahil olduğunu düşünüyordu.⁸⁴ Onun duruşunu anlamak için

Batılıların Türklere karşı olan önyargısının hesaba katılması gerekir. Schliemann Osmanlı yetkilileriyle olan anlaşmasını bozduğunda önemli ölçüde diplomatik destek aldı. Nedenini 1871-1875 yılları arasında İstanbul'da görevli Birleşik Devletler siyasi temsilcisi George Henry Boker'ın (1823-1890) Schliemann'a yazmış olduğu 16 Eylül 1873 tarihli mektupta görüyoruz:

Keşfettiğin nesnelerin herhangi bir bölümünün, Türklerin "Müze" dedikleri manasız çöp koleksiyonuna gönderilmesine izin vermen onları fırlatıp atmaktan daha kötü olurdu. [...] Tabii hazinelerini Amerika'ya getirdiğin anda Türkler artık izini süremeyecek. [...] Yukarıda yazdıklarımın hepsinin tamamen gayrı-resmi ve kişisel olduğunu söylemem gerekiyor. Sana Birleşik Devletler'in siyasi temsilcisi olarak yazıyor olsaydım çok farklı bir dil kullanmam ve Türk yasalarına vs. uygun hareket davranmalısın demem gerekirdi. Ancak bir bilim insanı olduğun için sana duyduğum sevgiden dolayı, buluntuları Türklere teslim etmektense bilginlik adına onları yeniden gömmen gerektiğinin daha iyi olduğunu bile bile sana bu tip bir öneride bulunma iki yüzlülüğünden dolayı suçlu duruma düşmem.⁸⁵

Demek ki 'Türklerin' bizzat Klasik Çağ medeniyetiyle ilgilenebileceği gibi bir olasılık aklına gelmemişti. John Pemble'in *The Mediterranean Passion: Victorians and Edwardians in the South* adlı eserinde belirttiği gibi, Batı 'Siyasal ve ahlaki üstünlük açısından tepeden bakarak Türkleri yargılamış ve karalamıştır'.⁸⁶ 19.yy'ın ünlü Eski Mısır Bilimcisi Sör John Gardner Wilkinson'ın bir defasında ileri sürdüğü gibi Türkler uygarlaşmamış görülüyordu: 'gücünün doruğuna ulaşarak uygarlaşmadan yeniden düşmeye örnek verilebilecek tek ulustur'.⁸⁷

79 Traill, *Schliemann of Troy*, 124, 130.

80 Dosyanın ilk bölümü; IBA: MFMKT. 18/97: 23/R/1291 (09/06/1874).

81 Dosyanın ikinci bölümü (tarih 06/06/1874); IBA: MFMKT. 18/97: 23/R/1291 (09/06/1874).

82 Lowenthal, *Possessed by the Past*, 234-236.

83 IBA: MFMKT. 18/147: 09/C/1291 (24/07/1874); MFMKT. 18/97: 23/R/1291(09/06/1874).

84 Schliemann, *Troy and Its Remains*, 52-55

85 Boker'in Schliemann'a yazdığı mektup, 28 Haziran 1873, Allen, *Finding the Walls of Troy'dan* alıntı, 167-169, 164.

86 Pemble, *The Mediterranean Passion*, 228; Allen *Finding the Walls of Troy*, 168.

87 Wilkinson, *Dalmatia and Montenegro*, 85-86; Allen *Finding the Walls of Troy*, 168.

Önyargularla savaşıyan Osmanlılar Troya hazineleri için bir yıl boyunca çaba harcadılar. Schliemann yasal anlaşmazlığı 'en kanlı çatışma' olarak tanımladı.⁸⁸ Sonunda Osmanlılar Schliemann'dan alacakları 50.000 frank maddi tazminatla uzlaşmak zorunda bırakıldılar ve bu para İstanbul'daki Arkeoloji Müzesi'nin yeni binasının yapımı için kaynak olarak kullanıldı.⁸⁹ Finansal krizin ortasında, Maarif Nezâretinin 1875 yılında Sadrazam'a yazdığı mektuplar hükümetin 'uzun ve sonuçsuz yasal mücadeleden' hatırı sayılır masraflar nedeniyle vazgeçtiğini gösteriyor.⁹⁰

İmparatorluğun Finansal ve Siyasi Sorunları

Tarihçi Carter Vaughn Findley'e göre Tanzimat'ın Aşıl topuğu paraydı. Osmanlı ekonomisinin başaşağı giden eğrisi büyük Avrupa ülkeleriyle serbest ticaret anlaşmaları imzalanırken gelir vergilerini toplama ve harcamaları merkezileştirme girişimindeki başarısızlık ile başlamıştı.⁹¹

Başlıca Avrupa devletlerinin ekonomik genişlemesi ve serbest ticaret anlaşmaları Osmanlı ekonomisini büyük bir hızla kapitalist sistemin içine çekti. Bunun sonucunda Osmanlı dış ticaretinde bir büyüme yaşandı. Türkiye tarihinin önde gelen uzmanlarından Erik Jan Zürcher'in belirttiği gibi, bu gelişmelerle birlikte, Tanzimat döneminde ticarete Osmanlı ticari açığındaki büyüklük önemli bir yer tutuyordu. Reformcu hükümetler önemli finansal sorunlara göğüs germek zorunda kaldı. Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Avrupa'nın, İmparatorluğun ekonomisine olan ilgisi Osmanlı hükümetine verilen borçlarda yoğunlaştı. Kırım Savaşı'nın haddinden fazla olan masraflarını karşılamak için İmparatorluk Avrupa piyasalarından kredi almaya başladı. Zürcher'in belirttiği gibi İmparatorluk aldığı miktarın iki katına ek olarak faizini de geri ödemek zorunda olduğundan, bu krediler 'kısa sürede hazinenin boynundaki bir değirmen taşına dönüştü'. Bu kredi-

lerin geri ödenmesi önemli bir sorun haline geldi, '1870'e gelindiğinde borç ödeme maliyeti hazine gelirinin üçte birini oluşturuyordu ve bu oran hızla büyüyordu.' Üstelik yeni krediler büyük ölçüde faize ve daha eski kredilerin geri ödenmesine harcanıyordu. Osmanlılar, İmparatorluğun ekonomik zayıflığının ve Avrupa'nın verdiği kredilere bağımlılığın farkına tam olarak 1870'lerde yaşanan kritik ekonomik kriz sırasında vardılar.

Bu dönemde Osmanlı hükümeti aynı zamanda ciddi siyasi sorunlarla karşılaştı. 1873-1878 ekonomik krizi sırasındaki artan vergilendirme baskısı Balkan illerinde İmparatorluğa karşı isyanların çıkmasına neden oldu. Bu isyanları Osmanlıların, Bulgar Katliamları olarak anılan şekilde bastırması Avrupa'da Osmanlı karşıtı duyguların filizlenmesine yol açtı. Doğu Sorunu ile ilgili tartışmalar, Bosna Hersek'te yabancıların gözetiminde, kapsamlı reform önerileri olan 30 Aralık 1875 tarihli Andrassy Notası'yla sonuçlandı. İmparatorluk bunu Şubat 1876'da onayladı.⁹² Ancak bu yalnızca 1878 Berlin Antlaşması ile sonuçlanacak bir siyasi krizin başlangıcı oldu.

İmparatorluk bu siyasi ve maddi karmaşa ortamında Troya ile ilgili haklarından vazgeçerek anlaşma yapmak zorunda kaldı. Kamil Su'nun Osmanlı müzelerinin tarihçesi ile ilgili çalışmalarında anlatmak istediği gibi İmparatorluk artık çökmek üzereydi, bu nedenle yabancı devletleri kızdırtacak her tür hareketten kaçınıyordu.⁹³ Bununla birlikte alınan tazminatın Arkeoloji Müzesi'nin yeni binasının yapımının finansmanında kullanılması Osmanlı topraklarında bulunan eski eserlerin korunması ve sergilenmesi için bir kurum oluşturulması konusundaki ilginin devam ettiğini göstermektedir.

Osmanlı Eski Eserler Mevzuatı

Schliemann'ın ruhsat talebi, Hisarlık'ta yaptığı kazılar ve Priamos'un Hazinesi'ni yasadışı olarak yurtdışına çıkarması Osmanlılarda eski eserlerin yasadışı, hatta yasal yollardan yurtdışına çıkarılmasına karşıtlığın artmakta olduğu bir zamanda gerçekleşmişti. 29 Ocak 1869 tarihinde Sadrazamlık kazı ruhsatları-

88 Schliemann'ın Newton'a 16 Mayıs 1874 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, Heinrich Schliemann. *Briefwechsel I*, (243), 265-267.

89 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 299.

90 IBA: MFMKT. 26/153: 26/S/1292 (03/04/1875).

91 Findley, *The Turks in World History*, 162.

92 Zürcher, *Turkey*, 63-66, 71-74.

93 Su, *Osman Hamdi Bey'e kadar Türk Müzesi*, 27; Ayrıca bkz. Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 245.

nın incelenmesi ve yetkilendirmesi ile ilgili ayrıntılı yasaların hazırlanması için Maarif Nezâreti'ne bir emir gönderdi.⁹⁴Safvet Paşa, İngiliz elçisi Sör Henry George Elliot'a 'Türklerin egemenliği altındaki bölgelerde eski eserlerin ihraç edilmesi için kazı yapmanın kısa bir süre önce çıkarılan yasayla yasaklandığını' bildirdi.⁹⁵ İlk çıkarılan Eski Eserler Yasası'nda (13 Şubat 1869'da yayınlandı) madeni paralar dışındaki tüm eski eserlerin ihracatı yasaklandı.⁹⁶ Tarihçi Edhem Eldem'in de dikkat çektiği gibi, bu durum İmparatorluk'daki eski eserlerin ve arkeolojik alanların yönetiminde modern bir yaklaşımın başlangıcına işaret etmektedir.⁹⁷

1874'te eski eserleri Avrupalıların 'yürütmesinden' korumak için ikinci bir yasa çıkarıldı: 'bir süredir İmparatorluk dahilinde, çeşitli ülkelerden insanlar, korunması gerektiğinin akıldan çıkarılmaması gereken çekici ve nadir eski eserleri toplamaktadır.'⁹⁸ Schliemann'ın Troya keşiflerini 1873 yılında yasadışı olarak yurtdışına çıkarması bu ele geçirmelerin sonuncusu ve en göze çarpanıydı. Eski eserlerin yabancılar tarafından ele geçirilmeye devam edilmesinden endişe duyan Eğitim Yüksek Kurulu, eleştiri oklarını Schliemann'ın Troya hazinelerini yasadışı bir şekilde taşımaya yöneltiyordu: 'Schliemann'ın Hisarlık'ta bulunan ve sayelerinde birkaç müze kurmanın mümkün olduğu tüm değerli ve kıymetli eşyaları İmparatorluk'un payını vermeden yabancı ülkelere gönderdiği halihazırda kanıtlanmıştır. [...] Söz konusu payı almak için tüm girişimler ve davalar sonuçsuz kalmış ve devletin iddiası çürümüştür.' Buluntuların sıklıkla 'hunharca söküldüğü ve çıkarıldığı' bu tip hırsızlıklar önlenmek zorundaydı.⁹⁹ Yasa, Osmanlı Devleti ile Schliemann'ın mahkemede karşı karşıya geldikleri yıl yürürlüğe girmiştir.

94 Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, 37, 45; Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 243.

95 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 118, 310.

96 13/02/1869 tarihli düzenlemenin ayrıntıları için, bkz.: Çal, 'Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri.' Yasa Aristarchi Bey, *Législation ottomane* adlı eserde Mart 1869 olarak geçmektedir, 161; Young, *Corps de droit Ottoman*, 388; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 310.

97 Eldem, 'From Blissful Indifference to Anguished Concern,' 281-283.

98 *Rehnuma'da* Sadrazam'ın Sultan'a yeni yasa için yazısından (*arz tezkeresi*) alıntı yapılmıştır, Topkapı Sarayı Arşivi (Maruzat Arşivi), Shaw, *Possessors and Possessed*, 89.

99 Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, 52-55

Sonuçta 1874 tarihli Eski Eserler Yasası buluntuların Avrupa ve Amerika'ya götürülmek üzere yurtdışına çıkarılmaya devam etmesini engelleyememiştir. Yasada çok fazla boşluk vardı, yolunu bulup kurtulmak çok kolaydı. Yasa 1884 yılında güncellenmiştir, aynı şekilde 1906 yılında da, 1881'den 1910'a kadar İmparatorluk Müzesi'nin müdürlüğünü yapan, Osmanlı ressam ve mimarı Osman Hamdi Bey'in himayesinde yeniden güncellenmiştir.

5 Troya: Korunmuş Bölge

Priamos'un Hazinesi'nin gitmesiyle birlikte Osmanlı Hükümeti Troya arkeolojik alanını korunmuş bölge ilan etti ve tüm kazı faaliyetlerini yasakladı. Osmanlı Ordusu 1874 yılında Dardanos Tepesi'nde askeri binalar inşa etmeye başladığında, derhal Maarif Nezâretinden bir uyarı geldi: ordu Troya'dan uzak durmalıydı. Üstelik, emre göre eğer Dardanos'taki inşaat sırasında eski eserler bulunursa bakanlığa haber verilmesi gerekiyordu ve araştırma için bir memur gönderilecekti. Alanın korunması için hükümet yerel yetkililere her tür gizli veya kamuya açık kazıları sıkı gözetim altında tutma emrini verdi.¹⁰⁰ İngiliz eski eser koleksiyoncusu William C. Borlase (1849-1899) 1875 yılında Schliemann'ın keşiflerini görmek için Troas'a gittiğinde yerleşim yerine eşlikçi olmadan gitmesine izin verilmedi.¹⁰¹

Heinrich Schliemann ise *persona non grata* (istenmeyen kişi) ilan edilmişti. Frank Calvert'in ağabeyi Frederick Calvert, Schliemann'ı 'mesele düzeltilinceye ya da unutuluncaya kadar' İmparatorluk'a dönmemesi konusunda uyardı.¹⁰² Aynı şekilde Osmanlı yetkililerin Schliemann'ın tutumu ile ilgili açıklama yapmasını talep ettikleri ABD'nin İstanbul temsilcisi George Boker¹⁰³ de Schliemann'a 'ortalık yatışuncaya kadar Türkiye'ye dönmemesini' tavsiye

100 IBA: MF.MKT. 18/94: 19/R/1874 (05/06/1874); IBA: MF.MKT. 18/147: 09/C/1291 (24/07/1874).

101 Borlase, 'A Visit to Dr. Schliemann's Troy,' 229; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 327

102 Frederick Calvert'in Schliemann'a 23 Temmuz 1873 tarihinde yazdığı mektup, Allen, *Finding the Walls of Troy*, s.169'da alıntı yapılmış.

103 Schliemann'ın Boker'a 16 Eylül 1873 tarihinde yazdığı mektup, Allen, *Finding the Walls of Troy*, 175'de alıntı yapılmış.

etmişti.¹⁰⁴ Osmanlıların Priamos'un Hazinesi'nin kaybı konusundaki kızgınlığına işaret ederek bir çok kişinin 'cezalandırılmak üzere buraya zincirli olarak getirilmeli' diye düşündüğünü bildirdi.¹⁰⁵

Gerçekten de Osmanlı Eğitim Yüksek Kurulu 'Schliemann'ın bugünden itibaren Osmanlı topraklarında kazı ya da araştırma yapma gereği ve olasılığının kalmadığına' hükmetmişti. 'Yalnızca İmparatorluk Müzesi'nden gelecekteki buluntuların resimlerini temin etmesine izin verilmiştir.' Schliemann'ın artık yayın yapmak dışında yapabileceği bir şey yoktu.¹⁰⁶

Troya buluntularından geriye kalanlar İmparatorluk Müzesi'nin koleksiyonuna eklendi. 1875 yılında, Hisarlık kazılarının bu kez İmparatorluk Müzesi tarafından sürdürülmesi için resmi planlar yapıldı.¹⁰⁷ Ancak Türkler tarafından yapılması beklenen bu kazılar yapılmadı. Aynı yıl, Anadolu'da yaşanan kuraklık ve açlık geniş çaplı sefalet ve çalkantıya yol açtı, bunun sonucunda vergilerin toplanması olanaksız hale geldi. İmparatorluk çok büyük bir maddi çöküşten sonra iflasını ilan etmek zorunda bırakıldı. Üstelik hükümetin tüm dikkatini 1875-1876 Balkan krizine vermesi gerekiyordu. Troya bir öncelik olmaktan çıkmıştı. Tüm bunlar yine de 1876 yılında yetkilileri herhangi bir yasadışı faaliyet yapılmadığından emin olmak ve yerel konsolostan, olasılıkla Calvert'ten, eski eser almak için oraya memurlar göndermekten alıkoymadı.¹⁰⁸

İşe Yaramayan Ruhsat

Buluntuları ülke dışına çıkararak Osmanlı hükümetiyle açıkça çatıştıktan sonra, Schliemann'ın Hisarlık'ta kazıyı sürdürmesi için gerekli izni elde etme olasılığı pek yoktu. Schliemann'ın yasal anlaşmazlığın ortaya çıktığı 1874 yılında yazdığı gibi: 'Şu an için kazıların devamı söz konusu olamaz'.¹⁰⁹

104 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, 29 Temmuz 1873, (215), 237.

105 Boker'in Schliemann'a 8 Kasım 1873 tarihinde yazdığı mektup, Allen, *Finding the Walls of Troy*, 176'da alıntı yapılmış.

106 IBA: MFMKT.18/147: 09/Ca/1291 (24/07/1874); MFMKT.18/97: 23/R/1291 (09/06/1874).

107 IBA: MFMKT.18/147: 09/C/1291 (24/07/1874).

108 IBA: MFMKT. 34/52: 23/S/1293 (20/03/1876).

109 'An die Fortsetzung der Ausgrabungen in Troia ist somit vorläufig gar nicht zu denken.' Schliemann'ın Brockhaus'a 12 Nisan 1874 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (242), 265.

Ancak Schliemann Troas'a dönmek konusunda kararlıydı. Daha takvimler 29 Haziran 1873'ü gösterirken Schliemann, Boker'den kendisi için Bab-ı Ali'yle bir anlaşma yapmasını istedi. Yalnızca Osmanlı hükümeti yararına kendi olanaklarıyla Troya'da üç ay daha kazı yapmayı önerdi. 'Ancak diğer yandan bugüne kadar bulduğum eski eserler için Bab-ı Ali hak iddia edemeyecek.' Bunun kendisine Priamos'un Hazinesi'ni elinde tutma olanağı sağlayacağını umuyordu. Schliemann 'tüm yaşamı boyunca Türk topraklarında kazı yapma arzusuyla yanıp tutuştuğundan böylesine cömert önerilerde' bulunduğu nu söylüyordu. 'Türklerle yeniden arkadaşlık kurmaya yardımcı olması' için Boker'a ihtiyacı vardı.¹¹⁰ Öte yandan, bulmuş olduğu baykuş yüzlü kaplardan bazılarını isteyen İmparatorluk Müzesi'ni reddetti.¹¹¹

Atina'da ulaşılan yasal uzlaşmadan sonra Schliemann, British Museum adına Troya'yı kazma başvurusu yapması için İngiliz hükümetinin desteğini almaya çalıştı. Ancak bu gerçekleşmeyecekti. Hatta Gladstone'dan izin için kişisel olarak başvuruda bulunmasını rica etti, ama bu talep de reddedildi.¹¹²

Schliemann'ın kazıları sürdürme arzusu Homerik Troya'yı bulmuş olduğu iddiasıyla ilgili bir tartışmayla alevlenmişti. Sahip olduğu Troya eserleri tartışma konusuydu, bunların ait oldukları tarih ve önemi konusunda farklı görüşler vardı.¹¹³ François Lenormant (1837-1883), Charles Thomas Newton (1816-1894) ve Frank Calvert gibi bilim insanları buluntuların Homerik Troya'ya ait olmadığını, ancak MÖ 2000 ila 1900 arasında bir döneme ait olabileceğini düşünüyorlardı. Schliemann'ın açıklaması gereken bin yıllık bir ara vardı. Ayrıca kendi buluntularıyla Yunanistan'daki Homerik ören yerlerinde bulunanlar arasındaki büyük farkları açıklaması gerekiyordu.¹¹⁴ Bu konuları aydınlatmak, daha da önemlisi Troya'nın yerinin Hisarlık'ta olduğu konusundaki saptamasının doğruluğunu kanıtlamak için Troya'daki çalışmalarını sürdürmesi gerekiyordu.

110 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, 19 Ağustos 1873, (216), 237-239.

111 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, 29 Temmuz 1873, (215), 237.

112 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 178.

113 Max Muller'in Schliemann'a 11 Şubat 1874 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel I*, (233), 252-254.

114 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 171-175.

Schliemann 1876 yılının başlarında Türk yetkililerle pazarlıklarına yeniden başladı. Hollanda Kraliçesi Sophie'ye 2 Mart 1876 tarihinde yazdığı mektupta 'yeni bir ferman almak için' iki aydır İstanbul'da olduğunu 'ancak büyük güçlüklerle karşılaştığını' anlatmaktadır. Schliemann kendisine kazı izni vermesi konusunda Osmanlılar'a baskı yapmaları için İstanbul'daki yabancı elçilere çağrıda bulunur. Sonradan açıkladığına göre kendi 'Troya keşfi' karşısında 'tüm dünyada bu kadar ilgi uyanmasaydı ve İstanbul'daki yabancı elçiler Homeros ve Troya'sı için bu denli coşkulu olmasalardı' bu güçlükleri asla yenemezdi. Elçiler, çabalarını 'güle oynaya destekledi' ve 'Türk hükümetine uyguladıkları ortak baskıyla' Schliemann 'nihayet yeni bir ferman çıkarılması konusunda sağlam bir söz' aldı.¹¹⁵

Kazıları sürdürme amacıyla ruhsat almak için Schliemann'ın Safvet Paşa'yla ilişkisini düzeltmesi gerekiyordu. Osmanlı hükümetinin Bakan'ı Schliemann'ın talebine yanıt verme konusunda gönülsüzdü, onunla herhangi bir iş birliği yapmayı reddetti. Önceki arkeolojik faaliyetleri konusundaki olumsuz deneyimine ek olarak, Safvet Paşa Schliemann'ın kısa süre önce yayınlanan *Troy and Its Remains* (1875) eserinin önsözünde kendisine yönelik olarak yaptığı kötü eleştiriden dolayı da 'çok öfkeliydi'. Schliemann kendisini cahil ve sadece altınla ilgili biri diye tanımlamıştı.¹¹⁶

Belki de sırf bundan dolayı Schliemann 1876 yılının Nisan ayında Türkiye'nin kuzeybatısında, Balıkesir ilindeki bir Yunan-Roma Dönemi yerleşimi olan Kyzikos'u kazmıştır. Schliemann bu yerleşimi Safvet Paşa'nın oğlu Rafet Bey'e iyilik için kazdığını belirtmiştir.¹¹⁷

Ruhsatı 24 Şubat 1876 tarihinde onaylanmış olmasına rağmen, 'gösterdiği insanüstü çaba' sonrasında ve 'İstanbul'da 4 ay boyunca çile çekmeden', ferman 5 Mayıs'a kadar Schliemann'ın eline geçmemiştir. Gladstone'a 8 Mayıs 1876 tarihinde yazdığı gibi: 'Troya'ya yeni bir ferman çıkartmak için dört aydır İstanbul'dayım ve neredeyse üstesinden gelinemez güçlüklerle savaşmak zorunda kaldım. Milli Eğitim Bakanı Safvet Paşa'yı Bab-ı Ali'ye Hisarlık için

benimle yeni bir anlaşma projesini gönderme konusunda ikna etmek iki ayımı aldı. [...] Sonunda vardığımız anlaşmanın projesini Bab-ı Ali'ye gönderdi ancak Devlet Şurası reddetti.' Bunun üzerine Schliemann taktik değiştirerek Sadrazam'ın Devlet Şurası'nın kararını reddetmesi için Dışişleri Bakanı Reşid Paşa'yı ikna edip Safvet Paşa'ya fermanı çıkartmasını emrettirmeye odaklandı. Dışişlerindeki işlevi gözönüne alındığında Reşid Paşa'nın İstanbul'daki yabancı diplomatların baskısına karşı Safvet Paşa'dan daha duyarlı olması doğaldır.¹¹⁸

Kötü deneyimlerden dolayı akıllanan Osmanlılar, ülkelerinde kazı yapan yabancı arkeologların görünümüne kuşkuyla yaklaşmaya başlamışlardı. Özellikle Schliemann onları çok huzursuz ediyordu. Bunun sonucunda yeni ruhsat ilkinde göre çok daha ayrıntılı ve karmaşıktı.

1876 Tarihli Ruhsat

Araştırmalarda keşfedilen bina ve tapınak gibi taşınamaz mallar paylaşılamaz. Bu buluntular zaten devlete ait olduğundan yukarıda adı geçen kişi [Schliemann] bunları alamaz ve herhangi bir yanına veya parçasına dokunamaz. Bunlar orijinal durumunda korunacaktır. [...] Herhangi bir uygunsuzluk ya da yasal sorun yaşanması durumunda, örneğin adı geçen kişinin [Schliemann] kazı döneminde kanuna veya bu yönetmeliğe karşı gelmesi halinde devlet Schliemann'ın faaliyetlerini askıya alma ve iznini iptal etme hakkına sahiptir. [...] Böyle bir durumda devlet gerekirse arkeolojik alanı bizzat kazma ve inceleme veya başkalarına kazı yapma emri verme hakkını saklı tutmaktadır. [...] Bay Schliemann'ın bu prosedüre karşı çıkma hakkı yoktur. Eğer bir kayba uğrarsa veya herhangi bir nedenle benzer bir hak iddiasında bulunursa yasal yollara başvurma hakkına sahip değildir. [...] Eski eserlerin saklandığı depo devletin görevlendirdiği bir memur tarafından denetlenektir. [...] Keşfedilen buluntular kayıt işlemleri yapıldıktan ve her iki tarafça envanter defterlerine isimleri doğru olarak işlendikten sonra korunmak üzere depoya yerleştirilecektir. [...] Bölünebilir olarak nitelendirilen her tür taşınabilir buluntu her ay Millî Eğitim Bakanı'nın ayrıca atadığı bir yönetici tarafından paylaşılacaktır [...] İmparatorluk ile adı geçen kişi arasında anlaşmazlık veya tartışma durumunda karar mercii İmparatorluk'un mahkemeleri olacaktır.

1878 ruhsatından bir bölüm. İBA: MF.MKT. 34/30: 28/M/1293 (24/02/1876). Osmanlıcadan İngilizceye tercüme edilmiştir.

115 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (8), 36-38.

116 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, 8 Mayıs 1876, (11), 40-43; Schliemann, *Troy and Its Remains*, 52.

117 Traill, *Schliemann of Troy*, 141.

118 Schliemann'ın Gladstone'a mektubu , 8 Mayıs 1876, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (11) 40-43, (12), 42; Schliemann, *Troy and Its Remains*, 52.

Yukarıda alıntısı verilen ruhsatta tapınak veya diğer yapılara özel önem verilmiştir. Bunlar 'zaten devlete ait olduklarından' Schliemann'ın bunlar üzerinde hak iddia etmesine izin verilmemiştir. Kazılar sırasında keşfedilen taş binalar bu paylaşıma açıkça dahil edilmeyecekti. Schliemann'ın 'bunların herhangi bir yanına veya parçasına dokunması' yasaklanmıştı, 'bunların hiçbir parçasını' alamazdı. Ruhsatta bunların 'orijinal şeklinde bırakılması' konusu özellikle vurgulanmıştır. Osmanlılar Eski Çağ yapılarının ülke dışına çıkartılabileceğinden açıkça korkarken, bu madde söz konusu mirasa sahip çıkma ve koruma konusundaki kararlılığı da göstermektedir.

Taşınabilir buluntulara gelince, 'adı geçen yer [Hisarlık] İmparatorluk'a ait bir mülk olduğundan' ruhsata buluntuların üçte ikisinin devlete, kalan üçte bir payın ise Schliemann'a verilmesi koşulu koyulmuştur. 1871 yılındaki ilk ruhsatta bulunan tüm eski eserlerin eşit paylaşımı koşul olarak koyulmuşken bu kez Osmanlılar daha dayatmacıydı. Devletin İmparatorluk Müzesi için gerekli görülen herhangi bir eseri talep etme hakkı vardı: 'bu buluntular altı ayda bir Der Saadet'e [İstanbul] taşınmalıdır.' Belli ki Osmanlıların buluntuların seçiminde pasif kalmaya niyeti yoktu, öncelik istiyorlardı.

Buluntuların güvenliği önemli bir konuydu. Schliemann'dan eski eserlerin korunması için bir depo inşa etmesi istendi. Bu depo devletin atadığı bir memur tarafından denetlenecekti. Ruhsata göre çıkarılan her buluntunun korunma amacıyla depoya kaldırılmasından önce Schliemann ve Osmanlı yetkililer tarafından envanter defterine kaydedilmesi ve imzalanması gerekiyordu. Fermanda eski eserlerin güvenliğinin yanı sıra Schliemann'ın faaliyetlerinin kontrol edilmesi gerektiği de vurgulanıyordu. Maarif Nezâreti tarafından ayrıca atanan bir denetçi her ay hangi buluntuların bölünebilir olduğunu saptayacaktı. Büyük olasılıkla Osmanlı yetkililer Schliemann'dan maaş alan bir denetçiye güvenemedi, düzgün bir bölüşüm yapılmasını güvenceye alarak hiçbir şeyi şansa bırakmak istememişlerdi.

1874 Eski Eserler Yasası'na göre ruhsatın geçerliliği iki yıldır: Ondan sonra Madde 11'e göre yeni bir izin gerekiyordu, bu yeni izin olmadan kazının devam etmesi söz konusu değildi. Üstelik iki yıldan sonra Schliemann inşa edilmiş yapıları, özellikle şehir surlarını terk etmek zorunda kalacaktı. Ayrıca,

ferman Schliemann'a 'kendi yaptığı binalar veya bunların üzerinde bulunduğu topraklar üzerinde hak iddia etmeyi yasaklıyordu.'

Dahası, ruhsatta, kazı yaparken yasaya veya herhangi bir yönetmeliğe karşı gelmesi halinde herhangi bir rahatsızlığa veya yasal soruna yol açması durumunda devletin Schliemann'ın faaliyetlerini askıya alma ve iznini iptal etme hakkı şartı konmuştu. Osmanlı Devleti'nin yetkisini vurgulamak için ruhsatta devletin bağımsız olarak kazı yapma ve ören yerini teftiş etme hakkı veya başkalarına kazı yapmaları için emir verme hakkı olduğu belirtilmişti.

Schliemann'ın bu tip önlemlere itiraz etme hakkı yoktu, kayıplarının veya başka haklarının veya herhangi bir nedenden dolayı tazminat talebi için yasal başvuru hakkı bulunmuyordu. Osmanlılar Atina'daki mahkemede yaşadıkları küçük düşürücü durumdan sonra pozisyonlarını sağlama almaya kararlıydı ve İmparatorluk ile Schliemann arasında anlaşmazlık veya sürtüşme halinde sorun İmparatorluk'ta bulunan mahkemeler tarafından çözümlenecekti.

Schliemann'a Hisarlık'ta kazı yerini haritalama izni verilmişti, ancak harita üzerindeki sınırları geçme iznine sahip değildi. Ruhsat 'yalnızca haritada gösterilen alanlar için geçerli' idi. Eğer haritada yer almayan yerlerde kazı yapmayı arzu ederse, yeni bir başvuru yapması gerekecekti.

Ruhsatta Schliemann'ın kazılar sırasında her birine ayda 100 lira ödeyeceği en az 20 kişinin refakat etmesi gerektiği belirtilmişti. Düzenlemeler ve ödemeler Schliemann'ın sorumluluğunda olacaktı. Devletin 'bu konuda hiçbir sorumluluğu yoktur'. Ancak, Maarif Nezâreti tarafından 22 Haziran 1876 tarihinde verilen ruhsata ek bir kararda kazılarda görevli Osmanlı denetçisinin bir gözünün 'sürekli' olarak Schliemann'ın çalışanları üzerinde olacağı belirtilmiştir.¹¹⁹

Yerel Yetkililerle Anlaşmazlık

Maarif Nezâreti personeli ve Arkeoloji Müzesi Restorasyon Direktörü Kadri Bey başlangıçta Schliemann'ın faaliyetlerini denetlemek için görevlendirilmişti. Ancak, Maarif Nezâreti Kadri Bey'in yoğun iş yükünün kendisini Çanakka-

119 IBA: MFMKT. 38/61 (1): 30/Ca/1293 (23/06/1876).

le'yi ziyaret etmekten alıkoyduğunu bildirdi.¹²⁰ Resmi bir müfettiş olmayınca Schliemann'ı denetleme görevi bu kez Çanakkale Valisi İbrahim Paşa'ya verildi. Böyle olunca Schliemann İbrahim Paşa'nın sert muhalefetiyle karşılaştı. Ne Schliemann ne de ruhsatı onu pek etkilememişti.

Schliemann 1876 Mayıs ayının başlarında Çanakkale'ye geldiğinde İbrahim Paşa Sadrazam'dan konuyla ilgili talimat almadığını açıklayarak ruhsatı görmezden geldi.¹²¹ Maarif Nezâreti 4 Mayıs'ta Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne Schliemann'ın Hisarlık'ta kazılar yapma iznini iletmişti. Ancak bu genel bir iletiydi ve o zamana kadar bir denetçinin görevlendirilmediği belirtiliyordu.¹²²

10 Mayıs 1876 tarihinde Vilayet'e ikinci bir ileti gönderildi. Bu kez ileti daha ayrıntılıydı ve yerel yetkililere ruhsatın koşullarına tam anlamıyla uyulması talimatı verildi.¹²³

Hükümet, vilayete Schliemann'ın ruhsatını bildirmesine rağmen İbrahim Paşa Schliemann'ın arkeolojik alana girmesini önlemeye devam etti ve Hisarlık'ta barakalar ve kulübeler inşa etmesini engelledi.¹²⁴ Dahası hiç iş birliği yapma yanlısı olmadığı anlaşılan İzzet Efendi adında bir denetçi görevlendirdi. İzzet Efendi'ye Schliemann'ın 'ruhsatın koşullarına sıkı bir şekilde uymasının' sağlanması emri verilmişti. Maarif Nezâreti'nin 22 Haziran 1876 tarihli kararına göre İzzet Efendi gereken 'niteliklere' sahipti, 'ayrıca yerel yetkililere göre bu işi yapabilecek yeteneğe sahipti.'

Kazıları denetlemek dışında İzzet Efendi'ye eski eserler deposunun anahtarını kendi üzerinde tutması talimatı verilmişti. Ayrıca İzzet Efendi'den Schliemann'ın çalışanlarını denetlemesi de bekleniyordu ve bir uygunsuzluktan kuşkulandığı takdirde işçi çıkartma yetkisi verilmişti. İlk kazı sezonunda Schliemann'a yardım eden, daha sonra Priamos'un Hazinesi kaçakçılık olayında

önemli rolü olan Nicolaos Zaphyros Yannikis özellikle istenmeyen bir kişiydi. 'Önceki uygunsuz davranışları nedeniyle' Nicolaos 'Devlet tarafından şüpheli addediliyordu'. Ayrılması emredildi.¹²⁵ İzzet Efendi Schliemann'ın bulduğu objelerin resimlerini yapmasını yasakladı, hatta Schliemann'a 'kendi vefalı hizmetkarlarını ve denetçilerini kovmasını' emretti. Schliemann'ın işçilerini seçme konusunda ısrar etti ve Türk olmalarını talep etti.

Schliemann, İbrahim Paşa'nın İzzet Efendi'yi sırf kendisine inat olsun diye atadığını yazdı. İzzet Efendi'nin tek gayesi yoluna 'engeller' koymak ve onun 'canını sıkmaktı'. İzzet Efendi'nin maaşını Schliemann ödüyor olsa da bu onun Schliemann'ın işlerini kolaylaştırmasını sağlamıyordu. İzzet Efendi işini ciddiye alıyordu ve Schliemann'a hayatı zindan etti.¹²⁶

Schliemann 29 Haziran 1876'da *The Times*'a gönderdiği bir mektupta, olasılıkla Safvet Paşa'yı mutlu etmek ve daha esnek bir düzenleme elde etmek umuduyla önceki saldırgan yorumlarından dolayı özür dileyerek Troya keşiflerinin Safvet Paşa sayesinde ortaya çıktığını yazdı.¹²⁷

Öyle olsa bile Troas'daki yerel yetkililerin Schliemann'a pek yardımı dokunmadı. Tersine, ona karşı çıkarak işlerini engellediler. Sonunda girişimini tamamen uygulanamaz duruma getirdiler. Schliemann 'Şimdiki Çanakkale Valisi İbrahim Paşa yüzünden aşlamayacak engellerle' karşılaştığını yazdı. Hükümetten aldığı ruhsatın Vali'nin Troya'daki yerleşimi ziyaret etmek isteyenleri kabul etmesini engellemesi nedeniyle İbrahim Paşa'nın hayal kırıklığına uğradığını düşünüyordu. 'Kazılara yeniden başladığında bu fermanlar artık geçerli olmadığı için çok etkili engeller dayatarak ilerlememize sekte vuruyor. İki aydır onunla boşuna mücadele ettim ve onun yerine başkası atanıncaya kadar Troya'ya dönmeme kararıyla dün buraya geldim.'¹²⁸ Schliemann İbrahim

125 126 IBA: MF.MKT. 38/61 (1): 30/Ca/1293 (23/06/1876).

126 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (18), 47, 30 Haziran 1876.

127 Traill, *Schliemann of Troy*, 142-144.

128 'bei Ibrahim Pasha, dem gegenwärtigen Gouverneur der Dardanellen, auf unüberwindliche Schwierigkeiten gestoßen. [...] Da nun bei Wiederfortsetzung der Ausgrabungen diese *fermane* von selbst wegfallen müssen, so legt mir der Mann die furchtbarsten Hindernisse in den Weg um die Sache zu hintertreiben. Zwei Monate habe ich vergeblich gegen ihn angekämpft und bin vorgestern hierher zurückgekehrt [Athens], mit dem festen Entschluß nicht wieder nach Troia zu gehen ehe er nicht seine Stelle verloren hat.' Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (21), 50, 9 Temmuz 1876.

120 IBA:MF.MKT.36/137:29/R/1293(24/05/1876);IBA:MF.MKT.38/61-1:30/Ca/1293(23/06/1876).

121 Schliemann'ın Déthier'ye mektubu, 21 Mayıs 1876, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (15), 45.

122 IBA: MF.MKT. 36/23: 10/R/1293 (04/05/1876)

123 IBA: MF.MKT. 36/42: 16/R/1293 (10/05/1876).

124 Traill, *Schliemann of Troy*, 142.

Paşa'nın muhalifliğinden usanmış bir şekilde 1876 Temmuz ayının başlarında iki aydır hiçbir kazı yapmamış olarak Çanakkale'den ayrılır.

İbrahim Paşa'ya hiç saygısı olmayan Schliemann, onun 'İstanbul'da beş para etmez olduğu düşünüldüğünden' yakında yerine başkasının atanacağı ümidiyle bekliyordu.¹²⁹ İbrahim Paşa'nın vali olarak konumunun sırf 'maskaralık' olduğu düşüncesindeydi. Oysa belli ki İbrahim Paşa'nın memuriyet süresi İstanbul'da bir sorun değildi. Schliemann Atina'ya döndükten sonra Safvet Paşa ona İbrahim Paşa'yla iyi ilişkiler geliştirmesi önerisinde bulundu. Böylece Schliemann 'alelacele' Çanakkale'ye gitti. Ancak, oraya vardığında Schliemann'ın anlattığına göre 'İbrahim Paşa sinirliydi ve projeyi baskı altında tutmak için elinden geleni yapmak konusunda kararlıydı. Kendini kaybetmişti, her fırsatta beni küçük düşürüyordu, valilerin huzurunda bana köpek mualemesi yaptı.'¹³⁰

Bunlara rağmen, Schliemann dayandı. Gladstone'dan Osmanlılar'a baskı yapmasını rica etti. 28 Aralık 1876 tarihli bir mektupta Schliemann Gladstone'a 'Sir Henry Elliot'a arzu edilen etkiyi yaratan güçlü tavsiyesi için minnettar' olduğunu ifade ediyor ve ekliyordu: 'Sadrazam, Çanakkale Genel Valisi'ne sadece önüme engel çıkarmamakla kalmayıp, bana her türlü yardımı ve mümkün olan her türlü kolaylığı sağlayacak en katı emirlerin vermesini sağladı.'. Tüm bunlara rağmen Schliemann 1876 yılının sonunda bölgenin Troas'ta kazı yapılamayacak derecede güvensiz hale geldiğine karar verir.¹³¹

Schliemann'a 1876'da verilen ruhsat hiçbir işe yaramadı. Her ne kadar çaba sarf ettiyse ve yoğun lobi faaliyeti yaptıysa da Osmanlı-Türk yetkilileriyle sorununu çözemedi, bu nedenle de 1876 yılında Hisarlık'taki kazılarına devam edemedi. Üstüne üstlük bölgedeki güvensizlik ve Osmanlı Başkenti'nde 1876 yılının Mayıs (Abdülaziz'in tahttan indirilişi) ile Ağustos (II.Abdülhamid'in tahta çıkması) ayları arasında artan huzursuzluk durumu kötüleştirdi.¹³²

129 'er in Constantinopel als eine große nullite bekannt [...] ist.' Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (21), 50, 9 Temmuz 1876.

130 131 'İbrahim Pascha hochoerregt und entschlossen, die Sache auf jede Weise zuzerschlagen. Er vergaß sich selbst und demütigte mich mit allen Mitteln so sehr, daß er in Anwesenheit sämtlicher Angehöriger der Gouverneure mich wie einen Hund behandelte.' Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (22), 51-53, 12 Temmuz 1876.

131 Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (33), 66, 20 Aralık 1876.

132 Bkz.: Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 109-124.

Osmanlılar Troya'ya göz kulak olurken, Schliemann, Miken gibi başka umut vaat eden yerleşimlere gözünü dikti. Öte yandan 29 Eylül 1876 ve 18 Kasım 1876 tarihlerinde Maarif Nezâreti'nden Cezair-i Bahr-i Sefid'e gönderilen telgraflar Osmanlılar'ın Troya'ya ilişkin kaygılarını dile getiriyor: 'Schliemann'ın kazılara başladığı yolunda bir dedikodu yayıldığından' bakanlık Hisarlık'taki olası arkeolojik faaliyetlerle ilgili bilgi istemektedir. '[...] Eğer bu doğruysa, kazının ne zamandan beri yapıldığı ve resmi bir denetçi bulunup bulunmadığı' sorgulanıyordu.¹³³ Schliemann Miken'e ve oradaki kapsamlı kazılarına odaklanmış olsa da yetkililer, belli ki, onun Troya'ya olan ilgisinin devam ettiğinin farkındaydı.

Osmanlı-Rus Savaşı (Nisan 1877-Mart 1878) sırasında Osmanlılar Troya'yı denetlemeye devam ettiler. Ruslar İstanbul kapılarına yaklaşırken bile Maarif Nezâreti 7 Şubat 1878 tarihinde Çanakkale Vilayeti'ne Schliemann'ın Hisarlık'ta kazı yapmak için yeni bir ruhsat almadığı, ancak 1876 yılında verilen ruhsatı kullanmayı planladığı konusunda uyarı yapmaya zaman bulabiliyordu. Schliemann Troas'ı ziyaret ederek arkeolojik alanı incelemek ve savaşın yöreyi ne kadar etkilediğini görmek istediğinden yetkililere gönderilen telgraf-ta yetkililerin bölgenin durumu konusunda bakanlığa bilgi vermesi talebi de iletilmişti.¹³⁴

Yetkililer Schliemann'ın ruhsatının süresinin geçtiğinin neredeyse hemen farkına varıp Çanakkale'nin güvenli bir bölge olmadığına karar vermişti.¹³⁵

6 Savaşın Gölgesinde Kazı Yapmak

1870'li yılların sonları Osmanlılar'ın açısından oldukça sarsıcı yıllardı. Mali kriz ve Balkan illerindeki isyanların ardından 24 Nisan 1877'de Rusya, İmparatorluk'a savaş ilan etti. Osmanlı-Rusya Savaşı büyük yıkıma yol açtı. Savaşın sonunda Osmanlılar 3 Mart 1878 tarihinde İstanbul'dan yalnızca birkaç ki-

133 IBA: MEMKT. 45/24: 01/Za/1293 (18/11/1876); IBA: MEMKT. 43/81: 10/N/1293 (29/09/1876).

134 IBA: MEMKT. 57/149: 04/S/1295 (07/02/1878).

135 IBA: MEMKT. 57/150: 06/S/1295 (09/02/1878); IBA: MEMKT. 57/158: 23/S/1295 (26/02/1878); IBA: MF.MKT. 57/159: 25/S/1295 (28/02/1878).

lometre uzaklıkta Ruslar tarafından işgal edilmiş olan San Stefano'da (günümüzde Yeşilköy) bir barış antlaşması imzaladı. Bunun sonucunda, yaklaşık beş yüzyıllık Osmanlı egemenliğinden (1396-1878) sonra Rusya'nın himayesinde büyük bir otonom Bulgar Devleti kurulmuş oldu. Antlaşmayla birlikte toprak kazanımlarının yanında Karadağ ve Sırbistan'ın bağımsızlıkları da tanındı. Romanya da bağımsızlığını elde etti, Rusya Asya illeri Kars, Ardahan, Batum ve Doğubeyazıt'ı topraklarına kattı.

Buna karşın, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Almanya, Balkanlar ve Önyasya'da Rus egemenliğinden çekiniyordu. Aynı endişeyi paylaşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun olası çöküşü sonucunda Avrupadaki kuvvet dengesinin bozulmasını önlemek isteyen Büyük Devletler Berlin'de bir zirvede bir araya geldi. Berlin Kongresi (13 Haziran-13 Temmuz 1878), Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde ciddi bir uluslararası sorunu çözme amacı taşıyan son büyük konferanslardan biriydi.

Aslında, sonuçta ortaya çıkan 1878 Berlin Antlaşması, San Stefano Antlaşması'nın güncellenmiş haliydi. Romanya, Sırbistan ve Montenegro Prenslikleri bağımsızlıklarını sürdürüyorlardı, ancak Sırbistan ve Montenegro daha az toprak kazanımıyla yetinmek durumundaydı. Bulgaristan otonom olarak kaldı ancak San Stefano'da tanındığından daha az toprak kazanmış oldu. Rusya'nın Anadolu'dan aldığı topraklar görünürde etkilenmedi. Antlaşmanın bir diğer sonucu Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i işgal etmesi ve İngiltere'nin Kıbrıs üzerinde söz sahibi olmasıydı ancak bu bölgeler resmi olarak Osmanlı topraklarının bir parçası olarak kaldı.¹³⁶

Her ne kadar antlaşma Doğu Sorunu'nu çözme ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü engelleme girişiminde bulunmuş olsa da -ki genel olarak bunun Avrupalılar arasında büyük bir anlaşmazlığa neden olacağını herkes kabul ediyordu- sonuçta Berlin Kongresi geçmişin yanlışlarını yinelemekten kurtulamadı ve otonom bölgeler oluşturuldu. İmparatorluğun bir anda Avrupa'da çok daha az toprağı kaldı, öte yandan Avrupalı güçler artık çok daha

etkiliydi, bilfiil müdahale ederek Osmanlı mülklerini aralarında taksim edip bölüşüyorlardı.¹³⁷

Bu arada Berlin Kongresi'nden birkaç hafta sonra Schliemann ruhsatının uzatılması için İstanbul'da görüşmelere yeniden başladı. Bu kez, İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sör Austen Layard (1817-1894) ona destek verdi.¹³⁸ Osmanlı hükümeti diplomatik baskıya dayanamayacak durumdaydı ve Schliemann'ın anlattığı gibi 'onurlu dostum Sör A.H. Layard'ın dostane girişimleriyle' 1878 yazında fermanı çıkarttırdı.¹³⁹

Yeni ruhsat daha önceki iki yıllık ruhsatın uzatmasıydı. Yani Schliemann'ın hâlâ tapınak veya bina gibi yapılara müdahale etme hakkı yoktu. Bunlar orijinal durumlarında buldukları yerde bırakılmıyordu. Taşınabilir varlıklara gelince bulduklarının üçte ikisini İstanbul'daki İmparatorluk Müzesi'ne teslim etmeliydi. Üstüne üstlük çıkarılan her buluntu önce envanter defterlerine işlenerek anahtarları Osmanlı denetçide bulunan özel bir depoda saklanmalıydı. Bunlara ek olarak, kazının tüm masraflarından Schliemann sorumluydu.¹⁴⁰

1878 Kazıları

Schliemann'ın yeni kazısı 30 Eylül 1878'de başlayıp 26 Ekim 1878 tarihine kadar devam etti.¹⁴¹ Denetçisi Maarif Nezâretinde memur olarak çalışan Kadri Bey'di.¹⁴² Schliemann'ın faaliyetlerini kontrol etmek ve 'çıkarılan tüm buluntuları en iyi düzeyde korumak üzere' atanmıştı. Vilayete temsilcisi 'doğ-

137 Birinci Dünya Savaşı ile zirveye ulaşan toprak kayıpları devam etti. 1850'den önce Osmanlı tebaasının çoğunluğu Balkanlarda yaşıyordu; 20. yüzyılın başlarında İmparatorluğun sadece yüzde 20'si Avrupa eyaletlerinden oluşuyordu. Kaynak:Quataert, *The Ottoman Empire*, 54-57, 59; ayrıca bkz.: Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 110-124, 205-207. 139

138 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 188.

139 Schliemann, *Troja*.

140 Traill, *Schliemann of Troy*, 183, ruhsatın şartları için, bkz.: IBA:MF.MKT.34/30: 28/M/1293 (24/02/1876); ve IBA: MF.MKT. 38/61: 30/Ca/1293 (22/06/1876); ruhsatın uzatılması için, bkz.: IBA: MF.MKT. 57/158: 23/S/1295 (26/02/1878).

141 Schliemann, *Ilios*, 50-51.

142 Kadri Bey'in biyografisi bulunmamakla birlikte, Peter Ackroyd'un yazdığı macera romanı *The Fall of Troy*'da Kadri Bey enerjik bir saha yöneticisi örneğidir.

136 Zürcher, *Turkey*, 73-76; Yasamee, *Ottoman Diplomacy*, 61-62; Finkel, *Osman's Dream*, 491. 138

ru bir biçimde ve gerekli yardımı sağlayarak' desteklemesi emredildi.¹⁴³ Kadri Bey'in Hisarlık'taki arkeolojik faaliyetlerle birlikte ilk kez anıldığı tarih 7 Ekim 1878'dir. Bu anma kazıda sağlanan gelişmeler üzerine yazılmış bir rapordur. Bu anlatıma göre Schliemann Kadri Bey'e deponun anahtarını vermiştir ancak envanter defterlerini imzalayamayacak derecede meşguldür. Ruhsat, buluntuların kaydedilmesini ve her iki tarafın da imzalamasını gerektirdiğinden Kadri Bey bu sorunun üstesinden nasıl geleceğinden endişe duymuştu.

Maarif Nezâreti net bir yanıt verir: Eski Eserler Yasası'nın 29.maddesine göre tüm buluntular her iki tarafın imzasıyla birlikte kaydedilmeli, kazı tarihi ve buluntuların tanımı her iki envanter defterinde de yer almalıdır. Bu kuralın istisnası yoktu. Bakanlık Schliemann'a envanter defterlerine imzaları atması için kendi yerine Amerikan Konsolosluğu'nun ve yerel yetkililerin onayladığı birini görevlendirme emri verir. Bunlara ek olarak direktifte Kadri Bey'e deponun kilidini değiştirmesi ve yalnızca iki anahtarı bulunduğundan emin olması emri verilir: anahtarlardan biri Kadri Bey'de, diğeri de Schliemann ya da yetkili temsilcisinde olacaktır.¹⁴⁴

Osmanlı yetkililer Schliemann'ın faaliyetlerini yakından izler. 1878 yılındaki Maarif Nâzırı Mehmed Tahir Münif Paşa (1828-1910) önde gelen bir devlet adamı ve 19.yy Türk-Osmanlı Aydınlanması'nın önder karakterlerinden biridir.¹⁴⁵ Münif Paşa Schliemann'ın taleplerini gerektiğinde sert bir şekilde yanıtlamaktan kaçınmaz: 'Sitemleriniz dayanaksız ve aşağılayıcı.'¹⁴⁶ Schliemann'a yazdığı mektuplar, Schliemann'ın kuralları esnetme veya kazı alanını genişletme taleplerine kibarca ve kararlılıkla yanıt verebilen yetkin bir yönetici olduğunu gösteriyor. Örneğin, Schliemann çıkarılan tüm buluntuları kaydetme zorunluluğu olmamasını istediğinde Münif Bey nezaketle reddeder: 'Kazılan eski eserlerin kayıtlarını toplamaktan ve imzalamaktan muaf tutulma

teklifinize gelince, yasalar daha yüksek makamlar tarafından belirlendiğinden bu teklifinize izin veremediğim için üzgünüm.' Bunun ardından bu bağlamda Schliemann'ın Çanakkale'deki yerel yetkililer ve Amerikan elçiliği ile ortak bir anlaşmayla kendi yerine kayıtları imzalayabilecek resmi bir temsilci atayabileceği önerisinde bulunur.¹⁴⁷

Schliemann'ın yanı sıra denetçisi Kadri Bey de sıkı bir denetim altında tutulmaya başlandı. Eğer Kadri Bey Troya kazılarıyla ilgili gelişmeler konusunda hükümete bilgi vermeyi ihmal ederse, birkaç hafta içinde ciddi bir kınama alacaktı. Maarif Nezâreti'nin 31 Ekim 1878 tarihli yazışması ruhsat koşullarına uyulması ve Troya buluntularının çok özen göstererek korunması konusunda güçlü bir kaygı ortaya koymaktadır. Kadri Bey'in dikkati dağıldığı zamanlarda kendisinden hesap sorulmuştur. Hisarlık'a gitmek için ayrıldığından beri 'sadece bir parça yazı dışında ellerine bir şey geçmediğinden' üstleri şiddetli tepki göstermiştir. Üstelik Bakanlık hemen 'üstlenilen faaliyetler, çıkarılan eski eser buluntuları ve bunların durumu ve kilit altında olup olmadıkları' konusunda ayrıntılı bir rapor almakta ısrar etmiştir.

Hükümet açıkça Troya'daki eski eserlerin titiz bir envanterini almayı istiyordu. Aynı emirde, Kadri Bey'den buluntuların çıkarıldığı katmanları envanter defterlerinde belirtmesi istenmiş, yetkililer ayrıca 'aynı katmandan olan buluntuların aynı rakamla bir tebeşir veya boyayla gösterilmesinin gerekli olduğunu' düşünmüştür.¹⁴⁸

Schliemann'ın, İmparatorluk Müzesi Müdürü'ne, buluntuların paylaşılmasının Aralık 1878 başında yapılacağı bilgisini verdiği anlaşılmaktadır. Bu da yetkililerin Kadri Bey'i geciken raporu nedeniyle kınaması ve ona görevlerini, özellikle denetleme, envanter tutma ve Troya eski eserlerinin korunmasını anımsatması için bir başka vesile olmuştu. Bakanlık Kadri Bey'e ruhsatta tüm buluntuların bölüştürülemeyeceği belirtildiğinden hangi eski eserlerin payla-

143 IBA: MEMFK.: 58/44: 6/L/1295 (04/10/1878).

144 IBA: MEMKT.: 58/52: 24/Za/1295 (22/10/1878).

145 Mermutlu, 'Multi-Perception of the Enlightenment Thinking in Nineteenth-Century Turkey.' Biyografik kayıtlar için, bkz.: Inal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 1347-1473; Duran, 'Mehmet Tahir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi'; Budak, *Münif Paşa*.

146 'Vos reproches sont sans fondement et indignes,' Münif Paşa'nın Schliemann'a 17 Kasım 1878 tarihinde yazdığı mektup, Schliemann Archive, Gennadius Library, American School of Classical Studies, Athens (B 78/620).

147 'Quant à votre proposition de vous dispenser de dresser et designer les registres des antiquités mises au jour, je regrette de ne pouvoir vous satisfaire, les prescriptions de la Loi étant formulées la dessus.' Münif Paşa'nın Schliemann'a 21 Ekim 1878 tarihinde yazdığı mektup, Schliemann Archive, Gennadius Library, American School of Classical Studies, Athens (B 78/574).

148 IBA: MEMKT. 58/59: 04/Za/1295 (30/10/1878).

şıma dahil edileceği konusunda değerlendirme yapmasını emretti. Açıkçası bu tapınaklar gibi yapılar için geçerliydi; Schliemann bunlar üzerinde hak iddia edemezdi. Kadri Bey'e bir kez daha görevleri ve buluntuları denetleme ve rapor etme sorumluluğu anımsatıldı.¹⁴⁹

Kadri Bey'e 31 Ekim tarihinde gönderilen bir telgrafta 'size hizmetlerinizin mahiyetini, ne kadar buluntu çıkarıldığı ve bunlara ne olduğunu bildirmeniz emredilmiştir.' İstanbul'daki yetkililer Kadri Bey'in kuzenini kazılar sırasında kendine yardım etmesi için Troas'a götürdüğünü öğrendiklerinde bunu iyi karşılamadıklarını belirterek uyardılar. Bu kuzen İmparatorluk Müzesi'nde çalışırken kötü bir ün edinmişti.¹⁵⁰ Kadri Bey'den böylesi bir pürüzden kaçınması emredildi. Uyarı yetkililerin son derece dikkatli ve sit alanında böylesine karanlık ünü olan birinin bulunmasından dolayı kuşkulu ve açıkça endişeli olduklarını gösteriyor.¹⁵¹

Bu resmi güvensizliğin yanı sıra toplum da Schliemann'a aynı derecede eleştirel yaklaşıyordu. Osmanlı karikatürlerinde açgözlü ve fırsatçı biri olarak resmediliyordu (Şekil 17).¹⁵² Yeni ruhsat talebi Osmanlı basınında tartışılmıştı. 6 Ağustos 1878'de *Tercüman-ı Şark* gazetesinde şöyle denilmişti: 'Umarız bu kez Baron Schliemann eski eserleri Atina'ya kaçırmaz, böylece bizim müzemiz de bunlardan faydalanabilir.'¹⁵³

Schliemann'ın 1878 yılında Hisarlık'tan çıkardığı buluntular içinde dört değerli nesne vardı: sıklıkla önceki buluntuların aynıları olan altın küpeler, bilezikler, iğneler ve birçok küçük boncuk. Kazı sezonu buluntularının çoğu, kazının son iki haftasında çıkarılmıştı; dört defineden üçü 11 Kasım'da bulunmuştu. Prehistorik yerleşme tabakalarında bulunan deniz kabukları koleksiyonu diğer önemli bir keşifti.¹⁵⁴

149 IBA: MFMKT. 58/59.

150 Bu konuda ek bilgi sağlayabilecek kayıt henüz bulunamamıştır.

151 IBA: MFMKT. 58/58: 04/Za/1295 (30/10/1878).

152 *Hayal*, 31 Ağustos 1290 (12 Eylül 1874).

153 *Tercüman-ı Şark*, 111, 19/Ş/1878(06/08/1878), alıntı: Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 299.

154 Herrmann and Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, (4), 85-87; Schliemann'ın John Murray'e 12 Kasım 1878 tarihinde yazdığı mektup, Traill, *Schliemann of Troy*, 184-187.

1878'de çıkarılan buluntuların paylaşımı sorunsuz bir süreç olmadı. Aslında Schliemann bir kez daha Osmanlı yetkililerle karşı karşıya geldi. Hükümet paylaşımın İstanbul'da Kadri Bey'in dışında bir memurun gözetiminde yapılmasını talep etti. Ancak, Schliemann 'medeni' ve 'makul' biri olduğunu düşündüğünden, paylaşım sırasında hükümeti Kadri Bey'in temsil etmesinde ısrar etti. Schliemann ayrıca Hisarlık'ın buluntuların paylaşımı için doğru yer olduğu konusunda da ısrar etti. Schliemann, sonunda istediğini elde etti. Osmanlılar İngiliz Elçisi Sör Austen Layard'ın baskısına boyun eğdi ve paylaşım Hisarlık'ta yapıldı.¹⁵⁵ Denetime gelince, Osmanlılar ısrarcılıklarını sürdürdü. Kadri Bey paylaşımı denetlemeye devam etse de işini ancak Çanakkale Vilayeti'yle sıkı iş birliğiyle yapmasına izin verildi.

Schliemann'ın 1878 kazı sezonunu tamamlayacağı haberini gönderen Kadri Bey'e, Bakanlığın 9 Kasım 1878 tarihli telgrafında; kendisinin paylaşımı denetlemeye devam edebileceği ancak bunu yalnızca Vilayet tarafından atanan iki memurun varlığında yapabileceği iletildi.¹⁵⁶ Diğer yandan Vilayete paylaşımı denetlemesi emri gönderildi.¹⁵⁷ Belli ki yetkililer paylaşımın, maaşını Schliemann'dan alan Kadri Bey'in himayesinde yapılmasına izin vermeyi uygun bulmamıştı. Sadakati konusunda şüpheleri vardı.

9 Kasım tarihli telgrafta Kadri Bey'e Troya buluntularının paylaşımıyla ilgili talimatlar da veriliyordu. Buluntuların 'tüm nesnelerin tip ve şeklinin' tanımlarıyla birlikte, Schliemann için ayrılanları da belirterek bir listesini yapması gerekiyordu. Liste üç kopya olmalı, Kadri Bey ve iki memurun yanı sıra Schliemann tarafından da imzalanmalı ve mühürlenmeliydi. Daha sonra Kadri Bey'in bir kopyayı Osmanlıların Troya buluntularından payı ile birlikte İstanbul'a göndermesi gerekiyordu.

Schliemann'ın Troya buluntularından payına gelince, bunlar listenin bir kopyasıyla birlikte Kal'a-i Sultaniye'de bulunan gümrüğe gönderilecekti. Emre göre Schliemann'ın payı 'ancak rutin gümrük muamelelerinden sonra güm-

155 Traill, *Schliemann of Troy*, 185; Osmanlı İmparatorluğu'nda Sör Austen Layard ile ilgili olarak bkz.: Kurat, *Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği*.

156 IBA: MFMKT.: 58/63: 13/Za/1295 (08/11/1878).

157 IBA: MFMKT.: 58/73: 20/Za/1295 (15/11/1878).

rükten geçebilirdi.'. Ayrıca Kadri Bey'e 'ilgili herkese listede belirtilen nesnelere dışında hiçbir şeyin gümrükten geçmemesi konusunda dikkatli olmaları gerektiğini yazılı olarak bildirmesi' emredildi.¹⁵⁸

Son olarak direktifte, listeler tamamlandıktan sonra çıkarılan buluntularla ilgili olarak 'buluntu her ne olursa olsun paylaşımın dışında bırakılmasına izin verilemez.' deniyordu.¹⁵⁹ Bakanlık Schliemann'ın gümrükten geçirmek istediği nesnelere özellikle dikkat edilmesi için Kal'a-i Sultaniye gümrüğüne ek bir uyarı göndererek bu nesnelere listeye karşılaştırılması, 'eğer o eser listede belirtilmediği halde geçirilirse buna izin veren gümrük memurlarının sorumlu tutulacağı' söylendi. Buna ek olarak, gümrükten İstanbul'a gönderilecek olan esnlere de aynı derecede dikkat etmeleri istendi.¹⁶⁰

Nihayet, İmparatorluk Müzesi 1878'in Kasım ayının sonlarında payına düşen buluntuları teslim alabildi. Troya buluntularıyla dolu on iki kutu güvencele İstanbul'a getirildi ve müze koleksiyonunda yerlerini aldı.¹⁶¹ Koleksiyonda zaten Schliemann'ın ilk kazı sezonundan kalan Troya buluntuları ve bazılarını Osmanlı polisi tarafından 1873 yılında el konulan Schliemann'ın çalışanlarının çaldıkları altın eşyalar da yer alıyordu.¹⁶²

Schliemann 1876'daki Miken kazılarında beri çanak çömlek parçası topluyordu. Resmi paylaşımından hemen sonra Schliemann Münif Paşa'dan koleksiyonuna Troya çanak çömleklerini de dahil etmek için birkaç Troya çanak çömleği rica etti. Ancak, Münif Paşa çanak çömlekler zaten İmparatorluk Müzesi'nin koleksiyonuna dahil edildiğinden Schliemann'ı reddetti. Schliemann'ın talebini dikkatle ve diplomasiyle ele aldı. Müzenin Maarif Nezâreti'yle yakın bağları olmasına rağmen, mesafeyi koruyarak şu şekilde yanıtladı: 'Troya çanak çömlek parçalarının size verilmesiyle ilgili teklifinizle ilgili olarak, [...] bu nesnelere Müze'ye ait olduğundan ve benim tasarrufumda olduğundan bunları size veremeyeceğimden dolayı üzgünüm.'¹⁶³

158 IBA: MEMKT.: 58/73: 20/Za/1295 (15/11/1878).

159 IBA: MEMKT.: 58/63: 13/Za/1295 (08/11/1878).

160 IBA: MEMKT.: 58/68: 17/Za/1295 (13/11/1878).

161 IBA: MEMKT.: 58/89: 03/Z/1295 (28/11/1878).

162 Fellmann, 'Die Schliemann-Sammlung und der "Schatz des Priamos"', 46-48.

163 'Quant à votre proposition de vous céder les fragments de la poterie troyenne[...], ne pouvant disposer des objets appartenant au Musée, je regrette de ne pouvoir vous les accorder.' Münif Paşa'nın Schliemann'a mektubu, 21 Ocak 1879 (B 79/52).

1879 Kazıları

Schliemann kazılara 1 Mart 1879 tarihinde yeniden başlamayı planlıyordu.¹⁶⁴ Güvenilirliğini artırmak amacıyla Hisarlık'taki kazılarda yer almaları için tanınmış bilim insanlarını davet etti. Akademik itibarı arttıkça entelektüel çevreler tarafından giderek daha çok tanınmaya başlamıştı. 1877 Eylül'ünde Berlin Üniversitesi'nden patolog ve Alman Antropoloji, Etnografi ve Prehistorya Derneği'nin kurucusu Rudolf Virchow (1821-1902) Schliemann'ın bu derneğin onur üyesi olmasını sağlamıştı. Bu sayede Schliemann Alman entelektüel çevrelerince kabul edildi. Uzun süredir yakın arkadaşı olan Virchow 1879 yılındaki kazılara katıldı.

Bilimsel arkeoloji çevrelerindeki itibarını güvenceye almak için Schliemann'ın aydın kesimin desteğine gereksinimi vardı. Uluslararası statüsü olan bilim insanlarının kazılarda yer almasını sağlamanın yardımı dokunabilirdi.¹⁶⁵ Onlara dolgun bir ödenek, seyahat masraflarının karşılanması, yemek ve konaklama önerdi.¹⁶⁶ Schliemann'a 1879 yılındaki kazısında Virchow ve 19.yy'ın önde gelen oryantalistlerinden Émile-Louis Burnouf (1821-1907) eşlik etti. Burnouf kazılan konutların düzeni konusunda çalışma yaptı, sit alanının harita ve planlarını hazırladı. Bir yandan da astronomi ve jeodezi çalışmalarını sürdürüyordu. Virchow Troas'ın jeolojisi 'özellikle Troja ovasının oluşumu, nehir yatakları, su kaynakları, insanlar, hayvanlar ve bitkiler' üzerine çalışma yaptı. Virchow ayrıca tıp doktoru olarak çalıştı, Troas'ın yerel halkını tedavi etti.¹⁶⁷ Schliemann aynı zamanda, François Lenormant ve Archibald Henry Sayce (1846-1933) adında iki Asur bilimcisini de kendisine eşlik etmeleri için Hisarlık'a davet etmişti, ancak onlar bu daveti kabul etmediler.¹⁶⁸

Kadri Bey Schliemann'ın Hisarlık'taki arkeolojik faaliyetlerini denetlemeye devam etti. Maarif Nezâreti Çanakkale'deki yerel yetkililere 25 Şubat 1879'da

164 Herrmann and Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, (4), 85-87.

165 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 191.

166 Traill, *Schliemann of Troy*, 186.

167 Virchow, 'Erinnerungen an Schliemann,' 299-300.

168 Traill, *Schliemann of Troy*, 186.

Kadri Bey'in geleceği ile ilgili bilgi verdi ve Vilayet'ten Kadri Bey'e yerinde yardımcı ve destek olmalarını istedi.¹⁶⁹

Nisan 1879'da Schliemann kendisine izin verilen alanın dışında, Hisarlık yakınlarındaki mezar tepelerinde kazı yapma başvurusunda bulundu. Diplomatları da baskı yapmaları için harekete geçirmesine rağmen,¹⁷⁰ Münif Paşa geri adım atmayarak Eski Eserler Yasası'nın koşullarına uyulması gerektiğini savundu. Mezarlar kişisel arazide bulunduğundan Schliemann'ın sahiplerinden izin alması gerekiyordu. Münif Paşa bu sorunu doğru yoldan çözmeye çalışındaydı ve kararlı bir şekilde kuralları esnetmeyi reddetti.¹⁷¹

Schliemann'ın Gladstone'a anlattığına göre 1879 kazılarında 'daha az altın takı çıkmasına' (yalnızca iki define buldum)' rağmen kazılar 'olabilecek en önemli keşif'le sonuçlandı. Schliemann getirdiği uzmanların oynadığı rolü şu şekilde vurgulamıştı: '[bu keşifleri] Berlin'li Rudolf Virchow ve Paris'li Émile-Louis Burnouf'un yardımları olmadan yapamazdım.'¹⁷²Schliemann 1878 buluntularında olduğu gibi 1879 definelerini de Homerik tabakayla (Troya II) ilişkilendirdi. Schliemann ikinci tabakayla Priamos'un Troyası tespitini teyit ettiğine inanıyordu.

Gerçekten de 1879 kazıları temel olarak bu tabakada odaklanmıştı; Schliemann şehir surlarının büyük bir bölümünün de dahil olduğu önemli bir kesiti ortaya çıkarmıştı.¹⁷³ Bu kazı sezonunun sonunda Schliemann görevini başarıyla yaptığına ve artık 'Troya'yı kazmayı sonsuza dek bırakabileceğine' inanıyordu.¹⁷⁴

169 IBA: MFMKT. 60/43: 04/Ra/1296 (26/02/1879).

170 Schliemann Hisarlık'ta bulunan mezarları kazma ruhsatı almak için Sultan II. Abdülhamid ile iyi ilişkileri olan İngiliz diplomat Edward Malet'in (1837-1908) yardımını istedi. Malet ile Schliemann arasındaki yazışma Malet'nin Münif Paşa'yı ikna etmek için sarf ettiği kayda değer çabaları ortaya koyuyor. Bkz.: Malet'nin Schliemann'a yazdığı mektuplar: 3 Nisan 1879 (B 78/250) ve 6 Nisan 1879 (B 78/259).

171 Münif Paşa'nın Schliemann'a 21 Ocak 1879 tarihinde yazdığı mektup,(B79/52);17 Şubat 1879 tarihli mektup (B79/140); 3 Nisan 1879 tarihli mektup (B 79/249); 5 Nisan 1879 tarihli mektup (B 79/255).

172 Schliemann'ın Gladstone'a 28Mayıs 1879 tarihinde yazdığı mektup,Meyer,*Heinrich Schliemann.Briefwechsel II*, (48), 77-79.

173 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 191.

174 Schliemann'ın Gladstone'a 28Mayıs 1879 tarihinde yazdığı mektup,Meyer,*Heinrich Schliemann.Briefwechsel II*, (48), 77-79.

Osmanlı yetkilileri 21 Mayıs 1879 tarihinde denetçiye, çıkarılan buluntuları İstanbul'a göndermesini emretti. Hisarlık'ta bulunan 'değerli çanak çömlekler' müzenin özellikle ilgisini çeken buluntular arasındaydı.¹⁷⁵ Ancak Schliemann Troya çanak çömlek parçalarının kendi koleksiyonunun bir parçası olmasını arzu ettiğinden Layard'dan yardım istedi. Çanak çömlek parçaları Arkeoloji Müzesi'ne gönderilirse bunların 'bilim adına sonsuza kadar kaybolacaklarından' emindi.¹⁷⁶ Schliemann Arkeoloji Müzesi'ni olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmeye devam ediyordu. Onun Layard'a anlattığına göre, 'Türk Müzesi kamuya açık filan değil ve [...] Troya takıları Türklerin elinde kaldığı sürece bilim adına hiçbir şey ifade etmiyor.'¹⁷⁷

Osmanlılar bir kez daha İngiliz elçinin baskısına yenildi ve bakanlık çanak çömlek parçalarının arkeolojik alanda bırakılmasına karar verdi. Değirmen taşları da orada bırakıldı. Schliemann bunlarla ilgileniyorsa koleksiyonuna katabilirdi.¹⁷⁸

Troya'yı Yeni Kazılar Bekliyor

Schliemann Hisarlık'ta işinin bittiğini düşünse de yeni kuşklar filizlendi. Virchow Troas'ın jeolojik oluşumu ile ilgili kabul edilen teorilere karşı kuşklarını dile getirmeye başladı. 'Bu düzlük nehrin taşıdığı alüvyonların doldurduğu eski bir fiyord' şeklinde vardığı sonuçlar Schliemann'ın görüşleriyle ters düşüyordu. Onun görüşüne göre, denizin bir kolu tarih öncesi çağlarda düzlüğü kaplamıştı.¹⁷⁹ Schliemann bunun üzerine yeni bir kazı planlamaya başladı.

Diğer yandan Calvert Hisarlık'ın birkaç kilometre güneyindeki Hanay Tepe Höyüğü'nü kazıyordu. Schliemann buluntuların yarısı karşılığında kazılara maddi kaynak sağladı. Altın veya sanat değeri olan buluntular yoktu, yalnızca birkaç iskelet çıktı. Schliemann payını Berlin Müzesi'ne göndermeyi

175 IBA: MFMKT. 62/139: 29/30/Ca/1296 (22/05/1879).

176 Schliemann'ın Layard'a 15Mayıs 1879 tarihinde yazdığı mektup,Allen,*Finding the Walls of Troy*,192.

177 Schliemann'ın Layard'a 22 Ocak 1879 tarihinde yazdığı mektup, Allen, 191.

178 IBA: MFMKT. 62/139: 29/30/Ca/1296 (22/05/1879).

179 Schliemann, *Ilios*, 676; Traill, *Schliemann of Troy*, 192.

planlıyordu, Calvert'in de aynı şekilde yapması için onu ikna etti. Schliemann zaten tüm Troya koleksiyonunu Almanya'ya bağışlamaya karar vermişti.¹⁸⁰ 17 Temmuz 1879 tarihinde Maarif Nezâreti Çanakale Gümrüğü'ne Schliemann'ın 'Alman müzesine gönderme niyetinde olduğu' içleri buluntu dolu sekiz kutuya izin vermesi emrini vermişti.¹⁸¹

Ancak Berlin sevkiyatı problemliydi. Temmuz 1879'da keşiflerini Osmanlılarla paylaşma zorunda kalma olasılığının verdiği korkuyla ve aceleyle harekete geçen Schliemann, Calvert'in kafataslarını dikkatle paketlemesini yarıda keserek bunların hemen sevk edilmesini emretti. Buna karşın, Schliemann'la Alman konsolos arasındaki bir fikir ayrılığı sevkiyatın sonbahara kadar yapılmasını engelledi. Bunun sonucunda bazı kafatasları kırılmıştı.¹⁸² Calvert'in Hanay Tepe Höyüğü'nden elde ettiği pay 1879 sonlarında Almanya'ya gönderildi.¹⁸³

Bu arada Calvert Hanay Tepe'yi Schliemann'ın sponsorluğunda kazmaya devam etti. 'İstanbul'dan Hanay Tepe'deki çalışmayı durdurma emri alan' Vali'nin uyarısına rağmen Calvert 1880 yılının Mart ayının ortalarına kadar kazılarını sürdürmüştü.¹⁸⁴ Diğer yandan Schliemann zamanını 10 Kasım 1880'de Alman, İngiliz ve Amerikan baskıları yapılan yeni kitabı *Ilios*'u yazmakla geçirmişti. Yayından sonra Schliemann'ın Homeros'un Troya'sıyla bağlantılandığı yerleşmenin büyüklüğü konusundaki kuşkuları artmaya devam etti. Bunun üzerine Schliemann ve Calvert, Troas bölgesinin farklı konumlarında kapsamlı bir arkeolojik yüzey araştırması yapmayı planladı. Masraflarını Schliemann'ın karşıladığı kazıları Calvert yapacaktı. Schliemann'ın ruhsatının süresi geçtiğinden bu kazılar gizli kapaklı yapılmak zorundaydı. Calvert'in 10 Kasım 1880 tarihinde Schliemann'a anlattığı gibi:

...Antik Çağ kentlerinin mezarlıklarındaki *öncü* iş artık altı adamdan fazla olmamak şartıyla üstlenilmeli – böylece dikkati çekmeden çalışabilirim – bu yöntem sana daha fazla zaman kazandırır – sonuçlara göre en olası yerler seçilir, hükümete pay verilmeyeceğinden hasılatı aramızda eşit olarak paylaşmayı öneriyorum. Ben zamanımı ve bilgimi verdim, sen de masrafları karşıladın.¹⁸⁵

Böylesine geniş çaplı bir yüzey araştırması için ruhsat almak kolay bir iş değildi. Tüm toprak sahipleriyle iletişim kurulmalıydı ve toprak sahipleri arkeologlarla anlaşma yapmaları konusunda ikna edilmeliydi.¹⁸⁶ Aslında Osmanlı yetkililer 1879 Şubat'ında Schliemann'ın kapsamlı kazıları konusunda alarm durumuna geçirilmişti: 18 Şubat 1879'da Maarif Nezâreti Schliemann'ın faaliyetlerinin soruşturulmasını talep etti. Bakanlık kazılan toprakların devlet arazisinde mi özel arsalarda mı olduğunu bilmek istiyordu. Bakanlık aynı zamanda 'bu topraklar özel kişilere aitse, toprak sahipleri kazı yapılmasına onay veriyor mu, kazıların yapılmasına karşı itirazları var mı' bilmek istiyordu.¹⁸⁷

Bütün bunlara rağmen Schliemann ve Calvert'in gizli kapaklı yürüttüğü kazılar 1882 yılının bahar aylarına kadar devam etti. Buna karşın Osmanlı belgelerinde bu yasal olmayan faaliyetlerle ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Diğer yandan artık Berlin'in fahri bir sakini olan Schliemann,¹⁸⁸ kendisine Troas düzlüğünü araştırma yetkisi verecek fermanı almaya kararlıydı. Bu kez Alman tarafının diplomatik desteğine güveniyordu. Kendisine isterse 'Troya araştırmasıyla eşzamanlı olarak Troas'ta herhangi bir konumda kazılar yapabileceği' cömert bir ruhsat alma konusunda destek vermesi için Şansölye Prens Otto von Bismarck'a (1815-1898) başvurdu. Bismarck'ın girişimi istenilen etkiyi gösterdi: Ekim 1881'de Hisarlık'ı ve daha aşağıdaki Ilium kentinin bulunduğu yeri kazması için yeni bir ferman çıkarıldı. Bismarck'ın, cömert fermanı 'elde

180 Traill, *Schliemann of Troy*, 192; Herrmann ve Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 156-159.

181 IBA: IMF.MKT. 69/116: 27/B/1296 (17/07/1879).

182 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 202, 341

183 Traill, *Schliemann of Troy*, 337.

184 Calvert'in Virchow'a 15 Ocak 1880 tarihinde yazdığı mektup, Allen, *Finding the Walls of Troy*, 195; Traill, *Schliemann of Troy*, 199.

185 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 207-209; Frank Calvert'in Schliemann'a 10 Kasım 1880 tarihinde yazdığı mektup, Allen, 208.

186 Schliemann Calvert'e 9 Aralık 1879'da yazmış olduğu mektupta tüm toprak sahipleriyle anlaşması gerektiğini belirtiyordu: Allen, *Finding the Walls of Troy*, 345.

187 IBA: MF.MKT. 60/8: 25/S/1296 (18/02/1879).

188 Schliemann onursal vatandaşlığını 7 Temmuz 1881'de aldı.

etmesi' yalnızca birkaç ayını almıştı. Schliemann'ın kazıları belirli bir sürede yalnızca bir yerleşim yerinde ve Türk uyruklu bir denetçinin varlığında yapması koşuluyla artık Troas'ı araştırmasına izin çıkmıştı.¹⁸⁹

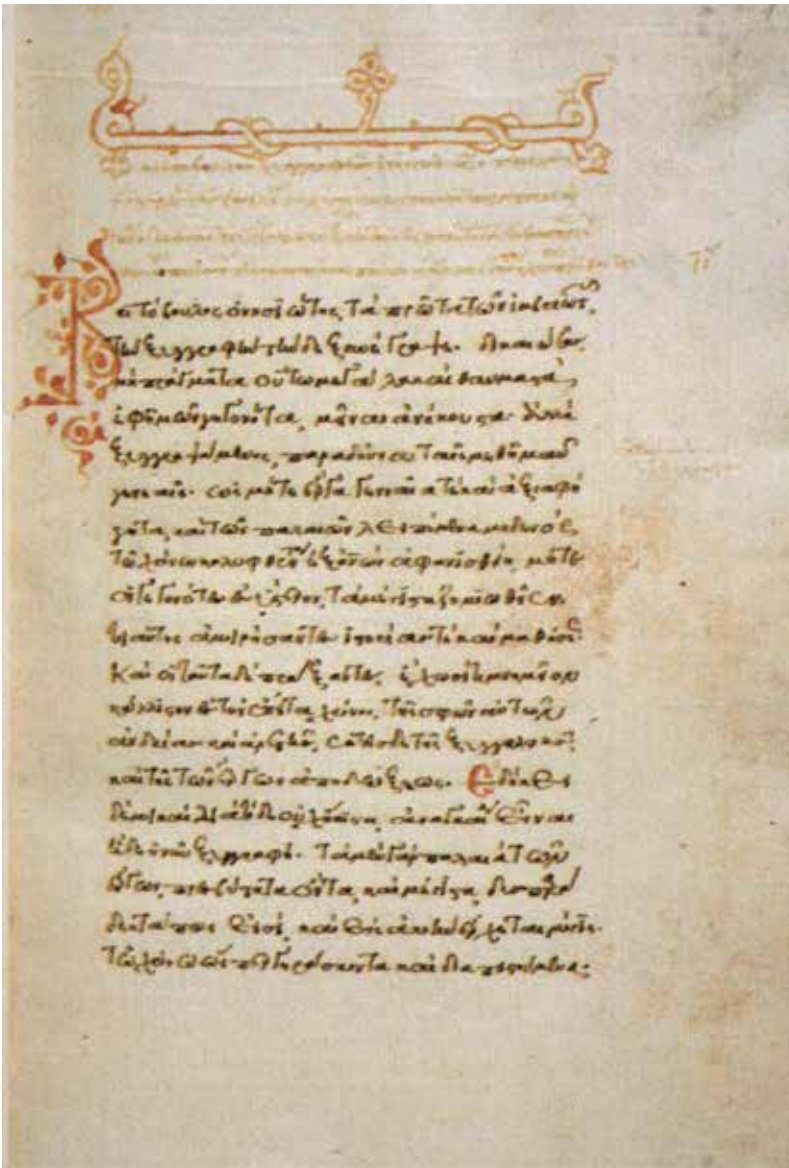
Oysa öne sürülen koşullar beklenenden daha katıydı. Anlaşılan özellikle Troas söz konusuysa, Türkler kendi topraklarındaki kapsamlı yabancı girişim konusuna pek hevesli değildi.

Resim 8: Priamos'un Hazinesi

Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

189 Schliemann, *Troja*, 5.

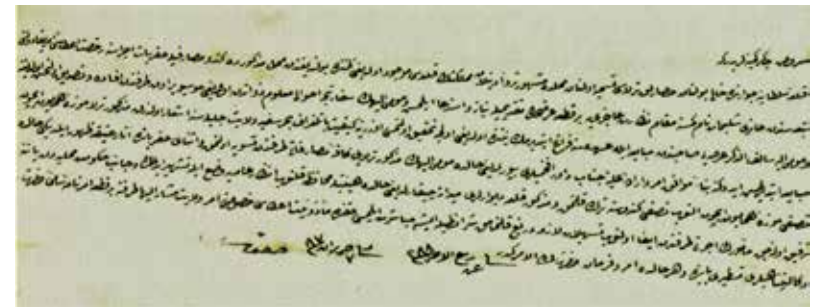

Resim 9: Michael Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*
Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi, G.I.3

Michael Kritovoulos (yakl. 1410 – yakl. 1470) *History of Mehmed the Conqueror* adlı eserini Osmanlı Sultanı II. Mehmed'e adamıştır. Eserde Osmanlı İmparatorluğu'nun 1465 ve 1467 yılları arasındaki yükselişi anlatılmaktadır ve II. Mehmed'in 1462'de Troya'ya yapmış olduğu ziyaretle ilgili bilgi de yer almaktadır.

Resim 10: 1877'de Sydney Hodges tarafından yapılan Heinrich Schliemann tablosu.
Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, Troy: City, Homer and Turkey

Resim 11: Schliemann'ın İstanbul Başvekillik Makamı Osmanlı Arşivleri Bölümü'nde Bulunan Kazı Ruhsatı

Kaynak: Schliemann'ın ruhsatı, bölüm 1, İBA'da: I.HR. 250/14863-1: 01/R/1288 (20/06/1871)

Foto: Günay Uslu, 2012

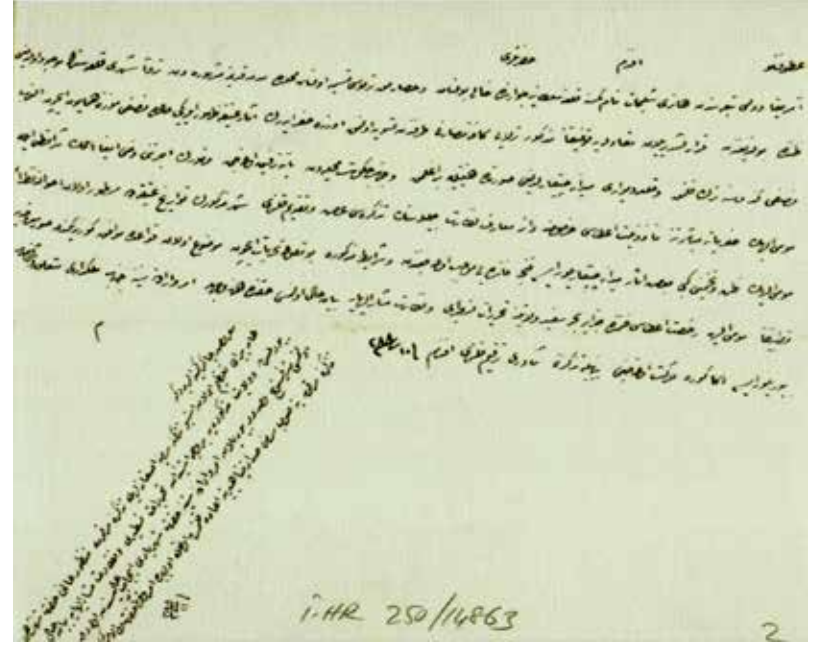
20 Haziran 1871'de Maarif Nazırı Safvet Paşa Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'ya yazdığı mektupta Schliemann'ın Hisarlık'ta kazı yapma talebini ilettili. Safvet Paşa Troya duvarlarının keşfinin önemi üzerinde durur, ancak Schliemann'a karşı temkinlidir. Resmi ruhsatın verilmemesinden önce Safvet Paşa arkeolojik yerleşimin içinde bulunduğu alanı İmparatorluk Müzesi adına satın alır.

Resim 12: 1856 Paris Konferansı'nda Osmanlı Hükümeti'ni temsil eden Mehmed Emin Ali Paşa

Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

Osmanlı Dilbilim Uzmanı, Diplomat ve Tanzimat Dönemi'nin önde gelen siyasetçilerinden Mehmed Emin Ali Paşa (1815-1871) Schliemann'ın Osmanlı mevkidaşlarından biriydi. Burada Osmanlı hükümetini temsil ettiği, Kırım Savaşı'nın sonunu getiren 1856 Paris Konferansı'nda görülüyor.

Resim 13: Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'nın Sultan Abdülaziz'in saray katibine yazdığı mektup

Kaynak: IBA: I.HR. 250/14863 (2): 10 ve 11/R/1288 (29 ve 30 Haziran 1871)

Foto: Günay Uslu, 2012

Sadrazam Mehmed Emin Ali Paşa'nın Schliemann'ın Hisarlık'ta kazı yapma talebiyle ilgili olarak Sultan Abdülaziz'in (1830-1876) saray katibine yazdığı mektup. Bu mektupta Sadrazam Troya'yı aramanın önemini anlatıyor. Kazılardan ve şehir surlarıyla buluntuların olası keşfinden insanın gelişimini bilmenin ve anlamının büyük faydaları olacağını öngörüyor. Daha sonra saray katibinin fermanla onayladığı (aşağıda solda) kazı koşullarını sıralıyor.

Resim 14: Schliemann'ın buluntuları Osmanlı gümrüğünden kaçak geçirme girişimlerini bildiren İzzeddin Efendi'nin tutanağı

Kaynak: İstanbul Başvekillik Makamı Osmanlı Arşivleri Bölümü
(IBA): MF.MKT.18/147: 09/C/1291 (24/07/1874)

Foto: Günay Uslu, 2012

Başvekillik Schliemann'ın Troas'taki girişimleri ve Priamos'un Hazinesi'ni kaçırmasıyla ilgili soruşturma başlatmıştı. Osmanlı memuru İzzeddin Efendi 24 Temmuz 1874 tarihli bu tutanağıyla Troya'dan buluntuların kaçırılmasıyla ilgili ayrıntılı bilgi veriyor. Schliemann işini stratejik ve etkin bir şekilde yürütmüştür. İzzeddin Efendi'ye göre Schliemann altın mücevheratı bir kutuya koyar, küçük parçaları ise kendisinin ve ailesindeki bireylerin ceplerine yerleştirerek bu buluntuları Yunan taşımacı Andrea ile iş birliği içinde Atina'ya kaçıtır. Tutanağta aralarında Schliemann'a aramasız ve denetimsiz geçme izni veren gümrük memurları da bulunan Schliemann'ın Osmanlı yardımcıları ve suç ortaklarına dikkat çekiliyor.

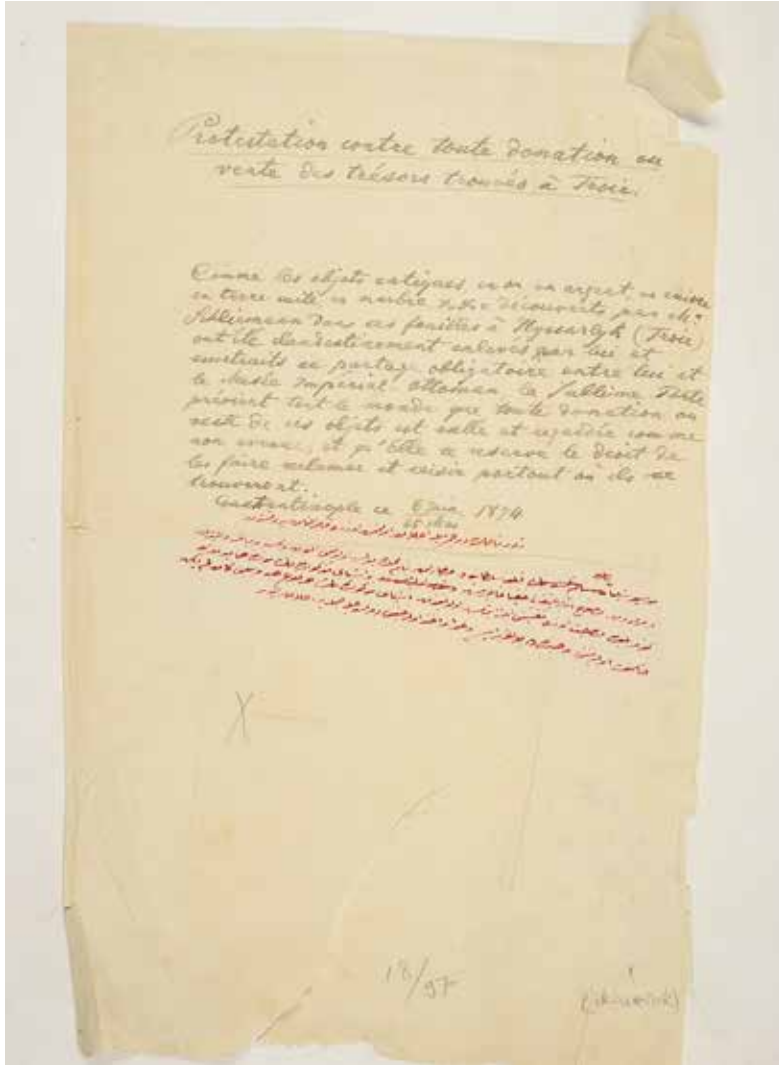

Resim 15: Marif Nazırı'ndan mektup

Kaynak: İstanbul Başvekillik Makamı Osmanlı Arşivleri Bölümü
(IBA): MF.MKT.18/97: 09/C/1291 (24/07/1874)

Foto: Günay Uslu, 2012

Sadzazam'a gönderilen bir mektupta Maarif Nezareti Schliemann'ın güvenilmez olduğunu ve buluntuları başkalarına satmak için ciddi planlarının bulunduğunu bildirir. Dahası Amerikan Elçiliği Schliemann'a Osmanlı hükümetiyle uyum içerisinde çalışması için baskı yapmaya istekli değildir. Nazır, uluslararası basını harekete geçirecek Schliemann'ın yasadışı faaliyetlerini halka duyurmak gerektiğini vurgular.

Resim 16: Bir Osmanlı protesto mektubunun taslağı, 6 Haziran 1874

Kaynak: İstanbul Başvekillik Makamı Osmanlı Arşivleri Bölümü

(IBA): MEMKT.18/97: 23/R/1291 (09/06/1874)

Foto: Günay Uslu, 2012

Resim 17: Hiciv dergisi Hayal'de yayınlanan karikatür, 12 Eylül 1874

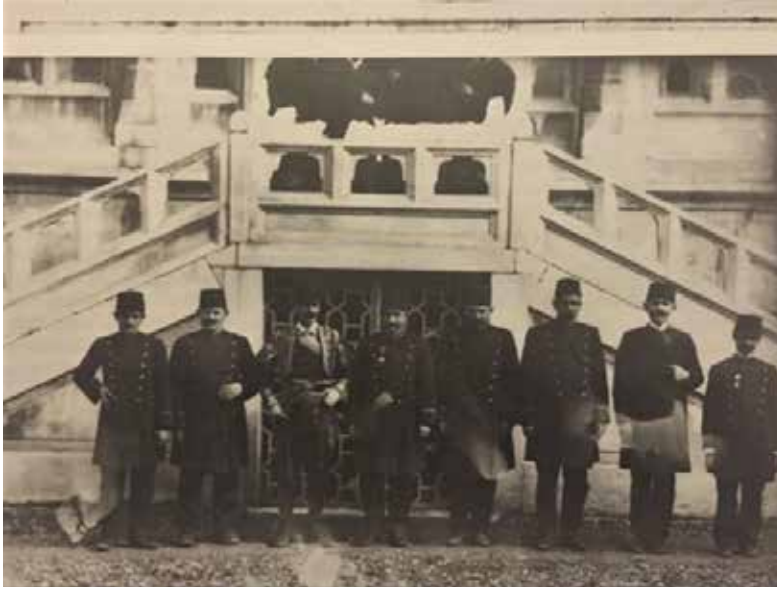
Foto: Günay Uslu, 2012

12 Eylül 1874'te (31 Ağustos 1290) Hiciv dergisi *Hayal*'de yayınlanan karikatür.

Mrs. Schliemann: 'Şunları Osmanlılara şunları da Yunanlara vereceğine söz verdin. Şimdi de kalkmış bana buradakileri de Amerikan Elçisi'ne verme sözü vereceğini söylüyorsun. Bize ne kalacak?'

Schliemann: 'Hepsi!'

Schliemann'ın Troya hazinelerini bağışlama veya satışına karşı Haziran 1874'de yazılmış Osmanlı protesto mektubunun 6 taslağı.

Resim 18 ve 19: Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında İmparatorluk Müzesi çalışanları İskender Lahdi'nin ve müze girişinin önünde.

Kaynak: Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi

II

Klasik Eski Eserler ve Osmanlı Mirası

Müslüman Aydınlar ve Klasik Dönem Uygarlıklarıyla İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1870'lerde içte ve dışta karşı karşıya kaldığı yoğun siyasi, toplumsal ve ekonomik sıkıntılara rağmen, hükümet hâlâ Schliemann'ın kazılarını sıkı tutma çabası içerisindeydi. Osmanlı yetkilileri Schliemann'a geniş yetki vermeyi reddederek Troya'da kontrolü elinde tuttu. Kazılar konusunda katı koşullar dayatıp, Troya'da bulunan her tür buluntu üzerinde hak talebinde bulunarak eski eserler, müzeler ve arkeoloji ile ilgili Osmanlı düşünceleri ve arzularına paralel bir şekilde konumlarını güçlendirmeye ve korumaya çalıştılar.

Eski eserlerin değerinin farkına varan ve Klasik Dönem mirasının korunması konusunda endişe duyan Osmanlılar eserleri kendileri toplamaya giderek daha çok istek duydular. Bu durum İmparatorluk Müzesi'nin kuruluşunun hızlanmasına yol açtı, öyle ki Schliemann'ın 1882 yılındaki bir sonraki arkeoloji macerası, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni bir müzecilik ve arkeoloji evresine girmiş olduğu bir döneme denk geldi.

1881 yılında müze müdürlüğüne Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) atanması, İmparatorluk Müzesi açısından belirgin bir değişik-

liğe işaret ediyordu. İmparatorluk Müzesi'nin kontrolü ilk kez doğma büyüme bir Osmanlı Türküne veriliyordu. Gerçekten de Osmanlı Türklerinin bilimsel yöntemlere dayalı arkeolojik kazılarla giderek daha çok ilgilenmesi ve müzenin küçük bir koleksiyondan imparatorluk çapında emelleri olan bir kuruma dönüşmesi ağırlıklı olarak Osman Hamdi Bey'in çabaları sonucunda gerçekleşmişti.¹

1 Eski Eserler ve Müze: Çıkarlar ve Çatışmalar

İmparatorluk Müzesi'nin koleksiyonu genişledikçe, silah deposunun kısıtlı alanı Osmanlı eski eser koleksiyonuna artık yetmemeye başladı. 1870'lerin ortalarına gelindiğinde yeni ve daha büyük bir müzeye gerek duyuldu. Eski eserler koleksiyonunun yeni yeri olarak 1478 yılında Fatih Sultan Mehmed döneminde Topkapı Sarayı'nda inşa edilen ilk yapı olan prestijli Çinili Köşk seçildi ve hemen ardından köşkü Avrupa tarzı bir müzeye dönüştürmek için çalışmalara başlandı. Köşkün erken dönem Osmanlı mimarisine, Batı'daki neoklasik müzelere benzetilecek şekilde uyarlamalar yapıldı (Resim 20).²

Çinili Köşk'ü restore etmek ve koleksiyonu sağlam bir şekilde transfer etmek için büyük çaba harcandı. 1877 yılında bir müze kurulu oluşturuldu.³ Bu kurula '[o sıralarda] müzeye dönüştürülmekte olan Çinili Köşk'ün onarımını tamamlamak, koleksiyondaki eski eserler ve sikkelerin yeni yerine hasarsız bir şekilde taşınmasını denetlemek, müzenin dışındaki eski eserleri oldukları yerde korumak, kazı ve araştırmalar için yön belirlemek, müzeyi herkesin dikkatini çekecek bir gösteri yeri yapmak, mevcut eserleri kategorilere ayırmak ve organize etmek' görevleri verildi.⁴ Fermanın da anlaşılacağı üzere, müze halka açık bir sergileme yeri olacaktı, görevi ise eski

eserleri organize etmek ve ziyaretçileri cezbetmek olacaktı. Türk-Amerikan sanat tarihçisi Wendy M.K. Shaw bu durumu her ne kadar 'koleksiyon 1869 yılında müze haline gelmiş olsa da bir müzeyi bir koleksiyondan ayırt eden eğitici fonksiyonları kazanması ancak Çinili Köşk'e taşındıktan sonra gerçekleşmiştir.' diye açıklar.⁵

Resmi yazışmalar Osmanlı çevrelerinde müzenin modern devleti tanımlamada oynadığı önemli rolün anlaşıldığını ortaya koymaktadır. Yetkililer açısından müze 'medeni bir toplumun temel bir kurumu', 'bir okul', üstelik 'yabancı erkanın ve gezginlerin ziyaret ettikleri ilk yer'di. Yazışmalardan 'İmparatorluktaki arkeolojik kalıntıları Osmanlı devletinin kültürel varlıklarının bir parçası yapan ya da Osmanlı bürokratik diliyle "[Osmanlının] bolluk ülkesinin değerli mahsulü" haline getiren şeyin İmparatorluk Müzesi'nin varlığı' olduğu anlaşılmaktadır.⁶ 16 Ağustos 1880 tarihinde gerçekleştirilen yeni müzenin açılışı yoğun ilgi gördü. Açılışa Sadrazam Cenanzade Mehmed Kadri Paşa (1832-1884) katılmış, açılış konuşmasını ise Maarif Nâzırı Mehmed Tahir Münif Paşa (1828-1910) yapmıştı. Önde gelen bir Osmanlı devlet adamı ve reformist olmasının yanı sıra Münif Paşa edebi ve felsefi ortamların önemli bir üyesi, 19.yy Türk Osmanlı Aydınlanma Hareketi'nin saygın bir ismiydi.⁷ Konağının salonları Batılı fikirlerin İmparatorluğa tanıtılmasında önemli bir rol oynamıştı.⁸

Münif Paşa'nın açılış konuşması, yönetici entelektüel seçkin kesimin müzeleri, arkeolojiyi ve eski eserleri nasıl gördüğüne dair fikir vermektedir. Münif Paşa müzeler 'gelmiş geçmiş kavimlerin uygarlık derecelerini ve bunların kademe kademe ilerlemelerini' ortaya koyduğundan, [...] bundan tarih, ilim ve sanat yönünden pek çok faydalar sağlanabileceğine dikkat çekiyordu. Osmanlının eski eserlere olan ilgisini vurgulayan Paşa, Avrupalıların Osmanlıları Kla-

1 Shaw, *Possessors and Possessed*, 92-98; Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, 1-4.

2 Shaw, 'From Mausoleum to Museum,' 430; Shaw, 'Museums and Narratives of Display,' 257; Shaw, *Possessors and Possessed*, 92.

3 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 251.

4 Su, *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*, 60-62; Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 251; İngilizce versiyonu için bkz. Shaw, *Possessors and Possessed*, 92.

5 Shaw, *Possessors and Possessed*, 92-94.

6 IBA, 2348; (Dahiliye), 41355; (Sura-yi Devlet), 547; (Meclis-i Vala), 24685, Ersoy, 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,' 204n17.

7 Mermutlu, 'Multi-Perception of the Enlightenment Thinking in Nineteenth Century Turkey'. Biyografik anlatımlar için, bkz: Inal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 1347-1473; Duran, 'Mehmet Tahir Münif Paşa, Hayatı, Felsefesi'; Budak, *Münif Paşa*.

8 Fuad, 'Münif Paşa'; Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 233; Münif Paşa ile ilgili bibliyografik bilgiler için, bkz: Budak, *Münif Paşa*.

sik dönem mirasına dahil etmemesi konusundaki endişelerini dile getirmişti: ‘Şimdiye kadar Avrupalılar memleketimizin eski eserlerini türlü yollardan alıp zapt etmeye devam etmekte ve bunu da bizde buna meyil ve rağbet görülmesinden dolayı yapmakta idiler. Hayli vakitten beri Osmanlılar arasında dahi bu rağbet hasıl olmuş ve bir müddet önce eski eserlere dair bir kanun dahi ortaya konmuştu. Müze-i Hümayun’un kurulması ise bunun en açık örneği olduğundan, artık Avrupalılardan bu konuda hakkımızdaki fikir ve davranışlarını değiştirmeleri ümit olunur.’⁹

Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa: Çatışan Çıkarlar ve Görüşler

Münif Paşa’nın konuşması, Osmanlıların müzeleri ilerlemenin sembolleri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰ İmparatorluk modernliği mirasla dengelemeye çalışıyordu. Osmanlıların eski eserlere sahip çıkması onları “Avrupa ile ortak oldukları, bu şekilde de İmparatorluğun modernliğini vurgulayan” bir kültürel mirasa bağlıyordu.¹¹ Konuşma, Osmanlıların kaydettiği ilerlemeyi Avrupa’ya sunma ve Avrupalıları kendilerine eşit olarak ve eski eserleri bir araya getirmenin bir parçası olduğu çağdaş kültürün katılımcıları olarak saygı göstermeye ikna etme arzusunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla Çinili Köşk’te ön plana çıkan Bizans veya İslam mirası değil, ‘tüm Avrupa kültürünün ortak mirası’ olan Klasik dönem medeniyetiydi. Eski eser koleksiyonun sergilenmesi Tanzimat’ın bir sembolü olarak işlev görmüştü.¹²

Modern yönetici seçkin kesimin kültür konusundaki özelemleri ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nu İslam-dışı kültürel mirasına değer veren ve koruyan modern bir devlet olarak tanıtmaya odaklanmıştı.¹³ Yine de Osmanlı-

ların eski eserler konusundaki hak talepleri karmaşık bir konuydu. Münif Paşa Avrupa’nın, özellikle Yunanistan’a karşı tavrıyla karşılaştırıldığında İmparatorluğa adaletsizce davrandığından şikayet ediyordu. ‘Halen’ diyordu konuşmasında ‘Avrupa devletleri Yunanistan’da dahi büyük masraflar karşılığında eski eser araştırması yaptıklarında, bu eserler kendi memleketlerine nakledilmeyip, Atina’da muhafaza ediliyor.’¹⁴ Osmanlı hükümetinin de benzer bir politika izlemesi gerektiğine inanıyordu, yani Avrupa’nın Osmanlılara maddi kalıntıları topladıkları kültürlerin mirasçısı olarak saygı duymaları gerektiği anlamına geliyordu. Buna karşılık, Shaw’un uygun bir şekilde belirttiği gibi, ‘Osmanlı topraklarının büyük bir kısmının altında yatan Antik Yunan mirasını Avrupa zaten sahiplenmiş ve modern Yunanistan’ın milliyetçi mirasına dahil etmişti.’ Avrupa ulusları, artık kendilerini Antik Yunanistan’ın meşru varisleri olarak görüyorlar. Bu nedenle de söz konusu bu mirası; antik yerleşimler ve eski eserlerle herhangi bir tarihsel ilişkisi olamayacağını düşündükleri Doğu’daki bu bölgelerde yaşayan ‘barbarlar’a –yani Yunanistan’ın eski hükümdarlarına– karşı korumanın kendi görevleri olduğuna inanıyorlardı.¹⁵

Ancak Osmanlılar son birkaç yüzyıldır olduğu gibi Doğu Avrupa, Anadolu ve Arap topraklarındaki hakimiyetini sürdürmüş ve bu bölgeler her zaman Osmanlı devletini ve hakimiyetinin temel meşruiyetini kabul etmişti. Her ne

14 Yunanistan Avrupa’da kültürel mirasını yasal bir çerçeveye oturtan ilk ülkelerden biriydi. Alman hukuk tarihçisi Georg Ludwig von Maurer ve mimar Anton Weissenburg tarafından kaleme alınan 1834 tarihli Yunan Eski Eserler Yasası’nda eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Yasada “Yunanistan sınırları dahilinde Yunan haklarının atalarının eserleri olan tüm eski eserler genelde tüm Yunanlılara ait ulusal mülk olarak kabul edilir.” (Madde 61) denmektedir. Ayrıca ‘ulusal toprakların üzerinde veya altında, denizin dibinde, nehir veya kamuya ait dere, göl veya bataklıkların altında kalan tüm harabeler veya her tür diğer arkeolojik kalıntılar Devlet malıdır.” şeklinde belirtilmektedir (Madde 62). Buna karşılık, ‘bu yasanın çıkmasından sonra keşfedilen ve özel araziler üzerinde veya altında, duvarların içinde veya yıkıntılar altında ya da başka herhangi bir şekilde yer alanların yarısı devlete aittir.’ (Madde 64). Schliemann’ın 1873 yılındaki yasadışı faaliyetlerinin (Bkz. yukarıya Bölüm 1) teşvik ettiği 1874 tarihli Osmanlı Eski Eserler Yasası, çoğunlukla göz ardı edilmiş, İmparatorluk sınırları dahilinde bulunan eski eserlere büyük ölçeklerde illegal yollardan el konulmasını durduramamıştır. Eski eserlerle ilgili Yunan yönetmelikleri için bkz.: Petrakos, ‘Ta Protia Chronia Tis Ellinikis Archaeologies’; Petrakos, *Dokimio Gia tin Archaologiki Nomothesia*; ve Sakellariadi, ‘Archaeology and Museums in the Nation Building Process in Greece.’

15 Shaw, *Possessors and Possessed*, 93-96, 103.

9 *Vakit*, 11 Ramazan 1297 (17 Ağustos 1880); Cezar, *Sanatta Batrya Açılış ve Osman Hamdi*, 41’den alıntı; İngilizce çevirisi, Shaw, *Possessors and Possessed*, 93-97.

10 Sultan II. Abdülhamid’in fotoğraf albümlerinde yer alan çeşitli müze fotoğraflarında bu görüş izlenebilmektedir. Kalıntılar ve toplum dışında bu fotoğraflar ‘kurumun kendisini bir ilerleme göstergesi olarak’ vurgulamaktadır; Shaw, *Possessors and Possessed*, 144.

11 Çelik, ‘Defining Empire’s Patrimony,’ *Essays*.

12 Shaw, *Possessors and Possessed*, 95, 156.

13 Ersoy, ‘A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,’ 187-207, 188, 190.

kadar ayaklanmalar çıksa da isyan eden halklar hiçbir zaman İmparatorluktan ayrılma arayışına girmemişti. Sultan'ın konumu tartışılmaz olduğundan Osmanlılar hükmedici olarak rollerini gerekçelendirme ya da yüzyıllardır kontrolleri altında bulunan toprakları talep etme gereği duymamışlardı. Buna karşın, 19.yy boyunca ekonomik, teknik ve askeri yönden zayıflamış durumdaki Osmanlı İmparatorluğu, yükselen milliyetçilikten esinlenen ve Batı Avrupa'da yeni ortaya çıkan ulus-devletlerin desteğiyle hükmü altındaki halkların arkaya isyanıyla karşı karşıya kaldı.¹⁶ İmparatorluğa tabi halklar arasında yeşeren bu milliyetçi hareketler Osmanlıları 'yönetimini önceki halklara dayatan, toprakları ve altında yatan eski eserleri gasp eden emperyal bir güç' olarak görüyordu. Bu ayrılıkçı fikirler ortaya çıkarken, yerel milliyetçilerde, kendi toprakları içinde yer alan arkeolojik alanları da talep etmeyi içeren bir ideolojiye dayanarak tarihsel geçmişleriyle ilgili romantik görüşler oluştu. Bu yeni görüşe göre, Osmanlı hakimiyeti onların topraklarının 'işgali' anlamına geliyordu.¹⁷

Avrupa'nın ahlaki üstünlük duygusu, Osmanlı topraklarından eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını ve ülkenin iç ilişkilerine siyasi müdahaleyi meşrulaştırdı.¹⁸ Gerçekten de Avrupalı arkeologların faaliyetleri, Avrupalıların Osmanlı toprakları üzerindeki iddialarını doğruladı. 'Osmanlı topraklarının Antik mirasını' keşfedip 'bu kalıntıları Avrupa'nın ilerleme sürecini yazmak için kullandıkları müzelerle koyarak Osmanlı'nın imparatorluk toprakları üzerindeki iddiasının gerçek dışı görünmesini sağladılar'.¹⁹

Bu arada, Avrupa'nın Osmanlı topraklarındaki eski eserlere sahip çıkma arzusu, Osmanlıları Klasik Dönemi kendilerine mal etmeye teşvik etmişti. Avrupalılar 'son zamanlardaki sömürge fetihlerinden hevesle ganimet devşirirken', eski eserleri toplamak ve bunları müzelerinin 'hiyerarşik, düzenli dünyasında bir araya getirmek', Osmanlı yönetiminin İmparatorluğu üzerindeki meşru temelini ifade ediyordu.²⁰

Osmanlılar yavaş yavaş bölgenin geçmişini kendi imparatorluk kimliğine dahil etme mücadelesine giriştiler. Bu nedenle en büyük öncelikleri, modernliği mirasla dengelemek için uygun bir imparatorluk imajı bulmaktı.²¹ Batının ulus-devletlerinin yaptığı gibi Osmanlı'nın yönetici elitleri de İmparatorluk Osmanlı 'saltanat tarihçesini, milliyetçi çizgide' yeniden oluşturarak, bu tarihçeyi 'Batının tanımladığı gibi evrensel bir uygarlık tarihi' dahilinde 'konumlandırmaya ve güvence altına almaya' önem verdi.²²

Özümseme veya Dışlama

Osmanlı'nın bu Klasik medeniyeti sahiplenmesi, Avrupa'da Türk karşıtı duyguların yeni zirvelere ulaştığı bir zamana denk gelmişti.²³ Köklerini oldukça romantikleştirilmiş bir Helenizme dayandıran Avrupalılar, evrensel uygarlık tarihlerindeki Osmanlı kısmını reddettiler. Bu arada İmparatorluklarındaki çoklu tarih katmanlarını kucaklayan Osmanlılara, Avrupa'nın koyduğu bu kültürel mesafeyi görmezden gelerek Avrupa'nın varsayımlarını çürüttüler.²⁴

Bu uygarlık anlatısının bir parçası olma arzusu, 1873 yılında Viyana Dünya Fuarı'nda açılan Osmanlı sergisinde ve sergiye eşlik eden akademik yayınlarda açıkça ifade edilmişti: *Usul-i Mimari-i Osmani*; *L'Architecture ottomane* (İstanbul, 1873), *Elbise-i Osmaniyye*; *Les costumes populaires de la Turquie* (İstanbul, 1873) ve *Der Bosphor und Constantinopel* (Vienna, 1873).

Bu yayınlar Osmanlıların sunumundaki etnografik, mimari ve arkeolojik sergileri tamamlıyordu. Özellikle arkeolojik sergiler 'İmparatorluk'ta eski eserleri sadece Batıyla ortak tarihi bir alan derinliği yoluyla görüntülemek ve sunmak değil, aynı zamanda bunları imparatorluk mülkünün ayrılmaz bir

16 Quataert, *The Ottoman Empire*, 55.

17 Shaw, *Possessors and Possessed*, 105-108; Zürcher, *Turkey*, 26.

18 Bahrani, 'Untold Tales of Mesopotamian Discovery,' 126; ve Tolias, "An Inconsiderate Love of the Arts," 71-73.

19 Shaw, *Possessors and Possessed*, 105-108.

20 Shaw, *Possessors and Possessed*, 149.

21 Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' *Scramble for the Past*.

22 Ersoy, 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,' 188, 190. Ondokuzuncu yüzyıl Avrupa'sı'nda Klasik Dönemi Avrupa medeniyetiyle bağdaştırma geleneği için diğerleri arasında bkz.: Díaz-Andreu, *A World History of Nineteenth-Century Archaeology*.

23 Özdoğan, 'Ideology and Archaeology in Turkey,' 112.

24 Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' *Scramble for the Past*, 447.

parçası olarak sahiplenmek ve korumak konusunda ortaya çıkan bir endişeyi yansıtıyordu.²⁵

Osmanlıların Klasik Dönem anlatısının Avrupa versiyonunun dışında tutulması, Antik dönem kültüründen büyük oranda etkilenmiş olan Münif Paşa gibi birçok Müslüman Osmanlı aydınını sınırlendirmişti. Münif Paşa'nın etkileyici bir akademik geçmişi vardı. Heinrich Schliemann ile yaptığı yazışmalar arkeoloji ve antik eserlere derin bir tutkusu olan bilgili ve çok yönlü bir bürokrat olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶ Örneğin, Troya'daki arkeolojik araştırmaların değerini anlamış, Schliemann'a da yazdığı gibi arkeoloji ve İmparatorluk Müzesi açısından olağanüstü öneminin farkına varmıştı: 'Doğrusunu söylemek gerekirse, tüm bilim dünyası, sonuçları arkeoloji açısından yadsınamayacak bir öneme sahip olan çalışmanızın muazzam önemini farkındadır. Nezaretimiz de bu görüşü paylaşmaktadır ve Troya antik kentinde yaptığınız arkeolojik araştırmanın genel anlamda bilimin, özel anlamda ise müzemizin yararına başarıyla tamamlanması için teşekkür ve takdirlerini bildirmektedir.'²⁷

Osmanlı İddialarına Karşı Yunanlıların İddiaları

Osmanlı'nın Antik dönem mirasından mahrum edilmesi ve çağdaş Yunan milliyetçilerinin bu mirasın tek sahibi olduğu iddiaları Osmanlı entelektüellerini inkar edilemeyecek şekilde karmaşık bir duruma soktu. Bu durum zamanın son derece popüler bir Osmanlı yazarı ve yayıncısı olan, Fransızca, Farsça, Arapça ve Osmanlıca, hatta belki de Yunancayı akıcı bir şekilde konuşan Ah-

med Midhat Efendi'nin (1844-1912) yazılarında net bir şekilde gözlenmektedir.

Midhat Efendi kendi dönemindeki Yunanlılarla eski Yunanlılar arasında kesin bir ayırım yapılması gerektiğini düşünüyordu. Eski Yunanlıları övmüş, Yunan filozofları üzerine yazılar yazmış ve 1870 yılındaki *Kissadan Hissé*'de olduğu gibi romanlarında Ezop'un masallarını uyarlamıştı.²⁸ Buna karşın, Midhat Efendi Yunanlıların kökenleri konusunda Jacob Philipp Fallmerayer'in (1790-1861) tartışmalı fikirlerinden²⁹ esinlendiği 'Yunanistan'ın Tarihçesi' (1882) adlı eserinde modern Yunanistan'da yaşayanların karışık kökenlerden geldiğini ve eski Yunanlılarla hiçbir ortak yanları olmadığını iddia etmişti.

Modern Yunan şovenizmini eleştiren Midhat Efendi 'Bilim ve sanat dilinde birçok terimin eski Yunancadan alınmış olması, onları daha da kibirli hale getirmektedir. Fanatizmin bu kadarına insan söyleyecek söz bulamıyor. Ancak bugün Avrupa'da bulunan bilim kitaplarıyla karşılaştırıldığında modern Yunanlıların kütüphanelerinin bomboş olduğu söylenebilir. Bu yüzden Yunanlılar fanatiklikte ısrar ederse, şu anda buldukları seviyenin ilerisine geçemeyecekleri kesin gözüküyor.' saptamasında bulunuyor.³⁰ Çağdaş Yunanlılar ile Eski Yunanlılar arasında yaptığı bu ayırım Yunanlıların Klasik Dönem mirasının sadece kendilerine ait olduğu iddiasının düzmece olduğu görüntüsü vermişti.

2 Medeniyet Coşkusu: İmparatorlukta Aydınlanan Fikirler ve İdealler

İmparatorluğun kozmopolit, iyi eğitim almış Müslüman tebaasının topraklarının 'değerli ürünü' olarak algıladıkları eski eserlerle kurdukları bağın inkar

25 Ersoy, 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,' 190.

26 Münif Paşa'nın Schliemann'a yazdığı mektuplar için bkz. Atina Amerikan Klasik Çalışmalar Okulu Gennadius Kütüphanesi Schliemann Arşivi: Schliemann'a gönderilen mektupların tarihleri şöyledir (B): 21 Ekim 1878 (B 78/574); 21 Ocak 1879, (B 79/52); 17 Şubat 1879 (B 79/140); 3 Nisan 1879 (B 79/249); 20 Haziran 1879 (B 80/432).

27 En effet tout le monde savant ne peut que reconnaître la grande utilité de vos travaux, dont le résultat est d'une importance incontestable pour la science archéologique. Le ministère partageant ces appréciations se fait un devoir de vous exprimer ses remerciements et sa pleine satisfaction de ce que vous avez mené à bonne fin les recherches archéologiques dans l'ancienne [sic] ville de Troie, pour le bien de la science en général et de notre Musée en particulier.' Münif Paşa'nın Schliemann'a 20 Haziran 1879 tarihinde yazdığı mektup (B 80/432).

28 Ezop'un masallarının Türkçe bir versiyonu 1851 yılında Kiril alfabesiyle piyasaya çıkmıştır, bkz.: Strauss, 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?' 49.

29 Fallmerayer'in 'Vorrede' eserinde *Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters*; ayrıca bkz.: Leeb, *Jakob Philipp Fallmerayer*; ve Veloudis, 'Jakob Philipp Fallmerayer.'

30 *Kainat Kütübhane-i tarih* 1/14, 'Yunanistan' (Istanbul, 1298/1882), 'The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,' adlı eserde Johann Strauss tarafından İngilizceye çevrilmiştir, 58-62.

edilmesinden rahatsızlık duymaları hiç şaşırtıcı değildi.³¹ Tanzimat'ta *medenileşme* ve *medenileşmek* temel prensiplerdi. Tanzimat dönemi reformlarını başlatan ve destekleyenler arasında yer alan Batı-yanlısı güçlü devlet adamı Mustafa Reşid Paşa (1800-1858) İmparatorluğun 'kurtuluşunun uygarlaşma yoluyla' olacağına ikna olmuştu.³²

Batılılaşma ve Tanzimat'la gelen modernleşme, eski Yunan'la kurulan bağlantıya, Yunan edebiyatı ve uygarlığı çalışmalarına yeni bir yön kazandı. Osmanlı Müslümanları Antik dünyanın entelektüel mirasına giderek daha çok odaklanmaya başladı. Yunan felsefesi ve kültürü yeni bir statü kazanırken, Yunan dili ve uygarlığı Osmanlı Türk entelektüel yaşamında daha belirgin bir yer edinmeye başladı.³³

Müslüman elit kesimde Antik dönem tarihi ve uygarlığı popülerlik kazandı. Örneğin, Münif Paşa'nın 1860'larda yazdığı Antik Çağ felsefecilerinin biyografileri,³⁴ zamanın Müslüman entelektüelleri tarafından çok rağbet görmüştü.³⁵

Münif Paşa'nın daha önce yazdığı ve Voltaire (*Dialogues et Entretiens Philosophiques*), Fénelon (*Dialogues*) ve Fontenelle (*Dialogue des Morts*) gibi çeşitli onsekizinci yüzyıl Fransız yazarlarının diyaloglarının bir seçkisi olan *Philosophical Dialogues*'ün çevirisinden oluşan *Muhaverat-i Hikemiyye* adlı eseri de başarılı olmuştu.³⁶ *Muhaverat-i Hikemiyye* adlı eserinde Münif Paşa diyalogu

'Eski Yunanlıların birçok ünlü eserini oluşturduğu' edebi bir tür olarak tanıtmıştı.³⁷

Muhaverat-i Hikemiyye genellikle Batı edebiyatının Osmanlıca'ya ilk çevirisi olarak kabul edilmektedir ve Osmanlıları Türkçe'de 'Avrupa Aydınlanma döneminin temel öğretileriyle tanıştırmaya aracılık ettiği düşünülmektedir. Seçilen diyaloglarda değişim, filozoflar tarafından geliştirilen aydınlanmacı despotizm, vatanperverlik, dini hoşgörü, felsefi rasyonalizm, ifade özgürlüğü, kadınların eğitim almasının sağladığı yararlar ve edilgenliğe karşı çok çalışmak gibi temalar yer alıyordu. 18.yy'ın toplumla ilgili bu Aydınlanma düşünceleri Osmanlı İmparatorluğu'nun daha sonraki yenilikçi Tanzimat ortamı düşüncelerine uygun düşmüştü. 19.yy'ın Osmanlı reformistleri ve entelektüel seçkinleri İmparatorluğun kurtuluşunun modernleşme ve reformlarda yattığını düşündüğünden, Tanzimat'ın ana teması değişimdi.³⁸

Osmanlıda entelektüel faaliyetlerin gelişmesinde merkezi rol oynayan bir kurum da Münif Paşa'nın 1860 yılında kurduğu Osmanlı Bilim Derneği (Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye) oldu. Derneğin tasarlanmış hükümet-destekli laik programı³⁹ – Müslüman olmayanlar Türkçe, Arapça ya da Farsça konuşabiliyorlarsa ve en az bir Batı dili (Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca veya Modern Yunanca) biliyorsa derneğe kabul ediliyordu – kitaplar yayınlayıp, çeviriler organize ederek bilimsel çalışmaları teşvik ediyordu. Dernek önerilen üniversiteler için öğretim materyalleri sağlamanın yanı sıra doğa bilimleri, jeoloji, tarih ve ekonomi konusunda halka açık konferansları destekliyordu.⁴⁰

Batının bilimsel düşüncesinin ve aydınlanma fikirlerinin İmparatorlukta yayılmasında olasılıkla daha etkili olan bir enstrüman da yine Münif Paşa tarafından kurulan derneğin çıkardığı *Mecmua-i Fünun* (Bilimler dergisi) dergisiydi. Bu dergi, İmparatorlukta çok sayıda çeviri ve orijinal yazının yer aldığı

31 IBA (Meclis-i Mahsus), 2348; (Dahiliye), 41355; (Sura-yi Devlet), 547; (Meclis-i Vala), 24685, Ersoy, 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,' 204n17.

32 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 116; Strauss, 'The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,' 48.

33 Strauss, 'The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,' 47-49, 67.

34 *Mecmua-i Fünun* dergisinin 13 ila 45. sayılarında 'Yunanlı Filozofların Tarihçesi' başlığı altında yayınlanmıştır; bkz. Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 221; ve Mermutlu, 'Multi-Perception of the Enlightenment Thinking in Nineteenth Century Turkey,' 177. Münif Paşa'nın ayrıca *Ruzname-i Ceride-i Havadis* ve *Mecmua-i Fünun* dergilerinde Voltaire ve Bousset'den yaptığı çeviriler yayınlanmıştır. Ayrıca Socrates, Aristotle, Cicero, Fénelon, Montesquieu, Rousseau, Racine, Volney, Buffon, Fontenelle ve Bossuet'den bahsetmiş ya da eserlerinin kısmen çevirisini yapmıştır; bkz.: Budak, *Münif Paşa*, 289, 362-368, 397.

35 Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 217-219.

36 Münif Efendi, *Muhaverat-i Hikemiyye*.

37 Münif Efendi, *Muhaverat-i Hikemiyye*, önsöz.

38 Tanıllı, 'Batı'dan Yapılan İlk Edebi Çeviri'; Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 234-239.

39 Din ve siyaset kapsam dışı bırakılmıştı; bkz. *Mecmua-i Fünun*, July 1862 (Muharrem 1279), 2-13.

40 Dernekte bir okuma odası, Avrupa gazetelerine erişim, 600 ciltlik bir kütüphane ve Fransızca, İngilizce ve Batı hukuku konusunda ücretsiz eğitimler sunuluyordu. Bkz.: Belin, 'De l'Instruction Publique,' 230, Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 238.

ilk Türk bilim dergisiydi. 1862 ile 1867 yılları arasında yayınlanan *Mecmua-i Fünun* popüler Avrupa bilimini İmparatorluğa tanıtmış ve ‘ilk ortaya çıkışına tanıklık eden kuşaklar üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır.’⁴¹

Bu bakımdan Fransızcanın 1850’lerden beri İmparatorluğun farklı dil topluluklarından eğitilmiş konuşmacıların iletişim kurduğu ortak dil (*lingua franca*) haline geldiğini belirtmek gerekebilir. Rumca da özellikle Müslüman olmayan Osmanlılar arasında oldukça yaygındı – gerçi Müslüman toplum da Rumca konuşma diline alıştı. Osmanlı-Türk tarihi konusunda bir uzman olan Johann Strauss çok sayıda Tanzimat aydınının en azından biraz Rumca bildiğini vurgulamaktadır.⁴²

Zaman içerisinde Rumca bir nevi yarı-resmi dil haline geldi. İmparatorluğun resmi gazetesi ve Çanakkale ilindekiler dahil çeşitli bölgesel gazeteler 19.yy’ın ikinci yarısında hem Rumca hem de Osmanlıca çıkmaya başladı.⁴³ Gerçekten de Çanakkale Valisi Mustafa Paşa’nın 1882 yılında Schliemann’a yazdığı Yunanca mektup Osmanlı memurlarının Yunancaya aşina olduğunu teyit etmektedir. Ayrıca resmi yazışmaların Rumca da yapıldığını göstermektedir.⁴⁴ Münif Paşa büyük bir olasılıkla Fransızca, Almanca ve İngilizcenin yanı sıra Yunancayı da öğrenmişti. Aslına bakılırsa, Münif Paşa’nın yayınlanmamış çalışması ‘Türkçe, Arapça ve Farsça’daki Yunanca Sözcükler’ Yunanca’ya duyulan yoğun ilgiyi göstermektedir.⁴⁵

Münif Paşa’nın akademik başarıları istisna değildi. 19.yy’da İmparatorluğun bürokratlarının çoğu etkileyici edebi ve bilimsel üne sahipti ve İmparatorluğun entelektüel görünümünde can alıcı bir rol oynuyordu. Örneğin, Ahmed

Cevdet Paşa (1823-1895) Adliye Nazırlığı yapmanın yanı sıra aynı zamanda seçkin bir tarihçi ve sosyologdu. İmparatorluğun medeni kanununun (Mecelle) taslağının hazırlanmasında önemli rol üstlenmişti. Aynı şekilde dönemin önde gelen aydınlarından Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) Osmanlı siyasi yaşamında sadrazamlık, Maarif Nezâreti ve Tahran ve Paris büyükelçiliği olmak üzere üst düzey görevlerde bulunmuştur. Molière’in oyunlarını çevirmiş, Batı geleneğinde tiyatro oyunları yazarak ilk Batı tarzı Osmanlı tiyatrosuna öncülük etmiştir.⁴⁶ O da İstanbul’un Rum çevreleriyle yakın ilişki içindeydi, dolaşısıyla Yunanca biliyordu. Onun yaptığı Molière oyunları versiyonları birçok Yunanca kelime içeriyordu, hazırladığı *Lehçe-i Osmani* (1879) adlı Osmanlıca sözlükte Türkçe sözcüklerin Yunanca kökenlerine dikkat çekerek bunları sistematik bir şekilde belirtmişti.⁴⁷ Buna karşın, tarih ve coğrafya ile ilgili eserlerinde saf Türkçeye ve Türkçülüğe önem vermiştir. Pan-Türkizm hareketinin kurucularından biri olarak görülmektedir.⁴⁸

Terceme-i Telemak

Akademik üne sahip memurların eserlerine başka bir örnek de Fénelon’un *Les Aventures de Télémaque* (Telemakhos’un Maceraları) adlı eserinin ünlü devlet adamı ve sadrazam (1863 yılında) Yusuf Kamil Paşa (1808-1876) tarafından Osmanlıcaya çevrilmesidir.⁴⁹ *Les Aventures de Télémaque –Odyssey* ‘i temel alır–Odysseus’un oğlu Telemakhos’un seyahatlerinin mitlere özgü anlatımıdır. Francois Fénelon (1651-1715) bu didaktik eseri Kral XVI. Louis’nin tahta çıkma hazırlığı içinde olan torunu Burgonya Dükü’ne ahlaki tavsiyelerde bulunmak için yazmıştır. *Les Aventures de Télémaque*’ın Osmanlıcaya ilk çevirisi 1859 yılında tamamlanmış olmasına rağmen ancak üç yıl sonra 1862’de yayın-

41 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 238-241; Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 94; Baker ve Saldanha, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 577; Strauss, ‘The Millets and the Ottoman Language,’ 219-221.

42 Strauss, ‘Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?’; Strauss, ‘The Millets and the Ottoman Language,’ 212; Strauss, ‘The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,’ 47.

43 Strauss, ‘The Millets and the Ottoman Language,’ 230.

44 Mustafa Paşa’nın 8 Temmuz 1882 tarihinde Schliemann’a gönderdiği mektup, Schliemann Arşivi, Gennadius Library, American School of Classical Studies, Athens, (BBB 431/89).

45 *Türk, Arab ve Fârs dillerinde mevcud lûgat-ı yunanîyye.* Bkz.: Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 240, Strauss, ‘The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,’ 53.

46 Biyografik bilgiler için bkz.: Inal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* 651-739; Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 67, 209-211, 249, 261; Yıldız, ‘Adaptasyon Meselesi.’

47 Strauss, ‘The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,’ 51.

48 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 67, 209-211, 249, 261; Yıldız, ‘Adaptasyon Meselesi,’ 638-659.

49 Kamil, *Terceme-i Telemak* 1862’de yayınlanmıştır. İkinci edisyonu bir yıl sonra yayınlanmıştır. Biyografik bilgiler için bkz.: Inal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, 196-529.

lanmıştır. Tamamlanması ile yayınlanması arasında kalan dönemde *Terceme-i Telemak*, başkentin sanat ve entelektüel ortamlarında, Osmanlı salonlarında el yazması olarak dolaşan okuma materyallerinin vazgeçilmez bir parçası olmuştur. Bu özel edebi ve felsefi konuşma grupları, kültür ve siyaset dünyasının seçkinlerinin yalılarında (Boğaz kıyısındaki evler) bir araya geliyordu.⁵⁰

Terceme-i Telemak büyük bir başarı elde etti. Eser 1862 yılında ilk kez yayınlandıktan altı ay sonra 1867 ve 1870'te yeniden basıldı.⁵¹ Siyasi ve kültürel arenanın önde gelen başka bir ismi Ahmed Vefik Paşa (1823-1891) tarafından 1869 yılında tamamlanan ve 1880 yılında yayınlanan ikinci çeviri de popülerlik kazandı ve birden fazla kez yeniden basıldı.⁵²

Sadakat ve kardeşliği yüceltip savaş, konfor ve bencilliği kınayan hocası Mentor rehberliğinde vatan sevgisiyle harekete geçerek babasını arayan genç prens Telemakhos'un mitolojik öyküsü Osmanlı okullarında okutulmuş ve liselerde düzyazı kompozisyon eğitiminde kullanılmıştır.⁵³ Büyük Selçuklu veziri Nizam ül-Mülk'ün *Siyasetnâme'si* (1092), *Kutadgu Bilig* (1070) ve *Kabus Nâme* (1082) gibi bir Osmanlı klasiği olan Prensler Aynası ile eş tutulmuştur.⁵⁴ Bunun yanı sıra *Télémaque*'daki Platonvari idealler İslami siyasal dokümanlardaki fikirleri yansıttığından Osmanlı okuyucusu kolayca anlıyordu.⁵⁵ Bir roman olarak *Télémaque* yeniydi. Monarşi ve toplumla ilgili idealler ve fikirler bu haliyle hızlı bir şekilde özümşenerek eserin özellikle 19.yy'ın ikinci yarısında popülerlik kazanmasını sağlamıştır.

Télémaque adlı eserde kral ülke yasalarına tabi ve yurttaşlarının mutluluğundan sorumlu olarak resmedilmiştir. Eser mutlak monarşiyi örtük bir şekilde eleştirerek tebaanın, en azından seçkinlerin siyasete katılma haklarını

savunuyordu. Buna ek olarak yazar parlamentonun monarşi hükümetlerinin önemli bir özelliği olduğunu öne sürerek yolsuzluk ve XVI. Louis'nin yayılcı bürokrasisine karşı çıkıyordu. Bu aydınlanmacı düşünceler ve hükümdarlık sistemine karşı incelikli çıkış Tanzimat'ın eleştirel genç kuşağına, yani Genç Osmanlılar'a hitap etti.

Genç Osmanlılar

Bir Osmanlı şairi, gazeteci ve Genç Osmanlı hareketinin önemli üyelerinden biri olan İbrahim Şinasi Efendi (1826-1871) *Télémaque*'ın mükemmel bir eser olduğunu düşünüyordu. Düşüncelerini şu şekilde belirtmişti: 'Ünlü Fransız yazarı Fénelon'un *Adventures of Télémaque* adlı eseri görünüşte bir romantizm havası verse de gerçekte anlamı bireye adalet ve mutluluk getirme amacı taşıyan tüm yönetim sanatlarını içeren felsefi kanun yapısındadır.' Gerçekten de *Télémaque* siyasi protestolara ön ayak olan ve 1867 ile 1878 yılları arasında giderek daha da önemli hale gelen Genç Osmanlılar hareketinin fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.⁵⁶

Genç Osmanlılar Tanzimat'ın reform ideallerinin halihazırda politikalara dönüşmesinden sonra ortaya çıkan bir kuşaktan geliyordu. İlk Tanzimat reformistlerinin çabaları sayesinde Jön Türkler Batı toplumu, medeniyeti ve dillerinin resmi olarak teşvik edildiği ve olanak sağlandığı bir ortamda yetişmişti. Buna karşılık, bu eleştirel bakışa sahip 'Batılı tarzda yetiştirilen' ikinci kuşak, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal, sosyal ve entelektüel Batılılaşmasını uygulamada oldukça dobra ve acımasız olan birinci kuşak Tanzimat reformistlerine karşı çıkıyordu. Osmanlı toplumunda ilk kez hükümetin kitle iletişim araçlarını eleştiren entelektüel bir kesim vardı. Genç Osmanlılar, Tanzimat'ın devlet adamlarını ve tiyatrolar, galalar ve kadınlar konusundaki liberal düşünceler gibi 'Avrupa kültürünün en yüzeysel kısımlarını' benimseyen yeni 'üst sınıfı' suçladı.⁵⁷

50 *Terceme-i Telemak*'ın yankılarıyla ilgili olarak bkz.:Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 241-245; İstanbul salonlarıyla ilgili olarak bkz.: 229-232.

51 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 177; Pakar, 'Turkey,' 21.

52 Akün, 'Ahmed Vefik Paşa,' 154-155; Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 178.

53 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 177-179.

54 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 97; ayrıca bkz.: Von Grünebaum, *Medieval Islam*; Alberts, 'Der Dichter des Uigurisch-Turkischem Dialekt'; Prince Gurgan, *A Mirror for Princes*.

55 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 81, 242.

56 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 241-245.

57 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 3-22, 114-116.

Yeni ideolojinin temel temaları kurumsal monarşi ve Osmanlı milliyetçiliği idi.⁵⁸ Yandaşları İslam ile aydınlanmacı Avrupa düşünce ve siyasal sistemleri arasında bir sentez arayışı içindeyken, söz konusu hareket aslında Osmanlı toplumunun modernizasyonunun bir ürünü, aynı zamanda İmparatorluğun dengesizliğinin ve Avrupalı güçlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmasının bir sonucuydu. Bunların hepsi Jön Türkler hareketinin aydınları arasında güçlü bir vatanperverlik duygusuna yol açtı. Genç Osmanlılar, 'Osmanlılar için, Osmanlılar tarafından ve İslami çizgilerde reform' istiyordu.⁵⁹

Aydınlanma düşüncelerinin veya Batılı olarak adlandırılan fikirlerin Osmanlı kültüründe nasıl özümsemişliğini ve geç Osmanlı İmparatorluğu döneminde entelektüel yaşamın iç dinamiklerini daha iyi anlamak için Tanzimat'ın başardığı yenilikleri, bunların altında yatan nedenleri ve Batılı fikirlerin Osmanlı toplumuna girdiği kanalları genel hatlarıyla çizmek faydalı olacaktır.

İmparatorluktaki Avrupalı Fikir Dünyası

Avrupa sanatı ile Osmanlı sanatı arasındaki etkileşim eskiye dayanıyordu. Sanat tarihçisi Günsel Renda'nın da belirttiği gibi bu kültürler 'yüzyıllar boyunca farklı koşullarda farklı coğrafyalarda birbirleriyle karşılaşmış olup, hükümdarlar ve sanatın hamileri gibi siyasal, diplomatik ve ticari ilişkilerin de kültür alışverişinde önemli rolü olmuştur.' Kültürel temas sanatsal ve teknik gelişmeleri her iki taraf için de zenginleştirmiştir.⁶⁰

16.yy'da Osmanlı kültüründen esinlenen bir Batı modası olan *Turquerie* (Türk hayranlığı) ortaya çıkmış ve 19.yy'da da popülerliğini korumaya devam etmişti. Bu stil Avrupa'da resim, edebiyat, mimari ve müziği, özellikle operayı etkilemişti. Türk temalı meşhur operalar arasında Reinhard Keiser'in *Mahomet II*/Mehmed II (1693), Handel'in *Tamerlano*/Timurlenk(1724) ve Mozart'ın

Die Entführung aus dem Serail/Saraydan Kız Kaçırma(1782) adlı eserleri sayılabilir.⁶¹

Karşılıklı yeni bir ilgi oluştuğundan ve Avrupa kültürü ve sanatı Osmanlılara esin vermeye başladığından, Avrupa kültürünün Osmanlı İmparatorluğu üzerinde önemli bir etkide bulunmaya başlaması 19.yy'da gerçekleşti. Osmanlı-Avrupa kültür teması Avrupa ve Osmanlı sanatına ve aynı şekilde kültürüne zengin bir içerik kazandırdı. Bu etkileşimin sanattaki örnekleri Osmanlı diplomatı, sanat koleksiyoncusu ve hamisi Halil Bey'in (Halil Şerif Paşa) (1831-1879) eserlerinde görülür. 1860'ların ortalarında Paris'te yaşarken Halil Bey sanat koleksiyonu için Ingres, Eugène Delacroix, Rousseau, Corot, Troyon ve Daubigny gibi önemli sanatçıların eserlerini satın almıştı, hatta Gustave Courbet'nin *Les Dormeurs* and *L'Origine du Monde* adlı eserini onun yaptırdığı düşünülmektedir.⁶²

Yabancı dil eğitimi yoluyla Osmanlı'nın siyasal ve kültürel seçkin tabakası felsefe, mitoloji, edebiyat, bilim, tarih ve tarih yazımı gibi alanlardaki bilgilerini genişletti.⁶³ Daha 1829'da bile Osmanlı öğrencileri eğitim için Paris'e gönderilmeye başlanmıştı. Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Ethem Paşa'nın da aralarında bulunduğu bu genç adamlar İmparatorluğa yeni fikirlerle döndüler. Onları daha fazla öğrenci takip etti. 1834, 1835, 1836 ve 1838 yıllarında Londra, Paris ve Viyana'ya çeşitli öğrenci grupları gönderilmişti. Avrupa okullarından mezun olarak ülkelerine döndüler ve yeni kurulan Askeri Akademi'de öğretmenlik görevi üstlendiler. Akademi Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin yanı sıra öğrencileri eğitmek için Batılı hocaları da işe aldı. 1855 yılında Paris'te Osmanlı askeri öğrencilerini *École Polytechnique*, *École des Mines* ve *École Spéciale Militaire de Saint-Cyr* gibi okulların sınavlarına hazırlamak amacıyla bir Osmanlı okulu açıldı. 1846, 1850, 1854 ve 1855 yıllarında devlet memurluğu stajyerleri de eğitim için Avrupa'ya gönderildi. 'Askeriyenin

58 Findley, *The Turks in World History*, 164.

59 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 3-22.

60 Renda, 'Europe and the Ottomans'; Renda, 'The Ottoman Empire and Europe.'

61 Meyer, 'Turquerie and Eighteenth-Century Music'; for *Turquerie*, ayrıca bkz.: Ribeiro, 'Turquerie'; Poulet et al., 'Turquerie,' 229; Theunissen, Abelman and Meulenkamp, *Topkapı en Turkomanie*; Operada Doğu'nun oynadığı rol ve Klasik dönem mirası, Avrupa-Asya, Doğu-Batı karşılaştırmaları için bkz: Bruls, *Ontvoering*.

62 Haskell, 'A Turk and His Pictures in Nineteenth-Century Paris.'

63 Strauss, 'The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,' 47.

Avrupa fikir dünyasıyla bu erken temasları' Mardin'in belirttiği gibi '1870'li yıllara dek zaten kendi kendine devam eden kültürel bir coşku yaratmıştı.⁶⁴

Babıâli Tercüme Odası'nın (1821) tam bir "Batılılaşan devlet memuru ve yazar kresi" olduğu düşünülmektedir.⁶⁵ Bu odanın kuruluşu ve İmparatorluk Topçu Birliği Tercüme Bürosu'nun kurulması (1834) 19.yy başlarında İmparatorluk ile Batı arasındaki temas yoğunlaştıkça daha fazla veya daha iyi çevirmenlere duyulan gereksinimden kaynaklanmıştır. Osmanlı'nın Rum tercümanlara karşı duyduğu güçlü şüphe ve Rumların Yunan Devrimi sonrasında hükümete karşı olası sadakatsizliklerine dayanarak Müslüman tebaayı yabancı diller konusunda eğitime ihtiyacı ortaya çıktı. 1840'lara gelindiğinde tercüme büroları devlet hizmetine giren genç erkeklerin başlıca eğitim aldığı kurumlara dönüşmüştü. Gerçekten de nâzırlardan sadrazamlara kadar kuşaklar boyu devlet adamları bu bürolarda eğitim almış ve kariyerlerine buradan mezun olarak başlamışlardı. Ayrıca eski kuşaklar genç kuşakları yabancı dil bilgilerini artırmaları için teşvik etmiş ve desteklemişti.⁶⁶

Lewis'in de haklı olarak dikkat çektiği gibi, o zamana kadar özellikle Fransızca 'katibi tercüman, tercümanı çevirmen, çevirmeni diplomat, diplomatı devlet adamı yapar' hale gelmişti. Buna karşın, Osmanlılar 'agresif ve genişleyen bir Avrupa' ile karşı karşıyakalmıştı. Sonuç olarak 'mesuliyet ve karar verme mercileri kaçınılmaz olarak Avrupa, Avrupa dilleri ve ilişkileri hakkında bir şeyler bilenlere gitti.'⁶⁷ 1850'lerde Batı edebiyatı daha yaygın hale gelmeye başladı. Fransızca kitaplar İmparatorlukta hem eğitim almış Müslümanlar hem de Müslüman olmayanlar tarafından okunurken, Fransızca ve Almanca bilgisi Müslüman hükümet yetkilileri arasında daha yaygın hale geldi.⁶⁸

19.yy'ın ikinci yarısında tercüme büroları ve elçilik sekreteryasından yeni bir elit kesim ortaya çıktı. Bürokratların yanı sıra bu yeni yönetici sınıf yeni bir eleştirel Müslüman aydın grubundan oluşuyordu. Etkili Genç Osmanlılar hareketinin neredeyse tüm üyeleri kariyerlerine bu bürolarda katip olarak başlamıştı. Aslında Babıâli Tercüme Odası Osmanlı hükümetinin 'muhalefet dairesi' olarak ün kazandı.⁶⁹

1868 yılında Fransız lise modelini örnek alan Galatasaray Mekteb-i Sultanî'nin (Galatasaray Imperial Ottoman Lycée) açılması İmparatorlukta bu sıralarda değişen atmosferi ortaya koymaktadır.⁷⁰ Galatasaray Lisesi'nde modern bir Batılı orta öğretim müfredatı takip edildi. Öğrencilere Fransızca ve çeşitli diğer Batı ve Doğu dillerinde eğitim verildi. Ayrıca, ilk kez Müslüman, Hristiyan ve Yahudi öğrenciler aynı sınıfta eğitim gördü. Lisenin kurulması, hükümetin Osmanlı gençliğine din veya etnik kökenden bağımsız, modern bir eğitim verme konusundaki kararlılığını göstermektedir. Bu çabalar aslında Tanzimat'ın Osmanlı tebaası arasında sıklıkla Batılı devletler tarafından desteklenen ayrılıkçı milliyetçilere karşı koyma ve İmparatorluğun tebaasında bağ oluşturma ve dinden bağımsız olarak eşitliği öngören eşitlikçi Osmanlılık politikasıyla uyum içindeydi.⁷¹

Galatasaray Lisesi'nin Osmanlı toplumu ve Türk dünyasının ötesindeki etkisi önemlidir. Öğrencileri İmparatorluğun, sonrasında yirminci yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti ve diğer ülkelerin siyasi ve kültürel arenasında önde gelen isimler haline geldi. Lewis'in belirttiği gibi, Galatasaray Lisesi'nin 'oyun oynayacak sahası yoktu, ancak modern Türkiye'nin bu lisenin sınıflarında kazandığı zaferler az değildi.'⁷² Bu liseden sadece birçok Osmanlı sadrazamı, nâzırı, valisi ve kültürel yaşamın önemli üyeleri mezun olmakla kalmadı, aynı

64 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 213-215.

65 Findley, *The Turks in World History*, 158.

66 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 206-208, 212; Findley, *The Turks in World History*, 158; Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 210-213; Bilim, 'Tercüme Odası.' Çeviri faaliyetleri için ayrıca bkz.: Aksoy, 'Translation Activities in the Ottoman Empire.'

67 Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 118.

68 Strauss, 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?'; Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 212.

69 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 206-208, 212; Findley, *The Turks in World History*, 158; Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 210-213; Bilim, 'Tercüme Odası.'

70 Galatasaray Lisesi'nin tarihçesi için bkz.: Sungu, 'Galatasaray Lisesi'nin Kuruluşu'; ve Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultanî*.

71 Tanzimat reform ve politikaları, Osmanlılık, Avrupa'nın baskısı ve eleştirileri konusunda genel bir anlatım için bkz.: Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 116; ve Findley, *The Turks in World History*, 160.

72 Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 122.

zamanda yirminci yüzyılın önde gelen yabancı devlet adamları da buradan mezun oldu. Birkaçını örnek verecek olursak: Arnavutluk Kralı Zogu, Suriye Devlet Başkanı Mehmed Ali El-Abid, İsrail'in ikinci Devlet Başkanı Yitzhak Ben Zvi, İran İçişleri Bakanı Mirza Sadık Khan, Bulgaristan Eğitim Bakanı Konstantin Velichkov.⁷³

Bu isimler incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki etnik, dilsel ve dini çeşitlilik, bunların geniş kapsamlı kültürel üretimleri ve özellikle kültürler arası ilişkiler ve kültürel etkileşimler gözler önüne serilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Müslüman kültürel elit kesimin Klasik Çağ mirasından ve her şeyden önce 'bir imparatorluğun karmaşık tarihi dokusundan'⁷⁴ dışlanma konusunda hissettiği hayal kırıklığını anlamak güç değildir.

3 Çok Unsurlu Bir İmparatorluğun Kozmopolit Müslüman Seçkin Kesimi

Osmanlı toplumu yöneticileri, Müslüman Osmanlı Türklerinin yanı sıra Rumlar, Ermeniler, Araplar, Sefaradlar, Levantenler, Slavlar ve diğer Doğu Avrupalılardan oluşuyordu. Farklı dinlere mensup, farklı dilleri konuşan ve kendi dillerini yazmak için farklı harfler kullanan çeşitli topluluklara ait bu tebaa aynı imparatorlukta yaşıyordu. Bu arada, işleri daha da karmaşıklaştırırsak, Ermenilerin hepsi Ermenice konuşmuyordu, bazıları Osmanlı Türkçesi'ni tercih ediyordu; bazı Araplar Hristiyan veya Yahudiydi; eğitilmiş Bulgarlar ve Romenlerin kültürel dili Yunancaydı; Fenerli Rumlar veya Rum-Ortodoksu Karamanlılar Osmanlıca konuşuyor ve yazıyordu; öte yandan Osmanlı Türk elitleri Arapça, Farsça, Osmanlıca ve Fransızca konuşmanın yanı sıra Yunanca'yı da anlayabiliyordu; etnik dili (Yahudi) İspanyolca olan Sefaradlar İbrance, ama aynı zamanda Fransızca ve Türkçe yazıyordu; Farsça etnik bir dil olmasa da Osmanlı Türklerinin kültürel dili işlevi görüyordu; etnik Arnavut ve Bosnalı Müslümanların kendi ana dili vardı, ama aynı zamanda Rumca, Fars-

ça, Arapça, Osmanlıca ve Batı dilleri gibi dilleri de biliyorlardı; o zamanlarda Paris'te yaşayan Fransızca yayın yapan Osmanlı Türkleri vardı.⁷⁵

Çoğulcu Osmanlı toplumunun kültürel dışavurumlarını sınıflandırmak güçtür: İmparatorluğun değişik topluluklarının edebi faaliyetleri bağlantılı ve birbirile ilişkiliydi. Strauss doğru bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki edebi çalışmaları 'ulusal edebiyat' kavramına göre kategorileştirmenin karmaşık olduğunu vurgulamaktadır. Modern tarihçilerin literatürü 'bir "ulusun" tek bir dildeki üretim' olarak nitelendirme eğilimine gönderme yapan Strauss, Osmanlı bağlamında gelişen edebi türlerin milliyetçi bir paradigmaya uymadığına ve bunun her zamanki 'ulusal' edebiyat çerçevesine alışkın olanlara tuhaf görünebileceğine dikkat çeker. Bu düşüncesini Türkçe-konuşan Rum Ortodoks (Karamanlı) cemaatinin ve Türkçe konuşan Ermenilerin edebi eserleriyle örneklendirir. Bu Osmanlıca eserler hiçbir ulusal edebiyat mirasına uygun düşmemektedir.⁷⁶

Tarihçi Edhem Eldem'in dikkat çektiği gibi 'çok daha günlük bir düzeyde bile, Osmanlı toplumunun 19.yy'daki temel dinamikleri üzerine çalışılıysaydı, hemen hemen her düzeyde daha halka inen (demotik) bir birarada yaşama biçimi [...] zorunlu olarak ortaya çıkacaktı.'⁷⁷ Ancak bu durumda, Eldem'in de haklı bir şekilde işaret ettiği gibi, İmparatorluk içerisindeki çoklu kimlikler 'basit ve pragmatik ulus-devlet söylemi üzerinden kelimenin tam anlamıyla ulusal tek biçimliliğe boyun eğdirilmişti.'⁷⁸ Bu açıdan, Osmanlı İmparatorluğunun tarihçesi Habsburg İmparatorluğu gibi diğer Avrupalı imparatorluklarıyla paralellik göstermiştir.⁷⁹

75 Osmanlı toplumdaki okuma ve edebiyat faaliyetleri için bkz.: Straus, 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?'; yayın konusunda: Strauss, "Kütüp ve Resail-i Mevkute."

76 Strauss, 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?', 39.

77 Eldem, 'Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography,' 30-32.

78 Eldem, 'Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography,' 38.

79 Kann, *A History of the Habsburg Empire*; Kann, *The Multiple Empire*.

73 Galatasaray Lisesi'nin resmi internet sayfasına bakınız: <http://www.gsl.gsu.edu.tr/>.

74 Eldem, 'Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography.'

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yy çok dilli başkenti, 'ortak dil olarak kullanılan veya konuşulan çeşitli dillerde yayınlanan okumuş toplumlar ve bilimsel dergiler için verimli bir üreme alanıydı.⁸⁰ İmparatorluğun Müslüman siyasi elit kesimi İmparatorluktaki açık ara en kozmopolit gruptu. Genç Osmanlılar gibi Tanzimat'ın entelektüelleri büyük oranda içselleştirdikleri Batılı kültürel değerleri Osmanlı kimliğiyle uyumlu hale getirmeyi başarmıştı.⁸¹

Modernleşme ruhuyla hareket ederek derneklerin ve dergilerin kurulmasında inisiyatif alanlar İmparatorluğun Müslüman elit kesimi, özellikle de önde gelen reformist devlet adamlarıydı. Bu durum *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye*'nin öncüsü, 1850'de kurulan *Encümen-i Danış*'ın (İmparatorluk Sanat ve Bilim Akademisi) kurucularının ve üyelerinin listesine yansımaktadır. Aslına bakılırsa Tanzimat'ın seçkin devlet adamları, reformist politikacılar ve edebi ve bilimsel alanlarda ün yapmış bürokratların hepsi bir devlet üniversitesi kurma hazırlığı içinde olma amacı taşıyan bu akademinin üyeleriydi.⁸² Kurucuları ve üyeleri arasında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Emin Ali Paşa, Yusuf Kamil Paşa gibi insanların yanı sıra Cevdet Paşa ve Ahmed Vefik Paşa gibi alim bürokratlar da vardı.

Bunlar ayrıca İmparatorluğun Müslüman olmayan topluluklarına da örnek oluşturdular. Osmanlı toplumunda bu ilerici entelektüel gelişmelerin ortaya çıkmasından esin alan Rum toplumunun önde gelen isimleri, onur üyeleri arasında Maarif Nâzırları Safvet Paşa ve Münif Paşa'nın olduğu bir Rum Edebiyat Topluluğu kurdular.⁸³

Rumlar ve Yunan Topraklarıyla Bağlantı

Kozmopolit Müslüman Osmanlı seçkinleri, İmparatorluğun Osmanlı-Rum toplulukları ve Yunan topraklarıyla girift bir ilişki içindeydi. Babıâli Tercüme Odası'nın ilk Müslüman tercümanı ve sonradan sadrazam olan ve Molière oyunlarının çevirmeni Ahmed Vefik Paşa'nın büyükbabası Yahya Naci Efendi'nin Rum-Ortodoksluğundan döndüğüne inanılıyordu. Aynı durum Osman Hamdi Bey'in babası Sadrazam İbrahim Edhem Paşa (1818-1893) için de geçerliydi. Rum-Ortodoks köyü Sakız'da (Chios) doğan İbrahim Edhem Paşa çocukken Sakız adasındaki katliamlardan (1822) kurtulmuştu. Hüsrev Paşa (o sıralarda Osmanlı donanmasının başında, daha sonra sadrazam) tarafından başkente getirilmiş ve onun ailesinin bir üyesi olmuştur. 1830 yılında Hüsrev Paşa ailesindeki diğer üç erkek çocukla birlikte onu da Oryantalist Amedé Jaubert'nin koruması altında askeri bilim okumaya Paris'e göndermişti. İbrahim Edhem Paşa, 1839 yılında okuldan mezun olduktan sonra yüksek düzeyde idari görevler üstlenmiş, 1877 yılında sadrazam olmuştur.

Osmanlı bürokrasisinde önemli konumlarda yer alan dönmelerin yanı sıra bu kültürel ve siyasal ortamların diğer üyelerini, Mora Yarımadası ve diğer Yunan adalarının Müslüman veya Türk ailelerinden gelen nesiller oluşturuyordu. Örneğin, Genç Osmanlılar'ın önemli şairi Namık Kemal'in annesi Mora eyaletini yönetenlerin ailesinden geliyordu. Şair Kazım Paşa (1821-1889) aslında Koniçeliydi. Aynı şekilde yönetici ve şair Giritli Sırrı Paşa (1844-1895) ve karısı besteci, şair ve yazar Leyla Saz Hanımefendi (1850-1936) Girit'in Türk kökenli ailelerinden geliyordu. Müslüman Giritliler Yunanca konuşabiliyor, yazabiliyordu ve Yunan dramlarını Osmanlıcaya çevirmişlerdi.⁸⁴

Yunan okullarında eğitim gören Arnavutluklu Müslüman Osmanlılar da entelektüel ortamlara karışmıştı. Bunlar arasında Frashër (şu anda Arnavutluk sınırları içinde) doğumlu ve sonraları Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan Yanya'daki Yunan okulu Zosimea'da eğitim alan Fraşeri kardeşler vardı. Zosimea'da Eski ve Modern Yunanca'nın yanı sıra Osmanlıca, Farsça, Arapça, ayrıca Fransızca ve İtalyanca öğrenmişlerdi. Osmanlı devlet memuru olarak çalışan kardeşler yaşamlarının büyük bir kısmında İstanbul'da yaşadılar.

80 Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 212.

81 Edhem Eldem İmparatorluktaki modernleşme süreçlerinin oldukça yüzeysel bir yapıda olduğunu gördüğünden başkenti kozmopolit olarak nitelendirmeye çekinmektedir; Osmanlı toplumunun yeni kültürel ve toplumsal yapıları 'içselleştirmesi' oldukça sınırlı kalmıştı. Buna karşın, Eldem İmparatorluğun Müslüman siyasi elit kesiminin doğru bir şekilde İmparatorluğun açık ara en kozmopolit grubu olarak tanımlanabileceğini iddia etmektedir. Bkz.Eldem, 'Batılılaşma, Modernleşme ve Kozmopolitizm.'

82 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 226.

83 Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 212-214, 218-221.

84 Strauss, 'The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History,' 56.

Kardeşlerin büyüğü olan Şemseddin Sami Fraşeri (1850-1904) Osmanlı entelektüel camiasında ünlü bir şahsiyetti.⁸⁵ Bir romancı, gazeteci, sözlük bilimci ve kendi kendini yetiştiren bir dilbilimci olarak Türk entelektüel dünyasına katkısı büyüktür. *Sefiller* ve *Robinson Crusoe* gibi eserlerin Türkçe'ye çevirilerinin yanı sıra 1882 yılında bir Fransızca-Türkçe sözlük, 1885 yılında bir Türkçe-Fransızca sözlük ve Osmanlı yazılı dilinde kullanılan Arapça veya Farsça terimlerin yerine Doğu Türkçesi'nden önerilerde bulunduğu modern bir Türkçe sözlük olan *Kamus-i Türkî*⁸⁶ adlı eseri yayınlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nde halen kullanılan bu sözlük modern edebi Türkçe'nin temellerini atmıştır.⁸⁷ Yazarın mitoloji, kadınlar, İslami uygarlık, astronomi, jeoloji, antropoloji ve İslam tarihi konularında yazdığı bilimsel risaleler de bahsedilmeye değer eserlerdir. Bunlara ek olarak, Şemseddin Sami, Troya, Homer'in kahramanları ve yerleriyle ilgili bilgiler içeren büyük bir ansiklopedi (altı cilt) yayınlamıştır.⁸⁸

Şair olan ve 1882'de sansür dairesinin başına getirilen yazar kardeşi Na'im Fraşeri'nin (1846-1900) 1885/1886 yıllarında *İlyada*'nın bir parçasını Türkçe'ye çeviren ilk kişi olduğu düşünülmektedir.⁸⁹

Çoğulcu bir yapıda ve çok etnikli bir kültüre sahip olan Osmanlı toplumunda değişik topluluklar birbirleriyle ilişki içindeydi ve sürekli olarak birbirini etkilemişti. Osmanlı'nın Klasik mirasla bağlantısı ve eski eserler üzerinde hak iddia etmesi üzerinde dururken, Osmanlı toplumu içindeki ulusal kimliklerin bu karmaşık kaleidoskopu da dikkate alınmak zorundadır.

85 Türkiye'nin yanı sıra Arnavut ulusu tarafından da sahiplenilmekte ve bu modern devletlerin önde gelen ulus kurucularından biri olarak görülmektedir. Şemseddin Sami'nin İstanbul'da Osmanlı aydınlarıyla olan bağları ve Osmanlı-Türk ulus kimliğine katkısı ve aynı zamanda Arnavutluk ulusal kimliğinin oluşturulmasında oynadığı rol Bölüm 4'te ele alınan konulardır. Ayrıca bkz.: Bilmez, 'Sami Fraşeri or Şemseddin Sami?' Galatasaray futbol takımının kurucularından oğlu Ali Sami Yen (1886-1951) İstanbul'daki prestijli Galatasaray Lisesi'yle bağlantılıydı ve 1926-1931 yılları arasında Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi'nin başkanıydı.

86 Sami, *Kamus-i Türk-i*.

87 Osmanlı dil reformları konusunda Şemseddin Sami'nin oynadığı rol ile ilgili olarak bkz.: Trix, 'The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey'; ve Levend, Şemsettin Sami. Türkçe'deki dil reformlarıyla ilgili genel bir anlatım için bkz.: Şimşir, Türk Yazı Devrimi; ve Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri.

88 Sami, *Kamus-ül Alâm*.

89 Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen.'

4 Osman Hamdi Bey: Osmanlı Arkeolojisi ve Müzeolojisinde Yeni Bir Çağ

1881 yılında Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) İmparatorluk Müzesi müdürlüğüne atanması İmparatorluk mirasının bir parçası olarak Osmanlıların eski eserlere karşı artan ilgisinin bir sonucuydu. Müzenin başına bir Osmanlı-Türk yöneticinin gelişi Osmanlı'nın tarihi ve kültürel mirasının bir parçası olarak eski eserlerin kontrolünü ele almak için duyulan çağdaş arzuyu ortaya koymaktadır.⁹⁰ Müze müdürü Anton Déthier 1881 yılında öldüğünde,⁹¹ Marif Nâzırı önce yine bir Avrupalı yönetici atamayı planlamıştı. Bu plan son anda iptal edilerek görev onun yerine Osman Hamdi Bey'e verilmişti. Önde gelen Türk tarihçilerinden Mustafa Cezar hükümetin bir Müslüman Osmanlı'yı tercih ettiğine dikkat çekmektedir. Bu kararda Osman Hamdi'nin nüfuzlu babası İbrahim Edhem Paşa da rol oynamış olabilir.⁹²

Şu veya bu şekilde ilk Osmanlı-Türk müze müdürü 3 Eylül 1881 tarihinde atanmıştı.⁹³ 19.yy sonu kozmopolit Osmanlı aydın kesiminin önce gelen üyelerinden biri olan Osman Hamdi'nin gelmesiyle hükümet çağdaş sanatlarda önemli bir ismi ve modern fikirli bir insanı ön plana çıkarmıştı.

Geçmiş

Osman Hamdi halihazırda modernleşme ruhunun egemen olduğu bir çevrede yetişenlerin oluşturduğu ikinci kuşaktandı. Önde gelen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen, liberal ve kozmopolit bir ortamda yetişen Osman Hamdi modern çağın bir ürünüydü.⁹⁴

90 Shaw, *Possessors and Possessed*, 96.

91 Anton Déthier hakkında, en azından Osmanlı arkeolojisinin gelişimi ve yasalar üzerindeki etkisi konusunda fazla şey bilinmemektedir; üstlendiği görevin mevcut bilgilerin ortaya koyabileceğinden çok daha önemli olduğu açıktır. Bkz.: Eldem, 'Philipp Anton Dethier.'

92 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 253-255.

93 IBA: I.D; 67168: 09/L/1298 (04/09/1881).

94 Osman Hamdi Bey ve onun dönemi ile ilgili olarak bkz.: Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*; ve Rona, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*.

Daha önce bahsedildiği gibi, babası İbrahim Edhem Bey (daha sonra Paşa) 1829 civarında okumak için Avrupa'ya gönderilen ilk dört Osmanlı-Türk öğrencisinden birisiydi. Paris'te *École des Mines*'te maden mühendisliği okuyan İbrahim Edhem Bey İmparatorluğa 1839 yılında dönmüş, farklı hükümet dairelerinde çeşitli üst-düzyer idari görevler üstlenmişti. Askeri mühendis olarak görev yapmasının ardından Sultan 1. Abdülmecit'in Fransızca öğretmeni olmuştu. 1856 yılında Hariciye Nazırlığı'na atanmıştır. 1876 yılında Berlin büyükelçisi olarak, ardından 1879 ile 1882 yılları arasında Viyana büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Bunlara ek olarak, 1877 ile 1878 yılları arasında sadrazamlık, 1883 ile 1885 yılları arasında da Dahiliye Nazırlığı yapmıştır.⁹⁵

Avrupa'nın en gözde kültür başkentinde yetişen İbrahim Edhem Paşa Avrupa siyasetine, bilimine ve sanatına çok hakimdi. Engin bilgi birikimine sahip seçkin bir devlet adamı olarak biliniyordu, bilimsel süreli yayınlarda jeoloji gibi konular üzerine yazdığı makalelerle geniş kitlelere ulaşıyordu. Aynı zamanda Osmanlı sanatı üzerine yazılmış iki önemli eserin yayınlanmasının arkasındaki başlıca isimdi: *L'Architecture ottomane* (İstanbul, 1873) ve *Elbise-i Osmaniyye: Les costumes populaires de la Turquie* (İstanbul, 1873) adlı eserlerden yukarıda bahsedilmişti.⁹⁶

1873 yılında Osmanlıların Uluslararası Viyana Fuarı'na (*Vienna Weltausstellung*) katılımını denetleyen komitenin başkanı olarak İbrahim Edhem Paşa, oğlu Osman Hamdi'yi serginin organizasyonu ile görevlenmiş, ilgili akademik yayınlar için materyal toplamaya yardımcı olmasını ve *Elbise-i Osmaniye* adlı eserin ortak yazarı olmasını sağlamıştır.⁹⁷

İbrahim Edhem Paşa resmi seyahatlerine ara sıra oğlunu da götürüyordu. Örneğin, 1858'de Osman Hamdi Belgrad ve Viyana'ya gitmişti. Viyana'da müzeleri ziyaret etmiş, buradaki sanat eserlerini görmüştü. Babasının oğlunu yurtdışına okumaya göndermek istemesine bu neden olmuş olabilir.⁹⁸

1860 yılında Osman Hamdi Paris'te okumak üzere evden ayrıldı. Sanata olan ilgisi galip geldi ve Fransız Oryantalistler Jean-Léon Gérôme (1824-1904) ve Gustave Boulanger'in (1824-1888) stüdyolarında resim dersleri almaya başlayarak Oryantalist tarzda resim yapmaya başladı. Aynı zamanda arkeoloji dersleri aldı. Paris'te bulunan ve ağırlıklı olarak sanatla ilgilenen diğer Osmanlı öğrencilerle temas halindeydi. Bu genç adamlar daha sonra Türk sanat tarihinin önde gelen isimleri olarak ortaya çıkacaktı.⁹⁹ Osman Hamdi ilk yaptığı resimlerin üçünü 1867 yılında Paris Uluslararası Sergisi'nde (Exposition Universelle) sergiledi. Batı Avrupa'ya seyahat eden ilk sultan olan Sultan Abdülaziz o sene Paris'i ziyaret ettiğinde Osman Hamdi olaya tanıklık etmişti.

Paris'teki çalışmalarını tamamlayan Osman Hamdi 1869 yılında İstanbul'a döndü. O zamana kadar evlenmişti ve Fransız eşyle iki kızını kendisiyle birlikte getirmişti. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra Osman Hamdi hükümetin hizmetine girdi, bir yıl sonra Osmanlı Hariciye Bürosu kadrosunda görev yapmak üzere Bağdat'a gitti.

İstanbul'a geri döndüğünde Hariciye Nâzırlığı'nda çeşitli görevlerde çalıştı. 1876 yılında İstanbul'da yabancı dilde yayınlardan sorumlu müdür olarak görev yaptı, bir yıl sonra kentin Avrupa mahallesi olarak adlandırılan İstanbul Beyoğlu İlçesi 6. Daire-i Belediye'nin başına getirildi. 1881 yılında İmparatorluk Müzesi'nin müdürü olana kadar bu görevine devam etti.¹⁰⁰

İmparatorluk Müzesi Müdürü

Müze, Osman Hamdi'nin yönetimi altındayken Klasik dönem eserlerine 'sahip çıkmak için bir savaş alanı'na dönüştü.¹⁰¹ Osmanlı arkeolojisinin gelişiminde oynadığı rol çok önemlidir. Onun çabaları sayesinde resmi arkeoloji araştırmaları ve eski eserlerin fiili olarak toplanmasında artış gözlemlendi. Kariye-

95 İbrahim Edhem Paşa ile ilgili bibliyografi bilgileri için bkz.: Inal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, 600-636; ve Ko., 'Bir Belge Işığında İbrahim Edhem Paşa ve Ailesi Hakkında Hatırlamalar.'

96 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 201-204.

97 Ersoy, 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,' 187-191; Shaw, *Possessors and Possessed*, 98-100.

98 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 208.

99 Bu sanatçılar Ahmed Ali Efendi (Şeker Ahmed Paşa), Süleyman Seyid ve Ahmed Ali idi. Halil Bey'in Paris'te kalışı Osman Hamdi'nin Paris'te geçirdiği yıllarla çakışmaktadır. Ahmed Vefik Efendi (daha sonra Paşa) de o sıralarda Paris'teydi; Osman Hamdi ile aynı binada yaşıyordu.

100 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 210; Shaw, *Possessors and Possessed*, 97-100.

101 Shaw, *Possessors and Possessed*, 108.

nin başlarında Bağdat'tayken kazılar yapmış ve buluntuları başkente göndermişti. Sonraları müze müdürü olarak arkeolojiyi devletin bir meselesi haline getirdi. Aslına bakılırsa resmi bir Osmanlı ekibiyle ilk arkeoloji çalışmasını yürüten de oydu. İmparatorluk Müzesi adına yapılan belli başlı kazılar Nemrut Dağı (1883), Sayda (1887) ve Lagina (1891) yerleşimlerini kapsıyordu (Resim 21).¹⁰²

Osman Hamdi İmparatorluk Müzesi'nin gerçekleştirdiği arkeolojik faaliyetleri belgelemek için resimli iki ciltlik bir kitap hazırladı. Bu kitaplar Osmanlı katılımının amacına uygun bir şekilde Avrupa'nın varsayılan mülkiyetine bir karşı çıkıştı.

Osmanlıların Alman arkeologların kazı yapmayı planladığı Nemrut Dağı'nda yaptığı araştırmayla ilgili yayın Osmanlı'nın bilimselliğini sergileyerek Almanların kazı çalışmasından dışlanmasını ortaya koyuyordu.¹⁰³ *Une nécropole royale à Sidon* adlı yayında Osman Hamdi, Sayda'dan yeni çıkarılan lahitlerin resimlerini yayınlayarak bunların Avrupa müzelerinde olmadığına dikkat çekti. Bu gösterişli yayın, yazıtlar ve portreler ve lahitlerin orijinal renklerine dayalı renkli plakalarla ilgili benzersiz ayrıntılar içeriyordu. Osman Hamdi bu eseri önde gelen Fransız akademisyen Théodore Reinach (1860-1928) ile birlikte Ortadoğu'daki Antik Çağ medeniyetleri konusunda uzmanlaşmış başka bir seçkin Fransız akademisyenin, Ernest Renan'ın (1823-1892) danışmanlığında hazırlamıştı. İmparatorluk Müzesi'nin Osmanlı Müdürü'nün bu yayını ve Fransız akademisyenlerle yaptığı iş birliği Osmanlı'nın uluslararası akademi dünyasına yaptığı katkıya dikkatleri çekerek Osmanlıların ve Avrupalıların arkeolojik konulardaki eşitliğini göstermişti.¹⁰⁴

102 Sayda kazısı sırasında Osman Hamdi ve ekibi yirmiye yakın lahit gün ışığına çıkarmıştı. Aslında Sayda kazılarında gün ışığına çıkarılan eserlerin sayısı nedeniyle daha büyük ve daha dayanıklı bir müze binasına ihtiyaç doğmuş, müze 1891 yılında ziyarete açılmıştı, bkz.: Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 257-262.

103 Hamdy Bey ve Effendi, *Le Tumulus de Nemroud-Dagh*.

104 Hamdy Bey ve Reinach, *Une Nécropole Royale à Sidon*; Yayınla ilgili olarak, araştırmannın bir kısmının Lübnanlı yönetmen, fotoğrafçı ve kuratör Akram Zaatarı'nın 2015 yılında İstanbul SALT Beyoğlu galerisinde sergilenmesi konusunda tarihçi Edhem Eldem'in yorumlarına bakınız: Eldem, 'The Royal Necropolis of Sidon.'

Osman Hamdi 1884 yılında yürürlüğe giren yeni eski eser yönetmeliği Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin denetiminde önemli rol oynadı. Yeni yasa Osmanlı'nın eski eserler üzerindeki iddiasını daha da somut hale getirerek, önceki yasal sistemlerden çok daha sıkı önlemler alınmasını sağladı.¹⁰⁵

İmparatorluk Müzesi müdürü olarak görev yapmanın yanı sıra Osman Hamdi acilen arkeoloji ve antik eserler konusunda toplumsal bilinç yaratma arayışı içinde devreye giren Güzel Sanatlar Okulu (Sanayi-i Nefise Mektebi) ile de yakından ilişkiliydi (Resim 22).¹⁰⁶ 1882 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğüne atandı. Okul genç Osmanlı yurttaşlara İmparatorlukta estetik unsurları ve sanat tekniklerini öğretiyordu. Avrupa geleneğini takip ederek öğrenciler antik heykeller ve frizleri kopyalarak resim ve heykel yapmayı öğreniyordu.¹⁰⁷

Sultan ve Eski Eserlerin Yönetimi

Osman Hamdi'nin müzeyi 1881-1910 yıllarında hızla büyütmesi 1876 ila 1909 yılları arasında tahta geçen Sultan II. Abdülhamid'in himayesi altında gerçekleşmişti. II. Abdülhamid'in ilgi alanı din üzerineydi. İdeali İslami hukuk prensibine dayalı yasal bir otokrasi idi.¹⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel İslami bilincin canlanmasını yıkıcı Osmanlı-Rus savaşıyla yaşanan büyük toprak kayıpları takip etti. Osmanlı toplumunun büyük bir çoğunluğu artık Müslümandı, bu da geleneksel İslamcı fikirleri teşvik etti. İslami değerlere ağırlık veren II. Abdülhamid, aynı zamanda Müslümanların reformların ortaya koyduğu kültürel Batılılaşmaya karşı, giderek artan tepkisiyle de meşguldu.¹⁰⁹

II. Abdülhamid'in vasiyet durumu belirsizdi, saltanatı tartışma konusu oldu. Carter Vaughn Findley'in belirttiği gibi II. Abdülhamid 'isyancı uyruk

105 Asar-ı Atika Nizamnamesi için Bkz. Bölüm 3; Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, 1-4.

106 Maarif Nazareti tarafından bir güzel sanatlar okulu açılması 1873'te ele alınmıştı, bkz.: Hakayik-ul Vekayi, 11/Ra/1290 (06 May 1873); aynı şekilde 1875'te arkeoloji okulu açmak için ciddi planlar yapılmıştı, bkz.: Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 244-248; Mansel, 'Osman Hamdi Bey.'

107 Shaw, *Possessors and Possessed*, 99.

108 Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 123.

109 Zürcher, Turkey, 79-83; Findley, *The Turks in World History*, 162-165.

halkları katleden, meşrutiyeti baskılayan ve kimseyi güvende bırakmayan ülke içi casusluk ve sansür rejimi kuran kana susamış bir tiran' olarak görülüyordu.¹¹⁰ Özellikle 1894-1896 yılları arasında Ermenilerin öldürüldüğü Hamidiye Katliamları II. Abdülhamid'in korkunç, gerici otokrat olarak bu imajının oluşmasında önemli rol oynamıştı.

1960'lara kadar Türkiye Cumhuriyeti tarihçileri de onu 'İmparatorluğun yenilenmesini bir nesil duraklamaya uğratan bir gerici' olarak görüyordu.¹¹¹ Paranoya ve şüphelik II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında had safhadaydı. Güvensizliği ve topraklar üzerindeki hakimiyetini artırma arzusu resmi görevlileri birbirlerinin faaliyetleri hakkında rapor vermeye teşvik etmişti. İmparatorluğun askeri yapısından korkan, hizmetkarlarına duyduğu güvensizlik ve şüphe nedeniyle II. Abdülhamid giderek sarayından ayrılmaya daha çok çekiniyordu.

İstanbul dışında İmparatorluğun hiçbir bölgesine gitmemiş, İmparatorluğunu kontrol altında tutmak için fotoğraf, trenler ve telgraf gibi modern teknolojiye güvenmişti. Tanzimat döneminin tersine II. Abdülhamid'in saltanatı sırasında saray sekreteryası İmparatorluğun 'en korkulu güç merkezi' haline gelirken, sadrazamın Babıalî'deki karargahı tecrit edilmiş bir yere dönüşmüştü.¹¹²

Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw gibi Türkiye'yle ilgili modern tarihçiler II. Abdülhamid'in saltanatını Tanzimat'ın bir devamı, hatta zirve noktası olarak görme ve İmparatorluğa ve topluma getirdiği faydaları vurgulama eğilimindedir.¹¹³ II. Abdülhamid'in saltanatında gerçekten de Tanzimat döneminin programları birçok yönden genişletilmiştir. Teknoloji reformları devam etmiş, birçok Osmanlı öğrencisi Avrupadaki okullara devam etmiştir. Sultan, İmparatorluğun Müslüman, Batı-dışı yönlerine önem verirken, aynı zamanda

orduyu, kamu hizmetlerini ve eğitim sistemini Avrupa çizgisinde modernleştirmeye çalışmıştır.¹¹⁴

Sultan II. Abdülhamid'in Klasik Dönem eserlerine pek fazla ilgi duymadığı söylenmiştir.¹¹⁵ Sadece bir avuç dolusu görevliyle oldukça yetersiz personele sahip eski eserler yönetimi, Hamidiye döneminde eski eserlere verilen saltanat desteğinin az olmasının bir sonucu olabilir. II. Abdülhamid Batı'nın desteğini almak için sık sık eski eserleri takas etmiş, Almanya ve Avusturya gibi Avrupa ülkeleriyle dostluk ilişkisini göstermek için onlara eserler hediye etmiştir. 1880'lerde Türk-Alman ilişkileri ekonomik, diplomatik ve askeri yönden güçlendiğinde Almanya II. Abdülhamid'in cömertliğinden ve kârlı kazı ruhsatlarına karşı takındığı liberal tutumdan faydalanmıştır (Resim 23).¹¹⁶

Yine de II. Abdülhamid siyasi avantaj sağlamak için Klasik dönem eserlerini etrafa dağıtırken, 1884 yılında 1874 tarihli bir önceki yönetmelikten çok daha sıkı yeni bir eski eserler kanunu da onun saltanatı sırasında yürürlüğe girmişti. Dahası II. Abdülhamid'in fotoğraf albümlerinin eski eserler bölümü arkeoloji ile oldukça ilgilendiğini göstermektedir. Arkeolojik alanlarla ilgili resimleri olağanüstü derecede ayrıntılıdır ve yerleşimlerin hepsinin genel görünümünün yanı sıra tek tek yapılar ve ayrıntılarını genel olarak göstermektedir. Bu resimler çeşitli alanlardaki arkeolojik araştırmalara ait görsel raporları oluşturmaktadır. Kazı alanlarındaki Osmanlı görevlilerinin ve yerel işçilerin fotoğrafları ve değerli eserlerin çıkarılırken çekilen resimleri Osmanlı'nın ilgisi- ni, daha da ötesinde arkeolojik çalışmalara katılımlarını ortaya koyuyordu.¹¹⁷

Her ne kadar 'İmparatorluk açısından kolayca kabul edilebilecek kültürel bir zemin yaratmak' yerine, devletin İslami kimliğini ön plana çıkardığı bir dönemde kurulmuş olsa da büyük oranda Helen-Bizans eserleri bulunan müze, aslında 'İslam-dışı tarihlerle Osmanlı topraklarını ve ulusal mirası' birbirine bağlamıştı.¹¹⁸ Odak noktası Greko-Romen arkeoloji olduğundan müzenin İ-

114 Quataert, *The Ottoman Empire*, 766.

115 Marchand, *Down from Olympus*, 201; ve Shaw, *Possessors and Possessed*, 120-122

116 Shaw, *Possessors and Possessed*, 117-121. Marchand, *Down from Olympus*, 197-201; ayrıca bkz.: Baytar, 'İki Dost Hükümdar.'

117 Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' Essay, 3.

118 Shaw, *Possessors and Possessed*, 147, 172, 208.

110 Findley, *The Turks in World History*, 164-166.

111 Zürcher, Turkey, 76-78; Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 123-130

112 Findley, *The Turks in World History*, 164-166.

113 Shaw and Shaw, *A History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. II; Zürcher, Turkey, 76-78; Ayrıca bkz.: Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, 123-130.

lami sanat bölümü II. Abdülhamid'in saltanatı ve Osman Hamdi'nin memuriyeti sırasında gerçek anlamda bir teşvik görmedi. 1889 yılında İslami eserleri müzenin altı temel organizasyon biriminden biri olarak tanımlayan bir devlet yönetmeliğine rağmen, İslami eski eserler ancak 1908-1910 Jön Türk Devrimi ve Osman Hamdi'nin kardeşi Halil Eldem'in 1910 yılında İmparatorluk Müzesi müdürü olarak gelmesinden sonra önem kazandı.¹¹⁹

Resim 20: 1870'lerin sonlarında Çinili Köşk'teki İmparatorluk Eski Eserler Koleksiyonu Sergisi
Kaynak: Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi

Resim 21: Osman Hamdi'nin 1883'te İmparatorluk Müzesi için Nemrut Dağı'nda yaptığı kazılardan
Kaynak: Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi

119 Bahrani, Çelik ve Eldem, 'Interlude: Halil Eldem on the Museum of Pious Foundations'; Shaw, *Possessors and Possessed*, 147,172,208.

Resim 22: İstanbul Güzel Sanatlar Okulu (Sanayi-i Nefise Mektebi), kuruluş 1882. Fotoğraf 1927
Kaynak: Ömer Faruk Şerifoğlu, 2013

Resim 23: Sultan II. Abdülhamid ve İmparator II. Wilhelm
Kaynak: *L'illustration*, 22 Ekim 1898

1880'lerde Türk-Alman ekonomik, askeri ve diplomatik ilişkilerindeki gelişmeyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman arkeolojik çalışmalarına ve kârlı ruhsatlara daha çok tolerans gösterilmeye başlandı. Solda: Sultan II. Abdülhamid (1842-1918), sağda: İmparator II. Wilhelm (1859-1941).

Resim 24: Schliemann'ın Troya'sındaki Sur Temelinin Görünümü.
Results of the Latest *Researches and Discoveries on the Site of Homer's Troy*, 1882
(Londra, 1884)

Kaynak: Schliemann, *Troja*, 15 nolu plaka (55)

III

Schliemann'a Yakın Takip (1882-1885)

Osmanlılar Ekim 1881'de Hisarlık'taki kazılarına devam etmesi için Schliemann'a yeni bir ruhsat verdi. Daha sonra bu fermana yapılan bir ekle Troas ovasını araştırma izni de aldı. Bu sayede 'Troas'ın diğer herhangi bir bölgesinde kazı' yapabilecekti. Schliemann'ın girişimleri için diplomatik desteğe başvurması bir kez daha cömertçe ödüllendirildi. Schliemann son derece özgür koşullara sahip bir ruhsat alabilmesini bu kez güçlü Alman Şansölyesi Otto von Bismarck'ın (1815-1898) devreye girmesine borçluydu¹ ve Osmanlılarla Alman İmparatorluğu'nun 1880'lerde giderek birbirleriyle daha yakın ilişkiler oluşturmasından faydalanmıştı.

Fermanda başlangıçta esneklik ve serbestlik prensibinden yola çıkıldıysa da gerçekte Schliemann bu girişiminde de zorluklarla karşılaştı. Osmanlı memurları topraklarında böylesine kapsamlı bir girişime izin vermek konusunda isteksizdi. Schliemann'ın son arkeoloji projesi Osmanlı İmparatorluğu'nun müzeoloji ve arkeolojiyle ilgilenmeye başladığı yeni bir döneme denk gelmişti.² Osman Hamdi'nin İmparatorluk Müzesi'nin başına gelmesiyle birlikte müze hızla büyümüş, Osmanlılar arkeolojik araştırmalarda yer almış ve 1884'te *Asar-ı Atika Nizamnamesi* adındaki yeni Eski Eserler Yönetmeliği yürürlüğe girmiştir.

¹ Schliemann, *Troja*, 5.

² Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*, 1-4.

1 Kârlı Bir Siyasi Ortam

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü sürekli olarak tehdit altındaydı. İmparatorluğun içindeki farklı topluluklarda ortaya çıkan milliyetçilikle karşı karşıya kalan ve Büyük Güçler'in baskısı altındaki Osmanlılar İmparatorluğun çöküşünü engelleme konusunda çaresizliğe kapılmıştı. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Fransa ve İngiltere'deki rahatsız edici siyasal hareketler, Osmanlıların durumunu daha da güvensiz hale getirdi. 1850'lerin sonları ve 1860'larda Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında baskın ortağı olan Fransa'nın Osmanlılar'ın baş düşmanı Rusya'yla ilişkilerini güçlendirmesi Fransız-Osmanlı ilişkilerinin bozulmasına yol açtı. İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgaliyle sonuçlanan Mısır ve Kıbrıs'ı sömürge yapma girişiminin de İngiliz-Osmanlı ilişkilerindeki etkisi de olumsuz olmuştu. Bu siyasal gelişmeler Osmanlılar'da bu güçlere karşı derin bir hoşnutsuzluk oluşmasına neden oldu.³Bu arada, Almanya Osmanlılara şirin gözükmeye çalışıyordu.

Almanya'nın güçlü şansölyesi Bismarck her ne kadar Küçük Asya'da tarafsız bir siyaset izleme çabasında olsa ve kendi hükümetinin Osmanlıların meselelerinin içine çekilmemesi gerektiğine inansa da⁴ Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik ve askeri etkisini yaymanın cazibesine dayanamadı. Almanya'nın İmparatorluğa ilgisi konusunda sık gündeme getirilen diğer bir gerekçe de aydınlanmamış Türkler'e kültür getirmektir.⁵

Osmanlılar açısından bakıldığında Almanya Avrupa'nın emperyalist güçleri arasında en az tehlikeli olanıydı. İmparatorluğun kısmen ya da tamamen dağılmasından açıkça bir çıkarı olmayan tek Büyük Güç'dü. En önemlisi de Avrupa'nın güçlü devletleri içerisinde Almanya'nın Müslüman topraklarında sömürge kurmayan tek devlet olmasıydı. Tüm bu koşulları göz önünde bulunduran Sultan II.Abdülhamid Almanya'nın yaklaşımlarını olumlu karşıladı. Bunun sonucunda Türk-Alman ekonomik, diplomatik ve askeri ilişkileri güçlenerek Almanya 1880'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar İstanbul'daki en

önemli yabancı nüfuz sahibi ülke haline geldi. İki taraflı ticari ilişkiler yoğunlaştı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman ticari yatırımları hızla arttı. 1890 ve 1910 yılları arasında İmparatorluğun ticaretinde Almanya'nın payı yüzde 6'dan yüzde 21'e yükseldi.⁶ Askeri meselelerde, Alman danışmanlar Osmanlı Ordusu'nun başlıca eğitimcileri oldu ve Osmanlıların askeri seçkin sınıfı Alman askeri doktrinlerini benimsedi.⁷

II. Abdülhamid İmparator İkinci Wilhelm (1859-1941) ile yakın ilişkisini korudu. II. Abdülhamid'in İslami siyasetini destekleyen İmparator 1889 ve 1898'de iki kez İstanbul'u ziyaret etti. 1880'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar ikili ilişkiler sıklaştıkça ve iki İmparator arasındaki bağlar yakınlaştıkça Alman arkeologlar Osmanlı İmparatorluğu'nda kendilerine çoğunlukla avantajlı koşulların sağlandığı bir dizi yeni kazı yapma imkanı buldu. Almanya'nın ileri düzeydeki diplomatik ilgisi Osmanlı devlet memurlarına Alman müze bürokratları, diplomatlar, bilim insanları ve siyasetçilerle yakın ilişkiler kurma olanağı sağladı.⁸

Önceki ruhsatlarını ağırlıklı olarak Osmanlı yetkililere uygulanan diplomatik baskılar sayesinde alan Schliemann, yeni fırsatlardan tam anlamıyla yararlandı. Osmanlılarla genç Alman İmparatorluğu'nun ilişkilerindeki gelişmeler dikkate alındığında Osmanlıların, Bismarck'ın Schliemann'ın kazılarını sürdürmek için yapmış olduğu başvurusunu veya onun Troas ovasını kapsamlı bir şekilde araştırma planını destekleyici talebini yadsıması olanaksızdı.⁹

2 Kazılar

Schliemann 1 Mart 1882'de Troya'daki kazılarına yeniden başladı. 21 Temmuz 1882'ye kadar devam eden bu kazı sezonunun odak noktası Hisarlık Höyüğü'nün doğuda kalan yarısıydı. O ana kadar dikkate alınmayan bu arazi Calvert'e aitti. Kazının mimarları olan Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden (DAI)

6 Birken, *Die Wirtschaftsbeziehungen*, 176.

7 Zürcher, *Turkey*, 82.

8 Marchand, *Down from Olympus*, 200-202; aynı zamanda bkz. Baytar, 'İki Dost Hükümdar.'

9 Schliemann, *Troja*, 5.

3 Zürcher, *Turkey*, 81-83.

4 Schölgen, *Imperialismus und Gleichgewicht*.

5 Kulturpolitik konusunda, bkz.: Marchand, *Down from Olympus*, Bölüm 7, Doğu'yla ilişkili olarak: 102, 190-220, 237.

Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) ve Viyana'dan Joseph Höfler (1860-1927) Schliemann'a eşlik etti. Schliemann ören yerinde çalışan işçileri gözetmesi için üç kişiyi görevlendirmişti. Bunlardan ikisi, formenler, Yunanistan'dandı, üçüncüsü ise Çanakkale'deki Fransız konsolosun oğlu Gustav Batthus'du.

Ülkenin bu bölümünün 'talancı ve uçkağıtçılarla kuşatılmış' olduğunu iddia eden Schliemann'ın kayıtlarında Çanakkale Valisi Hamid Paşa'dan kendisine güvenlik için onbir jandarma verilmesini istediği yazılıdır.¹⁰ Ancak, yerel yönetimin mektubuna göre bu jandarmalar Schliemann'ın güvenliğinden çok kazıların güvenliği ve yönetmeliklere uyulmasını sağlamak için görevlendirilmişti.¹¹

Schliemann'ın sadık çalışanı Nicolaos Yannakis yeniden muhasebecisi olmuştu. İşe aldığı yaklaşık 150 işçinin çoğunluğu Rumlardan oluşuyordu, bunların yanı sıra Sefarad Yahudileri ve 25 civarında Osmanlı Türk de vardı. Schliemann Osmanlı memurlarına pek düşkün olmasa da Türk işçilerden haretle söz ediyordu: 'Rumlara göre çok daha iyi iş çıkardıkları kesin, mümkün olsa daha çok sayıda Türk işçisini işe alırdım, [onlar] çok daha dürüst ve Rumları çalıştırmamanın asla mümkün olmadığı Pazar günleri ve yortularda çalıştıklarından benim açımdan çok daha avantajlı. Her şey bir yana, eminim ki bitmek tükenmek bilmeyen bir şevkle çalışanlar ve asla zorlamaya gerek duymazlar, tüm kuyuları açmalarına izin verebilirim, benim denetleyemeyeceğim başka işler verebilirim. Bütün bu nedenlerle, Türk işçilerine her zaman Yunanlılardan orantılı olarak daha yüksek ücretler verdim.'¹²

1882'deki ilk kazı sezonu sırasında, ilk yıllardan farklı olarak, Schliemann'a iki gözlemci eşlik ediyordu. Atanan ilk kişi önceki gözlemci Kadri Bey'di. Schliemann işlerine karışan memurların neden olduğu karışıklıklardan kaçınmak istedi, Alman Elçiliği'nin araya girmesiyle Kadri Bey'in uzaklaştırılmasını sağladı. Geçmişte Kadri Bey işini pek kolaylaştırmamıştı, bu nedenle Schliemann onun yerine 'sıradan bir Türk'ün' yerleştirilmesini sağladı.¹³ Yeni gözlemci

Muharrem Bey yerel yetkililer tarafından atanmıştı. Her zamanki gibi maaşını ödeyen ve kalacak yerini sağlayan Schliemann'dı. Ancak Osmanlı hükümetinin atadığı ve maaşını ödediği ortak müfettiş Bedreddin Bey ile yapılan düzenleme bu şekilde değildi.¹⁴

Osmanlı'nın eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasını kontrol etmenin yanı sıra bu eserleri kendi müzeleri için toplama arzusunun artması göz önüne alındığında, doğrudan hükümete bağlı ikinci bir gözlemci atanması Osmanlıların o sırada Schliemann'ın Troas'taki arkeolojik faaliyetlerini kontrol etmek konusunda daha bilinçli bir arzu taşıdığını gösteriyor. Belli ki Maarif Nezareti'nin Troya'daki kazıların denetlenmesini özellikle de Schliemann gibi itibarına gölge düşmüş olan yabancı bir arkeologa mali açıdan bağımlı birine bırakmak gibi bir niyeti yoktu.

Eski eserlerin korunması konusunda kamunun artan ilgisi, kazı alanlarında 'düşük maaşları' yabancı arkeologlar tarafından ödenen 'yetersiz memurlara' karşı eleştirel bir tutuma yol açmıştı. *Vakit* gazetesinde 1880'de yayınlanan iğneli dille yazılmış bir mektupta Maarif Nezareti'nden 'böylesine duyarlılık gerektiren görevler için yetersiz' gözlemciler atanmaması istenmişti. Mektubun yazarı 'ören yerindeki memur eğitimi ve dikkatli biri olsaydı [...] İmparatorluk Müzesi'nin yararlarını korumak için elinden gelenin en iyisini' yapacağını ileri sürmüştü.¹⁵

Muharrem Bey gözlemci olarak atanmış olsa da yerel yetkililer sonunda görev için 'bilimsel açıdan yeterince yetkin olmadığına' karar verdi. 22 Nisan 1882 tarihli bir telgrafla 'Mesleğin önemi ve güveni kötüye kullanmaya yer vermemek için' Maarif Nezareti'nden Troya'daki faaliyetleri denetlemesi için 'eski eser biliminde yetkin, deneyimli' iki memurun atanmasını istediler.¹⁶

10 Schliemann, *Troja*, 7.

11 Hasan Paşa'nın Schliemann'a mektubu, 22 Nisan 1882 (B 88/253), Schliemann Arşivi, Gennadius Kütüphanesi, Amerikan Klasik Çağ Çalışmaları Okulu, Atina.

12 Schliemann, *Troja*, 10-12.

13 'einen schlichten Türken,' Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 313.

14 IBA: MFMKT. 75/153: 27/C/1299 (16/05/1882); ayrıca bkz. Hasan Paşa'nın Schliemann'a yazdığı 18 Mayıs 1882 (B88/320) ve 1 Haziran 1882 (B88/340) tarihli mektuplar, Schliemann Arşivi, Gennadius Kütüphanesi, Amerikan Klasik Çağ Çalışmaları Okulu, Atina.

15 *Vakit*, 01/Ca/1297 (11/04/1880), aynı zamanda Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 286'da yayınlanmıştır.

16 IBA: MFMKT. 75/153: 27/C/1299 (16/05/1882); MFMKT. 75/155: 27/C/1299(16/05/1882).

Yerel yetkililer Schliemann'ın değerli buluntuları kendilerinden sakladığından kuşkulanıyordu. Aslında haklıydılar. Schliemann 14 Mayıs 1882 tarihinde Virchow'a birtakım 'güzel eşyalar' bulduğunu yazmıştı: 'hematitten yapılmış 1,130 gram ağırlığında bir sapan (veya ağırlık?), 7,62 cm genişliğinde günümüüzün peçete halkaları gibi etkileyici bir halka, o kadar sanatsal [sic] dekore edilmiş ki, altından yapılmış olsaydı, herhangi bir Berlinli kuyumcu gurur duyacaktı. İstanbul'da duyulmasından korktuğum için tüm bunları gizlice yaptığımdan size çizim gönderemediğim gibi siz de bunlardan bahsetmemelisiniz.'¹⁷

Çanakkale'den gelen talebi değerlendiren Maarif Nezareti 15 Mayıs tarihinde Bedreddin Efendi'yi Troas'a göndermeye karar verdi. Bu işe uygun olduğu düşünülmüştü, ayrıca daha önce atanan gözlemci ona yardım edebilirdi.¹⁸ Bedreddin Efendi deneyimliydi ve arkeolojik kazıları denetleyebilecek kapasitedeydi. Ayrıca, Fransızca konuşabiliyordu.¹⁹ Bedreddin Efendi hiçbir şeye karışmadan olup biteni izleyecek bir tip değildi.

Schliemann açısından, Bedreddin Efendi'nin varlığı dahi kışkırtıcı nitelikteydi. 1876'daki arkeolojik girişimin başarısızlığı büyük ölçüde denetçinin dik başlılığıydı, Bedreddin Efendi'nin sorumluluk alanı önceki denetçininkinin çok daha ötesindeydi. Schliemann Bedreddin Efendi'nin işbirliği yapmaya son derece karşı olmasından şikayetçiydi: 'Yıllarca Türkiye'de arkeolojik kazı yaptım, ama hiçbir zaman Bedrettin gibi korkunç bir temsilciye kalacak kadar kötü bir talihim olmamıştı, küstahlığı ve kendini beğenmişliği cehaletiyle aynı düzeyde, tek görevinin elinden gelen tüm engelleri yoluma çıkarmak olduğunu düşünüyör.'²⁰

17 'hübsche Sachen [...] eine Schleuder (oder Gewicht?) von Haematit, 1130 Gramm wiegend, auch einen ganzen Schatz von Bronzesachen, darunter ein höchstmerkwürdiger großer, 3 Zoll breiter Ring, ähnlich unseren Serviettenringen, der so Künstlich [sic] gearbeitet ist, daß er, wäre er von Gold, einem Berliner Goldschmied Ehre machen würde. Da ich alles dieses im Geheimen beiseite gebracht habe, so kann ich Ihnen keine Zeichnung davon schicken, muß Sie auch bitten, nicht darüber zu sprechen, damit man in Konstantinopel nicht davon hört. Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 306.

18 IBA: MFMKT. 75/153: 27/C/1299 (16/05/1882); MFMKT. 75/155: 27/C/1299 (16/05/1882).

19 IBA: MFMKT. 79/97: 12/Ca/1300 (21/03/1883).

20 Schliemann, *Troja*, 12.

Troya Mirasının Korunması

Schliemann'ın Osmanlı tarafında en ufak dirençle karşılaştığında bunu isteksizlik, cehalet veya kasten engelleme olarak algıladığı anlaşılıyor. Ancak Osmanlı açısından bakıldığında, yetkililerin Troya mirasını korumak dışında bir endişeleri olmadığını görmek mümkün. Bununla birlikte Osmanlıların eski eser mirası üzerinde hak iddia etme ve Klasik Çağ medeniyetine sahip çıkma şeklinde ortaya çıkan 19.yüzyıl Avrupa geleneğinde yer alma çabalarının onaylanmadığı görülüyor. Çağdaşlarının birçoğu gibi Schliemann da Osmanlıların topraklarındaki farklı tarihsel katmanları kucakladıkları modernleşme sürecinin ve yeni kimlik anlayışının sonucu olarak ortaya çıkan siyasal ve kültürel değişimden habersizdi veya bu şekilde kalmayı tercih etmişti.²¹

Mirasın giderek artmakta olan değeri 'kime ait olduğu konusundaki çatışmaları kızıştıyordu.'²² Baskın Helenizm kültürünün aşılandığı ve Homeros'un mirasının dinamik bir şekilde sahiplenilerek onunla özdeşleşildiği²³ Batılı bir çevrede yetişen Schliemann da çağdaşlarının birçoğu gibi bu mirasın Batı medeniyetine ait olduğuna ve onların gözünde bu kültürde payı olmayan insanlardan kurtarılması gerektiğine inanıyordu. Buna karşın – yüzyıllardır Avrupada varlığını sürdüren – Türkler özellikle Batı sempatanlığıyla bilinen Tanzimat'dan sonra kendilerini Avrupalı güçlerden biri gibi görüyordu. Osmanlılar Avrupa'nın kültürel tarihinde yer almaya can atıyordu. Avrupalılar buna rağmen Osmanlıları 'öteki' olarak gördüler: 17.yy boyunca Avrupa'nın Osmanlıların imparatorluk sınırlarının genişlemesinden duyduğu korku Osmanlıların Helenistik mirasa sahip çıkmasına karşı kültürel bir önyargıya dönüştü.²⁴

21 Osmanlı'da Klasik Dönem mirasına sahip çıkma süreciyle ilgili olarak bkz.: Bahrani, Çelik ve Eldem, *Scramble for the Past*; Shaw, *Possessors and Possessed*, 96; Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' *Essays*'de; Ersoy, 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism,' 188, 190. Osmanlı'da Troya'yı anlama üzerine, bkz.: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*, özellikle 6.1, 7.2 ve 7.3.Bölüm

22 Lowenthal, *Possessed by the Past*, 234-236, 248.

23 Den Boer, 'Homer in Modern Europe,' *Pharos*'da; Moormann, "'The Man Who Made the Song Was Blind"; Moormann, "'There Is a Triple Sight in Blindness Keen"; Den Boer, 'Neohumanism'; Den Boer, 'Homer in Modern Europe,' *European Review*; Den Boer, 'Homer and Troy.'

24 Finkel, *Osman's Dream*, 455, 491.

Schliemann'ın Osmanlı Türkleri'yle ilgili düşüncesi Batı'daki genel geçer görüşün dışına çıkamamıştı. Osmanlı yetkilileri eski eserlerin korunmasının en önemli şey olduğunu düşünürken, Schliemann Osmanlıların Troya buluntularının korunma altına alınması çabalarını kendi miraslarına değer vermesinin ifadesi ve emperyal kimliklerinin evrensel uygarlık tarihinin bir parçasını oluşturduğu kültür politikasının önemli bir parçası olarak değil de rahatsız edici bir engel olarak değerlendiriyordu.

Osmanlı yetkililerinin eski eserler üzerinde hak iddia etme şekli Avrupalıların tavrından farklıydı. Klasik edebiyat eğitimiyle pekiştirilen antik geleneklerin dinamik olarak benimsenmesi ve Batılı bir kimlik oluşturmak için antik mirasın kullanılması çok yaygın değildi ve bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun geç döneminde oluşabilmişti. Aslında Osmanlıların Klasik Çağ uygarlığı üzerinde hak iddia etmeye iten şey büyük ölçüde Avrupa'nın Osmanlı topraklarından elde edilen eski eserlere el koyma ve arkeolojik eserleri ülkeden çıkarma, böylece Osmanlıları Batı uygarlığının tarihinden dışlama arzusuna verilen bir yanıtı.

Klasik Çağ buluntuları, Batılı ulusları fazlasıyla yüceltikleri Klasik Çağ tarihine bağlıyordu. Bu buluntulara sahip olma bir üstünlük duygusu oluşturuyordu. Aynı sebeple Osmanlılar aynı buluntuları Klasik Çağ mirasının aslında otokton (olması gereken yerde) olduğunu ve Batı'dan daha ziyade İmparatorluk'a özgü olduğunu Avrupa'ya göstermek için kullandılar.²⁵

Katı Gözetim

Schliemann'dan maddi açıdan bağımsız ikinci bir deneyimli memur gönderen Osmanlı yetkilileri Troya'yı koruyordu. Bedreddin Efendi sorumluluğuna gereken ciddiyetle yaklaştı. Bu nedenle de tedbirliydi. Zaten önceden İmparatorluğa ait eski eserleri yurtdışına kaçıran, bu nedenle bir yıl boyunca Osmanlı yetkilileriyle yasalar önünde savaş veren biriyle başa çıkmak zorunda olduğunu kavramıştı. Schliemann'a gösterdiği güvensizlik ve katılık anlaşılabilir.

25 Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' *Scramble for the Past*'de; Shaw, 'Museums and Narratives of Display,' 258-260; Shaw, *Possessors and Possessed*, 171.

Bedreddin Efendi amirlerine sık sık kuşkularını ifade eden uyarılar gönderiyordu. Schliemann'ın dediği gibi, 'Çanakkale'ye gönderilen telgraflar onun emrindeydi ve bunu, beni ve mimarlarımı yerel yetkililere ihbar etmek için utanmadan kullandı.'²⁶

Bedreddin Bey işini doğru bir şekilde yaptı ve yetkilileri kazı yerindeki olaylardan düzenli bir şekilde haberdar etti. Kuşku faaliyetleri ve araştırma-daki gelişmelerin yanı sıra keşfedilen her şeyi bildirdi. Hatta gönderdiği açıklamaları yeni buluntuların fotoğraflarıyla belgeliyordu.²⁷ Schliemann'ın sürekli olarak kendisini ve çevresini suçladığı görüşünün aksine Bedreddin Bey'in yalnızca amirlerinin isteklerini karşılamak için işini mümkün olan en iyi şekilde yapmaya çalıştığı anlaşılıyor.

Diğer yandan, Schliemann işine burnunu sokan bu memurdan kurtulmayı kafasına koymuştu. Schliemann 1882 yılının Haziran ayında farklı ören yerlerinde keşif kazıları yapmaya başladığında, Bedreddin Efendi'yi açıkça atlatmaya gayret etti, doğal olarak o da bunu reddetti. 26 Haziran'da müfettiş Maarif Nezareti'ni uyararak konuyla ilgili bilgilendirdi: Schliemann kendisine haber vermeden 'büyük bir alanı kazıyordu,' burada 'aynı anda farklı birkaç bölgede kazı yapabilmek' için 'çalışanları küçük gruplara bölmüştü'. Bedreddin Bey kendisinin bu konuda 'bilgilendirilmesi için birkaç kez uyardıysa da' Schliemann bunu yapmayı reddederek direnmişti.

İşler böyle olunca, Bedreddin Efendi Schliemann'ın 'görevini yapmasına engel olduğunu' bildirmişti (Resim 25).²⁸

Bakanlığın aldığı karar oldukça sertti. Schliemann araştırma kazıları yapmaktan men edildi. Eski eserler yasaasının istisnasız uygulanmasının üzerinde durmanın yanı sıra yetkililer kesinlikle bir müfettişin olması gerektiğini vurgulamıştı. Gereken gözetim olmadığı sürece Schliemann kazılarına devam etmekten alıkonacaktı (Resim 26).²⁹ Çanakkale Valisi Schliemann'a yazılı

26 Schliemann, *Troja*, 12.

27 IBA: MFMKT. 76/43: 22/B/1299 (09/06/1882).

28 İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi (bundan sonra: IAMA): K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 09/Ş/99 (26/06/1882).

29 IAMA: K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 16/Ş/1299 (03/07/1882).

bir uyarı göndererek yasadışı hareketlerden kaçınmasını istemiş ve Bedreddin Efendi olmadan kazı yapmasının mümkün olmadığını belirtmişti (Resim 27).³⁰

Schliemann sürekli olarak Troas ve çevresindeki mezar tepelerini (Tümü-lüsleri) araştırmanın yollarını arıyordu. Ruhsatı Çanakkale'nin Avrupa yakasını kapsamamasına rağmen 1882'nin Nisan ayında Gelibolu Yarımadası'nda gizlice kazı yapmaya başladı. Bedreddin Efendi henüz gelmediğinden, Osmanlı makamları Schliemann'ın faaliyetini yeni kazılar başladıktan ancak bir buçuk gün sonra fark edebildi.³¹ Alanın askeri bölgede bulunması nedeniyle yasa dışı faaliyetini hemen durdurması söylendi.³² Bedreddin Efendi'nin gelmesiyle birlikte Schliemann iyiden iyiye çaresizleşti.

Bedreddin Efendi geldikten hemen sonra Schliemann'ın kendisini korumakla görevlendirildiklerini düşündüğü jandarmaya onun hareketlerini izleme emri verdi. Jandarmanın Bedreddin Efendi'ye olan sadakati Schliemann'ı çok öfkelenirdi: 'Bir Türk kendisine ne kadar iyi para öderse ödesin bir hıristiyandan her zaman nefret eder, o yüzden Bedreddin Efendi için onbir jandarmamın tamamını kendi yanına çekmesi ve onları kendi casuslarına dönüştürmesi hiç de zor olmamıştır.'³³

Bedreddin Efendi'nin Osmanlı makamlarına yapmış olduğu başvurular nedeniyle Schliemann ve topografya aletleriyle ören yerinin doğru bir şekilde harita ve planlarının çıkarılması için işe alınan Dörpfeld, beş ay daha hiçbir şekilde ölçüm yapamadı. Bedreddin Efendi yüzey araştırmalarını fark ettiği anda Çanakkale Askeri Valisi Cemal Paşa'yı bu konuda bilgilendirdi. Cemal Paşa İstanbul'da bulunan Topçu Dairesi Başkanı Said Paşa'ya Schliemann ve ekibinin Troya'daki kazıları Kumkale surlarının planlarını çıkarmak için bahane olarak kullandıklarından kuşkulandığını bildirdi. Kumkale, Çanakkale'nin savunulmasında önemli bir stratejik konuma sahipti. Bunun üzerine Said Paşa

Schliemann'ın topografi aletlerini kullanmasının hatta herhangi bir plan çizmesinin dahi yasaklanması gerektiğine karar verdi.

Bedreddin Efendi belli ki Schliemann'ın kazılarını yakından izlemiş ve Schliemann yasağı delerek gizlice ölçümler yaptığında ve planlar çizdiğinde Çanakkale Askeri Valisi'ni defalarca uyarıyordu. Bununla kalmayıp Schliemann'ın 'kazılarda notlar alarak çizimler yapmasını' yasaklamış, Dörpfeld ve Höfler'i 'itaat etmemeleri durumunda tutuklamakla, zincirle bağlı halde İstanbul'a göndermekle tehdit etmişti'.³⁴

Bu arada Osmanlı hükümeti Bedreddin Efendi'nin çalışmalarından son derece memnundu. İşini 'böylesine bir canlılıkla ve muazzam çaba göstererek' yaptığından Sadrazam'dan övgü almıştı. Dahası Sadrazam 'Eski eserlerin korunması konusundaki olağanüstü dikkatini ve tedbirliliğini' övmüştü.³⁵

Schliemann'ın bu kez diplomatik yollardan Alman Elçiliği'ni araya sokarak yasağın kaldırılması için gösterdiği çabalar sonuçsuz kaldı. Alman Kraliyet Müzeleri Direktörü Richard Schöne'ye (1840-1922) yazdığı mektup Schliemann'ın işlerini nasıl yürüttüğünü gözler önüne seriyordu. 23 Temmuz 1882'de Schliemann Schöne'den 'Lütfen Majesteleri Yüce İmparator'dan Sultan'a Hisarlık ile ilgili kişisel bir mektup göndermesini isteyiniz, aksi halde asla başarıya ulaşamayacağız.' yazmıştı. Schliemann bu mektupta şu bilgilerin de yer alması gerektiğini açıklıyordu: 'Topçu Dairesi Başkanı, iki saatlik uzaklıkta olmasına rağmen sanki Hisarlık Kum Kale'ye çok yakınmış gibi benim Troya evlerindeki duvarların derinliğini ipe dahi ölçmemi engelliyor; bu nedenle Majestelerinin cahil memurun aptalca itirazlarının hükümsüz kalmasını ve İç Kale'nin bulunduğu düzlüğün ve Hisarlık'ın çevresindeki bölgenin hemen tamamlanmasını istemesi gerekiyor, eğer böyle yapılmazsa siz İstanbul'da temsil edildiğiniz sürece asla buradan çıkamayız.'³⁶

34 Schliemann, *Troja*, 12-14.

35 IAMA: K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99, 300, File no: 1534, MH no: sınıflandırılmamış, 11/N/1299 (27/07/1882).

36 'Bitte erlangen Sie von Sr Majestät dem Kaiser einen autographen Brief an den Sultan wegen Aufnahme der Pläne von Hisarlik, denn sonst kommen wir ja nie zum Ziel. [...] Daß mir aber jetzt der Großmeister der Artillerie aufs [sic] Strengste verbietet die in großer Tiefe liegenden troian Hausmauern abzuzeichnen oder gar mit einer Schnur zu messen weil er vorgiebt Hisarlik läge zu nahe bei Kum Kale, obwohl es 2 Stunden Wegs davon entfernt liegt; Daß daher Se Majestät bäte diese albernern Einwände eines unwissenden Officers

30 IAMA: K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1535, MH no: sınıflandırılmamış, 18/Ş/1299 (05/07/1882).

31 Traill, *Schliemann of Troy*, 220.

32 Hasan Paşa'nın Schliemann'a gönderdiği 22 Nisan 1882 tarihli mektup (B88/253).

33 Schliemann, *Troja*, 12.

Ancak ‘Türklerin bu itirazları’³⁷ üstesinden kolaylıkla gelinebilecek şeyler değildi. Topçu Dairesi Başkanı yasağı kaldırmayı reddetti.

Eylül 1882’de Schliemann’ın İstanbul’daki Alman diplomatik topluluğuna üst üste gönderdiği iletiler ve Bismarck’ın araya girmesi sınırlı bir ruhsatın elde edilmesiyle sonuçlandı. Bu ruhsat yeraltında bulunan alanların yeni planlarını oluşturmasına olanak sağladı. Yerüstü alanlarda ölçüm yapılması yasaktı. Schliemann’a göre verilen iznin bir faydası yoktu. Sonuçta Kasım 1882’de Sultan II. Abdülhamid ile Alman Elçisi arasında gerçekleşen kişisel bir görüşme sonrasında Schliemann planları çıkarma izni alabildi. Dörpfeld Schliemann’ın yeni kitabı *Troja* için yerleşim yerinin ana planını çizmek üzere 18 Kasım’da Troas’a geri gönderildi.³⁸

Kazı Sezonu Sonuçları

Resmi yazışmalara göre Temmuz 1882’de Çanakkale’de asıl bölüştürme yapılmadan önce Troya’dan eski eserler ve kırık çanak çömlek parçalarını içeren bir sevkiyat İstanbul’daki İmparatorluk Müzesi’ne gönderilmişti. Çanak çömlek parçaları müzenin koleksiyonuna dahil edilerek bodrum katında depolandı.³⁹

1882 yılında Temmuz ayının başında Osman Hamdi’ye Troas’dan bir mektup geldi. Schliemann ona kazı sezonunu 12 Temmuz civarında tamamlayacağını bildiriyordu. Osman Hamdi’yi kapanışa katılmaya davet ediyordu (Resim 28).⁴⁰ Ancak, Bedreddin Efendi bu davetin blöf olduğundan kuşkulandı.

durch ein Machtwort zu beseitigen u Befehl zu geben daß es augenblicklich gestattet werde Pläne der Akropolis u der Unterstadt von Hissarlik mit dem Meßtisch aufzunehmen, wenn Sie’s nicht so machen kommen wir niemals aus der Stelle so lange Sie in Konstantinopel durch [...] vertreten sind.’ Schöne’e mektup, 23 Temmuz 1882, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (117), 144.

37 ‘Schwierigkeiten von dem [Türk.] Veliht Prens Bernhard’a mektup, 23 Kasım 1882, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (118), 144-147.

38 Schliemann, *Troja*, 12-15.

39 IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, 05/07/1882; IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1535, 13/07/1882; Ayrıca bkz.: Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, Schliemann’ın Virchow’a mektubu, 26/07/1882, (310), 328.

40 Schliemann’ın Osman Hamdi’ye mektubu, IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 05/07/1882.

Maarif Nazırı’na yazdığı mektupta Schliemann’ın davetinin Troas’ta ölçümler yapmak ve planlar çizmek amacıyla çok arzuladığı ruhsatı elde etmek için düzenlediği ‘birçok komplosundan yalnızca biri’ olduğunu belirtti. Osman Hamdi’yle bizzat tanışarak Schliemann’ın ruhsat ayarlamak için onu ‘ikna edebileceğini’ umduğunu söylemişti. Ayrıca, ‘Schliemann’ın Osman Hamdi Bey’i davet etmesinin bir diğer nedeni de Çanakkale’de Eski Eserler Yasası’nın gereklerine göre yapılacak olan bölüştürmeyi önlemek istemesiydi.’ Bedreddin Efendi, Schliemann’ın Osman Hamdi varken eski eserlerin bölüştürülmesinin Çanakkale yerine Hisarlık’ta yapılabileceğini umduğunu düşünüyordu.⁴¹ Bu şekilde, Schliemann Çanakkale’deki gümrük bürosundaki memurlar tarafından yapılacak kapsamlı bir denetimi savuşturabilecekti. Schliemann en önemli buluntuları yine gizlice Almanya’ya taşımayı başardığından Bedrettin Bey’in varsayımı haklı nedenlere dayanıyordu.

İstanbul’daki Osmanlı makamları Bedreddin Efendi’nin uyarılarıyla açıkça alarm durumuna geçmişti. Buluntuların doğru bir biçimde bölünmesini sağlamak, Troas’ta olayların doğru şekilde ilerlediğinden emin olmak ve özellikle Schliemann’ın aynı anda farklı ören yerlerinde kazı yapmasını durdurmak için Maarif Nazırı ve seçkin bir tarihçi olan Mansurizade Mustafa Nuri Paşa, Osman Hamdi’nin Troas’a gitmesi gerektiğine karar verdi. Mustafa Paşa Osman Hamdi’ye gönderdiği mektupta Schliemann’ın yasadışı faaliyetlerine vurgu yapıyordu. Osman Hamdi bu şekilde Troya’ya gitti. Buluntuların Çanakkale Gümrük Bürosu’ndaki kamusal alanda bölüştürülmesini tercih etti, fiili bölüştürme bu alanda 24 ve 25 Temmuz 1882 tarihinde gerçekleşti.⁴²

Osman Hamdi’ye İmparatorluk Müzesi Müdür Yardımcısı ve bir heykeltıraş eşlik etti. Bu etkileyici heyet Schliemann’ın bölüştürmeye yön verememesini kesinleştirdi. Aslında, resmi görevli Schliemann’ın bırakmaya gönülsüz olduğu bazı önemli buluntular üzerinde hak iddia etti: ‘Müze direktörü son

41 IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 19/Ş/1299 (06/07/1882).

42 IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 02/N/1299 (18/07/1882); IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, 09/R/1299 (24/07/1882).

anda bizim özellikle sahip olmayı istediğimiz, oldukça hasarlı ve kötü durumdaki [...] ancak son derece cazip bir metopu almaya karar verdi.⁴³

Bununla beraber, Schliemann en iyi buluntuların Osmanlı makamlarının eline geçmesine engel olmayı başardı ve bunları Berlin'e sevk etmenin yollarını buldu. Bedreddin Efendi'nin dikkatine rağmen değerli buluntuların gizlice Schliemann'a gitmesine engel olunamadı. Bu durum 1882'de bulunan iki hazineden en az birini –Schliemann'ın Virchow'a bahsettiği hazineyi- açıklamaktadır.⁴⁴ Bilindiği üzere, Schliemann bu hazineyi gizli tutmuş, Osmanlılar'dan saklayarak bölüştürmede yer almamasını sağlamıştı. Bu zulanın tamamı Almanya'ya götürülerek 1902'de Berlin'de kataloglandı.⁴⁵

Bu durum ayrıca bulmuş olduğu ve Palladium'un orijinali ya da kopyası olarak tanımlandığı bronz heykelciği de açıklıyor. 17 Mayıs 1882 tarihinde Schliemann Virchow'dan bu keşfi konusunda ketum olmasını istedi; aksi halde 'işlerim ciddi anlamda zorlaştırılabilir.'⁴⁶ Heykelcik üç parça olarak kırıldığından Osmanlı hükümetiyle yapılan bölüştürme sırasında bu eseri ele geçirebilmişti. Açıkladığı gibi, üç parçanın 'üstleri bakır karbonat ve toprakla kaplıydı, bu haliyle deneyimsiz bir göz tarafından ayırt edilemezdi'.⁴⁷

Schliemann şüphesiz yalnızca ruhsat başvuruları yaparken değil, buluntuları yasadışı olarak yurtdışına çıkarırken de güçlü bir diplomatik desteğe sahip olmanın keyfini sürüyordu. Çanakkale'deki İtalyan Konsolos Vekili Emilio Vitalis'in hazinenin Berlin'e yasadışı yoldan sevkiyatındaki yardımını bu desteğe verilecek örneklerden yalnızca bir tanesidir.⁴⁸ Osmanlı Hükümeti'nin tercü-

manı Nicolaos Didymos bir diğer işbirlikçiydi. Schliemann 19 Ekim 1882'de Virchow'u şöyle bilgilendiriyordu: 'İşini ve herşeyini kaybetme riski ortaya çıktığından Didymos eski eserlerin en iyileriyle dolu 21 büyük sepeti gizlice Atina'ya götürdü (bunların içerisinde özellikle değerli olan birkaç küçük buluntuyu alarak Frankfurt'a götürdüm).' Schliemann belli ki memurları kendisini desteklemeye nasıl ikna edeceğini gayet iyi biliyordu. Schliemann Vitalis ve Didymos'a 1882 kazılarındaki yardımlarından dolayı Alman madalyalarıyla ödüllendirme sözü verdi.⁴⁹ Yoğun lobi faaliyetleri sonucunda iki ortak 1883 yılının Ocak ayında madalyalarını aldılar.⁵⁰

Osmanlı makamlarının Schliemann'ın stratejileri ve politik taktikleriyle boy ölçüşmesi imkansızdı. Dahası, Osmanlı Hükümeti'nin arkasında Schliemann'ın girişimi için sağladığı uluslararası destek yoktu. Schliemann Osmanlılara hiçbir buluntu bırakmamaya kararlıydı. Troya çanak çömlekleriyle ilgili olarak 19 Eylül 1883'te Virchow'a 'Türkler'e hiçbir şey verilmeyeceğini, [kendisinin] nitelikli parçaların tamamını elinde ayrıca tutarak önceden gizlice gönderdiğini' yazdı.⁵¹ Schliemann buluntuları Türkler'den koruduğuna inanırken Osmanlılar da Troya mirasını Schliemann'dan korumaya çalışıyordu.

Schliemann açısından 1882 kazı sezonu başarılıydı. Dörpfeld ve Höfler ören yerinin stratigrafisinin aydınlatılmasında önemli ilerleme kaydetmişti. Altı prehistorik tabakalanmayı yeniden numaralandırdılar ve Priamos'un Hazinesi'nin yanmış olan ikinci tabakasının üzerindeki katı ikiye böldüler. Bu, Dörpfeld'in Troya II şehir surlarının yangından sonra kuzey-batı yönünde devam ettiğini gösteren önemli bulgusuna dayanıyordu. Bunun sonucunda Troya II'nin büyüklüğü iki katına çıkmış oldu.

43 'Erst im letzten Augenblick kam der Direktor des Museums [...] um uns eine sehr verdorbene, aber doch brauchbare Metope, die wir gerne haben wollten, wegzunehmen.' Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, Schliemann'ın Virchow'a gönderdiği mektup, (310), 328.

44 Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 306.

45 Schmidt, *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer*; Traill, *Schliemann of Troy*, 220-222; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 212.

46 'kriege ich vielleicht schwere Unannehmlichkeiten.' Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 308.

47 Schliemann, *Troja*, 169.

48 Saherwala, Goldmann and Mahr, *Heinrich Schliemanns 'Sammlung trojanischer Altertümer'*, 99, 105, 227; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 212.

49 'Didymos [...] bei der drohenden Gefahr seine Stellung und sein alles zu verlieren, 21 große Körbe mit herrlichen Altertütern heimlich nach Athen geschafft hat, (von denen ich die Kleinigkeiten, die soviel bewundert wurden, mit nach Frankfurt nahm).' Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 334-336.

50 Traill, *Schliemann of Troy*, 226; Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 345; ayrıca bkz. Schliemann'ın Velihaht Prens Bernhard'a yazdığı mektuplar, 17 Aralık 1882 ve 26 Ocak 1883, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (121), 147-150, (125), 152-154.

51 'um den Türken davon nichts abzugeben, alle mehr charakteristischen Stücke separat legte und heimlich fortschickte.' Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, (368), 374-376.

Schliemann bu keşifle birlikte son derece rahatladı. 1880'de *Ilios*'u yayınladıktan sonra, Homeros'la bağlantılı olduğunu düşündüğü tabakanın boyutlarından kuşkulanmaya başlamıştı. Priamos'a ait olduğunu iddia ettiği hazineleri bulduğu yerleşmenin büyüklüğü Homeros'un tanımlamasıyla uyusmuyordu. Aslında yerleşme Homeros'un Troya'sı olamayacak kadar küçüktü.⁵² Dörpfeld'in keşifleri bu sorunu çözdü. Schliemann'ın Gladstone'a 3 Mayıs 1882'de anlattığı gibi, mimarlar ikinci tabakanın 'Hisarlık'ın yalnızca bir iç kale ve tapınakları için kutsal bir bölge, aynı zamanda kral ve ailesinin konutu olarak kullanan *büyük* bir şehir' olduğunu kanıtlamıştı. 'Bu şehirdeki çok büyük iki binanın kalıntılarını açığa çıkardılar. [...] Bu duvarlar her iki taraftan başlatılan bir yangın sırasında yanmıştır; sırlı yüzeyleri bunu kanıtlamaktadır. [...] Bu büyük şehir [...] kuşkusuz *Homerik Ilios*'tur.'⁵³

Ancak, Schliemann'ın rahatlaması uzun sürmedi. Emekli bir ordu yüzbaşısı olan Ernst Bötticher, Hisarlık kalıntılarına ilişkin alternatif görüşüyle kararlı bir şekilde Schliemann'ın karşısında durdu. Bötticher Schliemann'ın Homeros'un Troya'sını veya herhangi bir şehri ortaya çıkarmadığını iddia etti; Hisarlık bir nekropoldu. Teorisi akademik çevrelerde artan bir şekilde ilgi gördü ve onaylandı. Bu yüzden Schliemann 1890'da kendini kazılara devam etmek zorunda hissetti.⁵⁴

Troya Çanak Çömlekleri

Schliemann mümkün olduğu kadar çok Troya buluntusu ele geçirmek istiyordu. Gözünü İmparatorluk Müzesi'ndeki çanak çömlek koleksiyonuna dikmişti. Bunlar toplamış olduğu Troya eserlerine güzel bir ilave olacaktı. Bu isteğini 1882 yılının Temmuz ayında Osman Hamdi'ye iletmişti. Mektubunda isteğini dikkatle, açık ve kesin bir biçimde belirtirken, yalnızca 'değersiz, kırık ve çok iyi durumda olmayan' çanak çömlekle ilgilendiği güvencesini verdi.

52 Schliemann, *Troja*, 1-3.

53 Schliemann'ın Gladstone'a yazdığı mektup, 3 Mayıs 1882, (116), Meyer, *Heinrich Schliemann Briefwechsel II*, 142-144.

54 Traill, *Schliemann of Troy*, 233-235, 279-282.

Schliemann Osman Hamdi'nin bu seramik buluntuları kendisine satmasını rica etti.⁵⁵

Osman Hamdi 'son birkaç senedir kazılardaki buluntulardan müzenin payına düşenlerden' pek de hoşnut değildi. 1883 yılında bir envanter oluşturduktan sonra Maarif Nazırı'na yaptığı şikayette müzenin Troya koleksiyonundaki birçok eşyanın önemsiz olduğunu, sergilenmeye geçecek kadar seçkin olmadığını belirtmişti. Gerçekten de gördüğümüz gibi bölüştürmeye tabi olan eşyalar genellikle en değerli buluntular değildi. Schliemann değerli parçaları bölüştürme öncesinde yasadışı yollardan çoktan göndermişti.⁵⁶

Osman Hamdi Maarif Nazırı Mustafa Paşa'ya son zamanlarda çıkarılan buluntuların 'müze için önemli olmadıklarını' bildirdi. Bunları Schliemann'a satarak karşılığında 'teşhir etmeye değer' eski eserlerin satın alınmasını önerdi. Müze Direktörü olarak, Osman Hamdi öncelikle müzenin eski eserler koleksiyonunu sunuma uygun daha fazla objeyle genişletmek istiyordu.

Belki de Schliemann'ın ününden dolayı endişelenen Maarif Nazırı, Osman Hamdi'nin önerisini hemen hayata geçirmeden önce öncelikle üzerinde çalışma yapmak istediği eserlerin tek tek tanımlandığı ayrıntılı bir liste yapmasını istedi.⁵⁷

İmparatorluk Müzesi'ndeki eserleri kendi Troya koleksiyonuna katmayı kafasına koyan Schliemann, arabuluculuk yapması için nüfuz sahibi Alman diplomat Josef Maria von Radowitz (1839-1912) ile görüştü. Ocak 1884'te Osmanlı hükümetiyle İmparatorluk Müzesi'nden '1879, 1878 ve 1882 yıllarındaki buluntuların üçte ikisini oluşturan, kırık pişmiş toprak kaplardan oluşan tam anlamıyla dev bir koleksiyonun' satın alınması için pazarlıklara yeniden başladı.⁵⁸

55 IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosyano: 1533, 05/07/1882; IAMA: K26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1535, 26/Ş/1299 (13/07/1882).

56 IAMA: K26/1, Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1536, 11/Ra/1300 (20/01/1883).

57 IAMA: K26/1, Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1536, 11/Ra/1300 (20/01/1883).

58 'wirklich kolossalen Masse zerbrochener Terrakotta-Gefäße, die sie auf ihrem 2/3 Anteil in ihren Teilungen mit mir, in 1879, 1878 und 1882 erhielt[en].' Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, Schliemann'ın Virchow'a gönderdiği mektup, 22/01/1884, (391), 391-396, 392.

Bir yıl sonra resmi bir danışmanın uzman önerisiyle Osmanlı makamları müzenin bodrumunda kutularda depolanan Troya çanak çömlek parçalarının saklamaya veya sergilemeye değer olmadığına karar verdiler. Mustafa Paşa, Schliemann dışında kimsenin bu parçalarla ilgilenmeyeceğini iddia etti. Sonunda Sadrazam'ın ve Saray'ın onayıyla çanak çömleğin Schliemann'a satılmasına karar verildi.⁵⁹

Her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda süregelen mali ve siyasi krizin yaptığı katkı da yadsınmasa da belli ki İmparatorluk Müzesi ve Osmanlı Devleti buluntuların sergilenmeye uygun olmasına daha çok önem veriyordu.

Mali Yetersizlikler

Eski eserleri toplama ve saklama arzusuna rağmen Osmanlı makamları İmparatorluk'un mali açıdan zayıflığı nedeniyle ciddi şekilde engellenmişti. Devletin arkeolojik girişimleri destekleyebilecek veya müzenin koleksiyonunu daha zengin bir hale getirecek bütçesi yoktu. Osman Hamdi'nin, sergilemek için daha uygun eski eserler satın alabilmek amacıyla müze deposunda bulunan Troya çanak çömleğini satma önerisi Osmanlıların içinde bulunduğu durumu sergilemektedir.

Bu mali zayıflık Osman Hamdi açısından sinir bozucuydu, bunu Maarif Nazırı'na gönderdiği eleştirel mektuptan da anlayabiliyoruz: Almanlar Osmanlı toprağını kazmak ve buluntularını Berlin'deki müzede sergilemek için binlerce lira harcıyorlardı. 'Fransızlara gelince,' diye devam ediyordu:

... 17 yıldır devam eden kazılar için yılda 50,000 Frank harcandı. [...] Keşfedilen antik eserlerin yeni Eski Eserler Yasası'na göre Kraliyet Müzesi'ne teslim edilmesi gerekirken Didim'de Almanlar tarafından keşfedilen eski eserlerin [İmparatorluk] Müzesi'ne teslim edilmek üzere ören yerinde bırakılmış olması üzücüdür. Bunların Der Saadet'e [İstanbul'a] taşınması için gerekli 100 liranın edinilmesi olası değildir.⁶⁰

59 IBA: I.D 75171: 19/B/1302 (04/05/1885); Cezar'da, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 537-539, belge 29.

60 İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi'ndeki bu beş sayfalık bildiri no. 355 (24 Ocak 1316/1900) Aziz Ogan tarafından kısmen modern Türkçe'ye çevrilmiştir. Bkz.: Ogan, *Türk Müzeciliğinin 100 üncü Yıldönümü*, 11-13.

1891'de müzenin yeni binası için kaynak arayışı Osmanlıların paraya ne kadar sıkışık olduğunu ortaya koymaktadır. Maarif Nezareti'nin bütçesi yetersiz geldiğinden yeni bir hastane için ayrılan paralar, beklenmedik devlet harcamalarına ait bütçe ve vilayetlerin bütçesi yeni müzeye yönlendirilmişti.⁶¹ İmparatorluk'un Osman Hamdi'nin yönetimindeki ilk 'ulusal' arkeolojik girişimi için de devlet tarafından kaynak sağlanamamıştı. Babası İbrahim Edhem Paşa'nın başlattığı lobi ve finans kampanyası sayesinde müzenin ilk arkeolojik projesi için önemli bir miktar toplanabilmişti.⁶² Hükümetin mali çıkmazı Osman Hamdi'yi yıllık maaşını bile 1901'de müzenin yeni binalarının inşa edilmesi için bağışlamaya zorlamıştır, ancak teklifi kabul görmemiştir.⁶³

3 Osmanlı'nın Elitlerinin Etkisiz Kalan 1874 Eski Eserler Yasası'ndan Hoşnutsuzluğu

İmparatorluk'un mali sorunları ve siyasal açıdan zayıf düşmesi yabancı arkeologlara Osmanlı topraklarında pahalı kazılar üstlenerek İmparatorluk sınırları içerisinde buldukları eserleri yasal veya yasadışı yollardan götürmelerine fırsat yaratmıştı. Bu, aynı zamanda Schliemann gibi yabancı uyrukluların İmparatorluk Müzesi'nde bulunan eski eserleri satın alabilmesi gibi durumlara da yol açmıştı. Batılı arkeologların eski eserleri alıp götürmesi İmparatorluk'un aydın sınıfını kızdırmıştı.

1869 tarihli Eski Eserler Yasası ve Safvet Paşa'nın aynı tarihteki eski eserleri toplama emri Osmanlı çevrelerindeki bu eski eserlere sahip olma arzusunu göstermektedir.⁶⁴ Ancak yasa ve ferman yetersiz kalmıştı. Eski eserlerin İmparatorluk'ta kalmasını sağlayamamıştı. Bu nedenle yetkililer önlem almaya karar vermişti. Buluntuların yabancıların ele geçirmesini önlemek çok önemliydi. Konuyla ilgili olarak saraya gönderilen bir mektupta Sadrazam '[İmpara-

61 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 275.

62 *La Turquie*, 7 Nisan 1883, 20 Nisan 1883, in Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 315.

63 Ogan, *Türk Müzeciliğinin 100 üncü Yıldönümü*, 12.

64 Shaw, *Possessors and Possessed*, 89.

torluk] içinde bir süredir çeşitli ülkelerin insanları, korunması hesaba katılması gereken çekici ve nadir eserler toplamaktadır.' yazıyordu.⁶⁵

Schliemann'ın 1873 yılındaki yasadışı faaliyetlerinin neden olduğu 1874 Eski Eserler Yasası da aynı derecede etkisizdi. Belirsiz ifadeleri ve yaptırım eksikliği eski eserlerin İmparatorluk'tan büyük çapta yasadışı olarak gasp edilmesinin devam ettiği anlamına geliyordu.⁶⁶ Alman demiryolu mühendisi, mimar ve arkeolog Carl Humann'ın (1839-1896) önemli rol oynadığı Pergamon (Bergama) kazıları yasaya aldırılmazlığı göstermektedir.

Humann Sadrazam Fuad Paşa'ya demiryolu ve karayolları konusunda verdiği danışmanlık hizmeti yoluyla Osmanlı bürokrasisinden bazı kişilerle önemli ilişkiler kurmayı başarmıştı. Üstelik, Ön Asya'daki yolların yapımını gözetip denetlerken bölgeyi, özellikle batı kıyılarını tanıma olanağı da bulmuştu. Berlin'deki İmparatorluk Müzesi Direktörü Alexander Conze'nin (1831-1914) desteğini de alan Humann Bergama'daki ören yerinin kazısını ele geçirmek için kurnazca hazırlanan stratejilere başvurmuştu. Humann ilkin Osmanlılar ile daha iyi bir pazarlık yapabilme durumunda olacak şekilde ören yerinin potansiyelini önemsiz gibi göstermişti. İkincisi, 1878 buluntularını 1880 yılına kadar yayınlamamıştı. Bu arada, eski eserler yönetmeliğini delerek Osmanlı makamlarını bu arazinin gizli bir anlaşmayla kendisine satılması konusunda ikna etmişti. Osmanlıları ayrıca onlara düşen buluntuların üçte bir payını da küçük bir miktar karşılığında Berlin Müzesi'ne satmaya razı etmişti. Humann'ın çabaları Berlin Eski Eserler Müzesi'ne çok büyük miktarda eski eserin gelmesiyle sonuçlanmıştır. Bunlar arasında daha sonra müzenin içerisinde yeniden inşa edilen Zeus Sunağı da yer almaktadır. Humann'ın Osmanlı makamlarıyla yaptığı anlaşma belli ki yolsuzluk, ayrıca Osmanlıların iflası sonucunda gerçekleşmişti.⁶⁷

Aynı sıralarda kamudaki hoşnutsuzluk ve eski eserlerin büyük çapta Batı'ya gönderilmesine karşı muhalefet de artmıştı. 1882 yılında Osman Hamdi

ile Alman Eski Eserler Müzesi Direktörü Alexander Conze arasındaki yazışmalar da bunu ortaya koyuyor. Conze İmparatorluk Müzesi ile iyi ilişkilerini sürdürmek için, Osman Hamdi'ye, ona Bergama'daki (Pergamon) kazılarla ilgili yayınlar gönderdiği haberini vermiştir. Conze aynı zamanda Osman Hamdi'ye ören yerinde bulunduğu Apollo heykelinin alçıdan dökümünü göndereceğini de yazmıştı. Bunun karşılığında Osman Hamdi'den Bergama Cami'sinin dış duvarının içerisine yerleştirilmiş bir taş istemişti. Osman Hamdi Conze'nin talebini dikkate almamış ve alçı dökümü kabul ettiğini, buna ek olarak Bergama'da bulunan tüm büyük heykellerin kopyalarını istediğini belirtmişti. Diğer yandan, söz konusu taşın güvenliğini sağlamak için Bergama'ya bir müze memurunu göndererek yerinden çıkarılmasını ve İmparatorluk Müzesi'nin koleksiyonuna dahil edilmesini istemişti.⁶⁸

Nemrut Dağı Kazıları

Olasılıkla Conze'nin 1882 yılında – her ikisi de Türkiye'nin Güneydoğu'sunda bulunan –Nemrut Dağı⁶⁹ ve Sakçagözü'nde⁷⁰ yeni kazılar başlatma planlarına tepki olarak, Osmanlı hükümeti 1883 yılında Osman Hamdi ve yardımcısı Osman Efendi'yi yerleşim yerini incelemesi için Nemrut Dağı'na göndermeye karar verdi.⁷¹ Osman Hamdi'nin Nemrut Dağı araştırması İmparatorluk Müzesi tarafından yönetilen ilk arkeoloji projesidir. Bu dönemdeki diğer kazılarda olduğu gibi bu kazının yapılması, para toplama kampanyası başlatan İbrahim Edhem Paşa (Hariciye Nazırı) ve İzzet Bey (Posta ve Telgraf Dairesi Müdürü) gibi siyasi liderlerin çabalarıyla gerçekleşmişti. Çeşitli bakanların yanısıra Doğu Demiryolları ve Haydarpaşa Demiryolları gibi kurumların yönetim kurulları ve Osmanlı Bankası da bu finansal kampanyayı desteklemişti. Bu çağrı sayesinde, o zaman için yüksek bir meblağ olan yaklaşık 500 liranın üzerinde bir para toplanmış, Osman Hamdi böylece planını hayata geçirebilmişti. Osmanlıların arkeolojik girişimlerini Avrupa sahnesinde sunabilmeleri için

65 *Rehnuma*'da sadrazamın Sultan'a yeni yasa için gönderdiği arz tezkeresinden alıntı yapılmıştır, Topkapı Sarayı Arşivleri (Maruzat Arşivi), Shaw, *Possessors and Possessed*, 89.

66 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 215; Shaw, *Possessors and Possessed*, 91.

67 Marchand, *Down From Olympus*, 93-95; Stoneman, *Land of Lost Gods*, 290; Diaz-Andreu, *A World History of the Nineteenth-Century Archaeology*, 115; Shaw, *Possessors and Possessed*, 108-110.

68 Shaw, *Possessors and Possessed*, 109.

69 Olasılıkla MÖ 1.yüzyılda Kommagene kralı olan Birinci Antiochus Epiphanes'in tümülüsü ve kutsal tahtı, 1987 yılından beri bir UNESCO Dünya Mirası Sit Alanı.

70 Geç Dönem Hitit şehrinin kalıntıları (MÖ 8.yüzyıl) 1883'te burada bulunmuştur.

71 Nemrut Dağı'nda yapılan son arkeolojik çalışmanın yayını: Brijder, *Nemrud Dağı*.

Nemrut Dağı'ndaki etkileyici buluşlar muazzam büyüklükteki MÖ 1.yüzyılda yapılmış olan heykellerin keşif sırasında çekilen fotoğrafları ve yapılan çizimleriyle birlikte Fransızca olarak yayınlanmıştı.⁷²

Osmanlı elitleri açısından arkeolojik kazıları üstlenmek, eski eserleri toplamak ve korumak ve özellikle buluntuları Avrupalıların ele geçirmesini önlemek önemliydi. Söz edilen kaynak bulma kampanyası herşeyi ortaya koyan bir örnektir. Gazetelerde ve dergilerde eski eserlerin korunması ve sergilenmesinin önemini vurgulayan makale ve yazıların çıkması Osmanlı akademik çevrelerinde arkeoloji ve müzeoloji uygulamalarına karşı artan ilgiyi yansıtmaktadır, ancak bunlar aynı zamanda resmi makamlardaki kaynak ve anlayış yokluğunu da ortaya koymaktadır.⁷³ İmparatorluğun içinde bulunduğu maddi sıkıntı göz önüne alınırsa Osmanlılar finansal olarak bağımlı oldukları Avrupalıların girişimleriyle rekabet etmeyi ümit dahi edemiyorlardı. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu, artık 'Avrupa'nın hasta adamı,' talihsiz bir şekilde hiçbir finansal kaynağa ve siyasal güce sahip olmadığı bir durumdaydı.

Her önemli arkeolojik definenin kaybedilmesinin ardından gelen protestolar daha sıkı bir eski eserler yasasının çıkarılmasını gerektirdi. Yeni eski eserler yasasına duyulan gereksinim 1883 yılının Kasım ayında Sadrazamlık'dan Maarif Nezaret'i'ne bu konuda gönderilen bir emirle ortaya çıkmıştı. Yazıda 1874 nizamnamesinin 'nadir ve güzel eserlerin Avrupa'ya taşınmasının' serbestçe devam ettiği bir ortam yarattığı belirtiliyordu. Dahası, başka ülkelerde arkeologlara buluntuların yalnızca alçıdan yapılmış dökümlerini buldukları ülkenin dışına çıkarma izni veriliyordu, orjinalleri ise yerinde kalıyordu. Emre göre yeni yasa imparatorluk sınırları içinde kazı yapan arkeologlara buluntuların yalnızca kopyalarının verilmesi, orjinallerin İmparatorluk Müzesi'nde depolanması şartını içermeliydi.⁷⁴

72 Hamdy Bey and Effendi, *Le tumulus de Nemroud-Dagh*; Shaw, *Possessors and Possessed*, 109; Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 314-317; Marchand, *Down from Olympus*, 193.

73 Bkz.: *Ceride-i Havadis*, 122, 12/L/1277 (23 April 1861), *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 40, 19/C/1281 (19 Kasım 1864), *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 81, 19/Ş/1281 (17 Ocak 1865), *Ruzname-i Ceride-i Havadis*, 86, 26/Ş/1281 (24 Ocak 1865), Vakıf, 1609, 01/Cal/1297 (11 Nisan 1880), Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 284-288'de alıntılanmıştır.

74 Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, 332; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 215; Marchand, *Down from Olympus*, 201.

Bu fermanın hemen sonra 23 Şubat 1884 tarihinde yenilenmiş bir eski eserler yasasının yürürlüğe girmesiyle, somut kültürel miras imparatorluğun malı olarak tanımlandı.⁷⁵

4 Yeni Eski Eserler Yasası (1884): Osmanlıların Antik Dönem Mirasında Hak İddia Etmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış eski etnik gruplardan kalan altından ve gümüşten buluntular; çeşitli eski ve tarihi sikkeler; bilgilendirici yazılarla oyulmuş işaretler; oyulmuş resimler; süslemeler; taş ve kilden ve çeşitli maddelerden yapılmış nesnelere ve kaplar; silahlar; aletler; idoller; yüzük taşları; tapınaklar ve saraylar ve sirk denilen eski oyun alanları; tiyatrolar, surlar, köprüler ve su kemerleri; cesetler, gömülü nesnelere ve incelemeye uygun tepeler; türbeler, dikilitaşlar, anıt eserler, eski yapılar, heykeller ve her türlü oyma taşlar eski eserler arasındaydı.⁷⁶

Büyük ölçüde 1834 tarihli Yunan Eski Eserler Kanununa dayanan yeni Eski Eserler Kanunu, eski eserleri tanımlayarak başlıyordu.⁷⁷ Yasayla birlikte, 'mevcut olan veya kazı sırasında ortaya çıkan veya göllerde, nehirlerde, akarsularda veya derelerde mevcut olan veya kazı sırasında çıkarılan her türlü eski eserin' devlete ait olduğu ilan edildi. Yasa tüm eski eserleri 'kendiliğinden Osmanlı mirasının bir parçası' olarak tanımladı. Osmanlı İmparatorluğu tüm arkeolojik eserlerin meşru sahibi oldu. Bunların kaldırılması veya yok edilmesi yasaklanırken, devletin arkeolojik amaçlarla özel mülklere el koyma hakkı doğdu. Arkeologların araziye sahip olmalarına izin verilmiyordu, özel kişiler artık 'hükümet söz konusu eserden açıkça vazgeçmeden' eski eserlere sahip olamayacaktı. Yasa ayrıca, 'İmparatorluk Müzesi'nin açık izni olmadan' antik eserlerin yurt dışına çıkarılmasını yasaklıyordu ve bu tür ihracatı sınırlayan talimatlar içeriyordu.

75 Shaw, *Possessors and Possessed*, 110-113.

76 IBA: I.MMS. 78/3401: 23/R/1301 (21/02/1884), çeviren: Shaw, *Possessors and Possessed*, 111.

77 Schliemann'ın Humann'a yazdığı 7 Şubat 1890 tarihi mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (326), 348-350; Humann'ın Schliemann'a yazdığı 9 Şubat 1890 tarihli mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (327), 350-352. Ayrıca bkz. yukarıdaki not 264.

Yasa, eserlerin tarihi ve arkeolojik değeri konusunda artan bir farkındalığı yansıtıyordu. Yapılan eski eser tanımı, arkeolojik eserler ve bunların yerleşimlerle ilişkilerininin daha iyi kavrandığını göstermektedir. Yasa, artık arkeolojik alanların bütünlüğünü bozabilecek faaliyetleri yasaklıyordu: arkeolojik alanların 250 metre yakınında inşaata izin verilmiyordu, ayrıca bu tür bir alanın zemininde bulunan taşların kaldırılması da yasaklandı. Buna ‘ölçü almak, çizim yapmak veya antik taşların kalıplarını çıkarmanın yanı sıra kalıntıların etrafına iskele inşa edilmesi’ de dahildi.

19.yy milliyetçiliğinin Abdülhamid’in İmparator II. Wilhelm ve İmparator I. Franz Joseph ile sıkı ilişkileri, onun sıklıkla yasayı çiğneyerek rastgele izinler vermesine neden oldu. Avrupalı arkeologların ve klasikçilerinin uygulamalı diplomatik becerileri de yasanın bu şekilde aşılmasında önemli bir rol oynadı.⁷⁸Örneğin Troas’da Calvert yeni yasayı görmezden geldi ve potansiyel arkeolojik alanları gizlice araştırmaya devam etti.⁷⁹

Bununla birlikte, yeni yasanın ciddiyeti caydırıcı oldu. Schliemann da dahil olmak üzere birçok Avrupalı arkeolog Osmanlı İmparatorluğu’nda kazı yapmaktan vazgeçti. Calvert’in Schliemann’ı kazılarını yeniden açmaya ikna etme çabaları sonuç vermedi. Eski eserler konusunda çıkarılan yeni mevzuat Hisarlık’ta Schliemann’ın yeni bir kazı sezonuna başlamasının önünü kesti. Schliemann, en azından o sıralarda, Girit’i tercih etmişti.⁸⁰

Ardından Osmanlılar, daha önce orada yaşayanların geride bıraktıkları eserlere sahip çıkarak kendi toprakları üzerindeki iddialarını güçlendirmeyi arzuladıkları bir kanun çıkarmıştı.⁸¹

Yine de Osmanlıların eski eserleri imparatorluk sınırları içerisinde tutma kararlılığı sonuç vermedi. Bu daha sıkı mevzuatı etkili bir şekilde uygulamanın olanağı yoktu. Bir yandan arkeologlara ruhsat verilmesi için emirler gelmeye devam ederken, buluntular, yasanın her gün güncelleme ve imzalama koşulu getirdiği müze temsilcisi ve arkeolog tarafından tutulan kazı defterlerine işlenmeden kaçırılıyordu.

Resim 25: Bedreddin Efendi'nin Heinrich Schliemann'la ilgili mektubu
Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Koleksiyon: 26/1, Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 09/Ş/99 (26/06/1882)
Foto: Günay Uslu, 2008

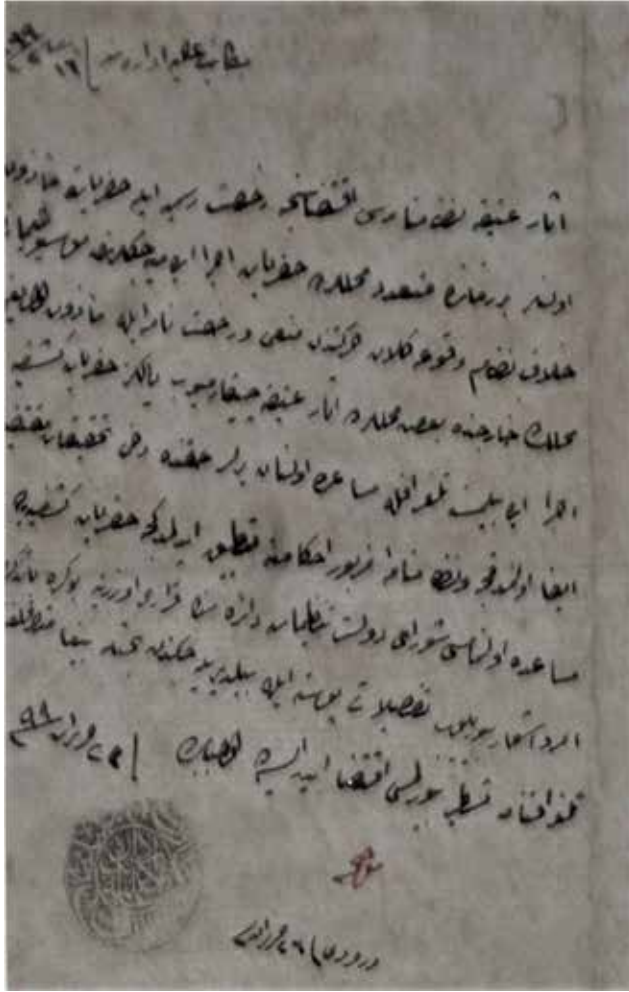
Schliemann titiz denetçisi Bedreddin Efendi'yi uyguladığı taktikle yanıltmaya çalıştı. Haziran 1882'de farklı arkeolojik alanlarda eşzamanlı keşif kazılarına başladığında, Bedreddin Efendi'yi bu kazılardan uzak tutmaya çaba gösterdi. Bedreddin Efendi bunu onaylamadı. 26 Haziran'da Maarif Nâzırı'na uyarı gönderdi. Bedreddin Efendi Schliemann'ın 'onu görevini yapmaktan alıkoyduğunu' bildirdi.

78 Marchand, *Down from Olympus*, 102, 200-202; Shaw, *Possessors and Possessed*, 116-124.

79 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 215-219

80 'The Law on Antiquities'; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 217.

81 Yasayla ilgili yorumlara ait bir inceleme için bkz.: Shaw, *Possessors and Possessed*, 110-115.

Resim 26: Maarif Nezareti Schliemann'ı keşif kazaları yapmaktan kesinlikle men eder
Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Koleksiyon: 26/1,
Dosya: Eyüb Sabri 98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 09/Ş/99 (03/07/1882)
Foto: Günay Uslu, 2008

Eski Eserler Yasası'na kesinlikle uyma gereğini vurgulamanın yanı sıra ilgili makamlar ayrıca bir Osmanlı müfettişinin varlığını da koşullardan biri olduğuna dikkat çekmiştir. Bunlar olmadan Schliemann'ın kazı yapması yasaklanmıştır.

Resim 27: Çanakkale Valisi Mehmed Reşad'dan Maarif Nâzırı'na mektup

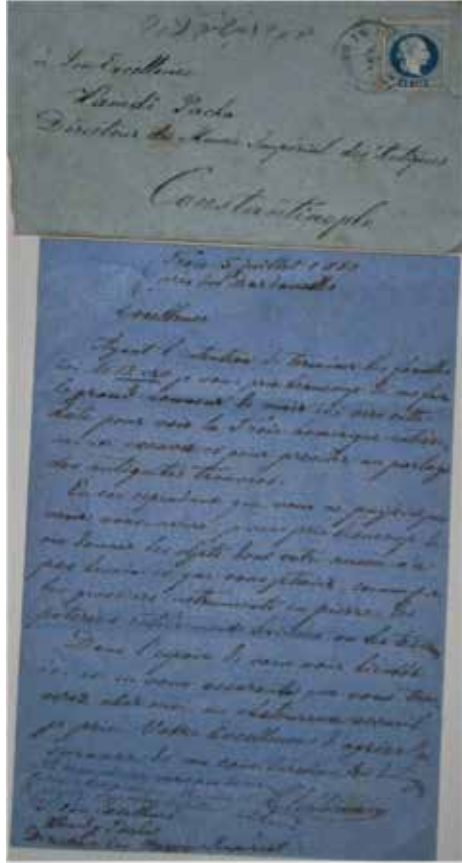
Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Koleksiyon: 26/1,

Dosya: Eyüb Sabri

98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, 09/Ş/99 (05/07/1882)

Foto: Günay Uslu, 2008

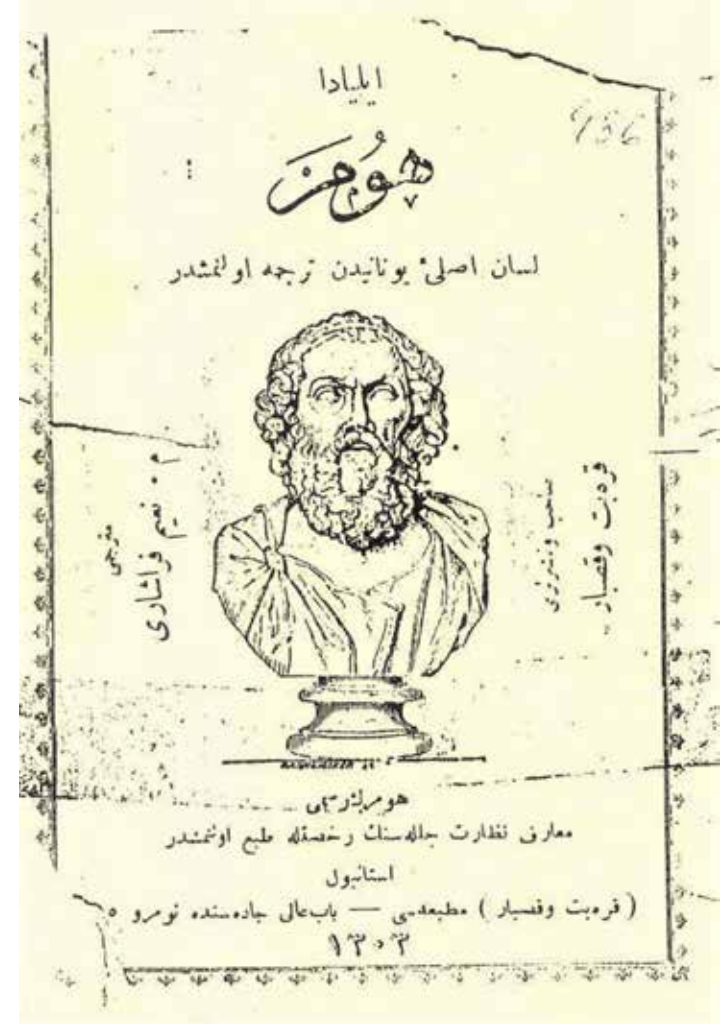
Çanakkale Valisi Mehmed Reşad'dan Maarif Nâzırı'na Schliemann'ın yasadışı faaliyetlerden uzak durması gerektiğinin ve müfettiş Bedreddin Efendi hazır bulunmadan kazı yapamayacağına kendisine iletildiğini bildiren mektup. Mektup aynı zamanda bir eski eserin İstanbul'a taşınmasına ilişkin bilgi de içeriyor.

Resim 28: Schliemann'ın Osman Hamdi Bey'e mektubu
Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki Koleksiyon: 26/1,
Dosya: Eyüb Sabri

98, 99, 300, Dosya no: 1533, MH no: sınıflandırılmamış, (Fransızca) 05/07/1882
Foto: Günay Uslu, 2008

Schliemann'ın İstanbul'daki İmparatorluk Müzesi Direktörü Osman Hamdi Bey'e gönderdiği mektup, Schliemann Osman Hamdi Bey'e 12 Temmuz gibi kazı sezonunu tamamlayacağını bildiriyor. Osman Hamdi Bey'i kapanışa katılması için davet ediyor. Schliemann'ın gözü İmparatorluk Müzesi'ndeki çanak çömlek koleksiyonunun üzerindeydi. Bu buluntuların kendi Troya koleksiyonuna güzel bir ek olacağını düşünüyordu. Dikkatli ifadeler kullanarak teklifini Osman Hamdi'ye bildirdi. Osman Hamdi'ye sadece 'değersiz, kırık dökük ve defolu çanak çömlekle' ilgilendiği güvencesi verdi.

Resim 28: Ön kapak arkası, Na'im Fraşeri, *İlyada: Eser-i Homer* (İstanbul, 1303/1885-1886)

Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

Bu eser *İlyada*'yı ilk kez Osmanlıcaya çevirme girişimiydi. Fraşer'de (günümüzde modern Arnavutluk sınırları içerisinde) doğan Na'im Fraşeri Osmanlı Maarif Nezareti'nde memurdu. *İlyada*'nın ilk kitabındaki 43 sayfalık düzyazının çevirisinde *İlyada*, Homeros ve Troya'yı bazı ayrıntılarıyla anlattığı 15 sayfalık önsözü yer alıyor.

IV

Osmanlı Edebiyatında Homeros ve Troya

Genel Özet

Paris'in ihaneti [...] bir savaşa yol açmıştı. Agamemnon'un liderliğini yaptığı Yunanistan'ın ve komşu bölgelerin hükümdarları [...] Troya'ya saldırarak şehri on yıl boyunca kuşatma altına aldı. Bu dönemdeki sayısız ve acımasız savaşlardan sonra Ulysses'in¹ planladığı bir kurnazlıkla şehri fethetmeyi başardılar. Ulysses büyük bir tahta at inşa edilmesini emretmişti. Atın gövdesinde en cesur savaşçıları arasından seçtiği bir mangayı saklamıştı. Sonra Troyalılara şu iletiyi gönderdi: 'Artık ülkemize dönüyoruz, ancak çatışmalarımızın bir anısı olarak arkamızda bu tahta atı bırakıyoruz.' Troyalılar atı şehrin içine çekti. [...] Hava karardığında atın karnındaki askerler dışarı çıkarak dışarıdaki askerleri de içeri aldılar. Şehri yok ettiler ve hemşerilerini mağlup ederek öldürdüler.

Agamemnon Akalar'ın en bilinen hükümdarıydı, en cesuru Achilles'di (Aşil), en zeki olanı Odysseus'du, en güzel konuşanı ise Nestor'du. Troyalılar'ın en önemli kahramanı Priamos'un cesur ve eşsiz oğlu Hektor'du, Aeneas ondan sonraki en cesur prensdi.

Birçok Avrupa diline çevrilmesine rağmen, bu iki ünlü, değerli ve eski yapıtın şimdiye değin Osmanlıca'ya çevrilmemiş olmaları üzücüdür. Bu nedenle, adı geçen yapıtı orijinal dilinden adım adım çevirmeye, basımına ve yayınlanmasına hemen başladım.

Na'im Fraşeri, Ilyada. Eser-i Homer (İstanbul, 1303/1885-1886), önsöz, 5-7, Osmanlıca'dan İngilizce'ye çevrilmiştir

Osmanlıcadan transkripsiyon metni:

Paris'in hürmet ve riâyete karşı ettiği hıyanet mine'l-kadim Truvalılar ile Yunâniler beyninde mevcut olan bürûdeti tezyîd etmekle muharebeyi intâc eyledi. Yunanistan'la civarının hükümdârını Menelaos'un biraderi ve Isparta hükümdarı Agamemnon'un riyâseti tahtında Truva'ya hücumla kasab-i mezkûreyi on sene muhasara edip, o müddet zarfında vukû' bulan müdhiş ve müteaddid muharebelerden sonra Uliş'in kurduğu atiyüz-zikir desise ile fethine muvaffak oldular: Uliş tahtadan büyük bir at yaptırtıp, onun karnında askerinin cesurlarını ihfâ eyledi ve der-akab Truvalılara haber gönderdi ki, biz artık memleketimize avdet ediyoruz, fakat vukû' bulan muharebelerin bir yadigârı kalmak üzere tahtadan mamul işbu atı terk ediyoruz.

Bunun üzerine donanma azimet ederek yakın bir yere gizlendi; Truvalılar atı alıp kasabaya idhâl etmek için surun bir tarafını bedm ettiler, karanlık basmakla beraber atın karnında muhtefî bulunanlar çıkıp donanmadan dahi asker hücum edip şebhûn tarikiyle kasabayı hak ile yeksân ve sekene-sini mahv ü perişan ettiler.

Ahailerin hükümdârânından en büyüğü Agamemnon, en cesuru Aşil, en âkili Uliş ve fâsihi Nestor idi. Truvalıların en büyük kahramanı ve serkumandanı Priamos'un cesur ve bî-nâzir oğlu Ektor ve ondan sonra en şecii Enias nam hükümdar idi (Naim Fraşeri. Eser-i Homer (İstanbul 1303 / 1886, Mukaddime 7, transkripsiyon Cevdet Serbest, ST Özel Sayı, 2013, 2, 120-147).

Bilindiği kadarıyla 1885 yılına kadar Homeros'un şiirleri Osmanlıca'ya çevrilmemişti.²² Na'im Fraşeri *İlyada'nın (Ilyada: Eser-i Homer)* ilk bölümünün çevirisine yazdığı önsözde bunu iddia ediyor. Osmanlı Türkleri yüzyıllardan beri Troya ve Homeros'u biliyor olabilirdi, ancak 19.yy'a kadar şiirleri Osmanlıca'ya çevirmeye gerek duymamıştı. Heinrich Schliemann'ın 1870'li yıllarda Troya'da gerçekleştirdiği arkeolojik çalışmalar Osmanlıların Homeros'un destanlarına karşı ilgisini uyandırırken, 19.yy'daki modernleşme, kamu

eğitiminde sağlanan ilerleme, basım ve yayın çalışmalarının artışı ve Osmanlı edebiyatındaki yenilikler Homeros'un Osmanlı sanatı, kültürü ve edebiyatına girebileceği bir ortam yaratmıştı.

Gerçekten de Homeros'un destanlarının edebi önemi, *İlyada'yı* Osmanlıca'ya çevirme çabaları, ozan üzerine yazılan biyografik bilgiler, Homerik destan ve Homerik konuların topografik özellikleriyle ilgili Osmanlı süreli yayınlarında ve gazetelerinde yer alan bilgi verici makaleler Batı edebiyatının ve Eski Yunan ve Roma edebiyatının Osmanlı kültüründe yerlerini bulmaya başladığı bir zamanda ortaya çıkmıştır.³

Ancak tüm ilgi ve heyecana rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda Homeros'un yapıtlarının tam bir Türkçe versiyonu hiç ortaya konmamıştır. Yeni çevirmenler öncülerdi, kuşkusuz bunun getirdiği karmaşıklıkların tüm geriliminde yaşamışlardı. Homeros'a olan ilgi yeni Osmanlı edebi çağında, özellikle 1850'lerden İkinci Meşrutiyet Devri'ne (1908) kadar olan dönemde filizlenmişti. Ancak, Homeros'un Osmanlı Edebiyatı'ndaki rolünün daha iyi anlaşılması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Osmanlı entelektüelleri arasında Homerik destana olan ilginin artmasını daha iyi kavramak için Homeros ve Troya'ya Osmanlıların ilk ilgisini incelemek de faydalı olacaktır.

1 Osmanlı Türklerinin Homerik Destanlara İlgisinin Başlangıcı

Osmanlı Türkleri Troya'ya, Homeros'a ve Homerik destana yabancı değildi. Aslında, İstanbul'u fetheden II.Sultan Mehmed (1432-1481), Homeros ve Troya'ya büyük bir ilgi duyuyordu, Topkapı Sarayı'ndaki kendi kitaplığında

3 Homeros'a nasıl yaklaşıldığı, okunduğu ve çevrildiği bu çalışmanın ana konusu değildir. Homeros ve Homeros'un nasıl kabul gördüğü konusunda çok şey yazılmıştır. Ancak Osmanlı Türkleri'nin bakış açısına pek dikkat edilmemişti. Troya'daki arkeoloji çalışmaları Osmanlıların Troya ve Homeros'a ilgisini uyandırdığından bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nda Homeros'a duyulan edebi ilgi kısaca gözden geçirilmekte ve Homeros'un o sıralarda nasıl karşılandığı konusunda yüzeysel bir açıklama yapılmaktadır. Homeros'un geç Antik Çağ'dan günümüze kadar nasıl görüldüğü konusunda bilgi edinmek için bkz.: Clarke, *Homer's Readers, and Young, The Printed Homer*. Homeros'un kendisiyle ilgili olarak bkz.: Graziosi, *Inventing Homer*.

22 Bu bölümün rakamları ve resim altı yazılarını da içeren kısımları, Uslu, 'Homer and Troy in 19th-Century Ottoman Turkish Literature' adlı çalışmada yer almıştır.

İlyada'nın değerli bir Yunanca kopyası vardı (Resim 30).⁴ Aynı şekilde İstanbul'daki kütüphanelerin koleksiyonlarında Troya atının öyküsüne ve 'hükümdarların dalaverelerine' gönderme yapılan Orta Çağ Arapçası'yla yazılmış el yazmaları bulunmaktaydı. Bu el yazmalarından biri olasılıkla Sultan II.Mehmed'in görevlendirmesiyle 1475'te tamamlanmıştı.⁵

II.Mehmed'in Troyalılarla özdeşleşerek tarihsel meşruiyet kazanma arzusundan I.Bölüm'de söz edilmişti. Mihail Kritovulos'un resmi vakaynamesinde belirtildiği gibi, II. Mehmed, 1462'de Troya'ya yaptığı ziyarette Homeros'u övmüş ve antik kentin kalıntılarına hayran kalmıştı. Kendini Troyalılarla özdeşleştirmiş – İstanbul'un 1453'teki fethine gönderme yaparak– fetihi 'biz' Asyalıların 'Yunanlar, Makedonyalılar ve Teselyalılar ve Moralıların' neslinden olanlara karşı zaferi olarak kutlamıştı.⁶

Türkler Homeros'un varlığından olasılıkla Sultan II.Mehmed'in tahta çıkmasından önce de haberdardı. Homerik yazındaki karakterler ve olaylar kesinlikle tanıdıktı. *Dede Korkut Kitabı*'nı oluşturan Oğuz Türk boyunun kahramanlık çağının destansı hikayeleri, Homeros'un şiirlerine benzer temalar içerir. Türk halkının ahlakı, değerleri, İslam öncesi inançları ve atletik becerileri hakkındaki bu koleksiyon, olasılıkla 15.yy'da yazıya dökülmeden önce yüzyıllarca sözlü olarak aktarılmıştı. Oğuz kahramanı Basat'ın Oğuz alemine korku veren kiklopların (Yunan mitolojisindeki tek gözlü devler) benzeri Tepegöz'ü öldürme hikayesi, Odysseus'un Polyphemus ile mücadelesinin yaratıcı bir uyarlamasıdır.⁷ Orta Asya'da altıncı ila sekizinci yüzyıla kadar erken bir tarihte Türk Kağanlığı döneminde olasılıkla ağızdan ağıza dolaşan Alpamış destanı da Homerik temalar içermektedir.⁸

4 II. Mehmed'in kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, GI2

5 Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 282.

6 Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, 181-182; Sultan II. Mehmed'in Klasik Dönem kahramanlarına olan ilgisi ve kendini Troyalılarla özdeşleştirmesi konusunda bkz: Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı*, 418-421; Yerasimos, 'Türkler Romalıların mirasçısı mıdır?' 69-71; Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 282; Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 25-26; Rijser, 'The Second Round.

7 Bremmer, 'Odysseus versus the Cyclops,' 136; Hikayelerin ne zaman oluşturulduğu veya kaydedildiği gibi konuların tartışmalarıyla ilgili olarak bkz.: Kafadar, *Between Two Worlds*, 94, 177-179; Lewis, *The Book of Dede Korkut*; ve Meeker, 'The Dede Korkut Ethic.'

8 Alpamış'la ilgili ayrıntılı bir çalışma için, bkz.: Paksoy, *Alpamış*; Homerik yazınla ilişkisi: Fattah, *Tanrıların ve Firavunların Dili*; ve Meydan, *Son Truvalılar*.

Homeros ve Troya'ya olan ilgi sonraki dönemlerde de fark ediliyor. 17.yy Arap tarihinin anlatıldığı kapsamlı *Camiu'd – düvel* (Uluslar külliyyatı) kitabı ve bu kitabın Osmanlı gökbilimcisi, astrolog ve tarihçi Ahmed Dede Müneccimbaşı (1631-1702) tarafından yapılmış olan Osmanlıca çevirisi *Sabaif-ül Abbar*'da (Müneccimbaşı tarihi sayfaları) Troya Savaşı Yunan tarihinde yeni ufuklar açan olay olarak tanımlanmakta, Troya'nın konumu ve tarihi ele alınmaktadır.⁹

Troya'ya değinen bir başka ünlü eser de Mustafa ibn Abdullah'ın *Cihannüma*'sıdır. Kâtip Çelebi (1609-1657) olarak bilinen bu ünlü Osmanlı âliminin coğrafya, topografya, tarih ve astronomi üzerine bol resimli kitabı, İslam ve Batı kaynaklarından yapılan bir senteze dayanır. 17.yy'ın eseri olan kitap 1732'de İstanbul'da basılmıştır. İçinde Troya öyküsünün bir versiyonu bulunmaktadır, olasılıkla Orta Çağ Yunan/Bizans anlatısına dayanır ve Ebu Bekir ibn Behram ed-Dımeşki (d. 1691) tarafından yazılmıştır.¹⁰

Troya ve Homerik karakterler 1838'de yayınlanan, 1877'de yeniden basılan *Tarih-i İskender bin Filipos* (Filip'in oğlu İskender'in Tarihi) adlı eserde ve Flavius Arrianus'un (89-145/146 AD) *Anabasis Alexandrou* adlı eserinin Osmanlıca'ya çevrilmiş bir baskısında yeniden ortaya çıkar.Çevirmenliğini olasılıkla George Rhasis'in yaptığı düşünülen metinde İskender'in Troya'ya gelişi anlatıldıktan sonra, Priamos, Akhilleus ve Hektor'un ölümle karşılaştıkları koşullara özellikle dikkat çekiliyor ve okuyuculara Priamos ve Neoptolemos ırkları arasındaki düşmanlık hakkında bilgi veriliyor. Yazar büyük bir olasılıkla anlatımını Osmanlı okuyuculara daha anlaşılabilir hale getirmeye çalışıyordu. Bu baskı Kahire'de yayınlandığından başkentteki ya da imparator-

9 Ahmed Dede Müneccimbaşı IV. Mehmed'in (1642-1693) saray astrologuydu. *Camiu'd – düvel*'in Türkçesi Sultan III.Ahmed'in (1673-1736) saltanatı sırasında sanat, kültür ve mimarinin serpiştiği Lale Devrinde önde gelen şair Ahmet Nedim'in liderliğindeki bir komitenin yaptığı özet çeviridir. Çalışmada Arap, Farsça, Türkçe ve Avrupa dillerinden kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu evrensel tarih için Latince ve İbranice kaynaklar da kullanılmış olabilir; bkz: 'Ahmed Dede Muneccimbasi'; Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 282.

10 Mustafa b. Abdullah, *Kitab-ı Cihannüma li-Katib Çelebi* (Konstantiniye 1145/1732), 667-669; Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 282-289; Cihannüma İbrahim Müteferrika tarafından kurulan Osmanlı İmparatorluğunun ilk basımında basılmıştır. Baskı adedi 500'dür. Bkz: Çelebi, *Kitab-ı Cihannüma li-Katib Çelebi*; ve Sarıcaoğlu, 'Cihannüma ve Ebubekir b. Behram ed-Dımeşki – İbrahim Müteferrika.'

luğun diğer büyük şehirlerindeki Osmanlı okuyucuların bu kitaba gerçekten erişimi olup olmadığı tartışmalıdır.¹¹

Homeros ve Troya'yı da içeren Antik Çağ ile ilgili bir başka eser bundan hemen sonra İstanbul'da ortaya çıkmıştır: *Tarih-i Kudema-yi Yunan ve Makedonya* (Eski Yunan ve Makedonya Tarihi) adlı eserin Ağrıbozı Melek Ahmed tarafından Sultan Abdülmecid'in tahtta olduğu sırada 1850'lerde yazılmış olduğu anlaşılmaktadır.¹² 1870 yılında *Tarih-i Yunanistan-ı Kadim* (Eski Yunan Tarihi) adlı kitabın yazılmasıyla birlikte İstanbul'daki okurlar Eski Yunan coğrafyası, halkı, yazarları, kahramanları ve mitolojisini büyük ölçüde öğrenme fırsatı bulmuştu.¹³

Osmanlı İslam Kültüründe Klasik Dönem Filozofları

Osmanlılar Homeros'u aynı zamanda Antik Çağ eserlerini Orta Çağ'da inceleyen Perslerin ve Arapların yaptığı çalışmalardan da biliyordu. Orta Çağ'da Arapların Klasik Yunan edebiyatına duyduğu ilgi sayesinde Yunan ve Helenistik felsefe ve biliminin büyük bir bölümü Süryanice ve Arapça metinlerde korunmuştur. Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi Klasik dönem filozofları İslam açısından önemli kişilerdi; bir dönemin efsanevi karakterleri olarak algılandılar. 9.yy'da bazı Arap bilginlerinin Aristoteles'i Kuran'a tercih ettikleri bile düşünülmüyordu.¹⁴ Tarihçi Dursun Ali Tokel'in de belirttiği gibi Platon, çeşitli İslam âlimleri tarafından peygamber olarak kabul edilmişti.¹⁵

Osmanlılar, İslam dünyasının bir parçası ve uzun bir süre hükümdarı olarak, Antik Yunan edebiyatının Orta Çağ'da yapılan Arapça çalışmalarına ko-

laylıkla erişebilmişti. Yavaş yavaş Osmanlı siyasi ve kültürel dünyasının önemli bir parçası haline gelen antik felsefe, tarihçi Cemal Kafadar'ın belirttiği gibi, Platon, Aristoteles, Hipokrat ve Galen gibi Klasik Dönem isimleri Osmanlı İslam kültürünün temelini oluşturdu.¹⁶

Homeros Müslüman dünyasında 'gezgin ozan' olarak biliniyordu. Şiir Arap çalışmalarının odak noktası olmasa da Arapça çevirilerde Homeros'un eserlerinden bölümler ve alıntılar yer alırken biyografileri sözlük ve ansiklopedilerde görülür. Nüfuzlu bir Müslüman filozof olan İbn Haldun (1332-1406) Mukaddime'de (Öndeyiş, 1377) okuyucularına şu bilgiyi veriyor: 'Aristoteles, mantığında, ozan Umatırash'den [Homeros] övgüyle söz eder.'¹⁷ İbn Haldun'un Kâtip Çelebi (1609-1657) ve Mustafa Naima (1655-1716) gibi Osmanlı bilginleri için önemli bir esin kaynağı olduğu büyük ölçüde kabul görmüştür.¹⁸

Osmanlı Edebiyatında Değişim Arayışı

Osmanlı Türkleri Homeros'u ve Homerik temaları ve karakterleri bildiği anlaşılrsa da 19.yy reformlarına ve modernleşmeye kadar Homeros'un öykülerinin Osmanlıcaya çevirisi yapılmamıştı. Türk edebiyatında sözü geçen bir yazar olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın da açıkladığı gibi '1839 Tanzimat fermanıyla İmparatorluk asırlarca içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele hâlinde bulunduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilân ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu.' Bu da yüzyıllardır karşı koyduğu Batı Avrupa medeniyetiydi. Hükümet açıkça Avrupa değerlerini ve Aydınlanma'nın temel ilkelerini kabul etmiş ve modernleşmeyi devlet programına almıştı. Siyasi, ekonomik ve sosyal yaşamdaki bu reform ve değişiklikler Osmanlı edebiyatında bir değişim arayışını başlatmıştı.¹⁹

11 *Kitab-ı Tarih-i Iskender bin Filipos* (Cairo 10/Ra/1234) (03/06/1838) *Tarih-i Iskender bin Filipos* (Cairo 1294/1877); orijinal eser, çevirmenin kimliği, çevirinin yapıldığı koşullar ve nasıl karşılandığıyla ilgili anlatımlar için bkz.: Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 23-35; ve Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 203-207.

12 Melek Ahmed Ağrıbozı, *Tarih-i Kudema-yi Yunan ve Makedonya*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler, TY=C1/2454 ve C1/3454.

13 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 30-38; Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 140; Kayaoğlu, *Türkiyede Tercüme Müesseseleri*, 81.

14 Manguel, *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 80-82; Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 38.

15 Tokel, *DivanŞiirinde Mitolojik Unsurlar*, 424

16 Osmanlıda siyasal düşüncelerinin Antik dönemdeki kökenleri için, bkz: Kafadar, 'Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler.'

17 Çeviri: Manguel, *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 80; İslam Dünyası'nda Homeros ile ilgili olarak, bkz.: Manguel, *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 80-89; ve Kraemer, 'Arabische Homerverse.'

18 Lewis, 'İbn Khaldun in Turkey.' Katip Çelebi Latince de biliyordu, Latince eserleri Türkçe'ye çevirmişti, bkz. Tokel, 'Türk Edebiyatında Nev Yunanilik'; ayrıca bkz. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 143.

19 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 126-129; Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 24-25.

19.yy Osmanlı edebiyatı – Yeni Osmanlı (Türk) veya Tanzimat Edebiyatı – Batı edebiyatıyla etkileşime girmişti.²⁰ 19.yy'ın ikinci yarısında Osmanlı yazarları Avrupa'nın edebi biçimlerini benimsedi. Yeni Batı-stili okullarda, farklı dillerde yeterli eğitim görmüş olan Tanzimat Dönemi'nin devlet adamları, kamu çalışanları ve aydınlarının ilgilendikleri önemli bir konu, bu dönemin edebi sahnesinde halkın Batılı görüşlerle eğitilmesi olmuştu. Yeni Osmanlı Edebiyatı akımının yazarları halkın eğitilmesi için yazılar yazdılar. Roman, oyun, felsefe diyalogları ve denemeler gibi Batı-stilindeki yeni edebi türler, beraberinde yeni fikirlerin tanıtılmasını, okuyucular tarafından yorumlanmasını ve tartışılmasını getirmiştir.²¹

2 Yeni Osmanlı Edebiyatı: Halkın Eğitilmesi ve Alguların Değiştirilmesi

Zamanının önde gelen karakterlerinden yalnızca onsekiz yaşındaki Helen, aşkın kişileştirilmiş hali olarak tanımlanmayı hak ediyordu. Paris kadar derin aşk duyan bir kişinin özlemi, cilveleri ve yalvarışlarının tamamen arzu, bereket ve sevgiyle dolu bir güzelliği etkilememesi olası mıydı? İnsan doğasının yasaları buna izin verir miydi?

Önde gelen ozan Homeros eseri İlyada'da tarihi [Troya] savaşıyla ilgili şiirini dizeler biçiminde oluşturmuştur. Naçizane bir çevirmen olarak bu öykünün orijinal diline en yakın şekliyle çevirisine heveslendim. Ama bu ayıp değil ki! Kanımca halkın eğitimini geliştirme yönündeki güçlü bir arzuyu desteklemek bu dürtüyü ortadan kaldırmaktan daha haklı bir gerekçedir.

Selanikli Hilmi, İlyas yahud şâir-i şehîr Omiros (İstanbul, 1316/1898-1899), Giriş, z, yd, ye, Osmanlıca'dan İngilizce'ye çevrilmiştir.

20 Türk edebiyatı tarihçileri 1839 ile 1923 arasındaki dönemi Yeni Osmanlı (Türk) Edebiyatı çağı veya Tanzimat Edebiyatı diye adlandırmıştır. Köklü siyasal ve kültürel değişiklikleri ve edebiyata olan etkisiyle ikinci anayasal monarşinin 1908'deki ilanı bu dönemde bir dönüm noktası olarak bilinir. Bkz.: Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 9, 5-27; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, vii, 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde edebiyat tarihi, çeşitli akımları ve öne çıkan isimler için, ayrıca bkz.: Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*; Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*; Evin, *Origins and Development of the Turkish Novel*; Finn, *The Early Turkish Novel*; ve Akyüz, 'La Littérature Moderne de Turquie', 465-634; ayrıca bkz.: Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 225-257.

21 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 25, 32.

Homeros'un *İlyada*'sının ilk kitabının çevirisinde Selanikli Hilmi'nin ön-sözde belirttiği gibi, Tanzimat fermanından sonra Osmanlı edebi yaratıcılığının temel amacı halkın eğitimini geliştirmektir (Resim 31). Bu durum aslında reformların tanıtıldığı sırada içinde bulunulan koşullarla ilişkiliydi. Osmanlı zayıflama ve dağılma sürecindeydi ve toplumun önde gelen kişileri imparatorluğu geniş çaplı bir modernleşme hareketiyle kurtarmayı umut ediyordu. İnci Enginün'ün belirttiği gibi edebi metinlerin yazarları Tanzimat'ın prensiplerinin topluma yayılmasında önemli bir rol oynamıştı. Reformlar temeli geniş bir aydın hareketine dayalı olmadığından, yazarlar Osmanlı toplumunun canlanmasına katkıda bulunabilmeyi umuyordu. Dönemin edebiyatı liberal dozda bir sosyal anlam içerir. Gazeteler ve süreli yayınlar, yazın yaşamına ve bireysel yazarlara önemli etkileriyle birlikte, eğitim ve modernleşmeyi sürdürme aracı olarak hizmet etmiştir. Halkın okuyan kesiminin basından beklentisi de buna uygun bir şekilde yüksektir.²²

Yeni döneme rağmen, basın özgürlüğü 1908'e kadar aşırı derecede kısıtlanmaya devam etmişti.²³ Bununla birlikte, modernleşmeler uygulamaya kondukça toplumun eğitiminde sağlanan gelişme ve artan okur yazar sayısı beraberinde basının hızla büyümesini getirdi.²⁴ Yayın sayısı artarak süreli yayın ve gazeteler o zamana değin erişemediği genişlikte bir kitleye ulaştı.²⁵ Yine de

22 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 22, 25, 32; Kocabaşoğlu ve Birinci, 'Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler,' 101-103

23 Türk Basını tarihi için, bkz.: Topuz, *100 soruda Türk Basın Tarihi*; İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*; İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış*; İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*; Koloğlu, 'Osmanlı Basını,' 87; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 194-196; Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 22, 25, 32; Kocabaşoğlu ve Birinci, 'Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler,' 101-103.

24 Okuryazarlığın artması kısmen halk girişimlerinin sonucuydu. Farklı seviyelerdeki devlet destekli okullar ondokuzuncu yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, ondokuzuncu yüzyılın başında yüzde 2-3 olan Müslüman Osmanlı nüfusundaki okur yazarlık oranı İmparatorluğun son döneminde yaklaşık olarak yüzde 15'e yükselmiştir. Bkz.: Quataert, *The Ottoman Empire*, 169. Türk halk eğitimindeki gelişmelerinin kapsamlı bir değerlendirmesi için, bkz.: Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*. Ayrıca bkz.: İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine bir Bakış*, 93-97; Engin, *1868'den 1923'e Mekteb-i Sultani*; Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, 179-184; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 202-216.

25 Zürcher, *Turkey*, 78. 1840 yılından önce İstanbul'da yılda onbir adet kitap basılırdı. 1908'e gelindiğinde, doksan dokuz basımında 285 kitap basılmıştı, Quataert, *The Ottoman Empire*. Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda basım ve yayının yükselişi için, ayrıca bkz.: Strauss, 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?,' 42.

II.Abdülhamid'in tahtta olduğu süre içerisinde (1876-1908) siyasi konularda yayın yapmak giderek imkansız duruma gelmişti. Cumhuriyet, devrim, anarşi, sosyalizm, anayasa, eşitlik, ulus, adalet, yerli, darbe, özgürlük, bomba, patlama, grev ve suikast gibi sözcüklerin kullanılması kesinlikle yasaktı.²⁶ Bunun yerine gazete ve süreli yayınlar teknoloji, bilim, coğrafya, tarih ve edebiyat gibi konulara eğiliyordu.²⁷

Modern kültürel yaşam yavaş yavaş İstanbul, İzmir ve Selanik gibi imparatorluğun büyük kentlerine yayılmaya başladı. Değişmekte olan kültürel ortam birçok tartışmanın da başlangıcı oldu. Destekleyenler ve muhalifler görüşlerini düzyazı, şiir, roman ve oyunlarla ifade ediyordu. Tanpınar'ın anlattığı gibi 19.yy yazını 'uygarlık savaşı' çağının bir ürünüydü.²⁸

Fransızca Neoklasik Eserlerin Çevirileri: Klasik Yazına Yeni Bakış Açıkları

Yeni Osmanlı Edebiyatı'nın yaratıcıları Batı edebiyatından esinlenmişti.²⁹ Batılıların bilim, felsefe ve edebiyat alanlarından çeşitli eserler Osmanlıca'ya çevrildi. Avrupa kültürüne açılımın artması 19.yy'ın ikinci yarısında Tercüme Odası (1832), Encümen-i Daniş (İmparatorluk Sanat ve Bilim Akademisi, 1850/51), Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye (Osmanlı Bilim Topluluğu, 1860) gibi kurumların ve çeşitli gazete ve süreli yayınların kuruluşuyla yakından ilişkilidir.³⁰

Bu kurumlarla ilişkili olan veya olmayan birçok aydın da kendi inisiyatiflerini kullanarak Batılı eserlerin çevirilerini yapıyordu.³¹ Çeviri yapmak yabancı

bir dili öğrenmek veya pratiğini yapmanın bir yoluydu.³² Osmanlı aydınları genellikle Racine, Molière, Corneille ve La Fontaine gibi Fransız neoklasik dönemin önde gelen edebi kişiliklerine odaklanmışlardı.³³ Bu şekilde Fransız yazını ve barındırdığı farklı akımların etkileri giderek arttı.³⁴ Özellikle felsefi eserler beğeniliyordu: Antik Dönem filozoflarının Münif Paşa tarafından derlenen biyografileri zamanın Müslüman aydınlarının değer verdiği eserlerdi.³⁵

Neoklasik eserlerde Antik Yunan ve Roma temalarının baskın olduğu düşünülürken, Osmanlılar'da bu türe karşı bir beğenin oluşması Klasik edebiyat ve Klasik mitolojiye Osmanlı edebiyatı ve sanatında önde gelen bir yer kazandırırken, yeni yazın akımıyla ilişkili aydınlar denemelerinde ve yayınlarının önsözlerinde sıklıkla Yunan Klasiklerine atıfta bulundular.³⁶

Önemli Fransızca neoklasik eserler Osmanlı edebiyatında yer aldığında, okurlar Klasik yazarlar konusunda daha önce baskın olan İslami bakış açısını genişletme fırsatı buldu. İslami bakış açılarını yeni Batılı anlayışlarla karşılaştırmaya başladılar. Osmanlı okurlar bu eserleri farklı bir ışık altında görmeye ve Antik çağ düşünürlerine farklı bir açıdan bakmaya başladılar.³⁷

du; asıl kaygıları biçim veya üsluptan ziyade içerikti. Bununla beraber Encümen-i Daniş ve Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye gibi kurumlar ve tercüme büroları da edebi çevirileri yönetmekle meşgul olacaktı.Bkz.: Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 139-141, 263-266, 270-273; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 3; Strauss, 'Romanlar, ah! O Romanlar!'; Ortaylı, *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*, 244-254. Osmanlı çeviri kurumlarıyla ilgili ayrıntılı bir çalışma için, ayrıca bkz.: Kayaoglu, *Türkiyede Tercüme Müesseseleri*; Aksoy, 'Translation Activities in the Ottoman Empire.

32 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*,263-265.

33 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 2-4; Budak, *Münif Pasha*, 289, 362-368, 397; ayrıca bkz.: Okay, 'Osmanlı Devleti'nin Yenileşme Döneminde Türk Edebiyatı.'

34 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*,25-27; Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 263-266, 270-273; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 3.

35 1860'larda yayımlandığında kitap başlığı 'History of Greek Philosophers' *Mecmua-i Fünun*, 13 ila 45.ciltler; bkz. Strauss, 'The Millets and the Ottoman Language,' 217-219, 221; ayrıca bkz. Mermutlu, 'Multi-Perception of the Enlightenment Thinking in Nineteenth-Century Turkey,' 177; ve Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 8.

36 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 2-4.

37 Has-er, 'Tanzimat Devrinde Latin ve Grek Antikitesi ile İlgili Neşriyat,' 100. Bu lisans tezi konuyla ilgili güvenilir bir kaynaktır ve akademisyenler tarafından sıklıkla alıntılanmaktadır, Tokar, 'Türk Edebiyatında Nev Yunanilik'; Demirci, 'Mitoloji ve Şiir'in İzinde Ahmet Midhat Efendi'nin Mitolojiye Dair Görüşleri'; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 2-4, 18; ve Budak, *Münif Pasha*, 289, 362-368, 397.

26 Iskit, *Türkiyede Matbuat Rejimleri*, 65.

27 Zürcher, *Turkey*, 78.

28 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 16.

29 Batı edebiyatı baskın olmasına rağmen dönemin edebi kişilikleri klasik Türk şiiri geleneksel popüler edebiyat veya İslamiyet öncesi Türk edebiyatından vazgeçmedi. Bu geleneksel öğeler de yeni edebiyatın parçasıydı, bazen ilham verdiler bazen de eleştiri kaynağı oldular: Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*,25-27.

30 Paker, 'Turkey,' 19-21

31 Devletin bu çevirileri koordine etmek için fazla katkıda bulunmadığı genel olarak kabul görmüştür. Bu nedenle bu dönemde ortaya çıkan edebi eserler oldukça çeşitliydi. Çevirmenler genellikle kişisel tercihlerine ve popülerliğine göre tercüme edilecek eserler seçiyor-

Klasik edebiyata bu yeni bakış açısı Osmanlı yazarlarını daha fazla Eski Yunan yazarını okumaya ve çevirilerini yapmaya özendirdi. Osmanlı okuyucular arasında en popüler Eski Yunan karakterlerinden biri Ezop'tu. Ezop'un masallarının birçok yazınsal uyarlaması bu dönemde yayınlanmıştır.³⁸ Ezop'un masallarına duyulan ilgi Osmanlı'da okurları eğitmeye odaklanmadan kaynaklanıyor. Bölüm 2'de adı geçen Fénelon'un yazdığı *Les Aventures de Télémaque* romanının çevirisi de (Telemakhos'un Maceraları) eserin didaktik nitelikleri nedeniyle olağanüstü başarı elde etmişti.³⁹ Odysseus'un oğlu Telemakhos'un yolculukları tam anlamıyla eğitici nitelikteydi ve Osmanlı okullarında okutulması gerekiyordu.⁴⁰

Télémaque romanının, önde gelen devlet adamlarından Sadrazam Yusuf Kamil Paşa (1808-1876) tarafından yapılan ilk Osmanlıca çevirisi (1859, basım 1862)⁴¹ aydınlar arasında çok popüler ve etkiliydi.⁴² Yusuf Kamil Paşa'nın Fénelon'un romanından yapmış olduğu, o zamanlar Osmanlı edebiyatına hakim olan süslü bir şiirsel nesir tarzındaki *İnşâ* çevirisi liselerde nesir kompozisyonunu öğretirken kullanıldı.⁴³

Siyasal ve kültürel alanlarda başka bir seçkin kişilik olan Ahmed Vefik Paşa'nın (1823-1891) yaptığı, 1869'da tamamlanan ve 1890'da yayınlanan ikinci çeviri de beğeni toplamış, yeniden baskıları yapılmıştı.⁴⁴ Önceki süslü nesir tarzındaki çevirisinin aksine, *Télémaque* çevirisinin bu versiyonun özelliği biçimsel basitliğiydi. Yazar 'her sözcüğün zevk verdiği', 'yazınsal ve doğru' bir eser ürettiğine inanmıştı.⁴⁵

38 Strauss, 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?,' 50.

39 Bu eserin Batı edebiyatından ilk çeviri olduğu kabul edilir. Ancak Strauss Batı edebiyatından Osmanlıca'ya ilk çevirilerin 1830'larda Mısır'da yayınlandığını belirtir: Strauss, 'Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt.'

40 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 177-179; Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* (sıklıkla ilk modern İngiliz romanı olarak nitelendirilir) adlı eserinin Şemseddin Sami'nin 1886'da yaptığı çevirisi de Osmanlı okullarında okutulmuştur; Strauss, 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th Centuries)?,' 50.

41 Kamil, *Tercüme-i Telemak*. Biyografik bilgiler için, bkz.: İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*.

42 Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, 241-245. Ayrıca bkz. Yukarıda Bölüm 2.

43 Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 177; Paker, 'Turkey,' 21.

44 Akun, 'Ahmed Vefik Paşa,' 154-155; Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 178.

45 Paker, 'Turkey,' 21-23.

Antik Çağ felsefesi Osmanlı kültürel dünyasında önemli bir rol oynamasına rağmen, Yunan şiiri ve mitolojisi büyük ölçüde göz ardı edilmişti. Popüler efsanelere birkaç aktarım ve uyarlama dışında Greko-Latin edebiyatın İslam veya Türk edebiyatına doğrudan bir etkisi olmamıştır.⁴⁶ Yusuf Kamil Paşa'nın *Terceme-i Telemak* adlı eseri yayınlandığında Antik Yunan şiiri ve mitolojisine karşı yoğun bir ilgi uyandırdı, bunun sonucunda İlkçağ tarihi üzerine eserlerin Osmanlıca'ya çevirilerinin yapılmasına başlandı.⁴⁷

1859'da öncü niteliğinde iki eser daha yayınlandı: bunlardan önemli bir aydın olan İbrahim Şinasi tarafından yayınlanan Fransız şiirlerinden bir seçkiye – La Fontaine, Lamartine, Gilbert ve Racine – içeren *Terceme-i Manzume* (Dizelerin çevirileri), diğeri ise Münif Paşa'nın yayınladığı ünlü *Muhaverat- i Hikemiyye* (Felsefe diyalogları) idi. Fransız edebiyatından güçlü bir şekilde etkilenen bu üç cildin etkisi büyüktü. Bunlarla birlikte yeni edebi türlere giriş yapıldı Gelecek yılların havası bu eserlerle belirlenerek formları ve fikirleriyle modern Türk yazını biçimlendirildi. Hepsinden önemlisi, 'Avrupa klasiklerine duyulan ilginin uyanmasına damga vurdular.'⁴⁸

Antik Yunan dönemi bilgisi giderek arttı ve Klasik yazarlar Osmanlı edebiyatında birer referans noktası olarak yerlerini aldılar. Klasik yazarlar geç dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun aydın kesimini etkileyerek fikirlerini biçimlendirdiler.⁴⁹

Batı felsefesi ve Yunan Klasikleri Osmanlı yazınına girdikçe, Mehmet Can Doğan'ın da belirttiği gibi, Osmanlı aydınlarının ilgisini *İlyada* ve *Odyssea*'ya yönlendiren ve teşvik edenin felsefeye duyulan ilgi olduğu doğru olabilir.⁵⁰ Gerçekten de edebiyattaki yenilikler ve İlkçağ dünyasıyla ilgili yeni kavrayışlar Klasik şiir ve mitolojinin Osmanlı edebiyatına girebileceği bir ortam yaratmıştı. Aynı sıralarda Yunan mitolojisi de Osmanlı resim ve heykel sanatlarında başlıca esin kaynağı olarak ortaya çıkmıştı.⁵¹

46 Tanpınar, *Yahya Kemal*, 119.

47 Toker, 'Türk Edebiyatında Nev Yunanilik'; ayrıca bkz. Meriç, *Bu Ülke*, 115; Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 38-40; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 1-3.

48 Baker and Saldanha, *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 556.

49 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 23.

50 Doğan, 'Modern Türk Şiirinde Mitolojiye Bağlı Kaynaklanma Sorunu,' 124.

51 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 2-4; Budak, *Münif Paşa*, 289, 362-368, 397; ayrıca bkz.: Okay, 'Osmanlı Devleti'nin Yenileşme Döneminde Türk Edebiyatı'; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 244-254; Tanpınar, *Edebiyat Dersleri*, 59.

3 Mitoloji ve Homeros: Osmanlı Suskunluğu

İlkçağ geleneğine göre Troya Savaşı'nı asıl ortaya atan adı geçen şehrin kralı olan Priamos'un oğluydu. Paris doğduğunda rahipler onun kendi ülkesinin yıkımına neden olacağını öngörmüştü, bu nedenle Priamos kendi çocuğunu dağlara göndererek onu çobanlarla başbaşa bırakmıştı. Dağlarda, çobanların yanında olgunlaşan Paris mükemmel ve cesur bir insan oldu.

Yunan mitolojisine göre evrenin hakimi ve tanrıların, tanrıçaların ve insanların babası Zeus ya da Jüpiter,⁵² bir gün bir davet düzenleyerek kavga tanrıçası [Azra Erhat *Mitoloji Sözlüğü*, s.9] Eris dışında tüm tanrı ve tanrıçaları davet eder. Davetliler eğlenirken, Eris pencereye gelir, 'en güzel tanrıçaya' der ve ortalarına bir elma atar. Bu anlaşmazlık konusu nedeniyle, tanrıçalar, Zeus'un eşi ve kızkardeşi Hera, aşk ve şefkat tanrıçası Aphrodite ve bilgelik ve zeka tanrıçası Athena kavga etmeye başlar.

Zeus, anlaşmazlıklarını çözmek amacıyla elmayı yardımcısına, Hermes adlı tanrıya verir ve onu üç tanrıçayla birlikte Paris'e gönderir. Hermes kendisine verilen emre uyarak elmayı Paris'e verir. Athena Paris'e zeka ve bilgelik sözü verir, Hera mülkiyet ve hazine, Aphrodite ise dünyanın en güzel kadınlarını ona sunma sözü verir. Aphrodite'in önerisini beğenen ve onaylayan Paris elmayı ona verir. Bu yüzden Hera ve Athena Troya Savaşı'nda Yunanlardan Aphrodite ise Troyalılardan yana çıkar.

Paris bir süre sonra Miken kralı Menelaos'u ziyaret eder⁵³ ve Menelaos'un sarayında ona onurlu biri olarak son derece saygılı bir şekilde davranılır. Menelaos'un güzelliği ve inceliğiyle ünlü eşi Helen, Aphrodite'in baştan çıkarmasına boyun eğer ve sunduğu kolaylıkları kullanarak Paris'le kaçır. Böylelikle, Aphrodite sözünü tutmuş ve rahiplerin kehaneti gerçekleşmiştir. Kendisine saygıyla ve onurlu bir kişi gibi davranılan Paris'in ihaneti Yunanlarla Troyalılar arasında önceden beri var olan soğukluğu artırarak bir savaşa yol açar.

Na'im Fraşeri, Ilyada. Eser-i Homer (İstanbul, 1303/1885-1886), önsöz, 1-6, Osmanlı Türkçesi'nden İngilizce'ye çevrilmiştir.

Osmanlıcadan transkripsiyon metni:

Rivâyât-ı kadimeye göre Truva muhârebesine asıl sebebiyet veren şehri mez-kûrun hükümdarı Priamos-zâde Paris'tir. Paris doğduğu vakit kâhinler kendi vatani izmihlâlâline bâdi olacağını güy tâ'liden keşfetmiş olduklarından, Priamos kendi çocuğunu dağlara gönderip çobanlara teslim eyledi. Paris çobanlarla dağlarda büyüyüp fevkalâde güzel bir kahraman oldu.

Esâtir-i Yunâniye göre kâinatın hükmü ve bilcümle ilâhe ve ilahlar ile nev'-i beşerin pederi addolunan Zeus, yani Jüpiter bir gün ziyafet tertip ederek, münazaa ilâhesi olan İrisi'den maada bütün ilâhe ve ilahları davet eyledi. Meduvvîn zevk ü safa etmekte iken, İrisi pencereye gelip ortalarına bir elma atarak, "İlâhelerin en güzeli kim ise o alsın" dedi; o vakitten darb-ı mesel kalmış olan münazaaeması için ilâhelerden Zeus'un hemşiresi ve asıl zevcesi addolunan İra ve aşk ve muhabbet ilâhesi Afroditi ve akl ve hikmet ilâhesi Atina münazaa etmeğe başladılar.

Zeus, meduvvîn-i sâirenin rahat ve huzuru münselib olmamak için elmayı yaveri olan Ermis nam ilaha verip davalarını fasl etmek üzere Ermis ile beraber üç ilahbeyi dahi kahraman Paris'in nezdine gönderdi. Ermis aldığı emir üzere elmayı Paris'e teslim eyledi. Atina Paris'e akıl ve hikmet, İra mal ve defîne, Afroditi âlemin en güzel kadınına vaat ettiler; Paris Afroditi'nin vaadini tercih ve kabul ederek, mukâbilinde elmayı ona verdi. Bu sebebe mebni idi ki Truva muhârebesinde İra ve Atina Yunânîleri ve Afroditi Truvaluları istishâb etmişlerdir.

Bir müddet sonra Paris Mikina'nın Menelaos nam hükümdarını ziyaret ve riyâet gördü; Menelaos'un hüsn ve nezakette meşhur ve güzel Eleni ismiyle müsemma zevcesi Afroditi'nin iğfâlâtına kapılıp ve teshilâtından istifade ederek Paris ile beraber kaçtılar ve Afroditi vaadini incâz eyledi; kâhinlerin de keşfi doğru çıktı.

Paris'in hürmey ve riâyete karşı ettiği hıyanet mine'l-kâdim Truvalılar ile Yunânîler beyninde mevcut olan bürrüdeti tezyid etmekle muharebeyi intâz eyledi (Naim Fraşeri. Eser-i Homer (İstanbul 1303 / 1886, Mukaddime 7, transkripsiyon Cevdet Serbest, ST Özel Sayı, 2013, 2, 120-147).

52 Olasılıkla Osmanlıca'da daha iyi bir karşılığı olduğundan ancak aynı zamanda Avrupa'daki popülerliği nedeniyle mitolojik karakterlerin Latince isimleri Osmanlı İmparatorluğu'nda daha yaygındı. Bkz.: Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 62

53 Yazar Sparta'yla Miken'i karıştırıyor.

Fraşeri *İlyada* için yazdığı önsözde Troya Savaşı'nın çıkmasına neden olan mitolojik karakterleri ve olayları özetler. Tanrıları, tanrıçaları, yarı tanrıları ve doğaüstü kahramanlarıyla Yunan mitolojisi Osmanlı aydınlarının genel ilgi alanına girmedikten, bu anlatım alışılmışın oldukça dışındadır. Türkler efsanelerdeki anlatımlara yabancı değildir; aslında kahramanlık destanları Türk yazınındaki en eski türdür. Ancak, Katip Çelebi'nin *Chronique de Jean Carrion* (Paris, 1548) adlı eserin 17.yy çevirisi olan *Tarih-i Frengî*⁵⁴ gibi istisnalar dışında, Osmanlı yazınında Yunan ve Roma mitolojisi 19.yy'ın ikinci yarısına kadar bilinmiyordu.⁵⁵Bu gelişme ağırlıklı olarak Avrupa yazınının Eski Roma ve Yunanistan sanatı ve kültüründen esinlenmesiyle oluşmuştur.

Eğitilmiş Avrupalıların Yunanistan'a özel bir sevgisi vardı. Entelektüel gelişim ve kültürel ulusalcılığın doğuşunun yanında tarihsel olayları uygarlığın çizgisel şekilde ilerlemesi ve Avrupa kültürünü üstün görme alışkanlığıyla, 19.yy'da bunların tümü Homeros'a karşı büyük bir hayranlığa yol açmıştı. Schliemann'ın Hisarlık'ta yaptığı kazılar, keşifleri ve sonrasındaki arkeolojik araştırmaları Homerik dünyanın somutlaşmasını sağlayarak Avrupa'nın Homeros'u kendine mal etmesini kolaylaştırmıştır.

Homeros, hem ahlaki hem de siyasal bir esin kaynağı olmuştur. Dahası, ateizmin yükselmesi ve İncil'in bilimsel açıdan ele alınması, Homeros'a ve İncil'e aynı tarihsel perspektiften bakılan bir ortam yaratmıştı. 19.yy'da, Homeros'un Avrupa eğitiminde kalıcı bir unsur olarak yer almasıyla birlikte, Yunan Klasik yazını, Avrupa'daki okulların ders programlarının standart unsuru haline gelmiştir.⁵⁶

Mitoloji, İslam ve Doğu Edebiyatı Gelenekleri

Osmanlı aydınlarının Homeros'un pagan tanrılarına ihtiyatla yaklaşmalarının başlıca nedeni – aydınlanmanın yaşandığı 19.yy'da bile olursa – tamamen dinle ilgiliydi. Osmanlı ilkeleri çok tanrılığa uygun değildi. İlkçağ felsefesi-

nin tersine Yunan yazınına bu kadar uzun süre ilgisiz kalmış olmalarının asıl nedeni İlkçağ mitolojisiyle İslam'ın bağdaşmamasıydı.⁵⁷

19.yy'da Homeros ve Homerik yazına belirgin bir ilgi duyulmasına rağmen Osmanlıca çevirilerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır; Osmanlı İmparatorluğu'nda Homerik yazının tam bir Türkçe versiyonu oluşturulmamıştır. Eski Çağ mitolojisiyle Osmanlı'nın dini şüpheleri arasındaki aykırılık Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki Müslüman aydınların mitolojiyi bir kaynak olarak kullanma konusunda tedbirli ve çekingen olmalarına neden olmuştur.

Osmanlı Müslümanlarının entelektüel açmazı, yani mitoloji ile İslam'ın dinsel gerçeği arasındaki çelişkili durum, Miladi dönemin ilk yüzyıllarındaki Homerik çok tanrılıkla Hıristiyanlık arasındaki çatışmaya benzerdir. Hıristiyan alimler yıllarca Homeros'un pagan yazınıyla İncil'in dinsel gerçeğini bağdaştırmak için uğraşmış, Homeros'u dinlerine benzetmeye çalışmıştır. Manguel'in de anlattığı gibi, 'Hıristiyanlık açısından Antik yazarlarının okunması yeni inanca tarih öncesi niteliği ve evrensellik kazandırmıştır. Antik dünya açısından entelektüel deneyimin devamlılığı ve aktarımı anlamına gelmiştir.'⁵⁸

Şemseddin Sami'nin mitoloji teriminin Osmanlıca karşılığını arayışının Osmanlıların bu çelişkiye yaklaşım şekli açısından sembolik bir anlamı da vardır. Şemseddin Sami mitolojiyi ele alan ilk aydınlardan biridir. *Esatir* (1878) adlı eserinde, Doğu dillerinde mitoloji sözcüğünün karşılığı olmadığını anlatmıştır. Kuran'ın ayetlerinde bulunan *esatirü'l-evvelin* (eski çağlardaki insanların öyküleri) terimini alarak *esatir* sözcüğünü kullanmaya karar vermiştir. Yunan ve Roma eserlerini anlamak için olduğu gibi Arap bilimini de anlamının anahtarı olarak mitoloji bilmenin önemini vurgulamıştır.⁵⁹Kreiser'in belirttiği gibi, aslında *esatirü'l-evvelin* Hazreti Muhammed'in sözlerine ters düşen kınanmış bir geleneği temsil etmektedir.⁶⁰

57 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikesi*, 195; Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 266.

58 Homeros ve Hristiyan Dünyası için bkz.: Manguel, *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 60-68, 67.

59 Batuk, *Şemseddin Sami*, önsöz, özellikle, 22-24. Mitolojinin kabul görmesi ve Ahmet Midhat Efendi'nin çabaları için, bkz.: Demirci, 'Mitoloji ve Şiir'in İzinde Ahmet Midhat Efendi'nin Mitolojiye Dair Görüşleri,' 104-106.

60 Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 285.

54 Tökel, *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar*.

55 Gökçe, 'Yunan Mitolojisi ve Türk İslam Kültürü.'

56 Den Boer, 'Homer in Modern Europe,' *European Review*

Sami'nin mitoloji için kabul edilebilir bir terim bulma arayışı, çekingen, herşeyi hesaba katan açıklamaları ve sakıngan terminolojisi mitolojinin Osmanlı entelektüel yaşamındaki geleneklere uymayan konumunun hissettirdiği huzursuzluğu ortaya koymaktadır.⁶¹

Pagan tanrılarıyla ilgili önceden yazılmış edebi eserler olmadığından, Fraşeri'nin üzerine inşa edebileceği önceki kuşakların bıraktığı bir eser yoktu. İslam dünyasının Homeros'a karşı bu ilgisizliği konusunda yorumlarda bulunmuştur. Müslümanların kendi Homeros'u ve Vergilius'i olduğundan, yani, İran'ın Firdevsi ve Nizami'sinden söz etmiştir: 'Arapların medenileşmesi sürecinde İslam topluluğu bazı Yunanca bilimsel yazıları uyarladı ancak Yunan yazınına tercih etmedi. Bu nedenle İslam şairleri İran şairlerinin üstün konumda olduğu farklı bir kervan oluşturdu.'⁶²

Batılı ve Osmanlı Müslüman veya Doğu edebiyatı gelenekleri arasında keskin bir ayrım vardır. Tanpınar iki önemli destanı, *İlyada* ve Firdevsi'nin *Şehname*'sini karşılaştırarak bu ayrıma dikkat çeker. *Şehname*'nin düzenlemesinin II. Sargon'un sarayındaki duvar kabartmalarına ve Trajan Sütünü'na, *İlyada*'nın ise Klasik Yunan heykeltraşlığına benzediğini söyler. Tanpınar'ın belirttiği gibi '*İlyada*'da Yunanların evreni, tanrıları, yaşamları, eserleri ve sanatlarıyla Yunan uygarlığını içeren tüm Yunan dünyası bir olayın anlatısında toplanmıştır. *İlyada*'nın öyküsü bir bütündür; ayrıntılarına dikkat edilmemiştir veya zeki bir şekilde bütününe entegre edilmiştir. *Şehname* ise her ayrıntının üzerinde aynı doğrulukla durulan ve düz bir çizgide ilerleyen bir anlatıdır.'⁶³ Batı ve Doğu kompozisyon gelenekleri arasındaki bu fark, Homerik destanların Osmanlı edebiyatına girmesini engelleyen nedenlerden biridir.

Gerçi Homeros'un modern Avrupa'da algılanış şekli de ulusal ve kültürel çevreye göre değişiklik gösteriyordu. Tarihçi Pim den Boer'un belirttiği gibi, bu farklı yaklaşımların kökeninde 'ulusal gelenekteki siyasi gruplar ve kültürel yakınlıklar' yatmaktadır. Platon'un Alman '*Bildungsbürger*' (eğitimli

orta sınıf) üzerinde önemli rol oynadığına dikkat çekerken, İngiliz Faydacılar, Sosyal Darwinciler, Geç Viktorya ve Edward akımı temsilcileri Homerik ülkülerle yetiştirilmiştir. Öte yandan Fransız'da, Homeros asla temel bir özdeşleşme kaynağı olmamıştır. Fransız'da, soyu tükenmiş bir aristokrat topluluğu temsil eden Homeros'a İngiltere veya Almanya'daki gibi hayran olunmamıştır. Fransız okullarında Yunanca öğretilse de Almanya veya İngiltere'deki gibi bir statü verilmemiştir.⁶⁴

Belki de Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız eğitim sistemi, Fransız kültürü ve yazınının baskın bir etkisi olduğundan Osmanlılar Homeros'u Homerik kahramanlarla özdeşleşmenin daha önemsiz olduğu Fransızların bakış açısıyla değerlendiriyordu.

Diğer bir sorun geleneksel Osmanlı Divan şiirindeki Aruz ölçüsünün Batı şiirinin yapısına uyumsuzluğudur.⁶⁵ Osmanlı yazarlar dizeleri Aruz veznine veya heceli dizeye tercüme ederken ciddi dilbilimsel sorunlarla karşılaştılar.⁶⁶ Bu da Osmanlı devrinde *İlyada*'yı çevirme girişimlerinin neden düzyazı şeklinde oluştuğunu açıklıyor. Hilmi düzyazı kullanmış olmasını 'Çevirinin dize olarak yapılması öykünün şiirsel kalitesini bozardı' diyerek savunmuştu.⁶⁷

Tüm dilbilimsel ve edebi tuzaklara ve mücadeleye karşın Homeros'un destanlarının çevirilerinin yapılmasında bu kadar geç kalınmasının asıl nedeninin mitolojiyi tartışma konusundaki gönülsüzlük olduğu anlaşılmaktadır. Selanikli Hilmi Homeros'un *İlyada*'sının ilk kitabının çevirisini yaklaşık on yıl sonra yaptığında, mitolojik karakterler ve olaylar konusunda daha da ihtiyatlıydı. Hatta yaptığı çevirinin giriş bölümünde 'mitoloji' sözcüğünden tamamen kaçınmıştı. Dahası, belli ki eserinin eleştirilmesi olasılığından endişe ediyordu. Bir yandan Homeros'un ve *İlyada*'nın muazzam değerini vurgularken, diğer yandan eserinin nasıl karşılanacağı konusunda kendinden emin değildi.⁶⁸ Aynı

64 Den Boer, 'Homer in Modern Europe,' *European Review*, 179

65 Aruz Divan edebiyatındaki başlıca prozodik ölçüdür.

66 Dizelerin Aruz'a çevrilmesindeki güçlük çokça tartışılmıştır. Zamanla bir uzlaşmaya varıldı: anlatıyı ve dramatik düzeyi düzyazıyla sunmak daha iyiydi; Paker, 'Turkey,' 20, 28. Ayrıca bkz.: Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 49. Aruzun karmaşıklığı için, ayrıca bkz.: Fraşeri, *İlyada*, 10-12

67 Hilmi, *Ilyas yahud şâir-i şehîr Omîros*.

68 Hilmi, *Ilyas yahud şâir-i şehîr Omîros*.

61 Şemseddin Sami ve Ahmet Midhat Efendi'nin yanısıra giderek artan sayıda zamanın Osmanlı aydını mitolojinin önemini savunmaya başladı. Mitolojik konulardaki edebi çalışmalar giderek artmaya başladı; bkz. Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 286; and Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 103-112.

62 Fraşeri, *İlyada*, 13.

63 Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 41.

zamanda, Kreiser'in de işaret ettiği gibi, bu çalışmanın 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan hemen sonra yayınlandığını unutmamalıyız.⁶⁹ Bocalamasının günün koşullarına bağlı olduğu düşünülebilir.⁷⁰

Her ikisi de daha baştan azimli ve heyecanlı olmakla birlikte Fraşeri de, Selanikli Hilmi de çalışmalarını tamamlayamadı.⁷¹ Alışılmadık bir durumla karşı karşıya kaldılar. Öncüler olarak kuşkusuz olabilecek tüm sorunları yaşadılar. Fraşeri boşlukları doldurmayı seçerek tüm tanrıları, yaptıklarını, karakterlerini ve Homerik edebiyattaki yerlerini tanıtop, tartışarak açıklarken, Hilmi onları ya yok saymaya ya da gerçek karakterler olarak ele almaya karar vermişti.

Hilmi'nin yaptığı çeviride çok sayıda yanlış bulunmaktadır. Afrodit'in ve birçok tanrı ve tanrıçanın rolünü görmezden gelmesinin yanı sıra Homeros'un kahramanlarının adlarını da birçok yerde karıştırmıştır. Ayrıca, Troya'nın konumunu İzmir ilindeymiş gibi göstererek Paris'in Menelaus'un sarayında değil, Agamemnon'un sarayında kaldığını öne sürmüştür.

Mitolojiyle uğraşma gönülsüzlüğüne ek olarak özür dilemiş gibi bir tonda 'naçizane bir çevirmen olarak bu öykünün orijinal diline en yakın şekilde çevirisine heveslendim. [...] Ama bu ayıp değil ki' demesinin nedeni belki de yetersizliğinin farkına varmasıydı.⁷²

4 Osmanlı Denemelerinde, Kitaplarında, Oyunlarında ve İlk Çevirilerinde Homeros ve Troya (1884-1908)

Çok değerli ozan [...] halkının içtenliğini ve görgüsünü, geleneklerini ve erdemlerini, kadın ve erkeklerin, fakir ve zenginlerin koşullarını ve tüm davranışlarını anlatmıştır. Tarafsız olarak bakılırsa Homeros'un ozan, vakanüvis, filozof, coğrafyacı, [...] ve hicivci olduğunu söyleyebiliriz.

69 1897 Yunan-Osmanlı Savaşı konusunda yapılan yeni bir çalışma için bkz. İkinci, *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War*.

70 Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 285.

71 Fraşeri 1896'da *İlyada*'nın Arnavutça çevirisini tamamlamıştır: *Iliadb'e Omirit* (Bükreş, 1896).

72 Hilmi, *Ilyas yahud şâir-i şebir Omiros*.

Kevkebü'l Ulum, 1, 16/R/1302 (3 Ocak 1885), Osmanlıcadan İngilizce'ye çevrilmiştir.

On yıllık kuşatma ve çatışmayı destansı bir şekilde anlatan ve bu olayla bağlantılı olayları tüm hatlarıyla açıklayan İlyada, şiirsel imgelemin iyi düzenlenmiş, süslenmiş, muhteşem ve üstün bir üründür. İlyada dürüstlüğü savunarak açığa çıkan vatanseverliği yansıtıyor.

Na'im Fraşeri, İlyada. Eser-i Homer (*Istanbul, 1303/1885-1886*), önsöz, 1-6: Osmanlı Türkçesi'nden İngilizce'ye çevrilmiştir.

1886, *Mukaddime 7, transkripsiyon Cevdet Serbest, ST Özel Sayı, 2013, 2, 120-147*).

Osmanlıcadan transkripsiyon metni:

İlyada on sene mütemadiyen kahramanlar beyinde vukû' bulan cenk ve cidâl ve ona müteallik ahvâlin tafsilâtına dair olup, pek âli bir fikir fevkalâde şairâne bir hayal ile muntazam ve müzeyyendit. İlyada hübb-ı vatan ve muhafaza-i namusu irâe eden bir âyinedir (Naim Fraşeri. Eser-i Homer (İstanbul 1303 / 1886, Mukaddime 7, transkripsiyon Cevdet Serbest, ST Özel Sayı, 2013, 2, 120-147).

Na'im Fraşeri (1846-1900) Güney Arnavutluk'daki Fraşer köyünde toprak sahibi Müslüman bir Arnavut ailenin çocuğu olarak doğmuştu.⁷³ Bölgedeki diğer varlıklı Müslüman ailelerin çocukları gibi Fraşeri de günümüzde Yunanistan'ın Yanya şehrinde bulunan ünlü Yunan Lisesi Zossime'da öğrenim gördü. Burada, Eski ve Modern Yunanca, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. Evde Arnavutça ve Türkçe konuşuluyordu, bunlara ek olarak özel derslerle Arapça

73 Na'im Fraşeri ve erkek kardeşleri Şemseddin Sami (1850-1904) ve Abdil Fraşeri (1839-1892) Osmanlı Bürokrati ve dönemin aydın çevresinden bireylerdi. Joannina bölgesindeki Arnavut Müslüman topluluğu çok kültürlü Osmanlı İmparatorluğu'na son derece bağlıydı, aynı zamanda Arnavutluk'a karşı vatansever bir sadakat duygusu besliyorlardı. İstanbul on-dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında Arnavut liderler için etkili bir metropolitan kültür merkeziydi. Arnavutların iki tarafı sadakatı yeni bir yüzyılın başlangıcında 'çok katmanlı öz bilinçleri, kimlikleri ve sadakatlarıyla çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda olağanüstü değildi'. 1909'da Genç Türkler'in ortaya koyduğu milliyetçi politikalar ayaklanmalara, sonuçta 1912 yılında Arnavutluk'un bağımsızlığına yol açtı. Bkz.: Gawrych, 'Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire,' 519, 521; ve Trix, 'The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey,' 264, 269

ve Farsça öğrendi. Mezuniyetinden sonra İstanbul'a taşınarak Osmanlı bürokrasisi içerisinde önemli bir makama yükseldi. Maarif Nezareti'ne bağlı Teftiş ve İnceleme Komitesi'nde üye ve başkan olarak görev aldı. Bu komitenin sorumluluğu kitaplara ve dergilere basım öncesinde sansür uygulamaktı.⁷⁴ 1900 yılında İstanbul'da öldü ve orada defnedildi.⁷⁵

Na'im Fraşeri 43 sayfalık düzyazı çevirisinin 15 sayfalık önsözünde kendi öncü rolünü vurgulamıştı. *İlyada*'yı ilk kez çeviren oydu, o zamana kadar ne *İlyada* ne de *Odyseia*'nın Osmanlıca'ya çevrilmemiş olduğunu anlatıyordu.⁷⁶ Ancak, sonraları, eski Milli Eğitim Bakanı ve Türkiye'nin 1930'lar ve 1940'lardaki hümanist politika savunucularının önde gelenlerinden Hasan Ali Yücel,⁷⁷ *İlyada*'yı ilk kez Türkçe'ye çeviren olarak asıl anılması gerekenin Osmanlı diplomatı Sadullah Paşa (1839-1890) olduğunu iddia etti. Sadullah Paşa on beyiti iki kafiyeli mısra şeklinde ve bir düzyazı bölümü çevirmişti. Yücel on beyiti *Edebiyat Tarihimizden* adlı eserinde alıntılanmıştır.⁷⁸ Ancak, Sadullah Paşa'nın çevirisi yayınlanmamıştı, bu yüzden konu üzerinde kesin bir görüşte bulunmak olanaksız gözüküyor. Klaus Kreiser'in haklı olarak iddia ettiği gibi, Na'im Fraşeri'nin basılmış olan çalışması Homeros'un *İlyada*'sının ilk çevirisi sayılmalıdır.⁷⁹

2 Şubat 1885 tarihinde yayınlanmış olan bir makale Kreiser'in vardığı sonucu destekler niteliktedir. *İlyada* ve *Odyseia*'nın yakın zamanda 'Türkçe'ye

çevrileceğini' uyan anonim yazar 'böylece artık Homeros'un eserinden yoksun kalmayacağız' demişti. *İlyada*'nın ilk çevirisi çıkmadan Osmanlı Türk okurlar Homeros'la ilgili bilgilerini süreli yayınlardaki makalelerle artırmış olabilir. Örneğin, Aralık 1884 ve Mart 1885 tarihleri arasında, *Kevekbül Ulum* süreli yayınında üç kapsamlı makale çıkmıştır, bunlardan biri Homeros'un biyografisi, bir diğeri şiirlerine giriş ve *İlyada* kitaplarının bir özeti (Resim 32).⁸⁰

Bundan yaklaşık on yıl kadar önce Ali Haydar (1836-1914) *Odyseia*'dan esinlenen bir oyun yazmıştır. 1876/1877'da yayınlanan ve dizelerden oluşan *Rüya Oyunu* adlı komedi Bey'in rüyasındaki Calypso adında bir su perisi ile ilgilidir. Bey Calypso'ya aşık olduğunu düşünürken su perisi Odysseus'a abayı yakmıştır ve onun dönmesini bekler. Su perisi Bey'e Odysseus'un Mentos ve Telemakos ile denizlere açıldığını söyler. Su perisi Odysseus'u durdurabilecekken, ona olan aşkı buna engel olur. Oyunun sonunda Bey uyanır ve yorumlayacak birine göndermek üzere rüyasını yazıya döker.⁸¹

Homeros Osmanlı yazınında gitgide önemli bir referans noktası haline gelmişti. Örneğin Ahmed Midhat Efendi, *Abbar-ı Asara Tamim-i Enzar* (Edebi çalışmalar: Tanıtım, 1890) adlı çalışmasında, romanın doğuşunu incelerken Homeros ve destanlarını ele almıştır.⁸² Herodotus'un tarih yazarlığını tartışırken, Eski Yunan'da Homeros ve Herodotus'un dönemleri arasında fikirlerin nasıl dönüştüğünü açıklayarak, Eski Yunan'daki edebi gelişmelerle çağdaş Osmanlı edebi konuları arasında ilginç bir bağ kurar. Midhat Efendi, Homeros ve Herodotus arasındaki dönemde 'Yunanların fikir ve bakış açılarının' gitgide değiştiğini, sonuçta 'tanrı ve tanrıçaların, yarı cennetlik yarı dünyevi kahramanların modasının' geçtiğini anlatır. Dahası, ona göre Homeros ve Hesiodos'un takipçileri sırf taklitçilerdi ve asla ustalarının düzeyine erişebilecek

74 Na'im Fraşeri'nin yayınlarından bir seçki: *Kavaidi Farisiyye ber tarzi nevin* [Yeni metoda göre Farsça dil bilgisi] (İstanbul, 1871), *Ihtiraat ve keşfiyyat* [Buluşlar ve keşifler] (İstanbul, 1881), *Tahayyülat* [Hayalleri] (İstanbul, 1884), *O eros* [Aşk] (İstanbul, 1895), ve *Istori e Shqipërisë* [Arnavutluk Tarihi] (Sofya, 1899). Na'im Fraşeri'nin Türkçe ve Farsça yayınları için bkz.: Kaleshi, 'Vepnat turqisht de persisht te Naim Frashere.

75 Na'im Fraşeri'nin biyografik bilgileri için, bkz.: Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 469. Bursalı Mehmed Tahir'in iddiasına göre Naim Fraşeri 1896'da öldü. Ayrıca bkz.: Levend, *Şemsettin Sami*, 46; ve Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 229-231

76 Fraşeri, *İlyada*, 13.

77 Hasan Ali Yücel'in bakanlığı sırasında (1938-1946), 'Türk Hümanizması' resmi kültürel politikaydı; bkz.: Karacasu, "Mavi Kemalizm" Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk; ve Koçak '1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları: 'Türk Hümanizmi' hakkında bilgi için; bkz.: Sinanoğlu, *Türk Humanizmi*. Ayrıca Hasan Ali Yücel'in söylevleri ve demeçleri: *Milli Eğitimle ilgili Söylev ve Demeçler*.

78 Yücel, *Edebiyat Tarihimizden*, 297.

79 Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen.'

80 *Kevekbül Ulum*, 01/Ra/1302 (19 Aralık 1884), 59-65; 16/Ra/1302 (3 Ocak 1885), 93-97 ve 16/R/1302 (2 Şubat 1885), 159-161.

81 Haydar, *Rüya Oyunu*. Ayrıca bkz.: Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 205.

82 Mithat, *Abbar-ı Asara Tamim-i Enzar (1307-1890)*, 28-40; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 134-136. *Abbar-ı Asara Tamim-i Enzar* (1890) roman türünün tarihi üstüne ilk Türkçe akademik çalışma olarak kabul edilir. Ahmet Midhat Efendi'yle ilgili olarak, ayrıca bkz.: Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 400-449.

kapasitede değildiler. Öte yandan Herodotus, yeni fikir ve bakış açılarını temsil ediyordu.⁸³

Tercüman-ı Hakikat gazetesinde 1890'da yayınlanan 'Mitoloji ve Şiir' isimli makalede Ahmed Midhat Efendi yeniden mitoloji ve Homeros'un rolü konusunu ele alır. Mitolojik karakterlerin bir zamanlar gerçek insanlar olduklarını, ancak Homeros'un ve takipçilerinin çalışmalarıyla kurguya dönüştürüldüklerini iddia eder.⁸⁴

Bir sürgün sırasında 1872 yılında Gelibolu'da yaşamış olan, Yeni Osmanlı Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden Namık Kemal (1840-1888), 1881 yılında oyunlarından birinin giriş açıklamalarında Homerik şiirlerin Yunan tragedyası ve seçkin Phidias'ın heykelleri üzerindeki güçlü etkisini vurgulamıştı.⁸⁵

Homeros ve *İlyada* Na'im Fraşeri'nin erkek kardeşi Şemseddin Sami Fraşeri (1850-1904) tarafından yazılan *Kamus ül-Alâm* (Ansiklopedik genel tarih ve coğrafya sözlüğü, 1891) adlı eserin üçüncü cildindeki Troya üzerine bilimsel bir araştırmada da dikkat çekmişti.⁸⁶ Yayımı 1889 ve 1899 yılları arasında yapılan ve Osmanlı ve İslam konuları, kişilikleri ve ülkeleri aynı zamanda Batı tarihi ve coğrafyasıyla ilgili bu altı ciltlik muazzam ansiklopedi ender rastlanan kalitede bir eserdir. Yazarın giriş bölümünde açıkladığı gibi İmparatorlukta güncel dünya tarihi ve coğrafyası üzerine bir ansiklopediye çok ihtiyaç duyul-

83 Mithat, *Abbar-ı Âsara Tamim- Enzar (1307-1890)*, 36-38; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 38-40. Ahmet Midhat Efendi Herodotus'un *Histories* eserinin parçalarını da çevirmiştir; bkz.: Şerif, 'Tanzimattan Sonraki Tercüme Faaliyetleri,' 291. Osmanlıca şiirde yenilikler için, bkz.: Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 19-49, 233-257, 334-343, 430-438, 463-503, 535-541; Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı*, 449-643; Osmanlı edebiyatında mitoloji mitolojik adlar ve ilk örnekler için bkz.: Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 165-209.

84 Midhat Efendi, 'Mitoloji ve Şiir.' Ahmet Midhat Efendi'nin mitoloji üstüne düşüncelerinin analizi için, bkz.: Demirci, 'Mitoloji ve Şiir'in izinde Ahmet Midhat Efendi'nin Mitolojiye dair Görüşleri,' 103-121.

85 Kreiser, 'Troia und die Homerischen Epen,' 284; giriş notları Namık Kemal'in *Mukadde-me-i Celal* (İstanbul, 1888) adlı eserinde yer almaktadır; Ayrıca bkz.: Kaplan, Enginün ve Emin, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, 356. Namık Kemal ile ilgili biyografik bilgiler ve edebi eserleri ve fikirleri için bkz.: Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 312-400; Osmanlı yazınında Yunan tragedyası için bkz.: Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 137-166

86 Sami, *Kamus-ül Alâm*. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Arnavutluk hükümeti tümü İstanbul'da ölen Fraşeri kardeşlerin cenazelerini istedi. Türk hükümeti Türk dili ve kültüründe örnek niteliğindeki rolü nedeniyle Şemseddin Sami'nin cenazesini göndermeyi reddetti, Na'im ve Abdil Fraşeri'nin cenazeleri konusunda Türkler fikir değiştirip cenazeleri Arnavutluk'a gönderdi. Bkz. Trix, 'The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey,' 269.

uyuyordu, çünkü bu disiplinler uygarlığın gelişimi için gerekiyordu. Batılı ansiklopediler Avrupalıların ilgi alanlarına odaklandığından, bu yüzden de eksik kalacağından bunların Osmanlıca'ya çevirileri yapmak yerine hazırladığı *Kamus ül-Alâm*, Batılı ve Doğulu tarih ve coğrafyayı biraraya getirmiştir.⁸⁷

Troya'yla ilgili yazıda o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda Troya ile ilgili bilinenler (Resim 4), Troya tarihi, kronolojik bir sıralamayla Troya hükümdarlarının bir listesi, Troya Savaşı ve bölgede arkeoloji alanında yapılan çalışmalarla ilgili gelişmeler ana hatlarıyla verilmiştir. Arkeolojik yerleşimin Osmanlı topraklarında bulunduğu bilgisine vurgu yapılarak hem Yunan hem de Osmanlı isimlerinden söz edilmektedir: 'Truva veya Troya Küçük Asya'nın kuzeybatısında günümüzde Biga Vilayeti olarak bilinen bölgede, İda dağının (Kazdağı) Batı eteğinde ve Xanti (Karamenderes)⁸⁸ Nehri boyunca yer almaktadır.'⁸⁹

İlyada'nın ilk şarkısının Selanikli Hilmi tarafından Yunanca'sından Osmanlıca'ya yapılan ikinci çevirisi 1898 veya 1899'da ortaya çıktı: *Ilyas yahudşâir-i şehîr Omiros* (Ünlü ozan Homeros'un *İlyada'sı*).⁹⁰ Yazar hakkında çok az bilgimiz olmakla birlikte başlık sayfasında Encümeni Teftiş ve Muayene'nin bir üyesi olduğu yazılıdır, yani o da Na'im Fraşeri gibi bir Osmanlı bürokratıdır. Hilmi'nin 61 sayfalık çevirisi onbeş sayfalık bir girişle birlikte *İlyada*'nın iki bölümden oluşan ilk kitabını içeriyor: ilk bölümün başlığı (26 sayfa) 'Öfke! Şiddet!' ve ikinci bölümün (20 sayfa) başlığı 'Yola Çıkış!'.⁹¹ Fraşeri'nin çevirisiyle karşılaştırıldığında Hilmi'nin çalışması süssüz, sade ve Homerik karakterleri tanımlayan sıfatlardan neredeyse tamamen arındırılmıştır. Sonuç olarak Hilmi'nin kendi yorumları baskın durumdadır; Fraşeri'nin ise orijinal öyküyle kurduğu ilişki daha başarılıdır.⁹²

87 Sami, *Kamus-ül-Alâm*, 14-16; Gawrych, 'Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire.'

88 Homeros'a göre, Skamander tanrılar tarafından Xanthus, insanlar tarafından Skamandros olarak adlandırılmıştır. Asya'daki Xanthus sakinlerine Xanthi denmiştir, Lemprière, *Bibliotheca Classica*, 1533, ve De Roy van Zuydewijn, *Homerus Ilias*, 77, 423

89 Sami, *Kamus-ül Alâm*, 1647.

90 Hilmi, *Ilyas yahudşâir-i şehîr Omiros*.

91 Hilmi, *Ilyas yahudşâir-i şehîr Omiros*, 1, 27.

92 Bu araştırmanın amacı metin analizi değildir; asıl odaklanılan Homeros'un, örneğin edebi metinlerde ne şekilde algılandığıyla ilgili önemli bilgilerin izini sürmek, aralarından seçim yapmak ve bunları yorumlamaktır.

Hilmi'nin çevirisindeki yetersizliklere rağmen⁹³ çalışma, edebiyat çevrelerinde etkili olmuştu. Çağdaşı Yakub Kadri Karaosmanoğlu ile birlikte 20.yy'ın başlarında Nev-Yunanilik akımını başlatan zamanın önde gelen aydınlarından Yahya Kemal Beyatlı,⁹⁴ Selanikli Hilmi'nin çevirisini çok beğendiğini belirtmiş, eserin kendisini 'fena sarstığını' kaydetmişti. 'Bunu bir Rum'un eseri' sanmıştı, ancak 'Çok zaman sonra [...] anladım ki o zaman okuduğum Homeros'un Türkçeye yarım yamalak tercüme edilmiş *İlyada*'sı imiş.'⁹⁵

5 'Ozanların Tanrısı'na duyulan hayranlık

Adı geçen yazara [Homeros] ve *İlyada* ve *Odysseia* adlı büyük eserlerine saygıdeğer eğitilmiş edebi kişilerce çok sık atıfta bulunulmuştur. İşte bu yüzden Homeros haklı bir şekilde Ozanların Tanrısı olarak anılmaktadır.

Kevkeb'ül Ulum, 01/Ra/1302 (19 Aralık 1884), [İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir]

Osmanlıcadan transkripsiyon metni:

Âlim-i edebiyatça idebâdan ismi en ziyâde zikr olunan mümaileyh ve eserden (İlyad) ve (Odis) nam eser-i beli'leridir. Bunun içindir ki (Homeros) bihakkı (emir-i şuara) lâkâbı ile yâd olunmaktadır. (Transkripsiyon: G.Uslu. 19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Edebiyatında Homeros ve Troya. 2012.

Osmanlı aydınlarının Homeros'un önemini kavradığı, herşeyden önce *İlyada* ve *Odysseia*'nın edebiyat tarihindeki olağandışı konumunun farkında olduğu anlaşılıyor. Fraşeri çevirisine yazdığı önsözde Homeros'un farklı alan-

larda yetişmiş edebi kişiler üzerindeki olağanüstü etkisine vurgu yapmıştı. Osmanlıca okurlarına Homeros'un eserlerinin sadece Eski Yunan için değil, aynı zamanda Roma İmparatorluğu ve sonrasında Avrupalı yazarlar ve ozanlar için de bir 'yeşerme alanı' olduğu bilgisini vermişti. 'Hesiodos, Eshilos, Euripides, Sofokles ve komedi yazarı Aristofanes gibi önemli şairlerin hepsi Homeros'dan ilham almış, özellikle trajedi yazarları *İlyada* ve *Odysseia*'dan yoğun şekilde alıntı yapmışlardır.' Romalılarla ilgili yorum yaparken 'Yunanları her alanda, bu yüzden de edebiyatta da 'izlediklerini belirtir. [...] 'Vergilius Romalılar'ın Homeros'u olarak anılmayı hak ediyor. Aeneis adlı eseri *İlyada* ve *Odysseia*'nın devamı gibidir.' 'Horace, Tasso, Dante, Milton ve geriye kalan tüm eski ve yeni Avrupalı ozanlar öncekileri takip eden bir kervan oluşturmuştur' diyerek bu edebi isimlere dikkat çekmişti. Fraşeri yazının sonunu 'Kervanın lideri Homeros'dur' diyerek getirmişti.⁹⁶

Selanikli Hilmi'nin Homeros'un nasıl görüldüğüne dair açıklaması daha da gösterişlidir. Homeros'u 'sanatın yaratılmasını besleyen' bir ozan, *İlyada*'yı da 'en kıymetli zihinlere sahip ozanlar için' bir ilham kaynağı olarak övüyordu. Saygın edebi şahsiyetlerin *İlyada*'ya duyduğu saygıyı vurgulayarak, Shakespeare ve Rousseau'dan alıntı yapmanın yanı sıra Homeros'un Aristoteles gibi antik filozoflar arasında gördüğü muazzam beğeniye dikkat çekmişti.⁹⁷

Gerek Fraşeri gerekse Selanikli Hilmi Büyük İskender'in Homeros'a duyduğu saygıdan söz ederler. Müslüman dünyasında İskender'le ilgili efsaneler yaygındır,⁹⁸ Büyük İskender Osmanlı kültüründe el üstünde tutulmuştur.⁹⁹ Bunun tipik örneği Sultan II.Mehmed'in kendini İskender ile özdeşleştirme-

96 Fraşeri, *İlyada*, 10-14.

97 Hilmi, *Ilyas yabud şâir-i şebir Omiros*.

98 İslam dünyasında Büyük İskender ile ilgili görüşlerin kapsamlı bir araştırması için bkz.: Zuwiyya, *Islamic Legends Concerning Alexander the Great*.

99 İskendername (İskender'in Kitabı), günümüze ulaşan en eski resimli Osmanlı el yazmalarından biridir. 14.yüzyılda Ozan Ahmedî'nin kaleme aldığı eser, Büyük İskender'in kahramanlık ve fetihlerini anlatır. Destansı şiirin Türk kültüründeki yeri önemlidir. Coğrafi, teolojik, felsefi ve tarihi konuları da ele alınmıştır ve Osmanlı tarihi için ilk kaynaklardan biridir; bkz. Unver, *Ahmedi-Iskendername*; Sawyer, 'Alexander, History, and Piety'; ve Akdoğan, *Iskendername'den Seçmeler*.

93 *Ilias* başlığının eleştirisi, örtülü mitolojik figürler, Agamemnon ve Menelaos gibi ana karakterlerin görmezden gelinmesi veya karıştırılması veya Troya'yı Biga yerine İzmir'de konumlandırarak gibi yanlış topografik bilgiler. Bkz. Sevük, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, 65; ve Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 55-72

94 Osmanlı İmparatorluğu'nda Nev-Yunanilik akımı için, bkz.: Ayvazoğlu, *Yahya Kemal; Karaosmanoğlu, Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*; Tevfik, *Esâtir-i Yunânîyan*; Ayvazoğlu, 'Neo-Hellenism in Turkey.'

95 Beyatlı, *Çocukluğum*, 100; Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 55.

sidir.¹⁰⁰ İskender'in bu şekilde sahiplenilmesiyle ilgili olarak Fraşeri, Büyük İskender'i Yunanların bir Yunan gibi değil 'daha çok bir yabancı' olarak gördüğünü vurgulamıştır.¹⁰¹

İskender'in *İlyada*'ya duyduğu derin hayranlığı göstermek için Hilmi, Plutarkhos'un *Paralel Yaşamlar (Lives of the Noble Grecians and Romans)* adlı eserinde İskender'in Pers kralı Darius III ile karşılaşmasını betimlemesine atıfta bulunur.¹⁰² Persleri yenen 'İskender'e zaferini tebrik etmek için Darius'un değerli bir masası hediye edilmişti, o da saygısını belirtmek için "Bu hediyeye zaferden daha çok sevindim, çünkü sevgili ozan Homeros'un kitabı *İlyada*'yı koyacak böylesine değerli, nitelikli bir simgeye çok ihtiyacım vardı" demişti.¹⁰³

İskender'in Homeros'a duyduğu hayranlığı uzunca bir süre anlattıktan sonra çevirmenlerin ikisi de *Telemakhos'un Maceraları*'na yönelir. Öykünün Osmanlı Türkleri arasında gördüğü rağbet düşünüldüğünde bu çok doğaldır. Fraşeri 'Fénelon'un *Telemakhos'un Maceraları* kitabı *Odysseia*'nın devamı niteliğindedir' der. Selanikli Hilmi ise Homeros'u överek Osmanlıca okuyucularının 'Fénelon'un *Telemakhos* adlı ünlü öyküsünün *İlyada*'ya benzer' olduğunu öne sürer. Hilmi 'bu iki eserin karşılaştırılmasının fanteziyle gerçek arasındaki farkı gösterme fırsatı sunduğunu' belirtir, çünkü Telemakhos'a 'şiişel bir imgelem' olarak bakılmaktadır ve Homeros 'bir olayı ahlak, görenek ve inançları merkeze koyarak betimlemiştir.'¹⁰⁴

Odysseia ile *Telemakhos'un Maceraları* arasındaki ilişki *Kevkeb'ül Ulum* adlı süreli yayında da ele alınmıştır. Okuyuculara Telemakhos'un öyküsündeki birçok bölümün kaynağının '*Odysseia*'da yer alan Ulysses'in memleketi olan adaya dönüş yolculuğunun öyküsünde' olduğu bilgisi verilmiştir.

100 Sultan II.Mehmed'in Büyük İskender'e öykünmesiyle ilgili, bkz: Babinger, *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*, 351-353; Janssens ve Van Deun, 'George Amiroutzes and his Poetical Oeuvre'; Reinsch, *Critobuli Imbriotae historiae*; ve Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*.

101 Fraşeri, *Ilyada*, 10.

102 Plutarch, *Lives of the Noble Grecians and Romans*.

103 Hilmi, *Ilyas yahud şâir-i şehîr Omîros*.

104 Fraşeri, *Ilyada*, 12; Hilmi, *Ilyas yahud şâir-i şehîr Omîros*.

İki büyük Homerik esere ek olarak, Homeros'a atfedilen diğer şiişirlerden de söz edilmiştir: 'Aristoteles'e göre, Homeros başka şiişirler de yazmıştır. Bunlardan birinin adı Margites'dir.'¹⁰⁵ Ancak, Fraşeri, Homeros'un *Kurbağa-Fare Savaşı (Batrakhomyomakhai)* gibi diğer şiişirleri yazmayacak kadar parlak bir zekaya sahip olduğunu düşünür. 'Öyle ki' der, "önemli olayları türetmeye ve düzenlemeye alışkın biri olan Homeros için böylesine bayağı konularda yazmak küçük düşürücü olurdu. Bu nedenle, adı geçen eserin yalnızca taklit olduğu konusunda kuşku yoktur.'

Fraşeri 'şu ana kadar hiçbir ozan Homeros'un düzeyine erişemedi. O, her zaman şiişir sanatının babası ve şiişirlerin lideri olarak anılacak, *İlyada* ve *Odysseia*'nın diğer manzumlarının arasında her zaman ayrı bir yeri olacaktır.' demiştir.¹⁰⁶ *Kevkeb'ül Ulum* yorumunda ise 'Hiçbir ozan onunla boy ölçüşmemiştir.' denilmektedir.¹⁰⁷

İlyada tercihi

Troya Çanakkale yakınındaydı. Geçmişte kuşatmasıyla ve savaşıyla birlikte Troya'nın yalnızca imgelemede var olduğu düşünülse de çevrede yapılan kazılar *İlyada*'nın içeriğini doğrulayıp güçlendirdi. *Na'im Fraşeri, Ilyada. Eser-i Homer (İstanbul, 1303/1885-1886), önsöz, 7. Osmanlıcadan İngilizceye tercüme edilmiştir.*

Osmanlıcadan transkripsiyon metni:

Truva kasabası Çanakkalesine yakın bir mevkide bulunurdu. Mukaddemâ gerek kasaba ve gerek muhâsarasıyla muhârebesi sarf-ı hayâlden ibaret farz olunurdıysa da bâdehu o civarda icra olunan harfiyât İlyada'nın münderecâtını bir dereceye kadar teyîd eylemiştir (Naim Fraşeri. Eser-i Homer (İstanbul 1303 / 1886, Mukaddime 7, transkripsiyon Cevdet Serbest, ST Özel Sayı, 2013, 2, 120-147).

105 *Kevkeb'ül Ulum*, 16/R/1302 (2 Şubat 1885). Homeros'a atfedilen diğer şiişirler için bkz.: Latacz, *Homer*, 15, ve Manguel, *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 24.

106 Fraşeri, *Ilyada*, 9, 13.

107 *Kevkeb'ül Ulum*, 16/R/1302 (2 Şubat 1885).

Güçlü ve müstahkem surlara sahip, Asya kıyısındaki pek çok kaleyle güçlendirilmiş İlion ya da Troya şehri [İzmir vilayeti istikametinde bulunması gerekir. Her ne kadar tarih henüz bu meseleyi tam olarak açıklığa kavuşturmamışsa da bölgenin tabii koşulları bu görüşümüzü teyid etmektedir].

Selanikli Hilmi, Ilyas yahud şâir-i şehîr Omiros (*Istanbul, 1316/1898-1899*), *Giriş, zel. Osmanlıcadan İngilizceye tercüme edilmiştir.*

Homerik yazının ilk Osmanlıca çevirileri *İlyada* üzerine yoğunlaşmıştı. Troya kazıları ve bunun yarattığı toplumsal ilgi bu eğilimi desteklemişti. Fraşeri ve Hilmi, Troya'nın coğrafi konumuna dikkat çekmişti. Fraşeri aynı zamanda ören yerinde yapılan arkeolojik araştırmayı da kısaca anlatır. 1890'larda, gazete ve süreli yayınlar 'Homeros'un destanı sayesinde ünlenen' Troya'daki kazılara giderek daha çok önem vermeye başlamıştı.¹⁰⁸

İkdam ve *Servet-i Fünun*'da yayınlanan makalelerin gösterdiği gibi, Osmanlı okuyucuları Troya'daki kazılarının yanısıra arkeolojik yerleşimin doğru yeri (Ballı Dağ mı, Hisarlık mı?), Frank Calvert'in ön plana çıkması ve son arkeolojik araştırmalar ve sonuçları gibi akademik tartışma konuları hakkında da bilgi sahibiydi. Bilgilendirici metinlere ek olarak basında arkeolojik yerleşime gelen ziyaretçiler ve onların özgeçmişleriyle ilgili bilgiler veriliyordu.¹⁰⁹ Bunlar, sonraki bölümde ayrıntılarıyla ele alınacak olan, Troya'nın asıl konumuna olan ilgiyi göstermektedir.

Homeros'a duyulan derin hayranlığın ve *İlyada*'nın tercih edilmesine ek olarak, edebi metinlerde de Homeros ile ilgili biyografi bilgileri verilmişti. Bu metinlerde ünlü ozanla İzmir şehri arasında belirgin bir bağlantı kurulmuştur.

6 İzmir (Smyrna): Homeros'un Memleketi

Antik dönemin pek çok ünlü siması gibi Homeros da gayrimeşru bir çocuktur. Melanopus'un kızı Cretheis, onu İzmir havalisindeki Meles Nehri kıyılarında doğurduğu için bu çocuğa, 'Meles Nehri'nin Evladı' anlamına gelen Melesigene adını verdi.

Kevkeb'ül Ulum, *01/Ra/1302 (19 Aralık 1884)*.

Milliyeti, yaşadığı dönem ve yaşam öyküsü bir gizem ve belirsizlik örtüsü altında saklı olsa da İsa'dan on yüzyıl, Troya Savaşı'ndan ise iki yüzyıl kadar önce yaşamış olması güçlü bir olasılıktır. Doğum yeri İzmir'dir, annesinin adı Cretheis'dir, babası ile ilgili bilgi yoktur. 'Meles'in Oğlu' takma adını almış olmasının nedeni ise zamanında İzmir yakınlarında akan Meles Çayı'nın kıyısında doğmuş olmasındandır.

Na'im Fraşeri, Ilyada. Eser-i Homer (*Istanbul, 1303/1885-1886*), önsöz, 7-9. *Osmanlıcadan İngilizceye tercüme edilmiştir.*

Osmanlıcadan transkripsiyon metni:

Homer'in vatan ve zamanı ve sergüzeşti perde-i nisyân ile mestûr ve meşkûk ise de en kavî ihtimale göre milâd-ı İsa'dan on asır evvel ve Truva muhârebesinden iki asır sonra dünyaya gelmiştir. Maskat-ı re'si İzmir şehri ve vâlidisinin ismi Kritayis olup pederi meçhûldur; Kritayis Homer'i o vakitlerde İzmir'in yanından akan Milas nehrinin kenarında doğrumuş olduğundan ebûş-şuarânın lakabı Milaszâde olmuştur. Naim Fraşeri. Eser-i Homer (İstanbul 1303 / 1886, Mukaddime 7, transkripsiyon Cevdet Serbest, ST Özel Sayı, 2013, 2, 120-147).

Homeros'un nerede doğduğu çok tartışılmış bir konudur. Yedi şehir onun doğum yeri olduğunu iddia etmektedir, bunlar: İzmir, Sakız, Colophon, Salamis, Rodos, Argos ve Atina'dır. 19.yy bilim insanları Homeros'un memleketi olarak Smyrna (İzmir) lehine görüş bildirmiştir.¹¹⁰ *Kevkeb'ül Ulum*'daki biyografisi ve Fraşeri'nin yazdığı önsözün her ikisinde de Homeros'un adının

108 *İkdam*, 19/Ş/1310 (8 Mart 1893).

109 *İkdam*, 19/Ş/1310 (8 Mart 1893); *İkdam*, 3 Kanun-i-evvel 1313 (15 Aralık 1897); *Servet-i Fünun*, 26, 25 Mart 1320 (7 Nisan 1904).

110 Von Wilamowitz-Moellendorff, *Die Ilias und Homer*, 372. Ayrıca bkz. Latacz, *Homer*, 25-27.

Melesigenes olduğu söylencesine atıfta bulunarak bu olasılık vurgulanmaktadır. Aslında, 'kendi' seçkin şehirleri İzmir'in, Homeros'un dünyaya geldiği yer olduğundan oldukça emin görünmektedirler. Büyük olasılıkla, yazarların bilgileri önceki biyografilere, özellikle de Smyrna'yı Homeros'un doğum yeri olarak duyuran ve Troya Savaşı'ndan 168 yıl sonra doğduğunu belirten Pseudo-Herodot'un (Sözde-Herodotus) *Life of Homer* adlı biyografisine dayanıyordu.¹¹¹

Kevkeb'ül Ulum'daki makaledeki oldukça ayrıntılı Homeros biyografisi özellikle coğrafi konulara odaklanmıştır. Osmanlı aydınlarının genel olarak Klasik Yunan coğrafyası konusunda bilgili oldukları varsayılır. Yaptıkları Antik Çağa ait metin çevirilerinde ve diğer edebi çalışmalarda genellikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki Antik Çağ'a ait arkeolojik yerleşimlere dikkat etmişlerdi.¹¹²

Makalenin yazarı Homeros'un çocukluğunu, hocasının parlak bir gelecek öngörüsünü, Mentos'un (*Odysseia*'daki Taphian'ların lideri) onunla birlikte deniz yolculuğu yapma önerisini, uzun yolculuklarını ve birkaç yere yaptığı ziyaretleri (*Odysseia*'daki yerler), gezerken nasıl araştırma yaptığını, nasıl gözlemlerine dayanarak şiirler yazdığını, Colophon'da (Değirmendere) nasıl kör olduğunu, akıl hocasının ona gösterdiği özeni ve Kyme'de (Nemrut Körfezi kıyısı, Aliağa) Homeros adını almasını anlatır. Bu noktada yazar kör Melesigenes'in ozan olarak Kyme'ye çalışmaya gittiğini ve şehirde kısa sürede tanındığını belirtir. Senato'ya şarkıları şehre ün kazandıracığından kör ozanın bakımıyla ilgilenmesi tavsiye edilir. Ancak senatörlerden birinin karşı çıkarak şöyle söylediği anlaşılıyor: 'Her önümüze çıkan kör birine maaş bağlayacaksak, yakında omuzlarımızda bir körler konvoyu taşıyacağız. [...] O andan itibaren,' diyerek yazar devam eder, 'Melesigenes adı yokoldu ve yerini kör anlamına gelen Homeros aldı. Sonrasında, kör ozan Kyme'yi lanetleyerek Foça'ya gitti. Ancak orada da talihsizlik peşini bırakmadı.'

111 Homeros'un bu biyografisinde *Odysseia*'nın birçok bölüm ve karakterleri Homeros'un yaşamıyla birleştirilmiştir, bkz.: Manguel, *Homer's The Iliad and The Odyssey*, 29-32; ayrıca bkz.: Herodotus, *Vie d'Homère*. Homeros'un farklı yaşam öyküleri için ayrıca bkz.: Latacz, *Homer*, 23-30.

112 Yüksel, *Türk Edebiyatında Yunan Antikitesi*, 40.

Makalede Homeros'un yatak ve yemek karşılığında şiirlerini kaydeden Thestorides ile mücadelesi ve Sakız adasına gidişi anlatılıyor. Thestorides şiirlerin kendisine ait olduğu konusunda insanları ikna eder ve adada ünlenir. Homeros 'hırsız' takip etmek için Sakız'a gider, ancak Thestorides 'kaçar.' Homeros'un son yıllarıyla ilgili olarak, yazar onun Sakız'da keyifli bir yaşam sürdürdüğünü ve bunun sonucu olarak Yunanistan'ın her yerinde çok sevildiğini belirtir. Homeros, Samos'dan Atina'ya seyahat ederken Ios'da hastalanır, ardından ölür.¹¹³

Fraşeri Homeros'un annesi, eğitimi ve *İlyada* ve *Odysseia*'nın bestelenmesine giriş yaptıktan sonra 'Homeros sorunsalına' odaklanır. Çağdaş bilim insanlarının Homeros'un kimliği, hangi destanların onun tarafından yazılmış olduğu ve *İlyada*'nın tarihsel gerçekliğiyle ilgili ateşli tartışmalarını gözden geçirir. 19.yy'da Homerik bilim insanlarının akıllarını meşgul eden sorular şunları içerir: Bu etkileyici ozan Homeros kimdi? Nereliydi? Yalnız mıydı? Şiirlerin oluşturulmasında kaç ozan yer aldı? *İlyada* tarihi bir çatışmaya mı dayanıyordu yoksa bir hayal ürünü müydü?¹¹⁴

Tüm görüşleri gözönüne alarak, Fraşeri Homeros'un gerçek bir kişi olduğu, *İlyada* ve *Odysseia*'nın dizelerini kendi başına oluşturan tek bir ozan olduğu sonucuna varır. '*İlyada* ve *Odysseia*'nın ozanının yaşam öyküsü ve koşulları bilinmese de varlığından şüphe edilemez' görüşündeydi. Fraşeri giriş bölümünü şöyle sonlandırmıştı: 'Yukarıda adı geçen ünlü eserlere itibarını ve şöhretini veren Homeros'un adı değildir; aksine, bu eserler yazarını ünlü yapmıştır. Bu nedenle, Homeros *İlyada* ve *Odysseia*'dır.'¹¹⁵

113 *Kevkeb'ül Ulum*, 01/Ra/1302 (19 Aralık 1884).

114 Bu dönemde Homeros'la ilgili araştırmaların sonuçlarına genel bir bakış için, bkz.: Latacz, *Homer*, özellikle 23-30. Homeros, Troya ve Troya Savaşı'nın tarihsel gerçekliği için ayrıca bkz.: Latacz, *Troy and Homer*; ve Wood, *In Search of the Trojan War*. Homeros'un hiç var olmadığına dair modern bir tez için bkz.: West, 'The Invention of Homer.'

115 Fraşeri, *İlyada*, 10.

Resim 30: II. Mehmed'in kitaplığındaki Homeros'un *İlyada'sı*

Kaynak: Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonu, İstanbul G12

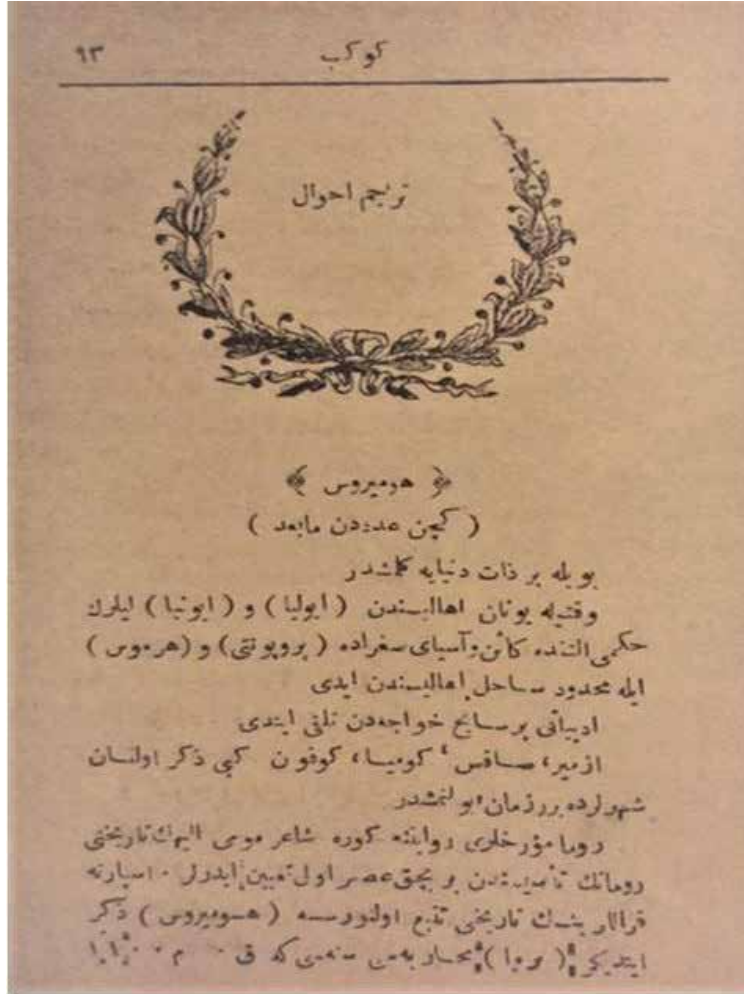
Foto: Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul, 2012

Resim 31: Selanikli Hilmi, İlyas yahud şâir-i şehîr Omiros [ünlü şâir Homeros'un *İlyada'sı*] (İstanbul, 1898 veya 1899)

Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, Troy: City, Homer and Turkey

Hilmi *İlyada'sı*'nın birinci kitabını Osmanlıcaya çeviren ikinci kişi oldu. Çevirmen ile ilgili çok az şey biliniyor; kapak arkasındaki bilgilere göre Maarif Nezareti'nde görevli bir memurdu. Hilmi'nin çevirisi 61 sayfa buluyor ve onbeş sayfalık giriş bölümüyle *İlyada'sı*'nın iki bölümlük birinci kitabını içeriyor.

Resim 32: Homeros'un biyografisini, eserlerinin tanıtımını ve *Ilyada*'nın bir özetini içeren Kevkebül' Ulum'daki makale
Kaynak: *Kevkebül' Ulum*, 3 Ocak 1885, s. 93, Kelder, Uslu ve Şerifoğlu,
Troy: City, Homer and Turkey

Ilyada'nın ilk çevirisinin yayınlanmasından önce Osmanlı-Türk okuyucular Homeros'u sürelî yayınlardan öğrenebiliyordu. *Kevkebül' Ulum*'da Aralık 1884 ile Mart 1885 tarihleri arasında Homeros'un biyografisi, eserlerinin tanıtımı ve *Ilyada*'nın bir özetini içeren üç ayrı kapsamlı makale yayınlanmıştı.

Resim 33: *Kamus ül-Alâm*'ın üçüncü cildinde Homeros ve *Ilyada*'yla ilgili makale
Kaynak: Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*

1889 ile 1899 arasında yayınlanan bu altı ciltlik ansiklopedi, önemli Osmanlı ve İslami temalar, kişiler ve ülkelerin yanı sıra Batı tarihi ve coğrafyası üzerine kapsamlı bir çalışmadır. Troya ile ilgili makalede Osmanlı İmparatorluğu'nda Troya tarihi, hükümdarlarının kronolojik bir listesi, Troya Savaşı ve bölgedeki arkeolojik gelişmeleri içeren çağdaş Troya bilgileriyle ilgili bir özet verilmektedir. Osmanlı topraklarındaki Troya'nın yerine özel önem verilmiştir.

Resim 34: İmparatorluk Müzesi'nin yeni binasının yapımı (1891)

Kaynak: Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi

V

İmparatorluğun Son Yıllarında Homeros ve Troya

Arkeologların orijinal antik eserleri İmparatorluğun dışına çıkarmasını yasaklayan güncellenmiş Eski Eserler Yasası 1884'te yürürlüğe girdikten sonra hükümetin eski eserleri koruma çabalarında hızlı bir artış görüldü.¹ Eski Eserler Yasası 1907'de daha katılaştırıldı. Osmanlı topraklarında kazı izni elde etmek yalnızca daha zorlaştırılmakla kalmadı, arkeolojik ören yerlerini ziyaret etmek de sınırlandı; artık yabancıların tarihi yerleri ve anıtları ziyaret etmek için Dışişleri Bakanlığı'ndan resmi izin alması gerekiyordu.

1 Mirasın Kontrol Altına Alınması ve Osmanlı Müzesi'nin Gelişimi

Yetkililer yasadışı kazılara karşı alarm durumuna geçmişti, yine de İmparatorlukta bulunan arkeolojik alanların korunması kolay değildi. Yabancı arkeologlar yönetmelikleri geçiştirmek için her yolu deniyordu. Ruhsatsız kazı yapmanın yanısıra Antik eserlerin yasadışı olarak yurtdışına çıkarılması, üst düzey makamlarla gizli anlaşmalar yapma girişimleri ve gizlice kazı yapmak için Antik yerleşim alanlarının yakınlarından toprak satın almak, bunların

¹ Yeni Eski Eserler Yasası büyük oranda 1834 tarihli Yunan yasasından alınmıştı. Bkz. Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, Schliemann'dan Humann'a 7 Şubat 1890 tarihli mektup (326), 348-350; Humann'dan Schliemann'a 9 Şubat 1890 tarihli mektup (327), 350-352. Bkz. Yukarıda Bölüm 2

hepsi yüzyılın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu'na musallat olan, sıkıştıran sorunlara eklenmişti.

Bu faaliyetler çeşitli resmi yazışmalarla, uyarılarla, soruşturmalarla, emir ve fermanlarla sonlandırmaya çalışıldı. Yerli bürokratlar, eğitim komisyonu üyeleri, lise müdürleri, öğretmenler ve amirlerinden yasadışı faaliyetlerle ilgili uyanık olmaları ve bunları hükümete ihbar etmeleri istendi.² Troya'da 1886'da yasadışı kazılar saptandığında olan buydu. 28 Ekim 1886'da bildirilen bir rapora göre, Troya'da izinsiz kazı ve araştırma yapmayı uman bir grup Alman'ın bölgeye girişi yasaklandı.³

Yasadışı kazı bildirimleri, İmparatorluk Müzesi personelinin sık sık soruşturma yapmak ve eserlere el koymak üzere bölgeye gönderilmesiyle sonuçlanıyordu. Bulunan objeler İstanbul'daki müzeye gönderiliyordu. Yöre sakinleri tarafından tesadüfen bulunan eski eserler de müzeye gönderiliyordu. Hükümet yerli halkı ören yerleri ve Antik eserleri korumaları konusunda destekliyordu. İmparatorlukta yaşayanlar buluntuları para ödülü karşılığında devlete teslim etmeye teşvik ediliyordu.⁴

Yine de Osmanlı tebaasının yaptığı yasadışı kazılar da sık rastlanan bir sorundu. Mart 1887'de Osmanlı makamları Troas'ta Ballı Dağ Pınarbaşı yakınlarındaki Çobantepe höyüğünde- veya Paris'in gömütünde –yerli halktan bir grubun yaptığı yasadışı kazıların farkına vardı. Bu tümülüste henüz kazı yapılmamıştı. Altından bir taç, üç ince süslü altın kordon, ince altın şeritler ve tunçtan bir ayna çerçevesinin parçaları ve tunç çanaklardan oluşan buluntular oldukça etkileyiciydi. Yetkili makamlar defneyi hemen güvence altına aldı ve buluntuların İmparatorluk Müzesi'ndeki Troya koleksiyonuna dahil edilmesini sağladı.⁵

Öte yandan müze envanteri giderek çok sıkışık bir duruma gelmişti. Sidon gibi yerlerdeki Osmanlı kazıları sonrasında koleksiyon daha da zenginleşmişti.

Büyük İskender'in çarpıcı lahiti (MÖ 4.yüzyıl) ve Yas Tutan Kadınlar Lahiti (MÖ 4.yüzyıl) gibi etkileyici Antik eserler 1887 yılında müzeye geldi. Aslında bunlardan- sütunlar arasında duran dört kadın figürünün bulunduğu İyonik tapınak biçiminde olan – sonuncusu, Helenik kültürün kusursuz bir örneği kabul edilerek, 1891 yılında tamamlanan yeni müze binasının modeli oldu.⁶

Yeni müze binasının neoklasik stili Avrupa müzelerinin geleneğine uygundu (Resim 35). Stili, Batı medeniyetiyle bağlantılı Osmanlı kültürel kimliğini temsil eden bir kuruma dönüşen İmparatorluk Müzesi'nin işlevini dışarı vuracak şekilde seçilmişti. Osmanlılar Helenistik Dönem lahitlerini İmparatorluğun topraklarında bulmuş, onları İmparatorluğun başkentine getirmiş, şimdi de İmparatorluk Müzesi'nin modeli olarak kullanmışlardı: yani 'Batılı olduğu düşünülen bir biçimin yerel olduğu gösterilmişti.'⁷

Dahası, İmparatorluk Müzesi arkeolojiye ayrılmıştı ve hükümlerlik alanı kavramını vurguluyordu. Düzenleme ve sergileme, Batılı müzelerin tipik tarihsel veya sanat tarihsel anlatısından çok arkeolojik yerleşim yerlerini temel alıyordu.⁷

Diğer yandan, Ballı Dağ'daki buluntular Schliemann'ın Troya'ya olan ilgisini yeniden canlandırdı. 24 Nisan 1887'de bölgeye geri döndü. Neşeli bir karşılama bir yana ziyareti kesinlikle hoş karşılanmamıştı: yerel makamlar ona zorluk çıkardılar.⁸ İsrarla elinde olmayan usule uygun bir ruhsat görmek istediler, önceki yasadışı faaliyetleri de gözönüne alınarak arkeolojik alanı ziyaret etme isteği reddedildi. Osmanlı memurları Schliemann'a eşlik eden bilim insanlarını yakından izleyerek hareketlerini engellediler, büyük sıkıntılara neden oldular. Sonunda, Schliemann ve arkadaşları Hisarlık'taki arkeolojik alanı bile göremeden bölgeyi terk etmek zorunda kaldı.⁹

6 Shaw, 'From Mausoleum to Museum.'

7 Hamdy Bey and Reinach, *Une Nécropole Royale à Sidon*; Bkz. Tarihçi Edhem Eldem'in bir bölümü Lübnanlı film yapımcısı, fotoğrafçı ve küratör Akram Zaatarı'nın bir sergisi için araştırma materyali olan yayınlı ilgili yorumları, SALT Beyoğlu galerisi, İstanbul, 2015: Eldem, 'The Royal Necropolis of Sidon.'

8 IBA: HR.SYS. 16/50, 07/Ş/1304 (01/05/1887); Herrmann and Maaß, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 467.

9 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 218-220; Osmanlıların Schliemann'ın Troas'a 24 Nisan 1887'de yapmış olduğu ziyaretle ilgili yazışmaları Aslan, Sönmez ve Körpe'nin 'Henri-

2 Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' *Scramble for the Past*, 460.

3 IBA: DH.MKT. 1415/45, 01/Ş/1304 (28/10/1886).

4 Çelik, 'Defining Empire's Patrimony,' *Scramble for the Past*, 462.

5 Calvert, [Report]; Calvert, 'On the Tumulus of Choban Tepeh in the Troad'; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 218.

Yeni buluntular Schliemann'ın Troya'ya olan ilgisini harekete geçirmenin yanı sıra Homerik Troya olarak Ballı Dağ'ı seçen bilim insanlarını ve arkeologları da özendirdi. 1882 kazılarında 'Homerik Şiirlerdeki İlios'u bulduğuna ilişkin kanıtların yeterli olduğuna inanan Schliemann,¹⁰ Troya'yı bulduğu iddiasının bir kez daha tartışma konusu olduğunu gördü.

2 Schliemann'ın Şöhreti Saldırı Altında

Schliemann'a en çok karşı çıkan kişi Alman ordusundan emekli bir albay ve Alman Antropoloji, Etnoloji ve Prehistorya Derneği üyesi olan Ernst Bötticher'di. 1883 yılından beri Schliemann'ın arkeolojik yerleşimle ilgili yorumlarını eleştiriyordu. Bötticher'e göre, Schliemann'ın Homerik Troya'sı- ikinci tabaka (Troya II) – kesinlikle bir şehir değil, devasa bir mezarlıktı. Hisarlık Höyüğü'nde bulunan küller, kül urnaları ve yarı yanmış kemikler bunun kanıtıydı. Bötticher, Schliemann ve arkadaşları Dörpfeld ve Virchow'u Hisarlık'taki yerleşim yerini yanlış tanıtarak kasten bir aldatmacayı teşvik etmekle suçladı.

Yazdığı iki kitap, çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanan sayısız makalesi, incelemeleri, kitapçıkları ve mektupları yıllarca Schliemann'ın hayatını zorlaştırmıştı.¹¹ Bötticher'in Temmuz 1889 yılında yanmış nekropol teorisi için daha çok argüman sunduğu cemiyetin *Correspondenzblatt* gazetesinde yayınlanan makalesi Schliemann'ı şoka uğrattı. Cemiyete arkadaşı Virchow'un çevresi hakimdi, bu nedenle Bötticher'in bir makalesinin bu yayında yer alması beklenmedik bir durumdu. Konuyla ilgili tatsız hayal bir kırıklığı yaşadığını ifade eden Schliemann Virchow'a şöyle yazıyordu:

Mr Ranke'nin seçkin dergisinin sütunlarını Albay Boetticher'in kullanımına sunduğunu gördüm. Mr Ranke yerleşimde benimle birlikte

çalıştığını, derslerinde sık sık bunu anlattığını ve ciddi makaleler yayınladığını çok iyi bildiği halde seni daha saldırganca aşağılayamazdı. [...] Boetticher'in seni ve 1882'de benimle beş ayını Troya'da çalışarak geçiren Antik Çağ mimari uzmanı ünlü Dr. Dörpfeld'i kalpazan ve hilekar olarak adlandırdığını biliyorsun. Mr Ranke ile aynı fikirde misin? Akıl sahibi birisi böylesine bir deli saçmasını nasıl onaylayabilir? Hisarlık bir nekropole hayatta olanların şehri neresiydi?¹²

Çeşitli meslek toplulukları Bötticher'in yayınlarıyla ilgilenmiş, teorileri giderek daha fazla akademik çevrede kabul görmeye başlamıştı. Bu akademik tehlikeye alışkın olan Schliemann 1886'da 'en can sıkıcısı da onun bir sürü dönüğü çevresine toplaması.' diye feryat eder.¹³ Haklıydı, Bötticher'in fikirleri ciddi anlamda entelektüel yandaş grubu buldu. Osmanlı hükümetine yakınlığıyla bilinen *Institut de France*'dan seçkin arkeolog Salomon Reinach (1858-1932) da bunlardan biriydi; Osman Hamdi Bey, Reinach'a İmparatorluk Müzesi koleksiyonunu sınıflandırma ve kataloglama görevini vermişti.

Ağustos 1889'da Paris'te düzenlenen onuncu Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques (Uluslararası Prehistorik Antropoloji ve Arkeoloji Kongresi) sırasında sunulan bir çalışmada Reinach Bötticher'in son eleştirel makalelerinin bir özeti yer aldı. Schliemann Hisarlık'taki yerleşim için yaptığı yorumun inandırıcılığını kaybetmekte olduğunu farkına vardı, ciddi muhalefle karşılaşmıştı. Reinach'ın onlardan biri olduğunu düşündü: 'Ancak benim burada [Paris konferansı] bir düşmanım var, o da Vir-

ch Schliemanns Ausgrabungen' çalışmasında da ele alınmıştır. Özellikle bkz. DH. MKT. 1417/90, 11/Ş/1304 (05/05/1887) ve Carl Schuchhardt'in anıları, *Aus Leben und Arbeit*, 143.

10 Schliemann'ın Gladstone'a yazdığı 3 Mayıs 1882 tarihli mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (116), 142-144.

11 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 218-221.

12 'Ich sah dab Herr Ranke Hauptmann Boetticher, die Spalten seines wichtigen Correspondenzblatts zur Disposition gestellt hat. Unmöglich hätte Herr Ranke Ihnen einen größeren Schimpf anthon können, denn er weiß ja dab Sie dort an Ort und Stelle mit mir gearbeitet, dab Sie viele Reden darüber gehalten und wichtige Schriften publiziert haben. [...] Außerdem weiß er dab Boetticher Sie, sowie auch den bekannten vorzüglichen Architekten des Alterhums Dr Dörpfeld, der in 1882 fünf Monate lang mein Mitarbeiter in Troia war, als Fälscher und Betrüger dargestellt hat. Haben Sie sich denn mit Herrn Ranke überworfen? Wie kann er anders mit gesundem Menschenverstand einen so wahnsinnigen Unsinn aufnehmen? Wo war denn die Stadt der Lebenden, wenn Hisarlik die Feuernekropole war?' Schliemann'ın Virchow'a mektubu, 26 Temmuz 1889, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (293), 316-318.

13 'und das Aergerliche ist dab er gar viele Proselyten macht.' Schliemann'ın Fabricius'a yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (220), 235.

chow, Dörpfeld ve bana saldıran ve Albay D.E. Boetticher'in bir polemliğini yeniden savunan Saint-Germain en Laye Müzesi Direktörü Salomon Reinach'dır.¹⁴

Troya'yı hiç görmemiş olan Bötticher'in saldırılarının devam etmesiyle Schliemann umutsuzluğa kapıldı. Bötticher'in onun planını 'Phantasiegebilde' olarak adlandırması ve Dörpfeld ve Schliemann'ı binalar, tapınaklar ve duvarlar icat ederek 'küçük fırın haznelerini kocaman salonlara çevirmekle' suçlaması Antik Çağ mimarisi üzerine bir uzman olan Wilhelm Dörpfeld'i de kızdırdı.¹⁵

Schliemann ve arkadaşlarının itibarı önemli oranda zedelenmişti, güvenirlikleri saldırı altındaydı. Schliemann'ın Bötticher'i susturma çabaları etkisiz kaldı. Dörpfeld ve Virchow suçlamalarını geri alması için ısrar ettiler, ancak onların girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı. Schliemann 1882'deki çabalarından sonra Troya'yı kazmayı bitirdiğine inanmasına rağmen,¹⁶ kendisine karşı çıkanları susturmak ve eleştirilerini yanıtlamak için Troya'ya gitmek zorunda kaldığını hissediyordu.¹⁷ Alman elçisi Joseph Maria von Radowitz'e (1839-1912) durumu ile ilgili yazdığı mektupta: 'Bu akıllanmaz iftiracıyı yenmenin Hisarlık'taki kazılarımıza bir an önce devam etmek ve her şeyi yoluna koyduktan sonra Bötticher'i de bizimle birlikte çalışması için çağırmaktan başka yolu yok' demişti.¹⁸

14 'Einen Feind habe ich aber doch hier [a conference in Paris]; nämlich Salomon Reinach, den Direktor des Museums in Saint-Germain en Laye, der ach wiederum eine gegen Virchow, Dörpfeld and mich gerichtete Smachschrift des Hauptmanns a. D. E. Boetticher vertheidigte.' Schliemann'ın Humbert'e 31 Ağustos 1889 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (296), 318-321.

15 'aus den kleinen Kammern des Verbrennungsofens grosse Säle hergestellt haben!' Dörpfeld, *Troja und Ilion*, 14-16.

16 Schliemann'ın Gladstone'a 3 Mayıs 1882 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (116), 142-144.

17 'Die Unmöglichkeit einsehend diesen furchtbaren Schmähschreiber auf andere Weise los zu werden sind wir entschlossen die Ausgrabungen in Hisarlık schleunigstmöglich fortzusetzen, und, nachdem wir dort eingerichtet sind, Bötticher aufzufordern unser Mitarbeiter zu werden.' Traill, *Schliemann of Troy*, 233-235, 279-282; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 220.

18 Schliemann'ın Radowitz'e 13 Eylül 1889 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (299), 322.

Bötticher'in suçlamalarını ve teorilerini çürütmek konusunda kararlı olan Schliemann 1889/1890 yıllarında son bir Troya kazısı ile seçkin akademisyenler ve elbette Bötticher'in katılacağı iki konferans düzenlemek için hazırlıklara girişti.

3 Schliemann ve Osmanlıların Troya'daki Son Karşılaşması

Eylül 1889'a gelindiğinde Schliemann, Osman Hamdi Bey'e Troya'da kazılara devam etme arzusunu iletmişti. O sıralarda Osman Hamdi Bey de Schliemann da Paris'teydi. Osman Hamdi Bey, Schliemann'ın araştırmayı önerdiği arkeolojik alanın bir planını istedi ve Schliemann'a 1884 tarihli Osmanlı Eski Eserler Yasasına uyması konusunda baskı yaptı. Schliemann 'yeni yönetmeliğe uyacağı ve araştırmacının hiçbir buluntuyu alma hakkının olmadığı' sözünü verdi.¹⁹

O zamana kadarki tüm arkeolojik girişimlerinde buluntular yasa dışı seviyelerle İmparatorluktan yabancı ülkelere gönderildiğinden, Schliemann'ın ortaya çıkardığı buluntuları Osmanlılara teslim etmesi görülmüş şey değildi. Tabii gerçek ortaya çıktı ve asıl planlarının ne olduğu anlaşıldı: arkeolojik buluntuları Osmanlılara bırakmaya hiç niyeti yoktu; buluntuları yanına alacaktı. Herşeyden önce son derece hırslıydı ve çok stratejik davranıyordu, ayrıca diplomatik bağlantıları herkesten daha etkili bir şekilde kullanıyordu.

Schliemann Almanya Cumhurbaşkanı'nın oğlu Herbert von Bismarck'a (1849-1904) yazdığı bir mektupta, kazı izni almak için yardımını istedi ve ona Berlin'in bulunduğu herşeyden faydalanacağı garantisini verdi.²⁰Bu arada, Almanya elçisi Radowitz'e de bir mektup yazıp, ruhsat almak için desteğini istedi ve Osman Hamdi Bey'in ona buluntularını Berlin'deki müzeye satabileceği sözü verdiğinde ısrar etti.²¹Şu ana kadar bu satışla ilgili referans alınabilecek

19 Traill, *Schliemann of Troy*'dan alıntı, 281.

20 Schliemann'ın H. von Bismarck'a mektubu, 11 Ekim 1889, Schliemann, *Briefe*, 293.

21 Schliemann'ın Radowitz'e mektubu, 13 Eylül 1889, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (299), 322 ve 14 Kasım 1889 (311), 331-333.

herhangi bir belge bulunamamıştır. Olasılıkla Osmanlı İmparatorluk Müzesi Direktörü'nün eserlerin satışı için söz verdiğine ilişkin güvencesi bir an önce ruhsat alabilmek için diplomatik destek kazanma stratejisinin bir parçasıydı.

Bergama'yı kazan Berlin Kraliyet Müzeleri direktörü Carl Humann (1839-1896) ile Şubat 1890'da yaptığı yazışmalar Schliemann'ın tüm Troya buluntularını eline geçirmesiyle ilgili açıklamalarının yalnızca stratejik bir iddia olarak kalmayacağını gösteriyor. Schliemann, Humann'dan buluntuların yarısını Osmanlılar'dan almasına yardımcı olmasını rica etmişti. Ancak, Humann, onun 'gençlik ateşini' takdir etse de imparatorlukta artık durumun değiştiği ve eski eserlerin elde edilmesinin o kadar kolay olmadığı konusunda uyarma zorunluluğu hissetmişti: 'Bu ağzının tadını biraz bozacak ama... Biliyorsun, Yunanlılar'dan kopyalanan Türk Eski Eserler Yasası'na göre bulunan tüm eski eserler devlet malıdır ve yurt dışına çıkarılması yasaktır.' Humann istisnaların her zaman olabileceğini de belirtir. Prensipde eski eserlerin yalnızca kopyalarının sınır dışına çıkarılmasına izin verilirken, Osman Hamdi Bey'in desteğiyle bir istisna yapılabilirdi.²² Ancak, Schliemann'ın Osman Hamdi'yle 13 Eylül 1889'daki yazışmasından destek anlamında bir sonuç çıkmaz. Aksine, Schliemann kendini buluntulardan daha da uzaklaşmış bulur.²³

Schliemann Ekim sonunda istediği fermanı alarak Kasım 1889 başında arkeolojik alanda kazıya başlar. Osman Hamdi Bey İmparatorluk Müzesi adına gözlem yapması için Galib Efendi'yi gönderir. Osman Hamdi Bey'in de belirttiği gibi, Galib Efendi Schliemann'a kazılar sırasında yardım edebilecek mükemmel bir teknik ressamdır.²⁴ Müze temsilcisi buluntuları korumakla görevlendirilmişti, eski eserlerin saklandığı deponun anahtarını taşıma izni yalnızca

ona verilmişti. Sonunda, bir başka müze çalışanı, Halil Bey, Hisarlık'daki Osmanlı makamlarını temsil etmek ve anahtarını saklamak için görevlendirildi.²⁵

Schliemann'ın asıl amacı Homeros'un Troya'sı olduğuna inandığı kalıntıların, yani ikinci tabakanın niteliğini kesin olarak belirlemektir. Schliemann pozisyonunu desteklemek için Almanya, Avusturya ve Fransa'daki akademilerden delege göndermelerini istedi, bu kişiler bağımsız bilim insanları olacaktı. Schliemann'ın Aralık 1889'da Hisarlık'ta düzenlediği ilk konferansa seçkin bir mimar ve Viyana Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesör olan George Niemann (1841-1912); Berlin Akademisi'nden Miken'in haritalarını yapan kartograf Binbaşı Bernhard Steffen (1844-1891); Halil Bey; Frank Calvert; Dörpfeld; sonuncu ama hepsinden önemlisi Albay Bötticher katıldılar. Aralarında Fransa'dan bir delege yoktu. Schliemann, Reinach'ın ilgisini çekeceğini ummasına rağmen,²⁶ Reinach gelememişti. Fransız Akademisi bir başka uzman seçti, ancak o da Aralık'taki konferansa gelememişti.²⁷

Schliemann konferansta 'kitabımdaki binalar, kapılar, kuleler ve duvarların tüm kalıntıları planlarda doğru şekilde resmedilmiştir ve hiçbir şeyde oynama yapılmamıştır' diyerek Bötticher'e tüm verilerin 'gerçeğe uygun olduğunu' kanıtlamaya çalıştı.²⁸ Binbaşı Steffen ve George Niemann konferans protokolünü Schliemann'ı savunacak şekilde imzaladılar. Bu protokol ikinci katmandaki kalıntıların, tapınakları ve salonları olan bir şehire ait olduğunu doğrular nitelikte bir bildiriydi. Ancak bu yine de Schliemann'ın Hisarlık'ın Homerik Troya olduğu iddiasını doğrulamıyordu. Katmanın hangi tarih aralığına ait olduğunu da göstermiyordu.²⁹ Sonunda – büyük çabayla – Bötticher ikna edildi. Protokolü kabul etti ve suçlamalarını geri çekti, ancak imzalamadı.

22 'Ich aber bin leider gezwungen, Wasser in ihren Wein zu gieben. Sie kennen das türkische [sic] Antiken-Gesetz, das auf dem Griechischen abgeklatscht, jede Antike, auch die künftigt noch gefunden wird, für Staatseigentum erklärt und eine Ausfuhr ganz verbietet.' Schliemann'ın Humann'a mektubu, 7 Şubat 1890, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (326), 348-350; Humann'ın Schliemann'a mektubu, 9 Şubat 1890 (327), 350-352.

23 Schliemann'ın Osman Hamdi Bey'e 13 Eylül 1889 tarihinde yazdığı mektup, (BBB 41/387), Traill, *Schliemann of Troy*'dan alıntı, 281.

24 Osman Hamdi Bey'in Schliemann'a 13 Kasım 1889 tarihinde yazdığı mektup, B 41/545.

25 See also: Schliemann to Radowitz'e 13 Eylül 1889 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (299), 322, ve 14 Kasım 1889 tarihli mektup (311), 331-333; ve Allen, *Finding the Walls of Troy*, 220.

26 Schliemann'ın Radowitz'e 14 Kasım 1889 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (311), 331-333.

27 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 220; Traill, *Schliemann of Troy*, 281-283.

28 Herrmann and Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, Virchow'a mektubu, 13 Aralık 1889, 531; Traill, *Schliemann of Troy*, 282-284.

29 Allen, *Finding the Walls of Troy*, 221.

Ayrıca halka açık bir özür duyurusu yapmayı reddetti ve 6 Aralık'ta Hisarlık'ı terk etti.³⁰

Schliemann bu kazı sırasında iki Yunanca yazıt keşfetti.³¹ 31 Ekim'de Frank Calvert, Schliemann'ın direktifleri doğrultusunda kazı yaparken, Hisarlık'ta bir dördüncü yüzyıl nekropolu keşfetti. Ancak, Troas'ta Antik dönem mezarlıklarını kazma izni alabilmek güç olduğundan, bu keşif sır olarak saklandı.³²

Hisarlık'ta suçlamalarını geri çekmesine rağmen, Bötticher arkeolojik yerleşimden ayrılır ayrılmaz Schliemann'ı eleştirmeye devam etti. Yanmış nekropol teorisini yeniden canlandırdı, giderek daha fazla bilimsel kabul gördü, bunun üzerine Schliemann ikinci, daha büyük bir uluslararası konferans düzenlemeye karar verdi. Bilim insanlarını davet etmekte gecikmedi, kazıları sürdürmek için hazırlık yaparak 1 Mart 1890'da kazıları başlattı.³³ Davetliler teker teker arkeolojik alana geldiler. 23 Mart ve 7 Nisan arasında yapılan ikinci Hisarlık konferansının katılımcıları arasında Osmanlı İmparatorluk Müzesi direktörü Osman Hamdi Bey; kardeşi, iş arkadaşı ve sonradan yerine geçen Halil Edhem Bey (1861-1938); Carl Humann; Heidelberg'den Klasik Arkeoloji profesörü Friedrich von Duhn (1851-1930); Atina'daki Amerikan Klasik Çalışmalar Okulu direktörü Charles Waldstein (1856-1927); Breslau'dan, Alman Antropoloji, Etnografi ve Prehistorya Topluluğu'nun bir üyesi olan Wilhelm Grempler (1826-1907); ve Fransız Yakın Doğu Arkeolojisi uzmanı Charles L.H. Babin (1860-1932) ve eşi bulunuyordu. Frank Calvert, Virchow ve Dörpfeld de hazır bulundular (Resim 36).³⁴

Osman Hamdi'nin varlığı çarpıcıdır. Osmanlılara karşı yirmi yıldır gösterdiği küstahlıktan sonra, Schliemann sonunda Osmanlıların Klasik arkeolojiyle ilişkisine saygı göstermeye hazır mıydı? Seçkin bir Osmanlı isminin konferansa katılması ve Troya'nın arkeolojisini yorumlamaya katkısı olmasının uygun olduğuna mı inanıyordu? Osman Hamdi Bey'in davet edilmesi doğru bir perspektiften yorumlanmalıdır, çünkü Schliemann'ın Humann'a 20 Ağustos 1890'da yazmış olduğu mektup Schliemann'ın onu yalnızca Humann'ın önerisi üzerine davet ettiğini göstermektedir; Osman Hamdi'nin konferansa katılımı, iyi niyet göstermek açısından gerekiyordu.³⁵ Yine de Schliemann'ın artık Osmanlıları ciddiye almak ve onlara kendi arkeolojik faaliyetlerinde yer vermek zorunda kaldığı gün gibi ortadadır. Osmanlılar daveti kabul eder ve en kıdemli arkeoloğunu Troya'ya gönderir.

Konferans katılımcıları, kazı sonuçlarını ve Schliemann'ın yorumlarını tartıştıktan sonra 30 Mart'ta protokolü imzaladılar.³⁶ Bu protokolde Bötticher'in teorileri reddedildi ve Schliemann ve Dörpfeld'in planlarının doğru olduğu ve arkeolojik alanda yanık ceset bulgusuna rastlanmadığı açıklaması yapıldı.³⁷ Bu durum Schliemann'ı rahattlattı; ancak bu kez davet edilmeyen Bötticher, Schliemann'a saldırmaya devam etti. Reinach da ikna olmamıştı.³⁸

Schliemann'ın Bötticher'le mücadelesindeki zayıf noktası Hisarlık'ta prehistorik bir mezarlık bulamamış olmasıydı. Mart ayında başlayan kazılar bir mezarlık arayışına ve Troya II'nin tüm ev duvarlarını ortaya çıkarmaya odaklandı. Ayrıca, yerleşmelerin her birinin surlarını saptamak istiyordu. Bunu başarabilmek için Hisarlık merkezinin dışında kazı yapmaya karar verdi. Ancak, Schliemann ve Dörpfeld duvarların dışında ikinci katmanın binalarını bulmak yerine, altıncı katmanda (Troy VI) etkileyici binalar ve Miken çanak çömleği buldu. Bu önemli keşifler Hisarlık stratigrafisini altüst etti: eğer altıncı katman

30 Herrmann and Maab, Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow, Virchow'a mektup, 13 Aralık 1889, 531; Traill, Schliemann of Troy, 282-284; Dörpfeld, Troja und Ilion, 15.

31 Traill, *Schliemann of Troy*, 282.

32 Schliemann'ın Virchow'a 31 Ekim 1889 (549) ve 14 Kasım 1889 (553) tarihinde yazdığı mektuplar, Herrmann ve Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 522, 524-525; Schliemann'ın Frank Calvert'e 22 Ocak 1890 tarihinde yazdığı mektup, BBB 42/116; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 220.

33 Schliemann'ın Calvert'e 6 Mart 1890 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (331), 353.

34 Traill, *Schliemann of Troy*, 284-286; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 221; Dörpfeld, *Troja und Ilion*. 15.

35 Schliemann'ın Humann'a 20 Ağustos 1890 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (351), 377-379.

36 Protokol metni Schuchhardt, *Schliemann's Excavations*, 325-326'da yayınlanmıştır.

37 Schliemann'ın J. Francis'e 10 Haziran 1890 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (339), 362-364.

38 Schliemann'ın to Virchow'a 30 Ağustos 1890 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (350), 376-378.

Miken'le çağdaşsa, ikinci şehrin daha erken bir tarihe ait olması gerekiyordu. Aslında, daha 1873'te Frank Calvert ikinci katmanın MÖ 2000'den daha geç bir döneme tarihlenemeyeceğine dikkat çekmişti. Calvert'in görüşünün doğruluğu kanıtlanmıştır.³⁹

Altıncı yerleşmedeki Miken çanak çömlekleri Schliemann'ın ikinci katmanı Homerik Troya olarak tanımlamasını çürütmüş oldu. Schliemann'ın kazılarıyla ilgili bir kitap yazan ve arkeolojik yerleşimi ziyaret etmiş olan Carl Schuchhardt'ın dediği gibi;

Altıncı şehirde yalnızca çalışmanın başlangıcına şahit oldum ancak etkileyici taş binalarının kaliteli Miken çanak çömleği içerdiği zaten belliydi. Altıncı katman Miken ile çağdaş olduğuna göre, Dörpfeld bunun Agamemnon tarafından yokedilen Troya olduğunu düşündü. Schliemann'ın canı sıkılmıştı. İkinci şehirdeki 'Priamos'un Sarayı' ve 'Helen'in hazinesini' bırakmak istemedi ve topraktan çıkarılan her üzenği kulplu çömleğe hoşnutsuzlukla bakıp durdu.⁴⁰

Schliemann'ın çanak çömlek parçalarına olan özel ilgisi göz önüne alınırsa,⁴¹ Osman Hamdi ve Halil Edhem Bey'in onun arkeolojik alanda bulunan çanak çömlek parçalarını almasına izin vermiş olması olasıdır.⁴² Humann'a yazdığı gibi, 'Hamdi'yi kongreye davet etmek ve Mancar'a [müfettiş] arkadaşça davranmak ve cömert olmak çok iyi bir fikirdi. Böylece örneğin Hamdi, Mancar'a bulduğum herşeyi alabileceğimi, müzenin bunlara ihtiyacı olmadığını söyledi. Çanak çömlek parçaları ve taş eserlerle ilgili olarak Mancar görevini dürüstçe yerine getirdi.'⁴³

39 Dörpfeld, *Troja und Ilion*. 16-18; Traill, *Schliemann of Troy*, 286-288; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 221-226.

40 Schuchhardt, *Aus Leben und Arbeit*, 181, İngilizceye çevirisi için bkz. Traill, *Schliemann of Troy*, 287.

41 Bloedow, 'Schliemann's Attitude to Pottery.'

42 Traill, *Schliemann of Troy*, 288.

43 Schliemann'ın Humann'a 20 Ağustos 1890 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (351), 177-179.

Schliemann'ın sözleri Osman Hamdi Bey ve müfettişin buluntuları ona vermeye istekli olduğunu iddia ediyor. Ancak, Schliemann'ın bir odeon veya küçük tiyatro olarak tanımladığı konsey odasını keşfiyle ilgili bir başka mektubundaki ifadeler tamamen farklı bir Osmanlı tavrını ortaya koyuyor. Virchow'a 30 Mayıs'da yazdığı bu mektupta Schliemann 'çok iyi korunmuş bir odeon, hepsi tamamen iyi korunmuş ve çok ustaca yapılmış Caligula, I. Claudius ve genç Faustina'nın mermer başlarının yanı sıra yine muhteşem bir heykeltraşlık örneği olan bir aslan' bulunduğunu söyleyerek 'müfettiş çok uzun süredir Çanak-kale'de hasta ama yine de aslanı ve Claudius'u Türk Müzesi'ne vermek zorunda kalacağım. Ama diğer ikisini, bilim adına ve anavatanın yararına kurtarmayı umuyorum, ancak ortada bunun lafı dolaşmamalı; aksi halde Hamdi'nin hemen bilgisi olur ve fermanımızı hemen iptal etmekle kalmaz, bizi mahkemeye de verir' der.⁴⁴ Görülüyor ki Osman Hamdi Bey, Schliemann'ın önceki mektubunda Humann'a göstermeye çalıştığı kadar yardımsever değildi.

Schliemann'ın o sırada Alman Arkeoloji Enstitüsü Direktörü olan Alexander Conze (1831-1914) ile 9 Aralık 1890 tarihli haberleşmesi de bu konuda açıklayıcıdır. Ona gizlice bulduğu bir hazineden söz eder,⁴⁵ bunun Miken'de ortaya çıkardığı buluntulardan daha değerli olduğunu düşünmektedir, bu ha-

44 Herrmann und Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 545-546; aynı zamanda bkz. Bismarck'a 22 Temmuz 1890 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (347), 371-374.

45 8 Temmuz tarihinde Schliemann güncesinde işçisi Demos'un büyük bir hazine bulunduğunu yazar: yeşim taşından dört balta, dört asa topuzu kristali, geniş yarım daire şeklinde 50 parça kristal ve iki yuvarlak kristal plaka, demirden bir asa topuzu, çok sayıda küçük altın buluntular, içlerinde altından küçük incik boncuklar bulunan tunç parçalarından oluşan iki yığın. Yaşam öyküsünü yazan Traill'in definyle ilgili kuşkuları vardır. Schliemann'ın bir kez daha kazıların bitimine yakın önemli bir hazine bulmuş olmasının şaşırtıcı olduğunu savunur. Schliemann'ın defininin bulunuşuyla ilgili koşullar konusunda da tutarsız olduğunu belirtir. Schliemann sonraki bildirimlerinde Demos'u yok sayar, bazen Dörpfeld'in varlığından söz eder, oysaki Dörpfeld bu tip bir şey söylememiştir. Schliemann bilim insanlarının L-Hazinesi olarak bildiği hazinenin Troya II'de bulunduğunu öne sürse de, buluntuların özellikleri daha çok Troya VI veya VII'ye uygundur: bkz. Traill, *Schliemann of Troy*, 290-292; Schliemann'ın koleksiyonu için buluntuların katalogu yapılmıştır, Schmidt'in, *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer* ve Götze'nin, 'Die Kleingeräte aus Metall.' adlı çalışmasında. Ayrıca bkz. Easton, 'Schliemann's Mendacity,' ve Schliemann'ın Schöne'ye, 9 Ekim 1890 tarihli, (356), 382-384, Alexander Conze'ye 9 Aralık 1890 tarihli, (363), 388-391 ve Alman Kültür Bakanı Gustave von Göbler'e (1938-1902) 13 Eylül 1890 tarihli mektupları (353), 379-382, tümü için Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*.

zineyi ‘Türkei’da emniyet altına aldığını belirtir ve Conze’den ‘bu sırrı kimseye açmamasını’ rica eder. Aksi halde, ‘bir ferman çıkarttırmak olanaksız olacaktır.’⁴⁶ Ayrıca Humann’a Osman Hamdi Bey’in gizlice değerli buluntular çıkardığını düşünmesi olasılığından dolayı endişelerini belirtir. Bu durumda, ‘fermanımı yenilemek istemeyecektir.’⁴⁷

Schliemann, Osmanlı eski eserler yasasına uyacağına söz vermişti. Elindeki ruhsata göre Eski Eserler Yasası’nın zorunlulukları onun açısından bağlayıcıydı. Frank Calvert’e 6 Mart 1890’da bildirdiği gibi, ‘iki günlük mesafede yapılabilecek bir daire içerisinde’ istediği yerde kazı yapabiliirdi. ‘Ama ne yazık ki keşfedilecek eski eserler söz konusu olduğunda yeni yönetmeliklere uymak zorundayım.’⁴⁸ Bununla beraber, önemli buluntuları Atina’ya kaçırmayı başardı. Başlıca stratejisi, buluntuları doğrudan kendisine getiren işçileri ödüllendirmektir.⁴⁹ Bu taktik işe yarıyordu. Ödülü almak için, işçiler Osmanlı müfettişini atlatıp, buluntuları doğrudan Schliemann’a teslim etti, o da bunları Çanakkale’de bulunan İspanya ve İtalya konsolosu Agis de Caravel’in de yardımıyla yasadışı yollardan Atina’ya kaçırdı. Buluntular Yunanistan’a ulaştığında bunları eniştesi Alexandros Castromenos teslim aldı.⁵⁰

Schliemann bu yöntemi kullanarak Mart ayından Temmuz’un sonuna kadar kazılar devam ederken en güzel ve en önemli buluntuları Atina’ya kaçırmayı başardı, L-Hazinesi de bunlardan biriydi.⁵¹ Hazinesiden ayrı olarak, Odeon’da bulunduğu 17 cm yüksekliğinde süslü bir gümüş vazoyu, mermerden kafaları ve

mermer aslan kafasını içeren dokuz mermer sandığı yasadışı yollarla kazıp çıkardı. Schliemann, I. Claudius’u ve aslan başını Osmanlılara teslim etmeyi düşünmesine rağmen, bunu da atlatmanın bir yolunu buldu.⁵² İstanbul’daki Osmanlı makamlarının bu keşiften haberleri olmasına rağmen bunu yapabildiği oldukça şaşırtıcı bir gelişmedir. Aslında, 8 Haziran’da İstanbul’a gönderilen bir telgrafta müfettiş Galib Bey ‘bir odeon ve iki mermer heykelin’ bulunduğunu bildirmişti.⁵³ Schliemann’ın 30 Mayıs’taki mektubunda Virchow’a belirttiği gibi⁵⁴ belki de Galib Bey’in rahatsızlığı sandıkların gönderilmesine fırsat yaratmıştı.

Buluntuları yasal olmayan bir şekilde yurtdışına çıkarmak Schliemann için yeni bir şey değildi. Önceki sevkiyatları, yasaların ve müfettişlerin arkasından dolaşacağı yolları ve yasadışı sevkiyatları organize edecek işbirlikçilerini rahatlıkla bulabildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Dahası, suç ortaklarına her zaman büyük bir saygıyla davranıyordu ve yardımları karşılığında onları ödüllendirmeye ciddi çaba sarfediyordu: Schliemann’a yardımcı olmak her zaman kârlı bir işti. Bu kez seçkin kişilere mektuplarında A. de Caravel’i önermiş, ona Troya’nın eski eserlerinin kurtarıcısı adını vermiş, hatta hizmetleri karşılığında ona bir Alman madalyası ayarlamaya çalışmıştı.⁵⁵ Üç baş şu anda Berlin’dedir, ancak aslan başının Atina’ya vardktan sonra başına ne geldiği bilinmemektedir.

Schliemann’ın altıncı katmanda bol miktarda bulunduğu Miken çanak çömleği onu, Traill’in uygun şekilde dikkati çektiği gibi, ‘akılının ucundan geçmeyecek bir şeyi düşünmeye’ zorlamıştı, yani Homeros’un Troyası aslında VI.

46 ‘verraten Sie niemand das Geheimnis [...] wäre es ausgeschlossen, einen Firman zu erhalten.’ Schliemann’ın Alexander Conze’ye 9 Aralık 1890 tarihli mektubu, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (363), 388-391; ayrıca bkz. ‘Gustave Göbler’e 13 Eylül 1890 tarihinde yazdığı mektup (353), 379-382.

47 ‘wird er mir daher nicht meinen Ferman erneuern wollen.’ Schliemann’ın Humann’a 20 Ağustos 1890 tarihli mektubu, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (351), 377-379.

48 Schliemann’ın Calvert’e, 6 Mart 1890 tarihinde yazdığı mektup, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (331), 353.

49 *Nationale Zeitung*, 30 Ocak 1891.

50 Traill, *Schliemann of Troy*, 288.

51 Bkz. Schliemann’ın gönderdiği mektuplar: BBB 42/315, 42/352, 42/400 and 42/431, Schliemann Arşivi, Gennadius Kütüphanesi, Atina Amerikan Klasik Çalışmalar Okulu; ayrıca bkz. Traill, *Schliemann of Troy*, 288-192.

52 Şu an Moskova’da olduğu sanılan L-Hazinesi ve Berlin’deki başlar Türk topraklarından yasal olmayan yollarla götürüldüklerinden Türk hükümeti tarafından geri istenmiştir. Traill, *Schliemann of Troy*, 289, 301.

53 IBA: Y.PRK.MF. 1/12, 20/LJ/1307 (08/06/1890).

54 Herrmann and Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, 545-546

55 Saherwala, Goldmann and Mahr, *Heinrich Schliemanns ‘Sammlung trojanischer Altertümer’*, 142-143; Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, Schliemann’ın Saxen Meiningen’li Prens Bernhard’a 16 Haziran 1890 tarihinde yazdığı mektup (340), 363-365; Gustave von Göbler’e (1938-1902) 13 Eylül 1890 tarihinde yazdığı mektup (353), 379-382; Herrmann and Maab, *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow*, Schliemann’ın Virchow’a 17 Haziran 1890 ve 8 Temmuz 1890 tarihinde yazdığı mektuplar, 548, 551.

Troya'dır.⁵⁶ Yunanistan Kralı George'a 27 Temmuz 1890'da yazdığı mektupta, aslında vardığı bu sonucun ipucunu vermişti; ancak, gerçek Homerik Troya'yı keşfettiğini açık bir şekilde iddia etmemişti. Doğru Homerik Troya'yı bulmuş olmanın övgüsünü almak Wilhelm Dörpfeld'e kaldı.⁵⁷

Çalışmalara Mart 1891'de yeniden başlama kararı alan Schliemann kazısını Temmuz ayının sonunda tamamladı,⁵⁸ ancak sağlığının kötü durumda olması planlarını askıya aldırdı. Kazı ruhsatı almadan ve yaşamı boyunca sürdürdüğü işini tamamlamadan 1890 Noel'inde öldü.

4 Troya'nın Bir Kez Daha Keşfi: Dörpfeld'in 1893 ve 1894 Kazıları

4 Ocak 1891'de Dörpfeld'in Schliemann'ın cenazesinde söylediği 'Huzur içinde yat. Yeterince çalıştın.' sözleri dokunaklıydı.⁵⁹ Dörpfeld görevi Schliemann'ın bıraktığı yerden devraldı. Altıncı tabakada karşılaşılan yeni Miken buluntuları sorununu halletmek istiyordu. Bu yeni keşifleri, özellikle iki büyük binanın kalıntılarını *Troia und Ilion* (1902) adlı eserinde yayınlayarak temkinli bir şekilde bu tabakanın Homeros'un Troyası olabileceğini öne sürdü. Troya VI'nın 'boyutları, mimari kalitesi ve duvarlarının dayanıklılığıyla tabakada yer alan diğer yapılardan ayrılan iki büyük yapının kalıntılarında oluşuyor. Bu raporun 59. sayfasında bu yapılardan birinin planı yer almaktadır, bu plan yapının bir Yunan tapınağı veya Megaron adı verilen eski bir ev olduğunu ortaya koymaktadır.' açıklamasında bulunarak şöyle devam ediyordu:

Troya II'nin yıkıntıları üzerine kurulan Homeros'un Troyasının yıkılmasından sonra tarih öncesi dönemlerde inşa edilmiş bir veya iki tapınak mı bulmuştuk? Yoksa bunlar çevre duvarı daha öne çıkmış ve henüz

keşfedilmemiş olan daha büyük bir kalenin iç yapılarını bulduğumuz iki büyük yapı mıydı? Belki de şu ana kadar Yunan olduğu varsayılan daha önce keşfedilmiş duvar, bir Miken tabakası olan Troya VI'nın dış duvarıydı. Eğer öyleyse, Troya II Troya Savaşı'dan çok daha eski olmalı ve Homeros'un Troyası olma onurunu Troya VI'ya mı bırakmalıydı?⁶⁰

Bu sorulara yanıtı ancak ileride yapılacak kazılar verebilecekti. Osmanlı yetkilileri Troya sorununun açıklığa kavuşmasına ve Schliemann'ın son kazısında ortaya çıkan tabakalarla ilgili sorunların çözümlenmesine özel önem verdi. Maarif Nazırı ve Sadrazam bu konular Eğitim Komitesi'nin yaptığı bir toplantıda ele alındıktan ve kazıların İmparatorluk Müzesi'ne sağlayacağı avantajlar gözden geçirildikten sonra, Dörpfeld'e Hisarlık'taki kazılara yeniden başlama izni vermeye karar verdiler. Saray sekreteryası 23 Ağustos 1892 tarihinde Dörpfeld'in talebine onay verdi. Kazı izni Dörpfeld ve ekibinin Osmanlı Eski Eserler Yasası'na bağlı kalması koşuluyla bir yıl geçerliydi. Ayrıca kazılara sadece belirtilen alanlarda izin verilecekti, arkeologlar surlardan ve güvenlik alanlarından uzak durmak zorundaydı.⁶¹ Kocasının işinin bitirilmesini sağlamanın kendi görevi olduğuna inandığı için kazılar Sophia Schliemann tarafından finanse edilmişti.

Dörpfeld'in ekibinde arkeolog A. Brückner, tarih öncesi uzmanı R. Weigel ve mimar W. Wilberg yer alıyordu. Altıncı tabakada büyük surların ve güçlü yapıların keşfedilmesi büyük bir rahatlama sağladı. Dörpfeld'in yazdığı gibi

60 'enthält an jener Stelle die Reste zweier grossen Gebäude, die sich durch ihre Abmessungen, durch die Güte ihrer Bauweise und durch die Stärke ihrer Mauern vor den Bauten aller anderen Schichten auszeichneten. Von dem einen dieser Gebäude konnte auf S. 59 des Berichtes ein Grundriss veröffentlicht werden, der die Gestalt eines griechischen Tempels oder eines alten Wohnhauses, eines Megaron, zeigte. [...] Hatten wir hier etwa einen oder gar zwei Tempel gefunden, die nach der Zerstörung der homerischen Burg Troja noch in vorhistorischer Zeit über den Ruinen der II. Schicht errichtet waren? Oder konnten die beiden gefundenen stattlichen Gebäude die Innenbauten einer grösseren Burg sein, deren Ringmauer weiter nach Aussen lag, und bisher noch nicht gefunden war? Sollte etwa eine der früher entdeckten, bisher für griechisch gehaltenen Mauern die Burgmauer dieser VI. oder "mykenischen" Schicht bilden? Und wenn dies der Fall war, musste dann nicht die II. Schicht viel älter sein als der trojanische Krieg, und musste sie nicht die Ehre, das Troja Homers zu sein, an die VI. Schicht abtreten?' Dörpfeld, *Troja und Ilion*, 16-18.

61 IBA: I.MF 1310/M-5 (1): 29/M/1310 (23/08/1892).

56 Traill, *Schliemann of Troy*, 289, 288, 346.

57 Wilhelm Dörpfeld için, bkz.: Goessler, *Wilhelm Dörpfeld*.

58 Schliemann'ın Kral George'a 27 Temmuz 1890, Radowitz'e 20 Kasım 1890 tarihinde yazdığı mektuplar, Meyer, *Heinrich Schliemann. Briefwechsel II*, (349), 374-377, (357), 383-385.

59 Traill, *Schliemann of Troy*, 297.

bu keşifler Troya VI'nın Homeros'un Troyası olduğuna dair kanıtları güçlendirdi. Ayrıca Troya II yerleşiminin tarih öncesi olduğunu gösterdi. Aslında yerleşim yerinin stratigrafisi, araştırmacıların temel odak noktasını, Dörpfeld ve yardımcılarının gerçekleştirdiği kazıların amacını oluşturuyordu. Sonuçta Dörpfeld birbiri üzerine kurulu dokuz ayrı kent tespit etti; alttaki ilk beş kent tarih öncesi döneme aitti, altıncı tabaka Miken döneminin efsanevi Troyası olarak sınıflandırıldı, üstteki üç tabakanın ise geç Yunan ve Roman dönemine ait olduğu tespit edildi.⁶²

Troya VI'nın Homeros'un *İlyada*'da tasvir ettiği meşhur duvarlarla mukayese kabul eden etkileyici duvarları Dörpfeld'in bu tabakanın Homeros'un Troyası olduğunu öne sürmesinin başlıca nedeniydi. Homeros'un Troyasının olumlu bir şekilde tespit edilmiş olma olasılığı Dörpfeld'in bir sonraki yıl kazılara yeniden başlamasını sağladı. Osmanlılar Dörpfeld'in ruhsatını bir yıl daha uzatmaya karar verdiler. Ayrıca Alman İmparatoru II. Wilhelm de Dörpfeld'i destekliyordu. Baharda başlayıp, Temmuz ayının ortasına kadar devam eden 1894 yılı kazılarını o finanse etmişti.

Kazı ekibi aralarında mimar W. Wilberg, tarih öncesi uzmanı A. Götze ve arkeologlar H. Winnefeld ve H. Schmidt'in de bulunduğu değişik bilim alanlarındaki akademisyenlerden oluşuyordu. Müze çalışanı Ahmed Bey de denetçi ve Osmanlı devleti temsilcisi olarak ekibe katılmıştı. Kazılar daha fazla bulgunun arandığı altıncı tabaka üzerinde yoğunlaştı. Dörpfeld'in yaptığı keşiflerle ilgili duyduğu heyecan kazı raporlarında belirgindir: 'Görkemli kalıntılar, özellikle şahane istinat duvarları ve güçlü kale duvarı göz önüne alındığında şüpheye yer kalmıyor: bunlar Homeros'un şarkı söylediği duvarlar ve kuleler, burası Priamos'un kalesi.'⁶³

62 Troya'nın stratigrafisi konusunda çok araştırma yapılmış olup, tabakalar zaman içerisinde yeniden düzenlenmiştir, ancak bu düzenlemeler bu tezin kapsamı dışındadır. Troya arkeolojisinin tarihçesi ve stratigrafisi konusunda genel bilgi edinmek için bkz.: Korfmann, *Troia*, ve *Studia Troica* serisi. Ayrıca bkz. Kelder, Uslu ve Şerifoğlu, *Troy: City, Homer and Turkey*, özellikle Bölüm 2.

63 'Angesichts dieser stattlichen Ruinen, namentlich der schönen Stützmauern und der mächtigen Burgmauer, war kein Zweifel mehr möglich: das waren die von Homer besungenen Mauern und Türme, hier war die Burg des Priamos.' Dörpfeld, *Troja und Iliion*, 19-23. Ayrıca bkz. Rigter ve Van Wijngaarden, 'Troy VI and VIIa in the Late Bronze Age,' 32-34.

Sonuçta Dörpfeld Troya VI'nın boyutunu açıklığa kavuşturarak akademisyenlerin çoğunu ikna etti. Bu sayede Troya sorunsalını sonuca bağlayan arkeolog o oldu.⁶⁴Daha önceki dönemde Schliemann'ın ikinci tabakasını MÖ 2200 ila 1800 yıllarına tarihlendiren Frank Calvert bile ikna olmuştu. Calvert, Dörpfeld'in altıncı kentin Homeros'un Troyası, eskisi değil, ama yanan ikinci kent olduğunu kanıtladığını beyan etti.⁶⁵

Bu kez Osmanlı yetkilileri ciddi ün yapmış ve akademik deneyimi olan bilgili bir ortakla uğraşıyorlardı. Osmanlı gazetesi *Servet-i Fünun*, Dörpfeld'in akademisyen olarak saygınlığını vurgulayarak yaptığı keşifler ve tespit ettiği dokuz farklı yerleşim hakkında haber yaptı.⁶⁶Dörpfeld düzenlemelere uygun hareket ederek Troya'da keşfettiği buluntuları teslim etti. En güzel buluntular İstanbul'daki İmparatorluk Müzesi'nin Troya koleksiyonuna dahil edildi. Dörpfeld'in öncelikleri farklıydı. Schliemann'ın arayışı içinde olduğu türden bir tanınma istemiyordu. İlgisi akademik yöneydi: 'Priamos'un kalesine kavuştuk, burada insanlığın en eski tarihini incelememizi sağlayacak eşsiz, oldukça önemli bir harabeyle karşı karşıyayız.'⁶⁷

5 Yüzyılın Başında Troya'ya Göz Kulak Olmak

Dörpfeld ve kazı ekibiyle tüm olumlu deneyimlere rağmen, Osmanlıların Troas bölgesindeki herhangi bir faaliyete karşı duydukları yerleşik şüphe ve

64 Ne yazık ki zaman içerisinde hangi kentin Homeros'un Troyası ile ilişkilendirileceğine dair tartışmalar yeniden alevlendi. Dörpfeld'in halefi Carl Blegen kent bir depremle yerle bir olduğundan Troya VI'nın Homeros'un Troyası olmasının imkansız olduğunu iddia ediyordu. Öte yandan Troya VIIa bir savaşla yıkıma uğramıştı. Bu durum Blegen'in Troya VIIa'nın Homeros'un Troyasını temsil ettiğini düşünmesine yol açtı. Homeros'un Troyasını hem VI hem de VIIa katmanlarıyla özdeşleştirme konusundaki tartışmalar halen devam etmektedir. Troya VI tabakasındaki yangın izlerinin savaş kanıtı olabileceği düşünülmektedir. Homeros'un *İlyada*'sının tarihte yeri olup olmadığıyla ilgili olarak bkz.: Latacz, *Troy and Homer*, Wood, *In Search of the Trojan War*; Rigter ve Van Wijngaarden, 'Troy VI and VIIa in the Late Bronze Age,' 32-35.

65 Calvert, 'The Discovery of Troy'; Allen, *Finding the Walls of Troy*, 228-232.

66 *Servet-i Fünun*, 25/Mart/1320, 26 (07/04/1904).

67 'Die Burg des Priamos ist uns tatsächlich wieder geschenkt, und dazu besitzen wir in ihr einzigartige, hochwichtige Ruinenstätte zum Studium der ältesten Geschichte der Menschheit.' Dörpfeld, *Troja und Iliion*, 25.

temkinlilik duygusu yatıştırılamıyordu. Örneğin, Dörpfeld'in çevredeki tümülüsleri araştırma planları yetkililer tarafından reddedilmişti. Dörpfeld bu yüzey araştırmalarının önemini ne kadar vurgulasa da Osmanlılar ikna olmuyordu.⁶⁸ Şüphe duyuyorlardı. Osmanlı belgeleri Troya arkeolojik alanına gelen ziyaretçilerin kaydedildiğini ortaya koymaktadır. Bu uygulama, tarihi yerleri ve anıtları gezmek için resmi izin alması gereken yabancılarla ilgili yeni düzenlemelere uygun bir uygulamaydı. Yine de resmi kayıtlara rağmen yerel yöneticilere bu ziyaretçilerin 'tavır ve eylemlerinin' yakından izlenmesi talimatı da verilmişti. Yüzyılın başında Troya'yı gezmek için izin almak sadece güç değildi, aynı zamanda gittiğinizde yakından izleniyordunuz.

Örneğin, Eylül 1894'te tanınmış İngiliz Amiral Edward Hobart Seymour (1840-1929)⁶⁹ İngiliz elçisi ile birlikte ören yerini ziyarete gittiğinde yerel yöneticilere telgrafla gizlice bu ziyaretçilerin hareketlerini yakından izlemeleri talimatı verilmişti.⁷⁰ Gerçi bu talimatın ziyaretçinin askeri pozisyonu ve Troya'nın ve Çanakkale Boğazı'nın stratejik önemiyle ilgili olma olasılığı olsa da Dörpfeld ve çeşitli akademisyenler 1902, 1903 ve 1906 yıllarında yerleşimi ziyaret ettiklerinde de Osmanlıların tutumu farklı olmamıştı. Mevzuata uygun olarak yerleşim yerini ziyaret etme izni sırasıyla Hariciye Nazırı, Sadrazam ve Babıali tarafından veriliyor, son olarak da Sultan tarafından onaylanıyordu. Bu arada Biga eyaleti yetkililerine Dörpfeld ve arkadaşlarının ziyareti sırasında yakından, ama fark edilmeyecek şekilde takip edilmeleri emri verilmişti. 'Belirgin veya şüpheli herhangi bir hareket tespit edilmesi' durumunda 'gizli bir şifre' kullanarak telgrafla bildirilmesi gerekiyordu.⁷¹

Görüldüğü gibi, yapılan genel bir uygulamaydı. Troya ziyaretleri ve ziyaretler sırasında yaptıkları kaydedilen ve Osmanlı devletinin farklı bakanlıklarına ve birimlerine bilgi verilen farklı milletlerden sanatçısından siyasetçisine

ve gezginlerine kadar uzun bir insan listesi bulunmaktadır.⁷² Gazeteler de Troya'nın ziyaretçileriyle ilgilenmiş ve okuyucularını bu ziyaretçilerin kimlikleri ve hangi ulustan oldukları konusunda bilgilendirmiştir.⁷³

Ancak, Troya'daki faaliyetleri düzenleme ve denetleme çabalarına rağmen yetkililer bölgedeki arkeolojik faaliyetleri kontrol altında tutamıyordu. Yıllardır bu bölgede yaşamış olan Frank Calvert Troas'ı herkesten çok daha iyi biliyordu. Osmanlı makamları Dörpfeld'in kazılarından sonra Troya'da resmi kazı izni vermemiş olmasına rağmen, Calvert Karanlık Limanı yakınlarındaki Hanay Tepe ve Tavolia gibi zengin, çoğunlukla bilinmeyen yerleşimleri gizlice kazmaya devam etmeyi başardı. Yüzyılın başında ailesinin evi Thymbra Çiftliği'nde bulundurduğu özel koleksiyonu muazzam derecede genişledi. Calvert İmparatorluk Müzesi'nin taleplerinden kaçınmak için koleksiyonunu saklı tuttu. Tanıklar koleksiyonunu sadece kendisinin girebildiği gizli bir odada tuttuğunu ve çeşitli tarihi dönemlere ait çok sayıda eser içerdiğini bildirmiştir. Thymbra Çiftliği 1915-1916 Çanakkale Savaşı sırasında Osmanlıların askeri karargahı olarak kullanılmıştır (Resim 37).

1900 yılında Calvert Hisarlık'taki yaklaşık 36 dönümlük bir araziye İmparatorluk Müzesi'ne bağışladı. Bu bağıştan memnun kaldığı anlaşılan Osmanlılar Calvert'i en üst düzey imparatorluk nişanı ile ödüllendirdiler. 1905 yılında koleksiyonunun bir kısmını gizlice Massachusetts eyaleti Worcester kentindeki Worcester Sanat Müzesi'ne sattı. Diğer eserler 9 Ağustos 1912'deki depremde tahrip oldu, ancak 1908 yılında ölen Frank Calvert bu felakete tanıklık etmemiştir.⁷⁴

Bu arada Osmanlılar Troya'ya seyahat etmeyi kolaylaştırabilmek için bölgede altyapı çalışmalarıyla uğraşıyorlardı. 1901 yılında Karanlık Limanı'na 'Troya harabeleri ziyaretçileri için' bir iskele yapıldı.⁷⁵ Troya eski eserler konu-

68 Dörpfeld, *Troja und Iliion*, 23.

69 Kırım Savaşı'nda kraliyet deniz subayı olarak görev yapmış, 1897 yılında Çin İstasyonu başkomutanı olmuştur.

70 IBA: Y.PRK-ASK 100/24: 12/Ra/1312 (13/09/1894).

71 IBA: I.HR. 376/1319/Z-9: 21/Z/1319 (31/03/1902); DH.MKT. 702/57: 7/S/1321 (05/05/1903); I.HR. 383/1321/S-03: 1/S/1321 (29/04/1903), DH.MKT. 1074/21: 21/R/1324 (28/05/1906).

72 Bazıları şunları içermektedir: IBA: Y.PRK.ASK. 205/28:10/Ca/1321 (04/08/1903); DH.MKT. 763/25: 20/Ca/1321 (14/08/1903); Y.PRK.DH. 12/55: 20/Ca/1321 (14/08/1903); Y.PRK.ASK. 229/24: 13/R/1323 (17/06/1905); DH.MKT. 1060/80: 26/M/1324 (22/03/1906); DH.MKT. 1152/89: 28/M/1325 (13/03/1907).

73 *İkdam*, 03 Kanun-i evvel 1313 (15/12/1897).

74 1930'larda Frank Calvert'in ailesi Calvert Koleksiyonu'nundan kalanları Çanakkale Arkeoloji Müzesi'ne verdi. Allen, *Finding the Walls of Troy*, 231-245.

75 IBA: DH.MKT. 2512/102: 5/Ra/1319 (22/06/1901).

sunda uzman, Osmanlı Eski Eserler Koruma Kurulu'nun üyesi olan ve 1909 yılında Troas'ı ziyaret eden İhtifalçı Mehmed Ziya (1866-1930) gibi Osmanlı ziyaretçilerin de ilgisini çekti. Ziyaretiyle ilgili anlatısı Troya ve Çanakkale Boğazı'nın efsanevi hikayelerine, mitolojiye ve Homeros'a, aynı zamanda Herodot ve Strabon'a duyduğu canlı ilgiyi de yansıtmaktadır.⁷⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın Ardından Osmanlı Toplumunda Homeros ve Troya

1912 yılında seçkin aydınlar Yahya Kemal (1884-1958) ve Yakup Kadri'nin (1889-1974) başlattığı Nev-Yunanilik hareketi Homeros ve Troya'ya duyulan ilgiyi canlandırdı. Mehmed Tefik Paşa'nın (1855-1915) 1913 yılında basılan etkileyici *Esâtir-i Yunaniyan* (Yunan mitolojisi) adlı eseri Osmanlı Nev-Yunaniliğin bir nevi manifestosu sayıldı. Homeros, yenilikçi geç Osmanlı döneminin ruhunu yansıtan bir ürün olan bu 762 sayfalık kitapta kapsamlı bir şekilde işlenmişti (Resim 38).⁷⁷

Nev Yunani hareketi taraftarları gazeteler ve dergilerde Klasik Antik Dönemi metheden makaleler yayınladılar ve Klasik dönem kültürünü Türk edebiyatı ve sanatına örnek olarak aldılar. Nev Yunani düşüncesini eleştirenlerse 1912 ve 1913 Balkan Savaşları sırasında itirazlarda bulundular. *Peyam* gazetesinin 26 Ocak 1914 tarihli edebiyat eki olan *Peyam-ı Edebi*'de Sedat Nuri'nin Yahya Kemal'i (1884-1958) Antik Dönem kıyafetleri içinde gösteren bir karikatürü çıktı. Karikatüre eşlik eden şüpheli metin Yakup Kadri'yi 'Bir Nev-Yunani şairi, yayınlanmış eseri yok, Homeros gibi kendi okur' diye alaya alıyordu (Resim 39).⁷⁸

Osmanlı dergilerinde yayınlanan yazılar Troya'ya gitmeyi moda haline getirdi. 1913 yılında *Şebbal* dergisinde görsellerle birlikte ayrıntılı bir gezi anlatımı yayınlandı (Resim 40). Bu keyifli yazıda Troya harabelerine ulaşmanın en iyi yolunun 'Çanakkale'deki şoförlere sizi Hisarlık'ın bulunduğu yere götür-

melerini istemek' olduğu anlatılıyordu. 'Çanakkale'den ayrıldıktan sonra sahil yolu takip edilecektir. Bir buçuk saat sonra bu yol sola doğru kıvrılarak tepeye çıkacaktır. O anda çok güzel bir çam ormanına gireceksiniz. Yokuşun tepesinden panoramik manzara çok güzel. Bir tarafta Çanakkale kentinin manzarası, diğer tarafta Çanakkale Boğazı'nın masmavi bir alan gibi uzanan çam ağaçlarının oluşturduğu manzara muhteşem. İnsana buraya şimdiye kadar gelen ve yok olmuş olan tüm medeniyetleri anımsatıyor.'⁷⁹

Yazıda sadece Troya harabelerine giden yol parlak ifadelerle anlatılmakla kalmamış, yazar aynı zamanda Troyalılara ve Troya Savaşı'na da dikkat çekmiştir. Yazıyı kaleme alan Cemal'e göre ünlü Troya Savaşı, Agamemnon'un önderliğindeki Yunan şehir devletleri ile 'Troya'da yaşayan çok önemli insanlar ve ülkeyi savunmak için ünlü Hektor'un önderliğinde bir araya gelen diğer Asya halkları' arasında gerçekleşen bir savaştı. Burada da Türklerin Troyalılarla özdeşleşmesini kolaylaştırmak için Troyalıların Asyalı kökenlerine vurgu yapılmıştır. Troya'nın düşüşü ele alındıktan sonra yazıda Hisarlık höyüğündeki çeşitli yerleşimlerin gelişimi ve Osmanlı-İtalyan Savaşı'nın (1911-1912) hazırlıkları sırasında siper kazarken Osmanlı ordusunun yaptığı keşifler aktarılmaktadır.⁸⁰ Yazar bu keşiflerin Troya'nın Hisarlık höyüğündekinden çok daha büyük olduğunu ortaya koyduğuna dikkat çekmiştir. Yazıda daha sonra 'aralarında değerli silahlar ve vazoların da olduğu birçok değerli eseri yanında götürün' Heinrich Schliemann'ın kazıları anlatılmaktadır.

Yazının sonunda Troya'nın çok çarpıcı bir şekilde 'ulusumuzun tarihi hazinelerinden biri' şeklinde nitelendirilmesi, sadece İmparatorluğun topraklarının ve üzerindeki kalıntıların tarihinin sahiplenilmesini değil, aynı zamanda Troya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren bir büyük bir yangın olan Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı toplumundaki temel konumunu göstermektedir.⁸¹

79 Cemal, *Şebbal*, 3/68, 394, 1 Kanun-i sani 1328 (14/01/1913).

80 Osmanlı İmparatorluğu ile İtalya arasındaki savaş Türkiye'de Trablusgarp Savaşı, İtalya'da ise Libya Savaşı olarak adlandırılmaktadır. Eylül 1911'de başlayan savaş Ekim 1912'de sona ermiştir. İmparatorluk savaşı kaybetmiş, İtalya Afrika'daki Trablusgarp, Fizan ve Sire-nayka'dan (hepsi Libya'yı oluşturmaktadır) oluşan son Osmanlı eyaletlerini işgal etmiştir. İtalyanlar ayrıca Ege Denizi'nde On İki Adalar'ı ele geçirmiştir. Osmanlı-İtalyan Savaşı İmparatorluğun siyasi ve askeri zayıflığını ortaya koymuş; daha da ötesi Balkan eyaletlerinin birleşerek Osmanlıları Avrupa'dan silmelerine teşvik etmiştir. Bu da 1912 ve 1913 Balkan Savaşları'na yol açmıştır. Bkz.: Zürcher, *Turkey*, 106-109.

81 *Şebbal*, 1 Kanun-i sani 1328 (14/01/1913).

76 Ziya, 'Kale-i Sultaniye Sevahili,' in Avcı, ed., *Çanakkale'yi yaşamak*, 245-262.

77 Tefik, *Esâtir-i Yunaniyan*; ve Ayvazoğlu, 'Neo-Hellenism in Turkey'.

78 Nuri, [karikatür]. Osmanlı İmparatorluğu'nda Nev-Yunani hareketi için bkz.: Ayvazoğlu, *Yahya Kemal*; Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*; Ayvazoğlu, 'Neo-Hellenism in Turkey'.

Resim 35: İmparatorluk Müzesi ana bina cephesinin orijinal çizimi
Kaynak: Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi

Resim 36: Hisarlık Konferansı, 1890

Kaynak: Allen, Finding the Walls of Troy'da Museum für Ur- und Frühgeschichte, Berlin Koleksiyonu

Ayakta duranlar, soldan: Virchow, Grempler, Halil Bey, Schliemann, Edith Calvert, Dörpfeld, Madame Babin, Babin, Duhn ve Humann.

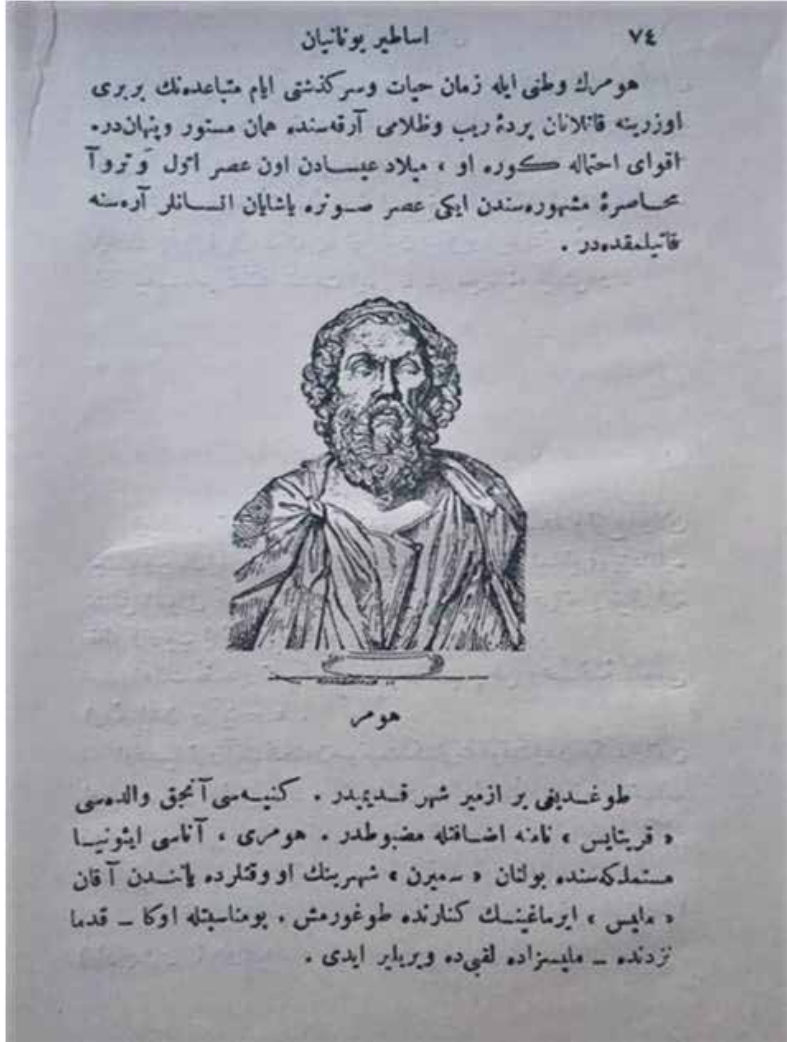
Oturanlar: Calvert, Osman Hamdi Bey ve Waldstein

Resim 37: 1915/1916'da Gelibolu Savaşı sürerken Osmanlılar için askeri karargah olarak kullanılan Thymbra Çiftliği
(Calvert Çiftliği diye de biliniyor)

Kaynak: Çanakkale Deniz Müzesi Koleksiyonu

Foto: Geert Snoeijer, 2012

Resim 38: Mehmed Tevfik Paşa'nın (1855-1915) 1913'te yayınlanan *Esâtir-i Yunaniyan* (Yunan Mitolojisi) adlı çalışması
Foto: Günay Uslu, 2012

Yunan mitolojisi bu kitapta kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu 762 sayfalık kitap Homeros ve Yunan mitolojisinin Osmanlı-Türk entelektüel dünyasında artan önem kazandığı ilercisi Geç Osmanlı dönemindeki ruh halini yansıtmaktadır.

Resim 39: Peyam Gazetesi'nin 26 Ocak 1914'de Peyam-ı Edebi adlı yazın ekinde Sedat Nuri'nin Yahya Kemal'i antik çağ giysileriyle çizdiği karikatür
Foto: Günay Uslu, 2010

İki ünlü entelektüel Yahya Kemal ve Yakub Kadri (1889-1974), 1912 yılında Türk Nev Yunani akımını başlattılar. Takipçileri gazetelerde ve dergilerde Klasik Antikite ile ilgili makaleler yayınlayarak Klasik kültürü Türk edebiyatı ve sanatı için bir örnek olarak yücelttiler. Nev Yunani fikirleri eleştirenler 1912 ve 1913 Balkan Savaşları'yla kıskırtılmışlardı. Bu eleştirel karikatürde Yakub Kadri için 'bir Nev Yunani şairi, yayınlanmış eseri yok, Homeros gibi kendi okur.' denmektedir.

Resim 40: 1913'de Şebbal'de yayınlanan resimli seyahat yazısı

Foto: Günay Uslu, 2010

Bu ayrıntılı resimli seyahat yazısı 1913 yılında Şebbal dergisinde çıkmıştır. Yazarı Cemal, Troya Savaşı'nı Agamemnon'un önderliğindeki Yunan şehir devletleri ile 'Troya'da yaşayan çok önemli insanlar ve ülkeyi savunmak için ünlü Hektor'un önderliğinde bir araya gelen diğer Asya halkları' arasındaki bir savaş olarak tanımlamıştır. Troyalıların Asya kökenlerine yapılan bu vurgu Osmanlı Türklerini kendilerini Troyalılarla özdeşleştirmeleri yönünde desteklemiştir.

Resim 41: Times Savaş Atlası (1914)

Kaynak: Bijzondere Collecties, Amsterdam Üniversitesi

Bir İmparatorluğun Son Sözü

Birinci Dünya Savaşı öncesindeki yıllar Osmanlı İmparatorluğu tarihindeki en çalkantılı, en hareketli, ancak aynı zamanda en yıkıcı dönem olarak kabul edilir. Çok sayıda ihtilal, darbe ve savaş gerçekleşmiş, iç karışıklıklara ve toprak kayıplarına yol açmıştır. Bunlardan birkaçı, Genç Türklerin (İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında birleşmiştir)¹ 1908 Meşrutiyet Devrimi ve Abdülhamid rejiminin sonu, 1909 karşı devrimi, Arnavutluk, Kosova ve Yemen'deki isyanlar, 1911-1912 Osmanlı-İtalya Savaşı, 1913 darbesi (İttihat ve Terakki'nin gücünü pekiştirdi), 1912 ve 1913'teki Balkan Savaşları örnek olarak verilebilir.²

Çanakkale Boğazı'nı ve Gelibolu'yu düşman saldırılarına karşı savunmak en önemli sorun haline gelmişti. İtalyanlar, Osmanlı-İtalyan Savaşı sırasında Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'nı bombalamıştı. Balkan Birliği (Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan) ile Osmanlı İmparatorluğu arasında gerçekleşen Balkan Savaşlarıyla (1912-1913) bölge giderek daha çok patlamaya hazır hale gelmişti. Artık Bulgar topçuları İstanbul'a ulaşabilecek mesafedeydi. Çanakkale Boğazı'nın Avrupa kıyısında yer alan Gelibolu ciddi bir şekilde savunmasızdı.

Bu iç karartıcı durumla karşı karşıya kalan, Osmanlı-İtalyan Savaşı sırasında kendini fark ettiren genç bir Osmanlı subayı 25 Kasım 1912 tarihinde Akdeniz Boğazı Birleşik Gücü (*Bahr-i Sefid Boğazı Kuva-yı Mürettebe'si*) Harekat Şubesi'nin başına atanmıştı. Daha sonra Atatürk³ olarak anılacak olan bu genç subay, Türkiye Cumhuriyeti'nin (1923) ilk Cumhurbaşkanı ve Osmanlı

-
- 1 Bu anayasa hareketinin Fransa'daki üyeleri kendilerini Jön Türkler olarak adlandırmıştır.
 - 2 Bu dönemdeki siyasi ve ekonomik gelişmelerle ilgili genel bilgi için bkz.: Zürcher, *Turkey*, özellikle Bölüm 7 ve 8.
 - 3 Mustafa Kemal'e Atatürk soyadı 1934 yılında Türk parlamentosu tarafından verilmiştir. Günümüz Türkçesinde Atatürk 'Türklerin Babası' anlamına gelmektedir.

İmparatorluğu'nun şartlı teslimiyle Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden kısa bir zaman sonra başlayacak olan Türk Kurtuluş Savaşı'nın lideri Mustafa Kemal'di (1881-1938).

Mustafa Kemal Selanik'te çalışan bir gümrük memurunun oğluydu. İlk ve orta öğrenimini Selanik ve Manastır'da askeri okullarda tamamladı, 1905 yılında İstanbul'daki Osmanlı Askeri Akademisi'nden mezun oldu. 1907 yılında anayasaya muhalif grup İttihat ve Terakki'ye katılarak İttihatçı subayların yakın çevresine girdi.⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti ('İttihat' İmparatorluğun etnik halklarının birliğini ifade ediyordu) 1876-1878 Birinci Meşrutiyet Dönemi'nin anayasa ve parlamentosunu yeniden oluşturmayı amaçlıyordu, bu amaca 1908 yılında ulaşıldı.⁵ İttihat ve Terakki İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde baskın siyasal güçtü. Mustafa Kemal modern Türkiye tarihinin en önemli ismi haline gelecekti, kariyeri henüz Çanakkale Boğazı'nda başlamıştı.

Gelibolu Kahramanı

İstanbul'a geçiş yolu görevi gören Çanakkale Boğazı'nı Bulgar saldırılarına karşı savunma görevi verilen Mustafa Kemal, görevine Gelibolu yarımadasındaki yeni karargahta başladı.⁶ Burada bulunduğu sırada Mart 1913'te Troya arkeo-

lojik yerleşimini ziyaret etti. Gelibolu'ya düzenlenebilecek düşman saldırıları tehdidini değerlendirmek amacıyla askeri keşifte bulundu. Atatürk ve onun Çanakkale Boğazı'nda geçirdiği süre konusunda uzman tarihçi Mithat Atabay'ın vurguladığı gibi, bu askeri inceleme sırasında Mustafa Kemal, Pers Kralı Xerxes ve Büyük İskender gibi Troas bölgesini daha eski zamanlarda ziyaret ettiği kabul edilen efsanevi isimlerin izlerini takip etmişti.

Büyük İskender'in ayak izlerini takip eden Mustafa Kemal Çanakkale Boğazı'nı geçip Aşil'in Mezarı'nı ve Troya harabelerini ziyaret etti. Gittiği yerleri inceleyerek not defterine krokiler çizdi.⁷ Yüzyıllar önce efsanevi Troya Savaşı'nın gerçekleştiği Troas'ın tarihi yerlerinde yaptığı inceleme sırasında düşmanın Çanakkale Boğazı'nın Anadolu kıyılarını ele geçirmesinin güç olacağı sonucuna varmıştı. Bu nedenle ana savunma hattının Avrupa yakası boyunca konuşlandırılması gerektiğine karar verdi.

Troas bölgesinde yaptığı bu askeri inceleme Mustafa Kemal'i tarihi bir karar almaya ve bir bakıma 1915 yılında Osmanlı ordusunun Gelibolu Savaşı'ndaki⁸ başarısının temelini oluşturan bir askeri stratejiye sevk etti, bu karar ona Gelibolu kahramanı unvanını kazandıracaktı.⁹ Mustafa Kemal Hektor'un yenildiği yerde başarı kazanacaktı.

Birinci Dünya Savaşı: Çanakkale Boğazı'nda Muazzam Bir Osmanlı Zaferi

Balkan Savaşları'nın sonuçları Osmanlılar açısından büyük yıkım oldu: Balkan topraklarının neredeyse hepsi kaybedildi, İmparatorluk oldukça güçsüz düştü. Ciddi bir savaşa giremeyecek durumda olan ve bu savaşın dışında kal-

4 Mustafa Kemal Atatürk hakkında çok sayıda kitap ve makale yazılmıştır. Önemli biyografilerden bir seçki için: Kinross, *Atatürk*; Mango, *Atatürk*; Becker, *Atatürk en Turkiye's weg-naar Europa*. Ayrıca bkz. T. C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademlerdeki Komutanların Biyografileri* ve Zürcher, *Turkey*, 384'deki kısa biyografiler ve tarihçi ve Atatürk'ün manevi kızlarından biri olan Afet İnan'ın hatıraları ve belgeleri için bkz.: İnan, *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*.

5 Anayasal monarşinin yeniden kurulmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ortam değişti. 1909 yılında Fransız modeline (1881 tarihli Basın Yasası) dayalı yeni basın yasasının ilanı bu değişimi daha da tetikledi. İkinci Meşrutiyet dönemini (1908-1918) çeşitli ideolojik, entelektüel ve toplumsal sorunlarla ilgili kamu tartışmalarında yaşanan patlama belirlemektedir. Genç Türk hareketinin gelişimi, ideolojileri ve özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaptıkları siyasi faaliyetleri için, bkz.: Zürcher, *Turkey*, 85-133; Turfan, *The Rise of the Young Turks*; ve Ahmad, *The Young Turks*. Türk basın tarihi ve siyasetiyle ilgili olarak bkz.: Topuz, *100 soruda Türk Basın Tarihi*; İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*; İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketlerine Bir Bakış*; İskit, *Türkiye'de Matbuat İdaresi ve Politikaları*; Koloğlu, 'Osmanlı Basını', 87; Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, 194-196.

6 Mango, *Atatürk*, 191, 145-155. Mustafa Kemal Atatürk'ün biyografisi ve Gelibolu'ya atanmasıyla ilgili olarak bkz.: Becker, *Atatürk en Turkiye's Weg naar Europa*, 126-134; Kinross, *Atatürk*, 54-59.

7 Atatürk'ün Troas bölgesinin topografisi ve olası stratejilerle ilgili not defteri İstanbul'daki Askeri Arşivlerdedir (Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı [ATASE]). Ayrıca bkz. Atabay, 'Balkan Muharebeleri Esnasında Mustafa Kemal'in Çanakkale Bölgesinde Yaptığı Faaliyetler'.

8 Gelibolu Savaşı aynı zamanda Çanakkale Harekatı olarak da adlandırılır. Türkler Çanakkale Boğazı'ndaki mücadeleleri 'Çanakkale Savaşı' olarak adlandırmıştır. Çanakkale, Çanakkale Boğazı'nın Asya yakasındaki ana şehirdir. Bkz.: Broadbent, *Gallipoli*, 17.

9 Atabay, 'Balkan Muharebeleri Esnasında Mustafa Kemal'in Çanakkale Bölgesinde Yaptığı Faaliyetler'; Atabay ve Aslan, 'Atatürk in Troy'; Kinross, *Atatürk*, 96-98

mayı tercih eden Osmanlı hükümeti satın alınmış ve ödemesi yapılmış iki zırhlıya İngilizlerin el koymasıyla ortaya çıkan Alman baskısına ve İngiliz karşıtı duygulara boyun eğmek zorunda kaldı. İzole edilmekten korkan ve Balkan Devletleriyle iş birliği içindeki Rusya ile iyi ilişkiler geliştirmekle daha çok ilgilenen Fransa ve Britanya tarafından zaten terk edilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, Ekim 1914'te Üçlü İttifak'ın kaderine ortak oldu. Bu savaşla birlikte İmparatorluk son savaşına girmişti.¹⁰

Osmanlılar kısa zamanda Çanakkale Boğazı'na mayın döşeyerek boğazın Asya kıyısında Troya'nın çevresini surlarla güçlendirdi. Troas ve Gelibolu yarımadası bir savaş alanı haline gelmişti, bir süre sonra bölge bir muharebe meydanına dönecekti. İngilizlerin Boğazların (Çanakkale ve İstanbul Boğazları) kontrolünü ele geçirme stratejisinin ilk göstergesi 3 Kasım 1914'te Ege'deki bir İngiliz deniz filosunun Çanakkale Boğazı'ndaki dış surlara düzenlediği bombardımandı. Çanakkale Boğazı'nın dış surlarını bombalama emri Bahriye Nazırı Winston Churchill'den gelmişti. Churchill Osmanlı Türklerini, dolaşısıyla Almanları yenmenin en iyi yolunun Çanakkale Boğazı'na saldırmak ve İstanbul'u ele geçirmek olduğunda ısrar etti. Ancak Çanakkale Boğazı'nın topografisi ve med-cezir denizden ve karadan saldırmayı imkansız kılıyordu. Mustafa Kemal'in de önceden gözlemlediği gibi Asya kıyısındaki tepeler doğal bir bariyer oluşturuyordu. Ayrıca Gelibolu yarımadasının dik yamaçları ve boğazın daralan genişliği Osmanlı savunması açısından önemli avantaj sağlıyordu. Üstelik en dar noktalar savunma duvarlarıyla kolayca ve etkili bir şekilde güçlendirilebilirdi. Buna ek olarak, İmparatorluğun tüm güçsüzlüğüne rağmen, Osmanlıların ağır silahları ve mayınlarında büyük oranda gelişme kaydedilmişti.

İngiliz ve Fransızların Çanakkale Boğazı'na düzenledikleri bir dizi saldırının ilki Şubat ve Mart 1915'te başladı. Asıl taarruz 18 Mart'ta gerçekleştirildi. İngiliz ve Fransız savaş gemilerinden oluşan bir donanma Osmanlı Türkleriyle çarpışmak amacıyla Çanakkale Boğazı'ndan geçti. Asıl taarruza katılan İngiliz savaş gemilerinden biri de HMS *Agamemnon*'du. İtilaf Devletleri'nin deniz

saldırısı başarısız oldu, saldırı maliyeti yüksek bir yenilgi ve ağır kayıplarla sonuçlandı.¹¹

25 Nisan'da Gelibolu yarımadasının ucundaki Helles Burnu ve Arı Burnu'na (Avustralyalı ve Yeni Zelandalı Askeri Güçler karaya çıktıktan kısa bir süre sonra ismi ANZAK Koyu olarak değiştirilmiştir) yapılan çıkarmalarda da ilerleme sağlanamadı. Aslında bu çıkarmalar sırasında İngiliz ve Fransız güçlerinin kullandığı Eski Troya Savaşı'ndan esinlenen taktikler ve strateji etkileyicidir. Örneğin, 2000 asker taşıyan SS *River Clyde* adlı kömür nakliye gemisi Troya Atı olarak kullanılmıştır: gemide askerlerin asma merdivenlere, ardından da kömür nakliye gemisini Helles Burnu plajına bağlayan küçük botlardan oluşan bir köprüye çıkabileceği hareket geçişi sağlayacak delikler açılmıştı. Ancak Osmanlı savunması çok güçlüydü, Müttefik askerlerinin öldürdüğü gibi Troya Atı gemisi bir ölüm tuzağına dönüştü. İngiliz ordusunda er olarak görev yapan George Pake sonucun felaket olduğunu yazıyordu: 'Sonrasında bizim gemi Troya Atı gemisi *River Clyde*'ın yanından geçti. [...] Sağ tarafıma baktım ve asla unutamayacağım bir görüntüyle karşılaştım— çok sayıda Fransız Lejyoneri karın üstü yatıyordu, hepsi ölmüştü.'¹²

Sonuçta Müttefik askerleri Ocak 1916'da Çanakkale Boğazı'ndan çıkartıldı; Churchill itibarını kaybetti.¹³ Öte yandan Mustafa Kemal savaş sırasında albaylığa terfi etti.¹⁴ Osmanlılar Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesine rağmen, kendi açılarından Çanakkale'de elde edilen sonuç, muhteşem bir zaferdi; düşmanlarını alt etmişlerdi ve tarihte Çanakkale Geçilmez olarak geçen yeni bir efsaneye imza atmışlardı.¹⁵ Patrick Kinross'un çok yerinde yaptığı vurgulamada olduğu gibi 'İngilizlerin Çanakkale'de başarısız olması Türk halkına

11 Broadbent, *Gallipoli*, 3-16, 23-35; Zürcher, *Turkey*, 118.

12 Broadbent, *Gallipoli*, 149.

13 James, *Churchill*, 85-94; Gelibolu Savaşı için bkz.: Moorehead, *Gallipoli*; Haythornthwaite, *Gallipoli*; Erickson, *Ordered to Die*; James, *Gallipoli*; Kraaijestein ve Schulten, *Het Epos van Gallipoli*.

14 Kinross, *Atatürk*, 96-98.

15 'Çanakkale Geçilmez' Gelibolu Savaşı'nda Türk zaferi için kullanılan yaygın bir özdeyiştir.

10 Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girme nedenleri için bkz.: Zürcher, *Turkey*, 110-114.

anlık psikolojik moral kazandırdı. Hatırladıkları kadarıyla ilk kez Avrupalı bir güce karşı zafer kazanmışlardı. Eski Türk'te hala hayat vardı.¹⁶

Mustafa Kemal'in Gelibolu yarımadasındaki başarılı savunmasına dair haberler yayılmaya başladı. Savaş alanını ziyaret eden siyasiler raporlarında ve yaptıkları konuşmalarda onun erdemlerini göklere çıkardılar, başarıları Osmanlı parlamentosunda methedildi.¹⁷ Nisan 1918 yılında yapılan bir röportajda Mustafa Kemal savaştaki deneyimlerini aktararak Osmanlı askerlerinin Gelibolu Savaşı sırasındaki ruh halinden övgüyle söz etti. Gazeteci Ruşen Eşref Ünaydın'a (1892-1959) söylediği gibi düşman 25 Nisan'da çıkarma yaparken, askerlerine şu emri vermişti: 'Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum.' Askerlerin yaşamak zorunda kaldıkları korkunç koşulları anlatmıştı:

Mütekabil siperler arasında mesafemiz sekiz metre, yani ölüm muhakkak, muhakkak. [...] Birinci siperdekiler hiçbiri kurtulmamacasına kâmilin düşüyor, ikincidekiler onların yerine gidiyor. [...] Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütur bile göstermiyor, sarsılmak yok. Bu, Türk askerlerindeki ruh kuvvetini gösteren şayanı hayret ve tebrik bir misaldir. Emin olmalısınız ki Çanakkale muharebesini kazandıran bu yüksek ruhtur.

'Herkes yorgun olmasına rağmen savaş bir onur meselesiydi' açıklamasında bulunan Mustafa Kemal şöyle demişti: 'herkes düşmanı tam anlamıyla denize dökmeden huzur sağlanamayacağını düşünüyordu.'¹⁸

Türkler: Troya'nın Yeni Kahramanları

Önceki yıllarda yaşanan çok sayıda askeri yenilgiden sonra bu zafer yeni bir güven ve gurur duygusu yarattı. Troyalıların savaşı kaybettiği bu efsanevi yerde

Osmanlılar kazanmıştı. Osmanlı politikacı ve önde gelen aydınlardan Celal Nuri İleri'ye (1881-1938) göre Homeros, Türklerin Çanakkale Boğazı'ndaki zaferini görseydi Troya'nın efsanevi kahramanlarına sırtını dönerdi. İleri'nin *Yeni Mecmua* dergisinin Çanakkale Savaşı'na ayrılmış 1918 tarihli özel baskısında yayınlanan 'Gelibolu'da Türkler ve Homeros' adlı makalesinde¹⁹ Homeros Troya savaşçılarına şöyle sesleniyordu:

Bundan böyle *İlyada* ve *Odysseia* hükümsüzdür. Bundan böyle eserlerim okunmasın. Burada, eski Dardanos ülkesinde [...] böylesine görkemli ve şerefli bir olaya, böylesine büyük bir savaşa ve müthiş bir savunmaya şahit oldum. Ah Truva'nın ünlü savaşçıları! Saldırılarınız ne denli parlak ne denli kıymetli olsa da Allahu Ekber nidalarıyla dünyanın en büyük ordularını şaşkınlık ve utanç içinde kaçmaya zorlayan Türklerin mücadele ve gayretlerinin yanında hayli sönük kalır! Ey tanrılar ve Truva halkı! Bu merasime artık bir son verelim ve yaklaşmakta olan Gelibolu zaferini seyredelim. [...] Çabalarım sayesinde yüzyıllar sonra kahramanlık hikayeniz gelecek kuşaklara ulaştı. Bir süre sonra kuşkusuz başka bir destansı deha, geleceğe bu övgü dolu görüntüyü kazandıracak. Bu gerçekleştiğinde hem siz hem de ben, şairane hizmetkarınız Homeros unutulacaktır.²⁰

Gelibolu Savaşı'nı Troya Savaşı ile çarpıcı bir şekilde karşılaştıran bu metin Türklerin kendilerini Troyalılarla özdeşleştirdiğinin bariz bir göstergesidir, bu defa sonu zaferle bitmiştir.

Mustafa'nın Hilesi adlı kısa romanında Osmanlı yazarı F. Celaleddin (1895-1975) de Homeros'a destanını değiştirme çağrısında bulunarak 'Troya hayal gücü, Gelibolu ise gerçektir.' der.²¹ Öte yandan, İhtifalci Mehmed Ziya *İlyada*

16 Kinross, *Atatürk*, 96-98.

17 Atabay, 'Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler.'

18 Eşref, 'Mustafa Kemal Paşa,' *Yeni Mecmua*; ve Eşref, 'Mustafa Kemal Paşa,' *Çanakkale'yi Yaşamak*.

19 Yayının kesin tarihi ile ilgili akademisyenler arasında bir karışıklık söz konusudur. Son makale 21 Nisan 1918 tarihinde yayınlandığından özel baskının Mayıs 1918 tarihinde yayınlanmış olması olasıdır. Albayrak ve Özyurt, *Yeni Mecmua*, 9-12 ve Avcı, *Çanakkale'yi Yaşamak*, 9-12.

20 Nuri, 'Gelibolu'da Türkler ve Homeros.'

21 Celaleddin, 'Mustafa'nın Hilesi (Küçük Hikaye),' ve Avcı, *Çanakkale'yi yaşamak*, 309-314.

da'daki çeşitli mitolojik isimleri 'Çanakkale Savaşı sırasında kendilerini kanıtlayan ve insanlığın ebedi uygarlık tarihi sözlüğünde saygın ve görkemli bir yeri hak ettiğini' düşündüğü 'asil ve güçlü Osmanlı Türkleri'yle ilişkilendirir.²² Şair, yazar, psikolog, eğitimci ve siyasetçi İbrahim Alaaddin Gövsa (1889-1949) da savaş sırasında 19 Temmuz 1915 tarihinde Çanakkale Boğazı'nı ziyaret etmişti. Gördüğü ortamdan etkilenen Gövsa'nın Troya'yı kastederek yazdığı 'Çanakkale İzleri- Boğazdan Geçerken,'²³ adlı şiirden kısa bir pasaj şöyledir:

Yukarıda yıldızlı, mehtâblı semâ.
Boğaz'da bir rüzgâr ki tatlı, ılık,
Sâhil sır dolu bir yeni "Truva..."
O kadar ibhâma dalmış cihân ki,
Devr-i esâtirî yaşadım sânkî.
(İbrâhim Alâaddin. Çanakkale İzleri. Yeni Mecmûâ'nın Nüsha-i Fevkalâdesi. 2006 (Yay. M. Çulcu).

Gelibolu Savaşı'nı destansı Troya Savaşı ile karşılaştıran sadece Osmanlılar değildi; daha önce de belirtildiği gibi İngilizler savaş gemilerinden birine Troyalılara saldıran birleşik Yunan ordusunun komutanı Agamemnon'un adını vermiş, hatta Troya Savaşı'ndan esinlenen askeri taktikler kullanmıştır. Alman savaş muhabirlerinin günlükleri ve anıları da Troya ve Çanakkale Boğazı'nın kahramanlık geçmişinin büyük oranda bilindiğini göstermektedir. Alman gazeteci Paul Schweder 1916 yılında bölgeyi ziyaret etmiş, Gelibolu Savaşı anlatısında efsanevi Troya Savaşı'ndan ve savaşın kahramanlarından bahsetmiştir.²⁴ Alman gazeteci Ernst Jäckh'in (1875-1959) 1915 yılında ziyaret ettiği Gelibolu'yla ilgili haberinde de savaşın Troya Savaşı ile hararetle bir karşılaştırması yer almaktadır. Alman gazeteci Mustafa Kemal ile vakit geçirmiş, 'Akhilleus

ve Patroklos'un gömülü olduğu tepeden İngiliz savaş gemilerini' birlikte izlemişlerdi.²⁵

Tarihin ilk kahramanlarını Homeros tanıtmıştı. Diğer Anadolu halklarının desteğini alan Troya savaşçıları, Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarındaki ülkelerini Batıdan gelen düşmanlara karşı savunmuştu. Savaşın Çanakkale Boğazı'nın efsanevi coğrafyasında gerçekleşmesinin yanı sıra Doğu'yla-Batı'nın karşı karşıya gelmesi, Osmanlıları bu savaşı modern Troya Savaşı olarak görmeye yöneltmişti. Çanakkale'nin yeni kahramanları Osmanlı Türkleriydi; İmparatorluğun dört bir yanından gelen birlikler Anadolu'yu savunmak için mücadele vermişti.²⁶ Yeni kahramanlar düşmanı durdurmayı başarmıştı. Onlara göre bu durum onları Troyalılardan çok daha fazla kahraman yapıyordu. Gerek Osmanlıların gerekse Müttefik kuvvetlerinin birçok insani ve mali kaybına rağmen Gelibolu'da kazanılan zafer Osmanlılara cesaret ve güven verdi. Bu zafer, Gelibolu Savaşı sırasında komutan olarak ünlenen Mustafa Kemal liderliğindeki Türk Kurtuluş Savaşı'nın (1919-1923) habercisiydi. Çanakkale Savaşı, Türk tarihinde bir dönüm noktasıydı.

Çanakkale Boğazı'ndaki tüm başarılarına rağmen Osmanlılar Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetti. İmparatorluk şartlı teslim olmaya zorlandı. 31 Ekim 1918 tarihinde ağır şartlar içeren Mondoros Mütarekesi'ni kabul eden Osmanlı İmparatorluğu kendi mezarını kazmıştı. Mondoros Mütarekesi Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirdi. Anlaşma, İngiliz gemisi HMS *Agamemnon*'da imzalanmıştı.²⁷

Dikkat çekici bir tesadüf de 1918 yılında çökmekte olan bir imparatorluğun mücadelesi ve toplumun yaşadığı manevi zararın tam ortasında yeni bir *İlyada* antolojisinin yayınlanmasıydı.²⁸

25 Jäckh, *Der aufsteigende Halbmond*; Atabay ve Aslan, 'Atatürk in Troy'.

26 Meydan, *Son Truvalılar*, 207-231.

27 Zürcher, *Turkey*, 133-143; HMS *Agamemnon* ile ilgili olarak bkz.: Burt, *British Battleships*.

28 Ömer Seyfettin'in hazırladığı *İlyada* özeti 1918'de *Yeni Mecmua* dergisinde bölümler halinde yayınlanmıştı. Seyfettin yazı yazmaya başlamadan önce Homeros'un eserlerini okumanın şart olduğunu iddia etmiştir. Toplu makaleleri 1927 yılında yayınlanmıştır: Seyfettin, *İlyada – Homeros*.

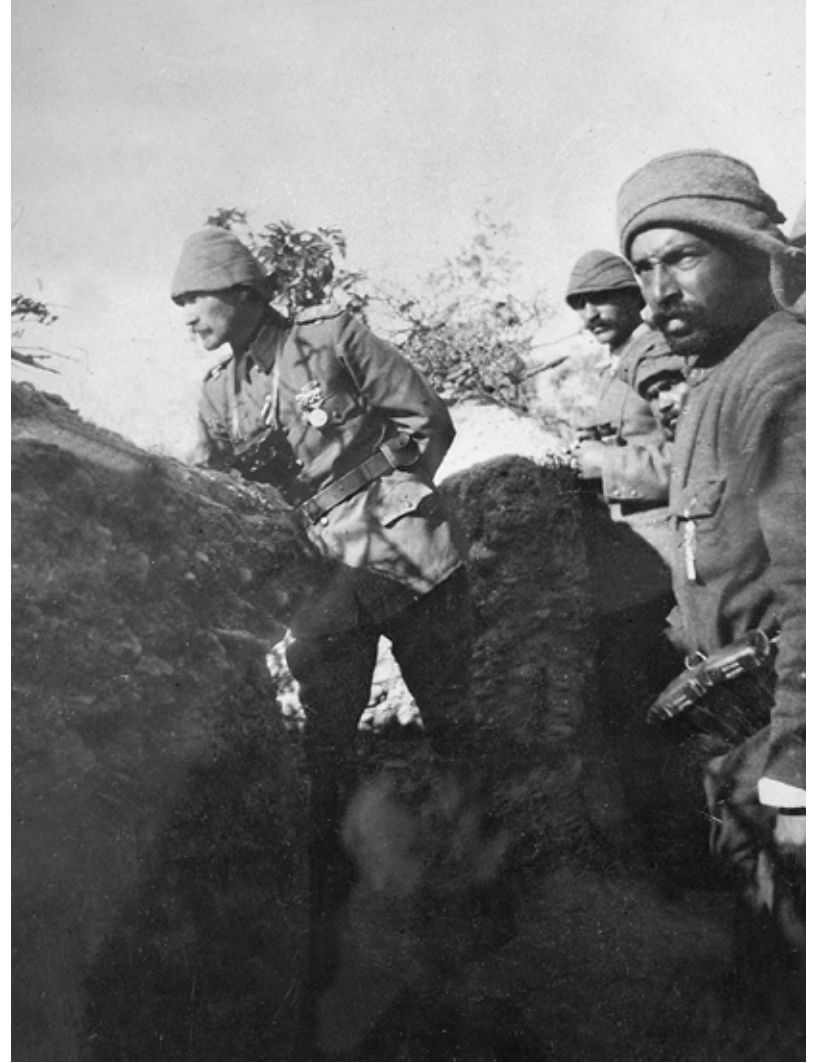
22 Ziya, 'Kale-i Sultaniye Sevahili.'

23 Gövsa, 'Çanakkale İzleri – Boğazdan Geçerken,' Albayrak and Özyurt, *Yeni Mecmua*, ve Gövsa, 'Çanakkale İzleri – Boğazdan Geçerken,' Avcı, *Çanakkale'yi Yaşamak*

24 Schweder, *Im Türkischen Hauptquartier*.

Fransızlar için Verdun Muhaberesi'nin veya İngilizler için Somme Muhaberesi'nin anlamı neyse Gelibolu'nun da Türkler için anlamı oydu. Çanakkale Savaşı ve savaşın gerçekleştiği yer bir ulusun anılarını taşıyan tarihi bir yerdir, ulusun kimliğini tanımlayan bir hafıza mekanıdır (*lieu de mémoire*).²⁹ Gerçekten de Gelibolu Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşuyla birlikte Türk milliyetçiliğinin gelişiminde ve toplumsal belleğinde önemli rol oynamıştır.³⁰

Çanakkale Savaşı'yla birlikte Troya yeni bir boyut kazanmıştır: yeni ulusun, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kahramanlık öyküsünde çok önemli bir öge haline gelmiştir; öyle ki Mustafa Kemal'in Türk Kurtuluş Savaşı'nda 1922'deki Türk-Yunan Savaşı'nın son muharebesinde emekli bir albaya 'Troya'nın intikamını aldık' dediği söylenmektedir (Resim 42).³¹

Resim 42: Mustafa Kemal Atatürk 1915'te Gelibolu Savaşı sırasında
Foto: Geert Snoeijer, 2012

29 'Lieux de mémoire' kavramı için bkz.: Nora, *Les Lieux de Mémoire*; Prost, 'Verdun.'

30 Albayrak ve Özyurt, *Yeni Mecmua*, önsöz; Kraaijestein ve Schulten, *Het Epos van Gallipoli*; ayrıca Çulcu, *İkdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi'*nde biraraya getirilen 3 Kasım 1914 ile 3 Şubat 1916 yılları arasında *İkdam* gazetesinde yayınlanan çok sayıda haber, anlatı ve anektoda bakınız.

31 Bu ifade Sabahattin Eyüboğlu'nun 1962 tarihli 'İlyada ve Anadolu' adlı yazısında yer almaktadır.

Yarbay Mustafa Kemal Atatürk 1915 yılında Gelibolu Savaşı sırasında siperde. Atatürk burada Binbaşı Haydar Alganer tarafından çekilen bir fotoğrafta Çanakkale Boğazı'nda Troya civarında duruyor. Bu fotoğraf Çanakkale Deniz Müzesi koleksiyonunun bir parçasıdır, fotoğrafı çekerken kullanılan kamera ise Çimenlik Kalesi Müzesi'nde sergilenmektedir.

El Yazmaları

İstanbul Ottoman Archives of the Prime Minister/ İstanbul Başbakanlık Arşivi (IBA)

LHR. 250/14863 (1): oi/Ra/1288 (20/06/1871)

I.HR. 250/14863 (2): io-n/Ra/1288 (29-30/06/1871)

ME.MKT. 17/98:23/M/1291 (12/03/1874)

ME.MKT. 17/188: n/S/1291 (30/03/1874)

ME.MKT. 18/94:19/R/1874 (05/06/1874)

ME.MKT. 18/97:23/R/1291 (09/06/1874)

ME.MKT. 18/147:09/C/1291 (24/07/1874)

ME.MKT. 26/153:26/S/1292 (03/04/1875)

ME.MKT. 34/30:28/M/1293 (24/02/1876)

ME.MKT. 34/52:23/S/1293 (20/03/1876)

ME.MKT. 36/23:10/R/1293 (04/05/1876)

ME.MKT. 36/42:16/R/1293 (10/05/1876)

ME.MKT. 36/137:29/R/1293 (24/05/1876)

ME.MKT. 38/61:3o/Ca/i293 (23/06/1876)

ME.MKT. 43/81:10/N/1293 (29/09/1876)

ME.MKT. 45/24: oi/Za/1293 (18/11/1876)

ME.MKT. 57/149:04/S/1295 (07/02/1878)

ME.MKT. 57/150:06/S/1295 (09/02/1878)

ME.MKT. 57/158:23/S/1295 (26/02/1878)

ME.MKT. 57/159:25/S/1295 (28/02/1878)

ME.MFK. 58/44:6/L/1295 (04/10/1878)

ME.MKT. 58/52:24/Za/i295 (22/10/1878)

ME.MKT. 58/58:04/73/1295 (30/10/1878)
 ME.MKT. 58/59:04/Za/1295 (30/10/1878)
 ME.MKT. 58/63:13/Za/1295 (08/11/1878)
 ME.MKT. 58/68:17/Za/1295 (13/11/1878)
 ME.MKT. 58/73:2o/Za/i295 (15/11/1878)
 ME.MKT. 58/89:03/Z/1295 (28/11/1878)
 ME.MKT. 60/8:25/S/1296 (18/02/1879)
 ME.MKT. 60/43: 04/Ra/i2g6 (26/02/1879)
 ME.MKT. 62/139:29/3o/Cal/i2g6 (22/05/1879)
 IME.MKT. 69/116:27/B/1296 (17/07/1879)
 I.D. 67168:09/L /1298 (04/09/1881)
 ME.MKT. 75/153:27/C/1299 (16/05/1882)
 ME.MKT. 75/155:27/C/1299 (16/05/1882)
 ME.MKT. 76/43:22/B/1299 (09/06/1882)
 ME.MKT. 79/97: i2/Cal/i3oo (21/03/1883)
 I.MMS. 78/3401:23/R/1301 (21/02/1884)
 I.D. 75171:19/B/1302 (04/05/1885)
 DH.MKT. 1415/45: 01/Ş/1304 (28/10/1886)
 HR.SYS. 16/50:07/Ş/1304 (01/05/1887)
 DH. MKT. 1417/90:11/Ş/1304 (05/05/1887)
 Y.PRK.MF. 1/12:20/L/1307 (08/06/1890)
 I.MF. 1310/M-5 (1): 29/M/1310 (23/08/1892)
 Y.PRK.ASK. 100/24: i2/Ra/i3i2 (13/09/1894)
 DH.MKT. 2512/102: s/Ra/1319 (22/06/1901)
 I.HR. 376/1319/Z-9:21/Z/1319 (31/03/1902)
 I.HR. 383/1321/S-03:1/S/1321 (29/04/1903)
 DH.MKT. 702/57:7/S/1321 (05/05/1903)
 Y.PRK.ASK. 205/28:10/03/1321 (04/08/1903)
 DH.MKT. 763/25:20/03/1321 (14/08/1903)
 Y.PRK.DH. 12/55:20/03/1321 (14/08/1903)
 Y.PRK.ASK. 229/24:13/R/1323 (17/06/1905)
 DH.MKT. 1060/80:26/M/1324 (22/03/1906)

DH.MKT. 1074/21:21/R/1324 (28/05/1906) DH.MKT.
 1152/89:28/M/1325 (13/03/1907)

Archaeological Museum Istanbul/İstanbul Arkeoloji Müzesi Arşivi (IAMA)

K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99,300, File no: 1533, MH no: unclassified,
 09/Ş/99 (26/06/1882) K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99,300, File no: 1533,
 MH no: unclassified, 16/Ş/1299 (03/07/1882) K26/1, File: Eyüb Sabri 98,
 99,300, File no: 1535, MH no: unclassified, 18/Ş/1299 (05/07/1882) K26/1,
 File: Eyüb Sabri 98, 99,300, File no: 1533, MH no: unclassified, (French)
 05/07/1882 K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99,300, File no: 1533, MH no: un-
 classified, 19/Ş/1299 (06/07/1882) K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99,300, File no:
 1535, MH no: unclassified, 26/Ş/1299 (13/07/1882) K26/1, File: Eyüb Sabri
 98, 99,300, File no: 1534, MH no: unclassified, 11/N/1299 (27/07/1882)
 K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99,300, File no: 1536, MH no: unclassified, n/
 Ra/1300 (20/01/1883) K26/1, File: Eyüb Sabri 98, 99,300, File no: 1533,
 MH no: unclassified, 02/N/1299 (18/07/1882) K26/1, File: Eyüb Sabri 98,
 99,300, File no: 1533, MH no: unclassified, 09/R/1299 (24/07/1882)

Schliemann Archive, Gennadius Library, American School of Classical Studies Athens

B (Schliemann's incoming letters) 78/250,3 April 1879
 678/259,6 April 1879
 B 78/620,17 November 1878
 B 78/574,21 October 1878
 B 79/52,21 January 1879
 B 79/140,17 February 187g
 679/249,3 April 1879
 879/255,5 April 1879
 B 80/432,20 June 1879
 B 88/253, 22 April 1882

B 88/320,18 May 1882

B 88/340,1 June 1882

B 41/545,13 November 1889

BBB (Schliemann's outgoing letters) 41/387,13 September 1889

BBB 42/116, 22 January 1890

BBB 42/315,42/352, 42/400 and 42/431

Ottoman Periodicals and Newspapers

Ceride-i Havadis, 122,12/L/1277 (23 April 1861)

Ruzname-i Ceride-iHavadis, 40,19/C/1281 (19 November 1864) *Ruzname-i*

Ceride-iHavadis, 81,19/Ş/1281 (17 January 1865) *Ruzname-i Ceride-iHava-*

dis, 86,26/Ş/1281 (24 January 1865) *Kevkebü'i Ulum*, 01/Ra/1302 (19 De-

cember 1884) *Kevkebü'l Ulum*, 16/Ra/i3O2 (3 January 1885) *Kevkebü'i Ulum*,

16/ R/1302 (2 February 1885) *ikdam*, 19/Ş/1310 (8 March 1893)

ikdam, 3 Kanun-i evvel 1313 (15 December 1897) *Servet-i Fünun*, 26, 25

Mart 1320 (7 April 1904) *Tercüman-ı Hakikat*, 06/Ş/1307 (28 March 1890)

Vakit, 1609, 01/Ca/1297 (11 April 1880) *Vakit*, 11 Ramazan 1297 (17 August

1880) *Servet-i Fünun*, 26, 25 Mart 1320, (7 April 1904) *Tercüman-ı Şark*,

in, 19/Ş/1878 (6 August 1878) *Hakayik-ul Vekayi*, n/Ra/1290 (6 May 1873)

Şehbal, 3/68,1 Kanun-i sani 1328 (14 January 1913) *Peyam-L Edebi*, *Peyam*,

28/S/1332 (26 January 1914)

Kaynakça

Adivar, Abdülhak Adnan. *Osmanlı Türklerinde ilim*. İstanbul, 1970.

Ahmad, Feroz. *The Young Turks: The Committee of Union andProgress in Turkis-*
hPolitics, 1908-1914. Oxford, 1969.

Ahmed Dede Muneccimbasi. ' *Encyclopedia Britannica*, 20 July 1998. <https://www.britannica.com/biography/Ahmed-Dede-Muneccimbasi>.

Akdoğan, Yaşar. *İskendername'den Seçmeler*. Ankara, 1988.

Aksoy, Berrin. 'Translation Activities in the Ottoman Empire.' *Meta:Journal des Traducteurs* 50.3 (2005): 949-956.

Akün, Omer Faruk. Ahmed Vefik Paşa.' *TDVİslam Ansiklopedisi*, vol. 2,143-157. İstanbul, 1989.

Akyüz, Kenan. 'La Litterature Moderne de Turquie.' In Louis Bazin, ed., *Phi-*
lologia Turcicae Fundamenta, vol. 2,465-634. Wiesbaden, 1964.

Albayrak, Muzaffer, and Ayhan Özyurt, eds. *Yeni Mecmua, Çanakkale Özel Sayısı 18/03/1918*. İstanbul, 2006.

Alberts, Otto. 'Der Dichter des in uigurisch-türkischem Dialect geschriebenen Kudatku bilik (1069- 70 p. Chr.) ein Schüler des Avicenna.' *Archivfür Geschichte derPhilosophie* 14.3 (1901): 319-336.

Allen, Susan. *Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*. Berkeley, 1999.

Arentzen, Wout. 'Frank Calvert, Henry Austen Layard and Heinrich Schliemann.' *Anatolian Studies* 51 (2001): 169-185.

Arentzen, Wout. *Schliemann en Nederland:EenLeven Vol Verhalen*. Leiden, 2012.

Arik, Remzi Oğuz. *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*. İstanbul, 1953.

Aristarchi Bey, Gregoire. *Legislation ottomane cu recueil des lois reglements, ordinances, traits, capitulations, et autre documents officiels de l'Empire*. Constantinople, 1874.

- Aslan, Rüstem, Ali Sönmez and Reyhan Körpe. 'Heinrich Schliemanns Ausgrabungen in Troia nach Osmanischen Quellen.' *Studia Troica* 18 (2009): 237-249.
- Aslan, Rüstem, and Ali Sönmez. 'The Discovery and Smuggling of Priam's Treasure.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 137-142. Zwolle, 2012.
- Atabay, Mithat. 'Balkan Muharebeleri Esnasında Mustafa Kemal'in Çanakkale Bölgesinde Yaptığı Faaliyetler.' In *Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye*, 31-49. Ankara, 2010.
- Atabay, Mithat. 'Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler.' *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 8.16 (2010): 49-66.
- Atabay, Mithat, and Rüstem Aslan. 'Atatürk in Troy.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 155-160. Zwolle, 2012.
- Avcı, Halil Ersin, ed., *Çanakkale'yi yaşamak*. İstanbul, 2006.
- Ayvazoğlu, Beşir. 'Neo-Hellenism in Turkey.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 150-155. Zwolle, 2012.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Yahya Kemal, Eve Dönen Adam*. İstanbul, 2008.
- Babinger, Franz. *Fatih Sultan Mehmed ve Zamani*. İstanbul, 2002.
- Babinger, Franz. 'Kale-i Sultaniye.' In M.Th. Houtsma et al., eds., *E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936*, vol. 4, 691-693. Leiden, 1987.
- Bahrani, Zainab. 'Untold Tales of Mesopotamian Discovery.' In Zainab Bahrani, Zeynep Çelik and Edhem Eldem, eds., *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, 125-157. İstanbul, 2011.
- Bahrani, Zainab, Zeynep Çelik and Edhem Eldem. 'Interlude: Halil Edhem on the Museum of Pious Foundations.' In Zainab Bahrani, Zeynep Çelik and Edhem Eldem, eds., *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, 417-423. İstanbul, 2011.
- Bahrani, Zainab, Zeynep Çelik and Edhem Eldem, eds. *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. İstanbul, 2011.
- Baker, Mona, and Gabriela Saldanha, eds. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, 2nd ed. Abingdon, 2009.
- Batuk, Cengiz, ed. *Şemseddin Sami, Esatir Dünya Mitolojisinden Örnekler*. İstanbul 2007.
- Baytar, Ilona. 'iki Dost Hükümdar: Sultan II Abdülhamid; Kaiser II Wilhelm; Zwei Befreundete Herrscher.' *TBMM Milli Saraylar Baş kanlığı Yayın* 53 (2010).
- Becker, Maurice. *Atatürk en Türkiye'sweg naar Europa*. Soesterberg, 2011.
- Berkes, Niyazi. *The Development of Secularism in Turkey*. Montreal, 1964.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul, 1973.
- Beyatlı, Yahya Kemal. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyaside Edebi Hatıralarım*. İstanbul, 1999.
- Bilefsky, Dan. 'Seeking Return of Art, Turkeyjolts Museums.' *New York Times*, 30 September 2012. Bilim, Cahit. 'Tercüme Odasi.' *OTAM(f)smanh TarihiAraştırmaMerkeziDergisi* 1 (1990): 29-44. Bilmez, Bülent. 'Sami Frasherli or Semseddin Sami? Mythologization of an Ottoman Intellectual in the Modern Turkish and Socialist Albanian Historiographies Based on "Selective Perception."' *Accueil* 7.2 (2003): 341-371.
- Birken, Andreas. *Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Europa und dem Vorderen Orient im ausgehenden 19. Jahrhundert*. Wiesbaden, 1980.
- Bloedow, Edmund F. 'Schliemann's Attitude to Pottery.' In J. Herrmann, ed., *Heinrich Schliemann: Grundlagen und Ergebnisse moderner Archäologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod*, 211-221. Berlin, 1992.
- Bödeker, Hans Erich. 'The Debates about Universal History and National History, c. 1800: A Problem-Oriented Historical Attempt.' In Tim Blanning and Hagen Schulze, eds., *Unity and Diversity in European Culture c. 1800*, 135-170. London, 2006.
- Borlase, William C. 'A Visit to Dr. Schliemann's Troy.' *Fraser's Magazine* 17 (February 1878): 228-239.
- Bostan, Idris. 'Ottoman Maritime Arsenals and Shipbuilding Technology in the 16th and 17th Centuries.' In K. Çiçek et al., eds., *The Great Ottoman-Turkish Civilization*, vol. 3, 735-744. Ankara, 2000.

- Bremmer, Jan. N. 'Odysseus versus the Cyclops.' In S. Des Bouvrie, ed., *Myth and Symbol*, vol. 1, 135-152. Athens, 2002.
- Brijder, Herman A.G. *NemrudDağı: Recent Archaeological Research and Preservation and Restoration Activities in the Tomb Sanctuary on Mount Nemrud*. Boston, 2014.
- Broadbent, Harvey. *Gallipoli: The Fatal Shore*. Sydney, 2009.
- Bruls, Willem. *Ontvoering, Verleiding en Bevrijding: De Orient in de Opera*. Amsterdam, 2004. Budak, Ali. *MünifPaşa: Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını*. İstanbul, 2004. Burt, Robert A. *British Battleships, 1889-1904*. Annapolis, 1988.
- Çal, Halit. 'Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri.' *Vakıflar Dergisi* 26 (1997). Calvert, Frank. 'The Discovery of Troy.' *The American Journal of Archaeology*, 7 July 1894.
- Calvert, Frank. 'On the Tumulus of Choban Tepih in the Troad.' *Journal of Hellenic Studies* 17 (1897): 319-320
- Calvert, Frank. [Report.] *Levant Herald and Eastern Express*, 13 April 1887.
- Celaeddin, F. 'Mustafa'nın Hilesi (Küçük Hikaye).' In Muzaffer Albayrak and Ayhan Özyurt, eds., *Yeni Mecmua. Çanakkale özel sayı 18/03/1918*, 252-256. İstanbul, 2006.
- Çelebi, Katip. *Kitab-ı Cihannümall-Katib Çelebi*. Ankara, 2009.
- Çelik, Zeynep. 'Defining Empire's Patrimony.' In Zainab Bahrani, Zeynep Çelik and Edhem Eldem, eds., *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, 443-477. İstanbul, 2011.
- Çelik, Zeynep. 'Defining Empire's Patrimony: Ottoman Perception of Antiquities.' In *Essays: Osman Hamdi Bey: New Interpretations*, accompanying Penn Museum's Archaeologists & Travelers in Ottoman Lands' exhibition, 26 September 2010-26 June 2011. http://www.ottomanlands.com/sites/default/files/pdf/CelikEssay_o.pdf.
- Cezar, Mustafa. *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi 1* and 2. İstanbul, 1995.
- Clarke, Howard. *Homer's Readers: A Historical Introduction to the Iliad and the Odyssey*. London, 1981.
- Cook, J.M. *The Troad*. Oxford, 1973.
- Çulcu, Murat, *ikdam Gazetesi'nde Çanakkale Cephesi*. İstanbul, 2004.
- Cuinet, Vital. *La Turquie d'Asie*. Paris, 1893.
- Cuno, James. *Who Owns Antiquity?: Museums and the Battle over Our Ancient Heritage*. New York, 2008.
- De Jong, Irene J.F. 'Homer: Poet, Poetry and the Promise of Eternal Renown.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 13-16. Zwolle, 2012.
- Demirci, Neşe. 'Mitoloji ve Şiir'in izinde Ahmet Midhat Efendi'nin Mitolojiye Dair Görüşleri.' *TUBAR, Türklük Bilimi Araştırmaları* 9 (2011): 103-120.
- Den Boer, Pim. *Europa: De Geschiedenis van een Idee*. Amsterdam, 2003.
- Den Boer, Pim. 'Homer and Troy: From European to Disputable Lieux de Memoire' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 112-118. Zwolle, 2012.
- Den Boer, Pim. 'Homer in Modern Europe.' *European Review* 15.2 (2007): 171-185.
- Den Boer, Pim. 'Homer in Modern Europe.' *Pharos Journal of the Netherlands Institute in Athens* 12 (2005): 43-67.
- Den Boer, Pim. 'Neohumanism: Ideas, Identities, Identification.' In Margriet Haagsma, Pim den Boer and Eric M. Moormann, eds., *The Impact of Classical Greece on European and National Identities: Proceedings of an International Colloquium, Held at the Netherlands Institute at Athens, 2-4 October 2000*. Amsterdam, 2003.
- Den Boer, Pim, ed. *Beschaving: Een Geschiedenis van de Begrippen, Hoofsheid, Heusheid, Beschaving en Cultuur*. Amsterdam, 2001.
- De Roy van Zuydewijn, H J. *Homerus Ilias*. Amsterdam, 1980.
- Diaz-Andreu, Margarita. *A World History of Nineteenth-Century Archaeology: Nationalism, Colonialism, and the Past*. New York, 2007.
- Dikmen, Ayçe. 'İzmir Homeros ile taçlandırılmadır.' *Hürriyet*, 9 December 2012.
- Doğan, Mehmet Can. 'Modern Türk Şiirinde Mitolojiye Bağlı Kaynaklanma Sorunu.' *Gazi Türkiyat. Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi* 4 (2009): 121-139.

- Döhl, Hartmut. *Heinrich Schliemann: Mythos und Argemis*. Munich, 1981.
- Dörpfeld, Wilhelm. *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den Vorhistorischen und Historischen Schichten von Ilion 1870-1894*. Athens, 1902.
- Duran, Recep. 'Mehmet Tahir Münif Paşa, Hayati, Felsefesi.' *Erdem* 6 (1987): 801-850.
- Easton, Donald F. *Schliemann's Excavations at Troia, 1870-1873*. Mainz am Rhein, 2002.
- Easton, Donald F. 'Schliemann's Mendacity - A False Trail?' *Antiquity* 58 (1984): 197-204.
- Ekinci, Mehmet Uğur. *The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: AD iplomatic History*. Ankara, 2006.
- Eldem, Edhem. 'Batılılaşma, Modernleşme ve Kozmopolitizm: 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl Başında İstanbul.' In Zeynep Rona, ed., *Osman Hamdi Bey ve Dönemi: sempozyumu, 17-18 AraUkıggz*, 12-27. İstanbul, 1993.
- Eldem, Edhem. 'From Blissful Indifference to Anguished Concern: Ottoman Perceptions of Antiquities, 1799-1869.' In Zainab Bahrani, Zeynep Çelik and Edhem Eldem, eds., *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, 281-330. İstanbul, 2011.
- Eldem, Edhem. 'Greece and the Greeks in Ottoman History and Turkish Historiography.' *The Historical Review* 6 (2009): 28-41.
- Eldem, Edhem. 'Ottoman Archaeology in the Late-Nineteenth Century: The Local Dimension.' Presented at the 'Owning the Past: Archaeology and Cultural Patrimony in the Late Ottoman Empire' conference, UCLA, 29 February-i March 2008.
- Eldem, Edhem. 'Philipp Anton Dethier: der Anti-Held der osmanischen Archâologie/Philipp Anton Dethier: Osmanlı Arkeolojisinin Anti-Kahramanı.' In Erald Pauw and Malte Fuhrmann, eds., *Daheim inKonstantinopell/ MemleketimizDersaadet*, 59-91. Nuremberg, 2014.
- Eldem, Edhem. 'The Royal Necropolis of Sidon: Osman Hamdy Bey's Excavation in Saida 1887.' 25 January 2015. Video, <https://vimeo.com/117724682>.
- Engin, Vahdettin. *1868den 1923'e Mekteb-i Sultani*. İstanbul, 2003.
- Enginün, İnci. *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)*. İstanbul, 2010.
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*. 5 vols. İstanbul, 1939-1943.
- Erickson, Edward J. *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*. Westport, 2001.
- Ersoy, Ahmet. 'A Sartorial Tribute to Late Ottomanism: The Elbise-i 'Osmaniye Album.' *Muğarnas* 20 (2003): 187-207.
- Eşref, Ruşen. 'Mustafa Kemal Paşa.' In Halil Ersin Avci, ed., *Çanakkale'yi yaşamak*, 433-474. İstanbul, 2006.
- Eşref, Ruşen. 'Mustafa Kemal Paşa.' In Muzaffer Albayrak and Ayhan Özyurt, eds., *Yeni Mecmua. Çanakkale özel sayısı 18/03/1918*, 344-378. İstanbul, 2006.
- Evin, Ahmet O. *Origins and Development of the Turkish Novel*. Minneapolis, 1983.
- Eyüboğlu, Sabahattin. 'Tiyadave Anadolu.' In *Mavi ve Kara*, 187-194. İstanbul, 1999.
- Fallmerayer, J.Ph. *Geschichte der HalbinselMoreawahrend des Mittelalters*. Stuttgart, 1830.
- Fattah, Nurihan. *Tanrılarınve Firavunların Dili*. İstanbul, 2004.
- Fellmann, Rudolf, ed. 'Die Schliemann-Sammlung und der "Schatz des Priamos."' *Antike Welt: Zeitschriftfür Archaologie undKültürgeschichte* 25 (1994): 40-55.
- Findley, Carter Vaughn. 'The Tanzimat.' In Reşat Kasaba, ed., *The Cambridge History of Turkey*, vol. 4, 11-38. Cambridge, 2008.
- Findley, Carter Vaughn. *The Turks in World History*. New York, 2005.
- Finkel, Caroline. *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire*. London, 2005.
- Finn, P. Robert. *The Early Turkish Novel, 1872-1900*. İstanbul, 1984.
- Foucault, Michel. *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York, 1970.
- Fraşeri, Na'im. *Ilyada. Eser-i Homer*. İstanbul 1303/1885-1886.
- Fuad, Ali. 'Münif Paşa.' *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* 1.4 (1930): 1-16.
- Gawrych, George W. 'Tolerant Dimensions of Cultural Pluralism in the Ottoman Empire: The Albanian Community, 1800-1912.' *International Journal of Middle East Studies* 15.4 (1983): 519-536.

- T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları. *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademlerdeki Komutanların Biyografileri*. Ankara, 1972.
- Gladstone, W.E. *The Turco-Servian War: Bulgarian Horrors and the Question of the East*. London, 1876.
- Goessler, Peter. *Wilhelm Dörpfeld. Ein Leben im Dienst der Antike*. Stuttgart, 1951.
- Gökçe, M. Selim. 'Yunan Mitolojisi ve Türk-Islam Kültürü.' *Türk Edebiyatı*. 440 (2010): 15-20.
- Götze, Alfred. 'Die Kleingeräte aus Metalle, Steine, Knochen, und ähnliche Stoffen.' In Wilhelm Dörpfeld, *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den Vorhistorischen und Historischen Schichten von Ilion 18/0-1894*, vol. 1, 325-420. Athens, 1902.
- Gövsä, İbrahim Alaaddin. 'Çanakkale izleri - Boğazdan Geçerken.' In Halil Ersin Avcı, ed., *Çanakkale'yi Yaşamak*, 274-276. İstanbul, 2006.
- Gövsä, İbrahim Alaaddin. 'Çanakkale izleri - Boğazdan Geçerken.' In Muzaffer Albayrak and Ayhan Özyurt, eds., *Yeni Mecmua. Çanakkale özel sayı 18/03/1918*, 336-339. İstanbul, 2006.
- Graziosi, Barbara. *Inventing Homer: The Early Reception of Epic*. Cambridge, 2002.
- Grelot, Guillaume Joseph. *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*. Paris 1681.
- 'Günay Heralds Return of Ancient Troy Artefacts.' *Hürriyet Daily News*, 5 September 2012.
- Gurgan, Prince. *A Mirror for Princes: The Qabus Nama by Kai Ka'us Ibn Iskandar*. Trans. Ruben Levy. New York, 1951.
- Hamdy Bey, Osman, and Osgan Effendi. *Le tumulus de Nemroud-Dagh*. Constantinople, 1883.
- Hamdy Bey, Osman, and Theodore Reinach. *Une Necropole Royale a Sidon: Fouilles de Hamdy Bey*. Paris, 1892.
- Hanioglu, M. Şükrü. *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton, 2008.
- Harper, James. 'Rome versus Istanbul: Competing Claims and the Moral Value of Trojan Heritage.' Paper presented at 'The Fall of Troy in the Renaissance Imagination' conference, University of Toronto, 4-5 October 2002.
- Harper, James. 'Turks as Trojans, Trojans as Turks: Visual Imagery of the Trojan War and the Politics of Cultural Identity in Fifteenth-Century Europe.' In D. Williams and A. Kabir, eds., *Translating Cultures: Postcolonial Approaches to the Middle Ages*, 151-179. Cambridge, 2005.
- Has-er, Melin. 'Tanzimat Devrinde Latin ve Grek Antikitesi ile ilgili Neşriyat (1254-1300 Seneleri Arasında Neşredilen Kitaplar ve Muhtelif Mecmualarda Çıkan Yazılar).' BA thesis, İstanbul University, 1959.
- Haskell, Francis. 'A Turk and His Pictures in Nineteenth-Century Paris.' *Oxford Art Journal* 5.1 (1982): 40-47.
- Haydar, Ali. *Rüya Oyunu, Manzum Komediya*. İstanbul 1292 (1876-1877).
- Haythornthwaite, Philip J. *Gallipoli 1915: Frontal Assault on Turkey*. London, 1991.
- Herodotus. *Vie d'Homere*. Trans. J. J. van Dooren. Paris, 1926.
- Herrmann, Joachim, and Evelin Maab. *Die Korrespondenz zwischen Heinrich Schliemann und Rudolf Virchow, 18/6-1890*. Berlin, 1990.
- Hilmi, Selanikli. *Ilyas yahud şâir-i şehîr Omiros*. İstanbul 1316/1898-1899.
- Hojtink, Mirjam. *Exhibiting the Past: Caspar Reuven and the Museums of Antiquities in Europe, 1800-1840*. Turnhout, 2012.
- Ihsanoğlu, Ekmeleddin. *19. YY. Başında Kültür Hayatı ve Beşiktaş Cemiyet-i İlmîyesi*. Ankara, 1987.
- Inal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*. İstanbul, 1944.
- İnalçık, Halil. *Doğu Batı Makaleler I*. İstanbul, 2006.
- İnan, AfeC. *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. İstanbul, 2007.
- İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat İdarelerine Politikaları*. Ankara, 1943.
- İskit, Server. *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*. İstanbul, 1939.
- İskit, Server. *Türkiye'de Neşriyat Haraketlerine Bir Bakış*. İstanbul, 1939.
- İstanbul University. 'History,' 11 August 2011. <http://english.istanbul.edu.tr/?p=68>.

- Jackh, Ernst. *Der aufsteigende Halbmond. Auf dem Weg zum deutsch-türkischen Bündnis*. Stuttgart, 1916.
- Jahne, Armin. 'Heinrich Schliemann: Troiaausgräber wider Willen.' In Barbara Grosskop et al., eds., *Troia: Traum und Wirklichkeit*, 330-338. Stuttgart, 2002.
- James, Robert Rhodes. *Churchill: A Study in Failure, 1900-1939*. London, 1970.
- James, Robert Rhodes. *Gallipoli*. London, 1965.
- Janssens, Bart, and Peter van Deun. 'George Amiroutzes and his Poetical Oeuvre.' In B. Janssens, B. Roosen and P. van Deun, eds., *Orientalia Ovanensia Analecta Philomathestatos: Studies in Greek Patristic and Byzantine Texts Presented to Jdeques Nor etfor His Sixty-Fifth Birthday*, 297-325. Leuven, 2004.
- Jezernik, Bozidar, ed. *Imagining 'the Turk*. Newcastle-upon-Tyne, 2010.
- Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman States*. Berkeley, 1995.
- Kafadar, Cemal. 'Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler.' In *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. 1. Cumhuriyete Devreden Düşünce Mirası. Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, 23-37. İstanbul, 2002.
- Kaleshi, Hasan. 'Veprat turqisht de persisht te Nairn Frashere.' *Gjurmime Albanologjike* (1970): 143-153-
- Kamil, Yusuf. *Tercüme-i Telemak*. İstanbul 1279/1862.
- Kamil, Yusuf. *Terceme-i Telemak*. 2nd ed. İstanbul, Tasvir-i Efkar Gazetehanesi, 1279/1863.
- Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*. Berkeley, 1980.
- Kann, Robert A. *The Multiple Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848-1918*. New York, 1964.
- Kaplan, Mehmet, Inci Enginün and Birol Emin, eds. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*. İstanbul, 1978.
- Karacasu, Barış. "'Mavi Kemalizm" Türk Hümanizmi ve Anadoluçuluk.' In *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. 2. Kemalizm*, 334-344. İstanbul, 2002.
- Karaosmanoğlu, Yakub Kadri. *Gençlikve Edebiyat Hatıraları*. Ankara, 1969.
- Karpat, Kemal H. *Ottoman Population and Demographic and Social Characteristics*. Madison, 1985-
- Karpat, Kemal H. 'Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893.' *International Journal of Middle East Studies* 9 (1978): 237-274.
- Kayaoğlu, Taceddin. *Türkiye'de Tercüme Müesseseler '!*. İstanbul, 1998.
- Kelder, Jorrit. 'The Origins of the Trojan Cycle.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 16-19. Zwolle, 2012.
- Kelder, Jorrit, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*. Zwolle, 2012.
- Kinross, Patrick. Atatürk. *The Rebirth of a Nation*. London, 2003.
- Koç, Havva. 'Bir Belge Işığında İbrahim Edhem Paşa ve Ailesi Hakkında Hatırlamalar.' In Zeynep Rona, ed., *OsmanHamdiBey ve Dönemi: sempozyumu, 17-18 Aralıkıggz*, 27-41. İstanbul, 1993.
- Kocabaş, Rezan. 'Müzecilik hareketi ve ilk müze okulunun açılışı.' *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 21 (June 1969): 74-78.
- Kocabaşoğlu, Uygur, and Ali Birinci. 'Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler.' *Kebikeç* 2 (1995): 101-122.
- Koçak, Orhan. '1920'lerden 1970'lere Kültür Politikaları.' In *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce. 2. Kemalizm*, 370-419. İstanbul, 2002.
- Koloğlu, Orhan. 'Osmanlı Basını: içeriği ve Rejimi.' In Murat Belge, ed., *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, vol. 1, 68-93. İstanbul, 1985.
- Köprülü, Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara, 1991.
- Korfmann, Manfred, ed. *Troia: Archäologie eines Siedlungshügels und seiner Landschaft*. Mainz am Rhein, 2006.
- Korfmann, Manfred, and Dietrich Mannsperger. *Homer: The Iliad and After*. İstanbul, 1992.
- Kraaijestein, Martin, and Paul Schulten. *Het Epos van Gallipoli: feiten, verhalen en mythen over de geallieerde aanval op Turkije tijdens de Eerste Wereldoorlog*. Soesterberg, 2009.

- Kraemer, Jörg. 'Arabische Homerverse.' *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 106.2 (1956): 259-316.
- Kreiser, Klaus. 'Troia und die Homerischen Epen: Von Mehmet II bis İsmet İnönü.' In Barbara Grosskopf et al., eds., *Troia: Traum und Wirklichkeit*, 282-289. Stuttgart, 2001.
- Kritovoulos, Michael. *History of Mehmed the Conqueror*. Ed. and trans. Charles T. Rigg. Princeton, 1954.
- Kurat, Yuluğ Tekin. *Henry Lay ar d'm İstanbul Elçiliği, 1877-1880*. Ankara, 1968.
- Lascarides, A.C. *The Search for Troy, 1553-1874*. Bloomington, 1977.
- Latacz, Joachim. *Homer: His Art and His World*. Trans. J. Holoka. Ann Arbor, 1996.
- Latacz, Joachim. *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery*. Oxford, 2004.
- 'The Law on Antiquities.' *Levant Herald and Eastern Express*, 10 November 1886.
- Leeb, T. *Jakob Philipp Fallmerayer: Publizist und Politiker zwischen Revolution und Reaktion*. Munich, 1996.
- Lempriere, John. *Bibliotheca Classica: or, A Classical Dictionary; Containing a Copious Account of the Principal Proper Names Mentioned in Ancient Authors; With the Value of Coins, Weights, and Measures, Used Among the Greeks and Romans; And a Chronological Table*. New York, 1833.
- Levend, Agah Sırrı. *Şemsettin Sami*. Ankara, 1969.
- Levend, Agah Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara, 1972.
- Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. New York, 2002.
- Lewis, Bernard. 'İbn Khaldun in Turkey.' In Sharon Moshe, ed., *Studies in Islamic History and Civilization in Honour of Professor David Ayalon*, 527-530. Leiden, 1986.
- Lewis, Geoffrey, ed. *The Book of Dede Korkut*. Harmondsworth, 1974.
- Lowenthal, David. 'Heritage and History: Rivals and Partners in Europe.' In Rob van der Laarse, ed., *Beze ten van Vroeger: Erfgoed, Identiteiten Musealisering*, 29-39. Amsterdam, 2005.
- Lowenthal, David. *Possessed by the Past: The Heritage Crusade and the Spoils of History*. London, 1996.
- Lübbe, Hermann. *Der Fortschritt und das Museum: Über den Grund unseres Vergnügens an historischen Gegenständen*. London, 1982.
- Ludwig, Emile. *Schliemann of Troy: The Story of a Goldseeker*. London, 1931.
- Mango, Andrew. *Atatürk'. Modern Türkiye'nin Kurucusu*. İstanbul, 2004.
- Manguel, Alberto. *Homer's The Iliad and The Odyssey; A Biography*. New York, 2007.
- Mansel, Arif Müfid. 'Osman Hamdi Bey.' *Belleten*, 24.94 (1960): 291-301.
- Marchand, Susanne L. *Down from Olympus: Archaeology and Philhellenism in Germany, 1750-1970*. Princeton, 1996.
- Mardin, Şerif. *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*. Princeton, 2000.
- Meeke, Michael E. 'The Dede Korkut Ethic.' *International Journal of Middle East Studies* 24.3 (1992): 395-417.
- Meijers, Debora et al. 'National Museums and National Identity, Seen from an International and Comparative Perspective, c. 1760-1916.' Huizinga Instituut, Amsterdam, 23 January 2012. <http://www.huizingainstituut.nl/vO2/wp-Content/uploads/National-MuseumS-and-National-Identity.pdf>.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*. İstanbul, 1976.
- Mermutlu, Bedri. 'Multi-Perception of the Enlightenment Thinking in Nineteenth Century Turkey.' *Kaygı.: Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Philosophy* 10 (2008): 169-181.
- Meydan, Sinan. *Son Truvaldar: Truvaldar, Türklerve Atatürk*. İstanbul, 2006.
- Meyer, Ernst, ed. *Heinrich Schliemann: Briefwechsel I (1842-1875)*. Berlin, 1953.
- Meyer, Ernst, ed. *Heinrich Schliemann: Briefwechsel II (1876-1890)*. Berlin, 1958.
- Meyer, Eve R. 'Turquerie and Eighteenth-Century Music.' *Eighteenth-Century Studies* 7.4 (1974): 474-488.
- Mithat, Ahmet. *Abbar-ı Asara Tamim-Enzar (1307-1890): Edebi Eserlere Genel Bir Bakış*. Ed. Nüket Esen. İstanbul, 2003.

- Midhat, Ahmet. 'Mitoloji ve Şiir.' *Tercüman-1 Hakikat*, 06/Ş/1307/28 March 1890.
- Moorehead, Alan. *Gallipoli*. New York, 2002.
- Moormann, Eric M. "'The Man Who Made the Song Was Blind": Representations of Homer in Modern Times I.' *Pharos: Journal of the Netherlands Institute in Athens* 12 (2005): 129-150.
- Moormann, Eric M. "'There Is a Triple Sight in Blindness Keen": Representations of Homer in Modern Times II' In A.P.M.H. Larinois et al., eds., *Land of Dreams: Greek and Latin Studies in Honour of A.H.M. Kessels*, 243-245. Leiden, 2006.
- Moran, Berna. *Türk Romanına Eleştirel bir Bakış*. İstanbul, 1987-1990.
- Mosse, George L. *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York, 2001.
- Miünif Efendi, trans. *Muhaverat-ı Hikemiyye: Fransa hükema-yi benamtnandan Volter ve Fenelon ve Fontenel'in te'rifatından*. İstanbul, 1859.
- Nora, Pierre. 'Between Memory and History: *Les Lieux de Memoire*.' *Representations* 26 (1989): 7-26.
- Nora, Pierre, ed. *Les Lieux de Memoire*. 7 vols. Paris, 1984-1992.
- Nora, Pierre, and Lawrence D. Kritzman, eds. *Realms of Memory: The Construction of the French Past*. New York, 1996-1998.
- Nuri, Celal. 'Gelibolu'da Türkler ve Homeros.' In Muzaffer Albayrak and Ayhan Özyurt, eds., *Yeni Mecmua: Çanakkale özel sayısı 18/03/1918*, 112-114. İstanbul, 2006.
- Nuri, Sedat. [Cartoon.] In *Peyam-ı Edebi*, the literary supplement of the newspaper *Peyam*, 28 Safer 1332/26 January 1914.
- Ogan, Aziz. *Türk Müzeciliğinin 100 üncü Yıldönümü*. İstanbul, 1947.
- Okay, M. Orhan. 'Osmanlı Devleti'nin Yenileşme Döneminde Türk Edebiyatı.' In Halil İnalcık and Günsel Renda, eds., *Osmanlı Uygarlığı*, vol. 2, 215-217. Ankara, 2002.
- Ortaylı, İlber. *imparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul, 2005.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı'yi Yeniden Keşfetmek*. İstanbul, 2006.
- Ortaylı, İlber. *Tarihin izinde*. İstanbul, 2008.
- Ovid. *Heriodes and Amores*. Ed. and trans. Grant Showerman. Loeb Classical Library 41. London, 1954.
- Özdoğan, Mehmet. 'Ideology and Archaeology in Turkey.' In Lynn Meskell, ed., *Archaeology under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, 111-123. London, 1998.
- Özsüpağaç Yayman, Duygu. 'İzmirli Homeros, şehrin kültüre açılan kapısı.' *Izmir Life* (February 2008): 42-56.
- Paker, Saliha. 'Turkey: The Age of Translation and Adaptation.' In Robin Ostle, ed., *Modern Literature in the Near and Middle East, 1850-1970*, 17-33. London, 1991.
- Paksoy, H.B. *Alpamysh: Central Asian Identity under Russian Rule*. Hartford, 1989.
- Pemble, John. *The Mediterranean Passion: Victorians and Edwardians in the South*. Oxford, 1987.
- Petrakos, Vasileios Ch. *Dokimio Gia tin Archaologiki Nomothesia*. Athens, 1982.
- Petrakos, Vasileios Ch. 'Ta Prota Chronia Tis Ellinikis Archaeologies.' *Archaeologia ke Technes* 25 (December 1987): 54-63.
- Plutarch. *Lives of the Noble Grecians and Romans*. Trans. John Dryden and ed. A.H. Clough. Adelaide, 2014. <http://ebooks.adelaide.edu.au/p/plutarch/lives>.
- Poulet, Anne, et al., eds. 'Turquerie.' *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, new series, 26.5 (1968): 225-239.
- Prost, Antoine. 'Verdun.' In Pierre Nora, ed., *Les Lieux de Memoire: II, La Nation: 3, La Gloire, les mots*, 111-141. Paris, 1986.
- Quataert, Donald. *The Ottoman Empire, 1700-1922*. New York, 2005.
- Rehnuma: Müze-i Hümayun. Völ. 2*. İstanbul, 1319/1902.
- Reinsch, Diether R., ed. *Critobulimbriotae historiae*. Berlin, 1983.
- Renda, Günsel. 'Europe and the Ottomans: Interactions in Art.' In Halil İnalcık and Günsel Renda, eds., *Ottoman Civilization, 1048-1089*. İstanbul, 2000.

- Renda, Günsel. 'The Ottoman Empire and Europe: Cultural Encounters.' In Ekmeleddin İh- sanoglu, ed., *Cultural Contacts in Building a Universal Civilisation: Islamic Contributions*, 277-303. Istanbul, 2005.
- Ribeiro, Aileen. 'Turquerie: Turkish Dress and English Fashion in the Eighteenth Century.' *The Connoisseur* 201.807 (May 1979): 16-23.
- Rigter, Wendy, and Gert Jan van Wijngaarden. 'Troy VI and Vila in the Late Bronze Age.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 28-34. Zwolle, 2012.
- Robinson, Marcelle. *Schliemann's Silent Partner Frank Calvert (1828-1908): Pioneer, Scholar and Survivor*. Philadelphia, 2006.
- Rona, Zeynep, ed. *Osman Hamdi Bey ve Dönemi: sempozyumu, 17-18 Aralık 1992*, 12-27. Istanbul, 1993-
- Rijser, David. 'The Second Round: The Battle for Troy in the Renaissance.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 105-112. Zwolle, 2012.
- Saherwala, Geraldine, Klaus Goldmann and Gustav Mahr, eds. *Heinrich Schliemann's 'Sammlung trojanischer Altertümer.'* *Beiträge zur Chronik einer großen Erwerbung der Berliner Museen*. Berlin, 1993.
- Sakellariadi, Anastasia. 'Archaeology and Museums in the Nation Building Process in Greece.' In P. Aronsson and A. Nyblom, eds., *Comparing: National Museums, Territories, Nation-Building and Change*, 129-142. Linköping, 2008.
- Sami, Şemseddin. *Kamus-ül Alam: Tarih ve Coğrafya Lügati ve Tabir- 'Esabhiyye Kayfe-i Esmâ-i Hassa-i Camidir*. İstanbul, 1306-1316 (1888/89-1898/99).
- Şemseddin Sami, *Kamus-i Türk-i* (İstanbul 1318) (1900-1901).
- Sarıcaoğlu, Fikret. 'Cihannüma ve Ebubekir b. Behram ed-Dımeşki - İbrahim Müteferrika.' In *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*. İstanbul, 1991.
- Sawyer, Caroline Goodwin. 'Alexander, History, and Piety: A Study of Ahmedî's 14th-Century Ottoman "İskendernâme."' PhD dissertation. Columbia University, 1997.
- Schliemann, Heinrich. *Briefe* Ed. Ernst Meyer. Berlin, 1937.
- Schliemann, Heinrich. *Ilios: The City and Country of the Trojans*. London, 1881.
- Schliemann, Heinrich. *Ithaque, le Peloponnese et Troie*. Paris, 1869.
- Schliemann, Heinrich. *Troja: Results of the Latest Researches and Discoveries on the Site of Homer's Troy, 1882*. London, 1884 (rep. New York, 1976).
- Schliemann, Heinrich. *Troy and Its Remains: A Narrative of Researches and Discoveries Made on the Site of Ilium, and in the Trojan Plain*. London, 1875 (rep. New York, 1976).
- Schliemann, Sophia. *Heinrich Schliemann's Selbstbiographie: Bis zu seinem Tode vervollständigt*. Leipzig, 1936.
- Schmidt, Hubert. *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer*. Berlin, 1902.
- Schnapp, Alain. *The Discovery of the Past*. London, 1996.
- Schölgen, Gregor. *Imperialismus und Gleichgewicht: Deutschland, England und die orientalische Frage, 1817-1914*. Munich, 1984.
- Schuchhardt, Carl. *Aus Leben und Arbeit*. Berlin, 1944.
- Schuchhardt, Carl. *Schliemann's Excavations: An Archaeological and Historical Study*. London, 1891.
- Schweder, Paul. *Im Türkischen Hauptquartier*. Leipzig, 1916.
- Senior, Nassau W. *A Journal Kept in Turkey and Greece*. London, 1859.
- Şerif, Hulusi. 'Tanzimattan Sonraki Tercüme Faaliyetleri.' *Tercüme* 1.3 (19 September 1940): 286-296.
- Sevük, İsmail Habip. *Avrupa Edebiyatı ve Biz. Garpten Tercümeler I*. İstanbul, 1940.
- Seyfeddin, Ömer. *Iliade - Homere: Tercüme ve Hülasa*. İstanbul, 1927.
- Shaw, Stanford J., and Ezel Kural Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol. II: Reform, Revolution, and the Republic - The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge, 1977.
- Shaw, Wendy M.K. 'From Mausoleum to Museum.' In Zainab Bahrani, Zeynep Çelik and Edhem Eldem, eds., *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, 423-443. Istanbul, 2011.
- Shaw, Wendy M.K. 'Museums and Narratives of Display from the Late Ottoman Empire to the Turkish Republic.' *Muqarnas* 24 (2007): 253-279.
- Shaw, Wendy M.K. *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire*. Berkeley, 2003.

- Shepard, Alan, and Stephen D. Powell, eds. *Fantasies of Troy: Classical Tales and the Social Imaginary in Medieval and Early Europe*. Toronto, 2004.
- Şimşir, Bilal. *Türk Yazı Devrimi*. Ankara, 1992.
- Sinanoglu, Suat. *Türk Hümanizmi*. Ankara, 1988.
- Soylu, Metin. *Piri Reis Haritası'nın Şifresi*. İstanbul, 2005.
- Spencer, Terence. 'Turks and Trojans in the Renaissance.' *Modern Language Review* 47 (1952): 330-334.
- Stoneman, Richard. *Land of Lost Gods: The Search for Classical Greece*. London, 1987.
- Strauss, Johann. 'Aretos Ya'ni Sevda.' The Nineteenth Century Ottoman Translation of "Erotokritos." *Bulletin of Modern Greek Studies* 16 (1992): 189-201.
- Strauss, Johann. 'The Greek Connection in Nineteenth-Century Ottoman Intellectual History.' In Demetres Tziouvas, ed., *Greece and the Balkans: Identities, Perceptions, and Cultural Encounters*, 47-68. Aidershot, 2003.
- Strauss, Johann. "'Kütüp ve Resail-i Mevkute": Printing and Publishing in a Multi-Ethnic Society.' In Elizabeth Özdalga, ed., *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, 225-253. London, 2005.
- Strauss, Johann. 'The Millets and the Ottoman Language: The Contribution of Ottoman Greeks to Ottoman Letters (19th-20th Centuries).' *Die Welt des Islams*, new series, 35.2 (1995): 189-249.
- Strauss, Johann. 'Romanlar, ah! O Romanlar! Les debuts de la lecture moderne dans l'Empire Ottoman (1850-1900).' *Turcica. Revue d'Etudes Turques* 26 (1994): 125-163.
- Strauss, Johann. 'Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt: A Pioneering Effort and Its Results.' In Saliha Paker, ed., *Translations: (Reshaping of Literature and Culture*, 108-147. İstanbul, 2002.
- Strauss, Johann. 'Who Read What in the Ottoman Empire (19th-20th centuries)?' *Middle Eastern Literatures* 6.1 (2003): 39-76.
- Su, Kamil. *Osman Hamdi Bey'e kadar Türk Müzesi*. İstanbul, 1965.
- Sungu, Ihsan. 'Galatasary Lisesi'nin Kuruluşu.' *Bellekten* 7.28 (1943): 314-347.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri, II*. İstanbul, 1333/1914-1915.
- Tanilli, Server. 'Batı'dan Yapılan ilk Edebi Çeviri.' *Tarih ve Toplum* 10 (1980): 26-28.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Dersleri*. İstanbul, 2004.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Yahya Kemal*. İstanbul, 1962.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul, 1956.
- Tevfik, Mehmed. *Esâtir-i Yunâniyan*. Kostantiniyye, 1329.
- Theunissen, Hans, Annelies Abelmann and Wim Meulenkamp, eds. *Topkapı & Turkomanie: Turks-Nederlandse ontmoetingen sinds 1600*. Amsterdam, 1989.
- Thompson, Diane P. *The Trojan War: Literature and Legends from the Bronze Age to the Present*. Jefferson, 2004.
- Thys-Şenocak, Lucienne. *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*. Aidershot, 2006.
- Tökel, Dursun Ali. *Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*. Ankara, 2000.
- Toker, Şevket. 'Türk Edebiyatında Nev Yunanilik.' Ege Edebiyat website, <http://www.ege-edebiyat.org/docs/582.pdf>.
- Tolias, George. "An Inconsiderate Love of the Arts": The Spoils of Greek Antiquities, 1780-1820.' In Zainab Bahrani, Zeynep Çelik and Edhem Eldem, eds., *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, 71-95. İstanbul, 2011.
- Toner, Jerry. *Homer's Turk: How Classics Shaped Ideas of the East*. London, 2013.
- Topuz, Hıfzı, *zoo soruda Türk Basın Tarihi*. İstanbul, 1973.
- Traill, David A. *Schliemann of Troy: Treasure and Deceit*. New York, 1995.
- Trix, Frances. 'The Stamboul Alphabet of Shemseddin Sami Bey: Precursor to Turkish Script Reform.' *International Journal of Middle East Studies* 31.2 (1999): 255-272.
- Turfan, M. Naim. *The Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse*. London, 2000.
- Unver, Ismail. *Ahmedi-Iskendername*. Ankara, 1983.
- Uslu, Günay. 'Homer and Troy in 19th-Century Ottoman Turkish Literature.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 143-150. Zwolle, 2012.

- Uslu, Günay. 'Homer, Troy and the Turks.' *ST: Sanat Tarihi Araştırmaları 2* (2013): 47-59.
- Uslu, Günay. 'Ottoman Appreciation of Trojan Heritage, 1870-1875.' *Tijdschrift voor Mediterraene Archeologie* 41 (2009): 4-10.
- Uslu, Günay. 'Schliemann and the Ottoman Turks.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 133-137. Zwolle, 2012.
- Van Wijngaarden, Gert Jan. 'The Archaeology of Troy in Prehistory.' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 23-29. Zwolle, 2012.
- Van Wijngaarden, Gert Jan. 'Heinrich Schliemann, Scientist and Romantic?' In Jorrit Kelder, Günay Uslu and Ömer Faruk Şerifoğlu, eds., *Troy: City, Homer and Turkey*, 129-133. Zwolle, 2012.
- Veloudis, G. 'Jakob Philipp Fallmerayer und die Entstehung des neugriechischen Historismus.' *Südostforschungen* 29 (1970): 54-55.
- Virchow, Rudolf. 'Erinnerungen an Schliemann.' *Gartenlaube* 39 (1891): 66-68, 104-106, 299-303.
- Von Grimebaum, Gustave E. *Medieval Islam*. Chicago, 1953.
- Von Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich. *Die Ilias und Homer*. Berlin, 1916.
- Wallerstein, Immanuel. *European Universalism: The Rhetoric of Power*. New York, 2006.
- Ward, A.W., G.W. Prothero, Stanley Leathes and E.A. Benians, eds. *The Cambridge Modern History Atlas*. London, 1912.
- Wesselman, Katharina, and Andreas Gyr. 'Ein ideologischer Ausgangspunkt Europäischen Denkens.' In Barbara Theune-Grosskopf et al., eds., *Troia: Traum und Wirklichkeit*, 32-34. Stuttgart, 2001.
- West, Martin L. 'The Invention of Homer.' *Classical Quarterly* 49 (1999): 364-382.
- Wilkinson, Gardner. *Dalmatia and Montenegro*. London 1848.
- Wood, Michael. *In Search of the Trojan War*. New York, 1998.
- Yasamee, F.A.K. *Ottoman Diplomacy: Abdulhamid II and the Great Powers, 18/8-1888*. Istanbul, 1996.
- Yerasimos, Stefanos. 'Türkler Romalıların mirasçısı mıdır? Rönesans aydınlarının Türklere bakışı.' *Toplumsal Tarih* 116 (2003): 68-74.
- Yıldız, Bayram. 'Adaptasyon Meselesi, Ahmet Vefik Paşa ve Zoraki Tabib Örneği.' *Journal of Turkish Studies* 2.3 (2007): 638-659.
- Young, George. *Corps de droit Ottoman: Recueil des codes, lois, reglements, ordonnances, et actes les plus importants du droit contumier de l'empire Ottoman*. Oxford, 1905.
- Young, Philip H. *The Printed Homer: A 3000-Year Publishing and Translation History of the Iliad and the Odyssey*. Jefferson, 2003.
- Yücel, Hasan Ali. *Edebiyat Tarihimizden*, 1. Ankara, 1957.
- Yücel, Hasan Ali. *Milli Eğitimi ile ilgili Söylev ve Demeçler*. İnce 1993.
- Yüksel, Süheyla. *Türk Edebiyatında Yunan Antikesi (1860-1908)*. Sivas, 2010.
- Ziya, Mehmed. 'Kale-i Sultaniye Sevahili.' In Muzaffer Albayrak and Ayhan Özyurt, eds., *Yeni Mecmua, Çanakkale özel sayısı 18/03/1918*. İstanbul, 2006.
- Zürcher, Erik Jan. *Turkey: A Modern History*. London, 2004.
- Zuwiyya, Z. David, ed. and trans. *Islamic Legends Concerning Alexander the Great*. Binghamton, 2001.

Dizin

A

Abdülaziz (Sultan) 30, 56, 61, 78, 97
Abdülhamid II (Sultan) 34, 78, 106,
132, 133, 134, 137, 140, 141, 150,
162, 178, 237
Abdülmecid I (Sultan) 174
Ali Paşa, Mehmet Emin 55, 58, 60,
61, 95, 96, 97, 124
Alman Arkeoloji Enstitüsü (AAE)
141, 219
Arnavutluk 34, 122, 125, 126, 167,
189, 190, 192, 237
Atabay, Mithat 15, 35, 239, 242, 245
Atatürk, Mustafa Kemal 14, 35, 237,
238, 239, 241, 242, 245, 247
Atina 15, 49, 63, 64, 71, 75, 78, 84,
98, 107, 110, 142, 143, 153, 183,
199, 201, 216, 220, 221

B

Babin, Charles L.H. 216, 230
Balkan Savaşları 228, 229, 233, 237,
239
Ballı Dağ 46, 49, 198, 208, 209, 210
Batthus, Gustav 142
Berlin Antlaşması 30, 67, 80
Berlin Kongresi 80, 81

Beşiktaş Bilim Topluluğu (Beşiktaş
Cemiyet-i İlmiyesi) 60
Beyatlı, Yahya Kemal 194
Birinci Dünya Savaşı 22, 30, 34, 39,
80, 81, 140, 141, 228, 229, 237,
238, 239, 240, 241, 245
Bismarck, Herbert von 213
Bismarck, Otto von 91, 139
Boker, George Henry 65, 69, 70, 71
Borlase, William C. 69
Bosna Hersek 30, 67, 80
Boulanger, Gustave 129
Bötticher, Ernst 154, 210, 211, 212,
213, 215, 216, 217
Brown, John P. 61, 62
Brückner, A. 223
Bulgaristan 34, 80, 122, 237
Burnouf, Émile-Louis 87, 88
Büyük İskender 23, 35, 195, 196,
209, 239

C

Calvert, Edith 230
Calvert, Frank 46, 47, 49, 69, 71, 91,
198, 215, 216, 218, 220, 225, 227
Calvert, Frederick 69
Castromenos, Alexandros 220
Celaeddin, F. 243

- Cemal 148, 175, 229, 234
 Cemal Paşa 148
 Cevdet Paşa, Ahmed 115, 124
 Cezar, Mustafa 56, 66, 67, 68, 84, 102, 104, 105, 106, 127, 128, 129, 130, 131, 135, 143, 156, 157, 160, 206, 230
 Churchill, Winston 240, 241
 Clarke, Edward Daniel 26, 36, 46, 171
 Congrès International d'Anthropologie et d'Archéologie Préhistoriques 211
 Conze, Alexander 158, 159, 219, 220
 Çanakkale 5, 13, 22, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 43, 44, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 58, 62, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 85, 87, 90, 114, 142, 144, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 165, 197, 219, 220, 226, 227, 228, 229, 231, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247
 Ç
 Çanakkale Boğazı 22, 33, 34, 35, 43, 44, 47, 49, 50, 51, 52, 226, 228, 229, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 247
 Çanakkale Muharebeleri 242
 Çelebi, Katip 175, 184
 D
 Dacier, Ann 26
 de Caravel, Agis 220, 221
 Dede Korkut Kitabı 172
 den Boer, Pim 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 43, 45, 145, 184, 187
 Dethier, Anton Philip 57, 63, 127
 Didymos, Nicolaos 153
 Doğan, Mehmet Can 15, 181
 Dörpfeld, Wilhelm 33, 36, 142, 148, 149, 150, 153, 154, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 230
 E
 Efendi, Bedrettin 144, 151
 Efendi, Galip 38
 Efendi, İbrahim Şinasi 117, 181
 Efendi, İzzeddin 38, 98
 Efendi, İzzet 76, 77
 Efendi, Yahya Naci 125
 Eldem, Ethem 14, 26, 27, 28, 32, 33, 36, 37, 68, 122, 123, 124, 127, 130, 134, 145, 209
 Elliot, Sir Henry George 68, 78
 Emin Paşa, Mehmet Ali 60
 Eski Eserler Kanunu (1869) 133
 Ethem Paşa, İbrahim 119
 Ezop 111, 180
 F
 Fallmerayer, Jacob Philipp 111
 Fatih Sultan Mehmet 24, 44, 50
 Fénelon, François 31, 112, 115, 117, 180, 196
 Findley, Carter Vaughn 55, 66, 118, 120, 121, 131, 132
 Franz Joseph I (İmparator) 162
 Fraşeri, Na'im 5, 6, 17, 125, 126, 167, 169, 170, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201
 Fraşeri, Şemsettin Sami 5, 6, 17, 125, 126, 167, 169, 170, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 201
 Fuad Paşa, Keçecizade 55
 G
 Galatasaray Lisesi (Galatasaray Mektebi-i Sultani) 60, 121, 122, 126
 Gérôme, Jean-Léon 129
 Giannakes, Nicolaos Zaphyros 77
 Gladstone, William 28, 29, 45, 71, 72, 73, 78, 88, 154, 210, 212
 Götze, Alfred 219, 224
 Gövsa, İbrahim Alaattin 244
 Grempler, Wilhelm 216, 230
 Günay, Ertuğrul 1, 2, 18, 19, 23, 40, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 163, 164, 165, 166, 232, 233, 234
 Güzel Sanatlar Okulu (Sanayi-i Nefise Mektebi) 131, 136
 H
 Halil (Khalil) Bey 119, 129, 215, 230
 Hamdi Bey, Osman 67, 68, 69, 104, 105, 119, 125, 127, 131, 151, 166, 211, 213, 214, 216, 217, 219, 220, 230
 Hamid Paşa 142
 Hanay Tepe 47, 89, 90, 227
 Hanımefendi, Leyla Saz 125
 Hatice Turhan Sultan 51
 Haydar, Ali 191
 Herodot 44, 200, 228
 Hilmi, Selanikli 17, 176, 177, 187, 188, 193, 194, 195, 196, 198, 203
 Homeros 1, 2, 13, 14, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 58, 60, 72, 90, 145, 154, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 232, 233, 243, 245
 Höfler, Joseph 142, 149, 153
 Humann, Carl 158, 161, 207, 214, 216, 217, 218, 219, 220, 230
 Hüsrev Paşa 125
 I - İ
 Ilios 48, 81, 89, 90, 154
 Institut de France 211
 İbrahim Paşa 76, 77, 78
 İleri, Celal Nuri 243
 İlyada 5, 6, 17, 21, 22, 26, 33, 36, 37, 44, 45, 47, 48, 52, 57, 58, 62, 126, 167, 170, 171, 172, 176, 177, 181, 184, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 224, 225, 243, 245, 246

- İmparatorluk Bilim ve Sanat Akademisi (Encümen-i Daniş) 178
- İmparatorluk Müzesi (Müze-i Hümayun) 32, 33, 36, 56, 57, 58, 61, 63, 64, 69, 70, 71, 74, 81, 83, 84, 86, 95, 102, 103, 104, 105, 110, 127, 129, 130, 131, 134, 135, 139, 143, 150, 151, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 206, 208, 209, 211, 214, 216, 223, 225, 227, 230
- İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) 34, 237, 238
- İzmir (Smyrna) 19, 21, 22, 40, 188, 194, 198, 199
- İzzet Bey 159
- J**
- Jäckh, Ernst 244, 245
- Jaubert, Amedée 125
- Jön Türkler 34, 117, 118, 237
- K**
- Kadri Bey 75, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 142
- Kadri Karosmanoğlu, Yakup 194
- Kadri Paşa, Cenanzade Mehmet 105
- Kafadar, Cemal 24, 44, 172, 175
- Kamil Paşa, Yusuf 115, 124, 180, 181
- Karadağ 30, 34, 80, 237
- Kauffer, Franz 46
- Kazım Paşa 125
- Kemal, Namık 125, 192
- Kırım Savaşı 66, 96, 226
- Kinross, Patrick 35, 238, 239, 241, 242
- Kosova 34, 237
- Kreiser, Klaus 126, 172, 173, 185, 186, 188, 190, 192
- Kritovoulos, Michael 24, 44, 94, 172, 196
- Ksenofon 44
- Kural, Ezel 132
- Kurtuluş Savaşı 238, 245, 246
- L**
- Lagina 130
- Layard, Sir Austen 81, 85, 89
- Lechevalier, Jean-Baptiste 46
- Lenormant, François 71, 87
- Lewis, Bernard 31, 120, 121, 172, 175, 177
- Lieux de mémoire 24, 246
- Lübbe, Herman 32
- M**
- Maclaren, Charles 46
- MacVeagh, Wayne 58
- Mahmut, II (Sultan) 30
- Manguel, Alberto 45, 174, 175, 185, 197, 200
- Muharrem Bey 143
- Mustafa Nuri Paşa, Mansurizade 151
- Müneccimbaşı, Ahmet Dede 173
- Münif Paşa, Mehmet Tahir 31, 32, 82, 86, 88, 105, 106, 107, 110, 112, 113, 114, 115, 124, 179, 181
- N**
- Naima, Mustafa 175
- Navarin Deniz Savaşı 54
- Nemrut Dağı 130, 135, 159, 160
- Newton, Charles Thomas 66, 71
- Niemann, George 215
- O**
- Odysseia 21, 26, 45, 181, 190, 191, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 243
- Ortaylı, İlber 24, 29, 30, 31, 32, 44, 53, 176, 177, 179, 181, 238
- Osmanlı Askeri Akademisi 238
- Osmanlı Devlet Arşivleri 14, 38
- Osmanlı-İtalyan Savaşı 229, 237
- Osmanlı-Yunan Savaşı 188
- P**
- Paris Exposition Universelle 129
- Paris Exposition UniverselleParis Exposition UniverselleParis Exposition Universelle 129
- Pemble, John 65
- Pergamon (Bergama) 158, 159
- Pınarbaşı 46, 47, 49, 208
- Piri Reis 50
- Pope, Alexander 15, 26, 158, 159, 195, 219, 220
- Priamos Hazinesi 33, 42, 43, 45, 62, 63, 64, 67, 69, 70, 71, 76, 86, 88, 93, 98, 153, 154, 169, 170, 173, 182, 183, 218, 224, 225
- Q**
- Quataert, Donald 30, 31, 33, 37, 53, 54, 55, 81, 108, 133, 177
- R**
- Reinach, Salomon 130, 209, 211, 212, 215, 217
- Reinach, Théodore 130, 209, 211, 212, 215, 217
- Renda, Günse 31, 118
- Reşad Paşa, Mehmet 165
- Reşit Paşa, Mustafa 55, 73, 112, 124
- Rhasis, George 173
- Romanya 30, 80
- S**
- Sadullah Paşa 17, 190
- Safvet Paşa, Mehmed Esad 56
- Said Paşa 148
- Sakçagöz 159
- Sandys, George 45
- Sayce, Archibald Henry 87
- Schliemann, Heinrich 15, 18, 33, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 57, 58, 61, 62, 66, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 84, 87, 88, 90, 95, 110, 142, 144, 150, 152, 153, 154, 155, 161, 163, 170, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 229
- Schliemann, Sophia 42, 223
- Schmidt, Hubert 15, 152, 219, 224
- Schuchhardt, Carl Schweder, Paul 210, 217, 218
- Seymour, Edward Hobart 226
- Shaw, Stanford J. 132
- Shaw, Wendy M.K. 14, 105
- Sırbistan 30, 34, 80, 237
- Sırrı Paşa, Giritli Steffen, Bernard 125

- Sidon 130, 208, 209
 Skepsisli Demetrios 44
 Strauss, Johann 111, 112, 114, 115, 119, 120, 121, 123, 124, 125, 174, 177, 179, 180
 Su, Kamil 67
- T**
 Tanpınar, Ahmet Hamdi 30, 31, 32, 174, 175, 176, 178, 179, 181, 186, 191, 192
 Tanzimat 17, 30, 31, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 66, 96, 106, 112, 113, 114, 117, 118, 121, 124, 132, 145, 175, 176, 177, 179
 Tercüme Odası 120, 121, 125, 178
 Tefik Paşa, Mehmet 228, 232
 Thymbra Farm Tokel, Dursun Ali 174
 Traill, David A. 33, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 57, 59, 62, 64, 72, 76, 77, 81, 84, 85, 87, 89, 90, 148, 152, 153, 154, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 221, 222
 Troya 1, 2, 5, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 77, 79, 83, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 94, 95, 97, 98, 100, 103, 110, 126, 138, 141, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 182, 184, 188, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 201, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 234, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247
 Türk Kurtuluş Savaşı Batı Cephesi 238, 245, 246
- Ü**
 Üneydın 242
 Üneydın, Ruşen Eşref 242
- V**
 Vefik Paşa, Ahmet 115, 116, 124, 125, 180
 Vienna Weltausstellung (Uluslararası Sergi) 128
 Virchow, Rudolf 84, 87, 88, 89, 90, 142, 144, 150, 152, 153, 155, 209, 210, 211, 212, 215, 216, 217, 219, 221, 230
 Vitalis, Emilio 152, 153
 Voltaire 31, 112
 von Duhn, Friedrich 216
 von Hahn, Johannes Georg 46
 von Radowitz, Josef Maria 155, 212
- W**
 Waldstein, Charles 216, 230
 Weigel, R. 223
 Wilberg, W. 223, 224
 Wilhelm II (Kaiser) Wilkinson, Sir John Gardner 33, 36, 137, 141, 142, 162, 212, 216, 222, 224
 Winnefeld, H. 224
 Wood, Robert 26, 45, 201, 225
- Y**
 Yemen 34, 237
 Yeni Osmanlı Edebiyatı 176, 178, 192
- Z**
 Yunan Bağımsızlık Savaşı 26, 54
 Yücel, Hasan Ali 190
 Zürcher, Erik Jan 30, 31, 34, 53, 54, 55, 66, 67, 108, 140, 141, 177, 178, 229, 237, 238, 240, 241, 245

HOMEROS
ARAŞTIRMALARI ENSTITUSU